HORIA MATEI

LITERATURA și fascinația aventurii

editura albatros

HORIA MATEI

●

LITERATURA ŞI FASCINAŢIA AVENTURII

Ilustrațiile : **ADRIAN IONESCU**
Coperta : **GHEORGHE MARINESCU**

Indice de nume : **PETRE MAZILU**

HORIA MATEI

LITERATURA ȘI FASCINAȚIA AVENTURII

EDITURA ALBATROS • BUCUREȘTI • 1986

INTRODUCERE: CÎTE CEVA DESPRE ORIGINILE ROMANULUI DE AVENTURI

A defini termenul „aventură" nu-i cîtuşi de puţin o treabă uşoară, mai ales că, din cele mai vechi timpuri şi pînă în zilele noastre, sensurile termenului s-au lărgit şi diversificat. Fiindcă aventura a existat într-adevăr din cele mai vechi timpuri — de pildă, în drumul său pe mările ceţoase de la miazănoapte, către ultima Thule, Pytheas din Massalia (secolul al IV-lea î.e.n.) a trecut prin întîmplări aventuroase, şi tot un soi de expediţie aventuroasă se cuvine socotit drumul generalului cartaginez Hannibal (secolul al III-lea î.e.n.) peste Pirinei şi Alpi cu o... turmă de elefanţi. Cînd Columb a pornit din micul port Palos (1492), fără să ştie ce-l aşteaptă de cealaltă parte a Atlanticului, a pornit într-o călătorie aventuroasă, ca, de altfel, cîţiva ani mai tîrziu, Magellan — pentru acesta din urmă aventura sfîrşindu-se tragic: a murit ucis de băştinaşii din insula Mactan, făcînd parte din arhipelagul care mai tîrziu va primi numele de Filipine. Marii exploratori din veacurile următoare, cercetînd „petele albe" de pe Terra — din Africa ecuatorială, Siberia, Australia sau selva Amazoanelor, cu o floră şi o faună neobişnuite, cu populaţii avînd un mod de viaţă, obiceiuri, ritualuri magico-religioase şi ceremonii originale — porneau şi ei în călătorii pline de neprevăzut. Aventura (în înţelesul cel mai bun al termenului) n-a dispărut nici în zilele noastre: în 1953, neozeelandezul Edmund Hillary, împreună cu ghidul său Tensing, a urcat cei 8 848 m ai lui Mt. Everest (Ciomolungma), iar în 1960 Jacques Picard şi Donald Walsh au coborît pe fundul Pacificului la 10 916 m; în 1961, Iuri Gagarin este primul om în Cosmos, iar în 1969 Neil Armstrong face primii paşi pe Lună.

Ni se poate reproşa. cu oarecare temei, că a califica drept „aventură" explorarea Pămîntului (care s-a desfăşurat în trecut vreme de milenii) sau explorarea Cosmosului (care se desfăşoară astăzi şi se va desfăşura, probabil vreme de multe milenii) este o afirmaţie hazardată nu lipsită de arbitrar şi conferind într-o anume măsură o nuanţă derizorie unora dintre cele mai remarcabile performanţe ale lui Homo sapiens. *Dar procedînd astfel am lăsat anume deoparte sensurile secundare şi — după părerea noastră — figurative ale termenului (DEX: „Întreprindere dubioasă, necinstită"), luînd în consideraţie sensul pe care ni-l oferă originea şi evoluţia semantică (acelaşi DEX: „Acţiune îndrăzneaţă şi riscantă"); la acestea se cuvin adăugate unele sensuri nuanţate pe care le capătă termenul — astfel, un dicţionar francez (Larousse) îl defineşte ca „Întîmplare, fapt neaşteptat, surprinzător", de asemenea: „Întreprindere hazardată sau eve-*

niment ieşit din comun". Originea termenului este latină: adventurus = *„care trebuie să sosească, să se întîmple", şi nu este lipsit de interes nici faptul că latinescul* adventus, *în afară de „sosire", are şi înţelesul de „atac", „invazie". Această evoluţie semantică (de la „ceea ce trebuie să se întîmple" la „acţiune îndrăzneaţă şi riscantă") a marcat o etapă însemnată în cîntecele truverilor, minnesängerilor şi poeţilor de curte medievali; prin* aventure (aventiure *în mediogermană) se desemna o faptă ieşită din comun, însoţită de o acţiune eroică — de pildă lupta în doi, uciderea unui balaur, recuperarea unui tezaur păzit de un monstru ş.a. Termenul apare încă în* Cîntecul nibelungilor *(într-un manuscris timpuriu al acestei vaste epopei germanice, diferitele episoade sînt intitulate „aventiure"), iar mai tîrziu, în* Parzival, *Wolfram von Eschenbach (circa 1170—1230) o personifică: „Frau Aventiure" — care apare astfel ca o zeiţă sau o eroină de origine semidivină, prezidînd întîmplările surprinzătoare şi faptele ieşite din comun ale eroilor romaneşti.*

În majoritatea studiilor de istoria literaturii „romanului de aventuri" modern i se atribuie ca înaintaşi îndeosebi romanele populare (Fortunatus *ş.a.) şi romanele picareşti* (Lazarillo de Tormes *ş.a.); este vorba, fireşte, de romanul de aventuri propriu-zis, iar nu de formele sale moderne particulare (poliţist, de spionaj, science-fiction, western ş.a.) care, deşi s-au născut încă în veacul trecut, au căpătat abia într-al nostru caracteristicile lor aşa cum le cunoaştem astăzi. Un cercetător avizat ca Gero von Wilpert (în* Sachwörterbuch der Literatur, *Kröner, Stuttgart, 1964) lărgeşte mult sfera izvoarelor romanului de aventuri* (Abenteuerroman), *legîndu-le de diverse cicluri medievale-cavalereşti; un asemenea ciclu, răspîndit în toată Europa apuseană, îl are ca erou principal pe cavalerul rătăcitor Amadis (Amadeus), de origine iberică — cea mai veche versiune, a spaniolului Ordonez de Montalvo, datează din 1482, dar constituie, se pare, o prelucrare după* Amadis de Gaula *al portughezului Vasco de Lobeira, cu o sută de ani mai veche (1385). Asemănările cu ciclul de romane despre regele Artus şi Cavalerii Mesei Rotunde sînt frapante — de altfel, se vorbeşte aici de „*el mas virtuoso rey Artur*", sînt menţionaţi Lancelot, Tristan şi Gralul, nu lipsesc nici personajele fantastice: uriaşul care îl răpeşte pe fratele lui Amadis, Galaor, şi zîna Urganda care-l sprijină pe cavaler în acţiunile sale drepte şi temerare. Ciclul* Amadis *are proporţii enorme: prima versiune a lui Montalvo, tipărită în 1508, are 4 cărţi, următoarea are 12 cărţi; prima versiune franceză, lărgită de N.H. des Essarts (1540—48), prin adăugirea unor episoade erotice, are 21 cărţi, a doua (1595) 24 cărţi. O versiune germană a lui Siegmund Feyerabend a ajuns la 30 cărţi — adevărat roman-fluviu, sau roman de aventuri în foileton cum am spune cu o expresie mai nouă. Istorici ai literaturii — care au găsit influenţe ale ciclului* Amadis *la autori de prestigiu ca Wieland, Gobineau şi Goethe — sînt de părere că el a pregătit romanul baroc, caracterizat prin multă fantezie şi libertate în exprimare.*

Tot de origine iberică este şi romanul picaresc. Dicţionarul spaniol-român, (Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1964) *dă substantivului* picaro *nu mai puţin de şase înţelesuri mai mult sau mai puţin înrudite între ele: rău ticălos potlogar, lichea, farsor, viclean. Este limpede, aşadar, că eroul romanului picaresc, apărut în Spania pe la jumătatea secolului al XVI-lea, se deosebeşte fundamental de cavalerul „fără de frică şi de prihană" din ciclurile* Artus *sau* Amadis. *În general, picaroul are o origine necunoscută sau umilă, e un student famelic sau n-are nici o profesiune, duce o viaţă de vagabond, trăieşte din expediente, pune la cale farse în marginea legii, se strecoară prin viaţă folosind orice mijloace — viclenia şi înşelăciunea, minciuna, chiar şi escrocheria — are o uimitoare capacitate de adaptare la cele mai diferite situaţii, un acut simţ de observaţie şi o vervă satirică îndreptată de cele mai multe ori împotriva tarelor societăţii din vremea sa. Alteori, picaroul este pur şi simplu ceea ce se cheamă un strengar, un tînăr hoinar pus pe pozne, un ghiduş animat de un spirit aventuros care-l opune categoric moralităţii statornicite. Istoricii literari au încercat să găsească forme asemănătoare încă în antichitate* (Satiricon *de Petronius şi mai ales* Măgarul de aur *al lui Apuleius), precum şi în literatura timpurie orientală (chineză, arabă), dar patria literaturii picareşti propriu-zise rămîne Spania, cel mai vechi roman picaresc fiind* Lazarillo de Tormes, *apărut anonim în 1544 (1554 după alte surse), atribuit multă vreme lui D.H. de Mendoza, iar de curînd lui Sebastian de Horozco. Au urmat* Guzmán de Alfarache *(1599) de Mateo Aleman, nuvela* Rinconete y Cortadillo *din ciclul* Nuvele exemplare *(1613) de Cervantes,* Marcos de Obregon *(1618) de V. Martinez Espinel,* El diablo cojuelo (Diavolul şchiop) *(1641) de Luis V. de Guerara şi multe altele (în româneşte a apărut, între altele, o cuprinzătoare antologie a prozei picareşti:* Proza satirică spaniolă *E.S.P.L.A., 1955). În Franţa se fac simţite influenţe ale romanului picaresc la Lesage* (Gil Blas), *în Anglia la Nash* (Un fortunate Traveller), *în literatura germană la Grimmelshausen* (Simplicissimus). *G. von Wilpert este de părere că motive ale romanului picaresc au supravieţuit pînă în zilele noastre şi citează în acest sens, între alţii, pe Thomas Mann* (Felix Krull), *John Steinbeck* (Tortilla Flat) *şi Günter Grass* (Die Blechtrommel — *„Toba de tinichea"). Şi poate că aici şi-ar găsi locul şi autori ca I. Ilf şi E. Petrov* (12 scaune *şi* Viţelul de aur), *căci ce altceva este eroul lor, Ostap Bender, decît un fel de Lazarillo de Tormes? De remarcat că proza picarescă foloseşte pentru prima oară în literatură argoul — limbajul convenţional al vagabonzilor, cerşetorilor, răufăcătorilor — care va fi des utilizat în romanul poliţist modern, dar şi de către romancierii francezi din perioada interbelică (Francis Carco, Pierre Mac Orlan ş.a.)*

Istoricii literari germani (C. Müller-Fraureuth, A. Ludwig, J. Minor) menţionează o categorie aparte a romanului de aventuri — aşa-zisa Lügendichtung (Lüge=*minciună) pe care* Dicţionarul german-român *(Edit. Ştiinţifică, 1966) o defineşte „literatură (anecdodică) de minciuni". Din această categorie fac parte, după părerea lui G. von Wilpert, relatările unor „întîmplări cu totul*

imposibile, sau posibile în sine dar exagerate pînă la neverosimilitate". Ca şi în privinţa altor categorii literare, s-au căutat şi aici rădăcini foarte vechi — din antichitate. (Poveste adevărată *de Lukian*, Soldatul fanfaron *de Plaut), influenţe din basmele orientale* (1 001 de nopţi) *şi din literatura populară* (Eulenspiegel). *Faptul că mai ales istoricii literari germani s-au ocupat de* Lügendichtung *(dîndu-i şi numele) ne apare pe deplin justificat, dacă avem în vedere că însuşi prototipul eroului (literar) mincinos este german: celebrul baron Münchhausen.*

Münchhausen, înainte de a ajunge un personaj literar, a fost unul real. Născut în 1720 la Bodenwerder, Karl Friedrich Hieronymus baron von Münchhausen a luat parte la războiul ruso-turc ca ofiţer, şi se pare că pe cîmpul de luptă a avut o purtare exemplară. Întors din campanie a început să-şi povestească întîmplările prin care a trecut în război şi la vînătoare — căci baronul nostru era nu numai un talentat narator, dar şi un pasionat vînător. În 1781, povestirile sale au apărut în Vademecum für lustige Leute" *(„v. pentru oamenii voioşi"), unde le-a găsit un anume Rudolf Erich Raspe, publicist german refugiat la Londra (urmărit de justiţia din ţara lui pentru delapidare...), care le-a tradus în engleză (în 1785), completîndu-le şi mai îngroşîndu-le pe ici, pe colo. În acelaşi an, G.A.Bürger, profesor la Göttingen şi poet, a retradus în germană versiunea engleză apărută la Oxford, completînd-o cu încă opt povestiri, iar într-o nouă ediţie, din 1788, a mai adăugat alte cinci episoade, lucrarea apărînd sub un titlu lung (după moda vremii):* Minunatele călătorii pe mare şi uscat, bătăliile şi aventurile vesele ale baronului Münchhausen. *Au urmat nenumărate alte ediţii şi prelucrări, cele mai multe anonime; Münchhausen pătrunde astfel în literatura populară, alături de Eulenspiegel, devine personaj în teatrele de păpuşi din iarmaroace, dar şi în literatura cultă: în romane satirice de K. L. Immermann şi P. Scheerbart, în piese de teatru de H. Eulenberg şi Fr. Lienhard. În 1934, Börries von Münchhausen, autor de balade şi „cîntece cavalereşti", încearcă un fel de reabilitare a strămoşului său în* Geschichten aus der Geschichte *(aprox: „Istorioare din Istorie"), dar lucrarea stîrneşte interes (mediocru) numai printre specialişti — figura baronului mincinos se instalase solid în literatura germană, unde dăduse naştere şi termenului* Münchenhausiade, *definit ca o formă specială a acelei Lügendichtung. Cu vremea, însă,* Aventurile baronului Münchhausen *au părăsit domeniul literaturii satirice propriu-zise intrînd, treptat, în domeniul literaturii pentru tineret şi copii (poate că şi sub influenţa teatrului de păpuşi). Oricum, aşa cum românul spune „minte de-ngheaţă apele" sau „minte de stă soarele-n loc", germanul spune „minte ca un Münchhausen" şi o spune nu numai în legătură cu anumite povestiri vînătoreşti sau pescăreşti... (În urmă cu cîţiva ani, într-un serial al televiziunii noastre, rolul baronului mitoman a fost admirabil interpretat de regretatul actor N. Gărdescu).*

Desigur că toate aceste categorii nu epuizează domeniul foarte vast al romanului de aventuri care, în ciuda modelelor sale foarte vechi, capătă o largă răspîndire mai ales în perioada medievală tîrzie şi atinge o primă culme în secolul al XVI-lea, continuînd apoi cu cîteva dintre cele mai celebre opere ale literaturii universale: Cervantes cu Don Quijote, *Grimmelshausen cu* Simplicissimus, *Lesage cu* Gil Blas, *Defoe cu* Robinson Crusoe, *care (conform aceluiaş G. von Wilpert) fiind „...opere ale literaturii universale cu semnificaţii mai profunde împletesc ceea ce este aventuros într-un tot unitar avînd un anume tîlc, opunîndu-se astfel unei avalanşe de romane de aventuri de calitate inferioară, care tratează numai aventura ca atare, fiind astfel lipsite de un conţinut etic mai adînc [...]"*

Aceste consideraţii referitoare, aşa cum arătam, la romanul de aventuri din secolele trecute sînt valabile şi astăzi, mai mult ca oricînd, îndeosebi în ţările din apusul Europei şi America, unde piaţa este invadată de romane de aventuri (poliţiste, de spionaj, ş.a.), marea majoritate lipsite de orice valoare literară şi care se deosebesc de producţiile similare din veacurile trecute mai ales prin faptul că aduc în plus racilele societăţii moderne de consum: stresul, manifestările nevrotice, violenţa, crima organizată, drogurile. Faţă de unii dintre eroii lui Dashiell Hammett, Mickey Spilane sau José Giovanni, un picaro ca Lazarillo de Tormes sau ca Guzmán de Alfarache pare un copil nevinovat. (Despre această producţie, apreciată într-un raport U.N.E.S.C.O. ca însumînd aproape 40% din tirajul întregii activităţi editoriale a Franţei — ţară cu veche şi solidă tradiţie culturală — ne vom ocupa la locul potrivit.)

În sfîrşit, investigînd originile literaturii de aventuri, se cuvine să menţionăm relatările de călătorie, mai ales ale celor întreprinse în vremurile mai vechi în ţări depărtate şi necunoscute, ca şi a celor efectuate mai aproape de zilele noastre pentru explorarea ultimelor „pete albe" de pe Terra; aceste relatări despre oameni şi locuri ciudate sînt presărate cu numeroase incidente, întîmplări ieşite din comun, situaţii periculoase — aşadar cu ceea ce numim „aventuri" — în care fantezia autorului are uneori un cuvînt greu de spus. Aşa este relatarea veneţianului Marco Polo despre călătoria lui în Mongolia (1271—1295), care a constituit multă vreme principala sursă de informaţie a europenilor despre acele regiuni depărtate, de asemenea Relatarea călătoriei nobilului englez Mandeville, *ca şi a medicului francez Jean de Bourgoigne (secolul al XIV-lea), unde apar făpturi umane ciudate şi animale fabuloase, apoi* Însemnare a călătoriei mele... *a lui Nicolae Milescu spătarul, acest Marco Polo al meleagurilor noastre — şi multe altele. Mai tîrziu, aceste relatări pline de fantezie au inspirat un gen care în Franţa a primit numele de* voyages imaginaires *— inaugurat cu* Histoire comique des états et empires du Soleil *a lui Cyrano de Bergerac (1662) şi continuat cu romanele satirice ale lui Swift* (Gulliver, *1726) şi Voltaire* (Micromégas, *1751* — Candide, *1759).*

Relatările de călătorie au căpătat o dezvoltare fără precedent spre sfîrşitul veacului al XV-lea şi în cel următor sub influenţa marilor călătorii şi descoperiri, cînd Vasco da Gama face înconjurul Africii, Columb trece (de patru ori) Atlanticul, Magellan efectuează primul înconjur al lumii trecînd în Pacific pe la Vest, Cortez cucereşte Mexicul aztec şi Pizzaro imperiul incas. Uneori simple jurnale de bord sau rapoarte oficiale adresate comanditarilor (coroanei spaniole sau vestitului Consejo de las Indias), *aceste relatări sînt presărate cu întîmplări extraordinare — cu aventuri în adevărata accepţie a termenului: Columb şi-a încheiat a treia călătorie ferecat în lanţuri şi aruncat în fundul calei umede a caravelei sale din ordinul guvernatorului de pe Española (Haiti); Magellan a murit, împreună cu doisprezece oameni din echipajul său, în insula Mactan, arbaletele şi muschetele spaniole dovedindu-se neeficace împotriva scuturilor de lemn tare al indigenilor înarmaţi cu suliţe de bambus; cît despre Cortez, Pizzaro şi cei mai mulţi, dintre* conquistadores, *erau aventurieri de profesie, mercenari lipsiţi de scrupule al căror unic scop era jefuirea aurului Lumii Noi, scop atins prin nenumărate acte de cruzime care în ultima instanţă au dus la distrugerea aproape totală a unor vechi şi interesante culturi precolumbiene.*

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în cel următor se bucură de o largă audienţă relatările de călătorie ale lui J. Georg Forster şi James Cook (1777), Humboldt (1811 ş.u.), Chamisso (1821 şi 1836), Mikluho-Maklai (1870) şi alţii. Erau marinari (Cook), scriitori (Chamisso) sau oameni de ştiinţă (Humboldt), dar tuturor li se potriveşte sugestiva caracterizare pe care Radu Tudoran o face lui James Cook (în prefaţa la Călătoriile căpitanului Cook, *E.P.L., 1967): „[...] un călător, în înţelesul nelimitat al cuvîntului [...] prin predestinare, prin instinct, prin impulsuri lăuntrice neostenite". Într-adevăr, aceşti oameni temerari, care au colindat planeta noastră pe vremea cînd mari porţiuni ale ei încă nu fuseseră explorate, erau animaţi de acea curiozitate şi de acel neastîmpăr numite uneori „dor de ducă", iar alteori „chemarea necunoscutului" sau „spirit de aventură".*

Mai tîrziu, „relatările", „jurnalele de bord" şi „notele de drum" nu-şi mai pot lărgi orizontul geografic (practic epuizat prin cercetarea tuturor „petelor albe"), în schimb îl adîncesc pe cel cultural-artistic, părăsind treptat domeniul literaturii de informare şi intrînd în cel al beletristicii propriu-zise. Începînd din a doua jumătate a veacului trecut şi pînă în zilele noastre apar numeroase povestiri mai mult sau mai puţin „exotice": în Franţa (Claude Farrère, Pierre Loti), în S.U.A. (F. Cooper, Jack London), în Anglia (Joseph Conrad, W. Somerset-Maugham), în Germania (Fr. Gerstäcker, B. Traven); genul a avut şi în literatura noastră un reprezentant de seamă în Eugeniu P. Botez (Jean Bart — Peste ocean — *1926,* „Schiţe marine din lumea porturilor" — *1928,* Europolis — *1933) şi într-o oarecare măsură în Panait Istrati* (În lumea Mediteranei *din ciclul* Viaţa lui Adrian Zograf*i). Firesc că nu poate fi vorba la*

Joseph Conrad sau la Pierre Loti (şi nu mai puţin la Panait Istrati) de ceea ce înţelegem în mod obişnuit prin „literatură de aventuri" — deşi regăsim în unele dintre scrierile lor anumite elemente caracteristice categoriei — o literatură de aventuri propriu-zisă au scris Jules Verne (ciclul Voyages extraordinaires) *sau Karl May, autori tipici din domeniul „literaturii pentru tineret", categorie înlăuntrul căreia aventura ocupă un loc esenţial.*

Toate acestea sînt rădăcinile literaturii „de aventuri" privite din punctul de vedere al istoriei literaturii. În cele ce urmează ne vom strădui să arătăm că, în fond, această literatură este şi ea inspirată de realitate:

— că este foarte veche — legenda şi mitul nu sînt totdeauna pură fabulaţie, ci constituie uneori ecoul unor evenimente petrecute în vremuri foarte depărtate, poate în preistorie, sau poate că în protoistorie, termen prin care istoricii din şcolile mai noi desemnează perioada intermediară dintre preistorie şi istorie, corespunzînd aproximativ epocii fierului;

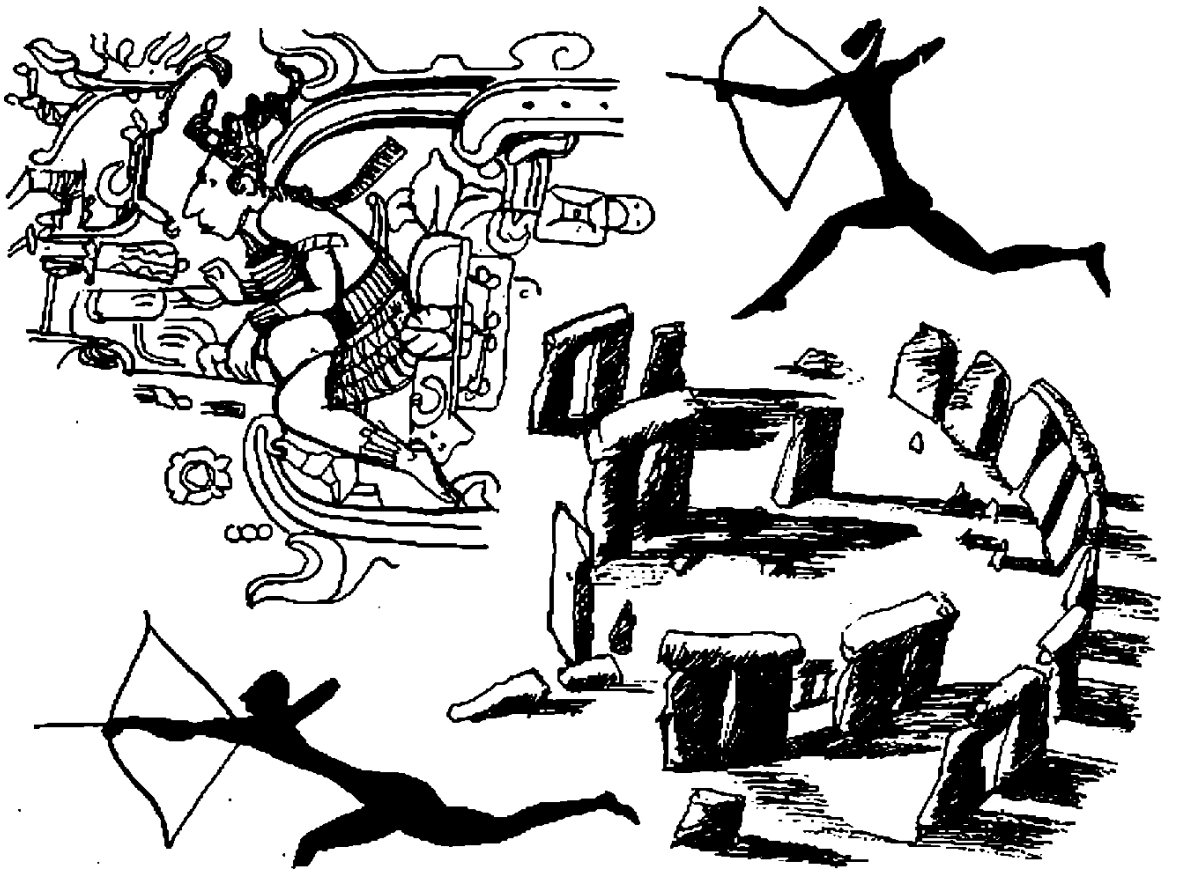
— întîmplările aventuroase caracteristice acestui gen literar sînt şi ele inspirate din realitate — povestirile despre mare, de pildă, oglindesc călătoriile temerare care au dus la marile descoperiri geografice, reproduc în formă nuanţată povestirile marinăreşti despre uragane şi furtuni puternice, despre naufragiile celebre, pericolele legate de vînătoarea de balene sau de întîlnirea cu navele piratereşti, iar unele povestiri poliţiste sînt inspirate de cazuri autentice care figurează şi în tratatele de criminalistică;

— că multe dintre personajele acestei literaturi au avut modele reale — briganzi ca Robin Hood sau Thierry la Fronde, corsari ca Francis Drake sau Henry Morgan, marii „seducători" ca Don Juan sau Casanova, şerifi ai westernului ca Wyatt Earp sau William Hickock — şi, pe meleagurile noastre, haiduci ca Iancu Jianu sau Gligor Pintea.

În sfîrşit, în cele ce urmează nu vom osteni a pleda în favoarea acestei literaturi, a arăta că nu este o rudă săracă şi oropsită a literaturii propriu-zise, cum o socotesc unii, deşi a fost şi este încă victima abuzurilor unor autori şi editori eminamente comerciali avînd ca unic scop cîştigul material; vom pleda în favoarea romanului de aventuri, deoarece are un rol însemnat în educaţia tinerei generaţii; eroii săi, „aventurierii" — uneori romantici şi generoşi, alteori brutali, uneori reprezentînd legea, alteori aflaţi în marginea ei sau chiar sfidînd-o, totdeauna îndrăzneţi, dar nu arareori de o temeritate demnă de o cauză mai bună — aşa cum au fost zugrăviţi de cei mai buni autori de asemenea literatură, dau isprăvilor lor un suflu de romantism care stăruie mult peste anii copilăriei şi adolescenţei, stimulîndu-ne fantezia, făcîndu-ne să vedem cu ochii minţii chipuri şi locuri ciudate, întîmplări ieşite din comun, meleaguri depărtate şi stranii pe care altfel închipuirea noastră cu greu le-ar fi putut zămisli.

LUMEA ANTICĂ: MITUL, MAGIA ȘI AVENTURA FANTASTICĂ

Eroi arhetipali — eroi civilizatori. Mărturii în legătură cu realitatea istorică a lui Quetzalcoatl. Imhotep și Thot: cele 42 de cărți ale magiei. Herodot și Strabon despre tracul Zamolxis. Învățătura pitagoreică: preoții geto-daci, druizii și ramura de vîsc. Originea civilizației după Beriosos și ... Carl Sagan. Epopeea lui Ghilgameș și potopul biblic.

LEGENDA ŞI MITUL, socotite pe bună dreptate elemente fundamentale ale culturii şi oglindă a sufletului şi sentimentelor etern umane, s-au dovedit a nu fi totdeauna pură fabulaţie — printre cercetătorii mai noi îşi croieşte tot mai insistent drum ideea că mitul (uneori) şi legenda (deseori) constituie ecoul unor evenimente reale, petrecute în vremuri depărtate, evenimente al căror ecou a ajuns pînă la noi într-o formă specifică, impregnată de fantezie.

S-au făcut, în decursul veacurilor, din antichitate şi pînă în zilele noastre, numeroase încercări de definire a mitului — definiţii oglindind diferitele puncte de vedere şi concepţii ale autorilor lor şi înglobînd o pluralitate de sensuri. În definirea termenului, aşa cum este folosit în limbajul curent, se porneşte totdeauna de la sensul de ficţiune, născocire, naraţiune fabuloasă; pe de altă parte, definiţiile în sens etnologic explică mitul ca un fenomen de civilizaţie sau cultură, o formă de reflectare subiectivă, fantastică a realităţii fizice sau sociale. În sfîrşit, în domeniul artei, prin mit se desemnează „orice relatare imaginară care exagerează caracterul reprezentativ a ceea ce vrea să semnifice" (cf. Romulus Vulcănescu: *Dicţionar de etnologie*, Edit. Albatros, 1979). Mircea Eliade interpretează mitul ca pe o istorie sacră sau un eveniment primordial, avînd ca personaje zei, semizei şi eroi, funcţiunea lui fiind de a fixa modelele exemplare pentru toate riturile şi activităţile semnificative, „modelele unei activităţi transumane de ordin transcendent".

Diversele discipline ştiinţifice (antropologia, logica, psihologia, etnografia, lingvistica etc.) interpretează mitul în mod diferit, conform cu datele (cunoştinţele) sistematice din domeniul respectiv. Psihologul elveţian C.G. Jung se opune tendinţei de a se circumscrie mitul la un produs stereotip al imaginaţiei inventive, socotindu-l proiecţia unui arhetip al subconştientului colectiv. Noţiunea de arhetip este foarte veche; la Platon este conceptul care exprimă un model originar, ideal şi etern al obiectelor; cercetătorii mai noi din domeniul psihologiei analitice au lărgit accepţia termenului — pentru acelaşi C.G. Jung, de pildă, arhetipurile sînt imagini arhaice rezultate din numeroase experienţe interioare şi exterioare ale umanităţii, „fonduri de imagini străvechi ce aparţin tezaurului comun al omenirii".

Eroii miturilor sînt eroi arhetipali, caracterizaţi de unii autori (între care V. Kernbach) şi drept eroi civilizatori: „[...] există o categorie mitologică,

subalternă panteonului, a aşa-numiţilor eroi civilizatori", care „sînt de fapt eroii erhetipali, primii învăţători ai grupurilor umane, primii descoperitori ai elementelor civilizaţiei (navigaţia, focul, agricultura, arcul, roata, construcţiile, medicina, scrisul), primii organizatori politici ai triburilor, primii codificatori ai principiilor juridice şi morale, şi, adesea, primii sacerdoţi şi profeţi" (cf. *Miturile esenţiale*, Edit. Ştiinţifică şi enciclopedică, 1978), Aceşti eroi (arhetipali, civilizatori) trec prin întîmplări excepţionale, unele cu caracter fantastic; uneori sînt socotiţi strămoşi totemici, li se atribuie de multe ori o origine divină sau semidivină (fruct al legăturii dintre un zeu şi o muritoare) şi sînt veneraţi de cei ce se socotesc urmaşii lor.

Cei vechi nu se îndoiau nici o clipă de originea divină a celor pe care-i adorau ca pe eroi civilizatori. Cîţiva cercetători contemporani de prestigiu sînt de părere că mitul însoţeşte în permanenţă întreaga istorie a omenirii şi insistă asupra unor aspecte legate de „actualitatea mitului" şi de „nevoia de mit a omului modern", vorbesc şi despre o aventură a cunoaşterii în timpurile imemoriale ale întemeierii primelor colectivităţi umane; ei nu exclud posibilitatea, chiar probabilitatea că unii dintre eroii civilizatori din mitologiile străvechilor civilizaţii, ulterior veneraţi ca zei, au avut o existenţă reală, istorică.

Semnificativ este, în această privinţă, mitul despre zeul suprem aztec Quetzalcoatl — Kukulcan la maiaşi — care, la rîndul lor, l-au preluat de la tolteci: legislator, arhitect, astronom, inventator al scrierii pictografice şi al calendarului; prelatul Bernardino de Sahagun, care a venit de timpuriu în contact cu vechile culturi mexicane, scrie că zeul Quetzalcoatl a fost un rege toltec nevoit să fugă din ţara lui, ca urmare a unei invazii duşmane. „Închis în sine şi mîhnit de tot ce se petrecea, Quetzalcoatl se gîndi să plece, fiindcă oraşul său Tollan fusese dat demonilor; se pregăti sufleteşte. Şi-a ars din temelie palatul său roşu-auriu. Lucrurile deosebit de frumoase şi de mare preţ le-a ascuns în locuri tainice din munţi". (cf. *Historia general de las Cosas de Nueva España*). Una dintre variante spune că, la ţărmul mării, zeul şi-a construit o plută din şerpi, apoi a dispărut în larg. O altă variantă pretinde că şi-a dat foc în largul mării — ritual funerar pe care-l întîlnim şi la vikingi. În sfîrşit, o a treia variantă menţionează promisiunea solemnă a zeului că se va întoarce — variantă în care a crezut, se pare, şi Moctezuma, ultimul rege al aztecilor, care i-a primit paşnic pe conquistadori văzînd în Hernan Cortés întruchiparea zeului: spaniolii veneau pe mare de la Răsărit, erau bărboşi, aveau armuri, halebarde, archebuze care scuipau foc şi nişte animale fabuloase (cai) cum nu se mai pomeniseră pe acele meleaguri — aveau, aşadar, toate atributele pentru a fi socotiţi zei veniţi din alte lumi.

Sahagun nu este singurul (şi nici măcar primul) care menţionează originea istorică a lui Quetzalcoatl-Kukulcan — o face, înaintea lui, Diego de Landa, într-o lucrare apărută în 1566. Călugăr franciscan, apoi episcop,

Diego de Landa a fost unul dintre cei mai aprigi distrugători de idoli şi de vechi manuscrise maya, iar spre bătrîneţe, cuprins poate de remuşcări, a redactat o amplă lucrare *(Relaciones de las cosas en Yucatan)* în care se dovedeşte înzestrat cu darul observaţiei şi nu lipsit de talent narativ — lucrare conţinînd interesante informaţii despre obiceiurile şi credinţele religioase ale maiaşilor yucateci din ramura *itza*, precum şi o descriere amănunţită a calendarului şi unele indicaţii privind scrierea maya însoţite de ilustraţii: „[...] împreună cu populaţia *itza* [...] a venit şi marele senior Kukulcan [...]. Se spune că a venit dinspre Apus [...] iar după plecarea lui a fost socotit în Mexic unul dintre zeii lor".

Rege în varianta aztecă a lui Sahagun, mare senior în varianta maya-*itza* la de Landa, realitatea istorică a lui Quetzalcoatl-Kukulcan — „şarpele cu pene", cum este numit în mitologia mexicană precolumbiană — pare admisă de cei mai mulţi dintre specialişti. La Teotihuacan, în Valea Mexicului, pe platforma de peste 60 m înălţime a unui templu, se află o monumentală statuie în piatră a monarhului zeu, iar la Palenque, în Peninsula Yucatan, în celebrul Templu al Inscripţiilor, arheologul mexican Alberto Ruz a descoperit, în 1956, un mormînt despre care se crede că este al lui Kukulcan: la capătul unei scări ce coboară pînă la o adîncime de 18 m se afla o intrare blocată de un perete, în faţa căruia se găseau osemintele a şase tineri, probabil sclavi sacrificaţi în cadrul ritualului de înmormîntare; după ce au deblocat intrarea, arheologii s-au găsit într-o sală mare semănînd cu o peşteră — cu stalactite şi stalagmite formate de apa infiltrată printre dalele calcaroase — avînd în centrul ei un mare sarcofag de piatră, a cărui greutate a fost evaluată la cinci tone, acoperit cu un capac sculptat; în sarcofag se găsea scheletul unui şef maiaş, cu bogate podoabe de jad, o perlă în formă de pară lungă de 2,50 cm şi numeroase alte podoabe. Arheologul Pierre Honoré a fost primul care a emis părerea că ar fi mormîntul lui Kukulcan — ipoteză la care s-au raliat apoi mai mulţi alţi arheologi. (v. Alberto Ruz: *An Astonishing Discovery*, în revista *Illustrated London News* din 29 august 1963).

Mormîntul din piramida în trepte de la Palenque a stîrnit — şi stîrneşte încă — vii discuţii, care uneori îmbracă o pronunţată formă polemică; totul a pornit de la ipoteza unui cercetător japonez, Yesuko Matsimura, care în sculpturile lespedei tombale a descoperit... schema simplificată a unui aparat de zbor cu reacţie, avînd numeroase elemente ale rachetelor moderne: un turbocompresor, duze, un compartiment etanşat pentru cosmonaut, cadrane, instrumente de bord, manşe, antene. Ipoteza a fost imediat însuşită de adepţii teoriei paleoastronautice — între care de Erich von Däniken (cf. *Amintiri despre viitor*, Edit. Politică, 1970) — teorie care încearcă să explice enigmele unor străvechi civilizaţii prin contacte cu mesagerii unor civilizaţii superior dezvoltate venite din alte lumi. Şi iată că ceea ce pînă de curînd părea ciudat, anacronic, inexplicabil în dezvoltarea marilor civilizaţii precolumbiene (inca,

maya. aztecă ş.a.) se explică în mod firesc; de pildă: cum a fost posibil ca maiaşii, care nu cunoşteau uneltele de metal, roata, animalele de povară şi nici măcar arcul cu săgeţi, să posede o scriere şi cunoştinţe de astronomie, care să le permită să calculeze durata anului astronomic cu o precizie mai mare ca orice popor din Lumea Veche? (Durata anului astronomic maiaş era de 365, 242, 129 zile, cu o eroare infimă de 0,000 069 zile — aşadar o eroare de ceva mai mult de o secundă pe an!) Acceptînd ipoteza originii extraterestre a lui Quetzalcoatl-Kukulcan ajungem în mod logic la concluzia că acest erou civilizator, reprezentant al unei civilizaţii superior dezvoltate, era în măsură să transmită maiaşilor cunoştinţe legate de scriere, de studiul astrelor, calcularea calendarului, construirea templelor şi piramidelor — iar după unii cercetători chiar de cultivarea porumbului — ceea ce justifică din plin faptul că a fost zeificat şi supus unui cult cuprinzînd ritualuri complicate, între care şi sacrificii umane.

Aşadar: rege la Sahagun, mare senior la de Landa şi extraterestru pentru Matsimura (şi alţii); această a treia variantă vine însă în contradicţie cu unele date — o inscripţie pe mormîntul de la Palenque pare să indice că ritualul de înmormîntare a avut loc în jurul anului 700 e.n., iar o scriere mexicană anonimă menţionează ca dată a morţii lui Quetzelcoatl anul 895 — or, scrierea maya are o vechime de cel puţin două milenii — se pare că moştenită de la un popor mai vechi, olmecii —, iar cultivarea porumbului, bază economică a civilizaţiei maya şi a altor civilizaţii precolumbiene, a început pe aceste meleaguri (conform unor datări cu C_{14} radioactiv) în urmă cu nouă milenii; oricum, în jurul anului 5200 î.e.n. porumbul era cultivat în Valea Tehuacan, unde s-au găsit, depozitate în peşteri, atît un soi de porumb sălbatic fosilă, cît şi un soi de porumb cultivat cu ajutorul unor unelte din piatră şlefuită şi din oase de animale; specialiştii sînt de părere că acesta din urmă este „strămoşul" tuturor soiurilor de porumb cultivat.

Personalitatea lui Quetzalcoatl rămîne, aşadar, o enigmă, care poate că-şi va găsi dezlegarea o dată cu descifrarea scrierii maya, sau poate în cadrul cercetărilor arheologice întreprinse actualmente în spaţiul mezoamerican — cercetări care probabil că vor mai continua multă vreme deoarece mlaştinile din Yucatan şi pădurea tropicală îşi dezvăluie cu încetineală, cu zgîrcenie parcă, tainele. Fiindcă sîntem încă departe de a cunoaşte toate ciudăţeniile şi anacronismele acestei uimitoare culturi dezvoltate vreme de circa două milenii (din anul 500 î.e.n. şi pînă la ocupaţia aztecă, în 1440, pentru ca apoi conquista să-i dea lovitura de graţie) — pe bună dreptate remarcă Ivar Lissner (în *Die Rätsel der grossen Kulturen*, Walter V., Olten und Freiburg, 3 Aufl. 1974): „Dintre toate popoarele Pămîntului, maiaşii au dat naştere uneia dintre cele mai remarcabile culturi. Multe dintre elementele ei sînt uimitoare, contradictorii, inexplicabile şi aproape toate ne apar ca stranii. Aveau genii al căror nume nu-l vom afla niciodată, dar aceşti gînditori cu

mintea foarte ageră îşi utilizau spiritul, zelul şi truda în scopuri cu totul ciudate. Ceea ce era la îndemînă, ceea ce era necesar şi fusese descoperit de timpuriu în lumea întreagă, le-a rămas necunoscut maiaşilor. Cu chingi ce le încingeau fruntea, tîrau poveri grele, ca nişte animale. Dar n-au reuşit să descopere roata şi roaba. Au ridicat cele mai impunătoare edificii ale culturilor americane, edificii pentru preoţi şi zei. Aceste realizări arhitectonice cereau eforturi uriaşe, dar nu foloseau niciodată vieţii de zi cu zi. Maiaşii ştiau să efectueze calcule cu cifre de milioane, dar nu erau capabili să cîntărească mici cantităţi de fructe". Iar un cercetător de prestigiu, care şi-a închinat toată viaţa studiului marilor culturi mexicane precolumbiene, John Eric S. Thompson (în *The Rise and Fall of Maya Civilisation*, University of Oklahoma Press, 1954), arată: „Cultura maya nu numai că a produs genii, dar le-a creat într-o atmosferă care ne apare cu totul neverosimilă. Cînd te ocupi de indienii maya, nu trebuie niciodată să te aştepţi la ceea ce este firesc. În domeniile nepractice au creat lucruri excepţionale, în cele practice au eşuat".

În legătură cu realizările uimitoare ale maiaşilor în domeniul astronomiei, al calculului matematic şi calendarului, acelaşi J.E.S. Thompson remarcă faptul că nu numai ciclurile de mituri, dar înseşi concepţiile de viaţă ale vechilor maiaşi au fost puternic influenţate de conceptul timpului, ceea ce deosebeşte fundamental cultura maya de vechiile culturi din spaţiul mesopotamian şi mediteranean. Pentru preoţii, astronomii, artiştii şi arhitecţii maiaşi scurgerea timpului era o temă esenţială, permanentă chiar: pe de o parte largul concept al misterului eternităţii, pe de altă parte conceptul mai restrîns al diviziunii timpului, în termeni echivalenţi zilelor, lunilor, anilor, dar şi unor uriaşe cicluri cuprinzînd mii de ani. „Ritmul timpului îi încînta", notează J.E.S. Thompson „scurgerea neîncetată a zilelor între eternitate şi viitor, între eternitate şi trecut îi umplea de încîntare".

Cercetări relativ recente au dus la ipoteze interesante în legătură cu realitatea istorică a unor divinităţi din panteonul egiptean, din cel mesopotamian şi chiar din cel grec. Datorită interpretării unor inscripţii (şi altor izvoare) este astăzi unanim acceptat că Imhotep (Imuthes) — venerat la Memphis ca fiu al zeului arhaic Ptah, creatorul Universului, patron al meşteşugarilor şi artiştilor — a fost un personaj istoric real la curtea faraonului Djeser (Zoser), fondatorul celei de-a doua dinastii (în jurul anului 2780 î.e.n.). A început ca simplu scrib, apoi a urcat treptele ierarhiei pînă la demnitatea de preot şi ministru al faraonului. A fost un strălucit arhitect, după planurile sale construindu-se prima piramidă egipteană — piramida în trepte a lui Djeser de la Sakkara.

Mai tîrziu, lui Imhotep i s-au atribuit cunoştinţe universale. În domeniul medicinii a scris o carte, astăzi pierdută, care a folosit (probabil) la redacta-

rea renumitului *Papirus Ebers* (actualmente în Biblioteca Universităţii din Leipzig), conţinînd reţete pentru tratarea diferitelor maladii. În calitatea sa de preot s-a ocupat de studiul corpurilor şi fenomenelor cereşti, al mişcării stelelor; se cuvine să ţinem seama de faptul că astrologia, apanaj al preoţimii diferitelor culte celebrate în regiunile orientale, constituie o precursoare a astronomiei — ea corespunde stadiului preştiinţific al astronomiei moderne. Studiul mişcării corpurilor cereşti a pus bazele întocmirii calendarului egiptean, care era împărţit în 12 luni a 30 de zile, plus cinci zile suplimentare; firește că într-o regiune ca Valea Nilului, cu o agricultură depinzînd aproape exclusiv de revărsările periodice ale marelui fluviu, întocmirea unui calendar cît mai exact avea o însemnătate hotărîtoare. De altfel, lui Imhotep i se atribuie şi construcţia unei reţele de canale de irigaţie, menită să preîntîmpine urmările atît de dăunătoare ale anilor de secetă.

Zeificarea postumă a lui Imhotep constituie un caz aproape unic în istoria Egiptului antic, deoarece acest remarcabil arhitect, astronom, matematician şi medic nu făcea parte din familia faraonului — aproape unic, deoarece (dacă-i dăm crezare lui Plutarh) unul dintre cei mai importanţi zei din panteonul egiptean, Thot, a fost şi el un personaj istoric de obîrşie modestă. Într-o lucrare mai puţin cunoscută — *Despre Isis şi Osiris*, scrisă relativ tîrziu, în jurul anului 100 e.n. — Plutarh reproduce un mit conform căruia Thot ar fi fost sfetnicul lui Osiris, acesta din urmă el însuşi faraon în perioada predinastică. Thot a fost un zeu sapienţial, iniţiator (apoi patron) al scrierii, istoriei, legilor, ritualurilor magice — sub semnul lui îşi desfăşurau activitatea scribii şi bibliotecile; lui îi era consacrată Biblioteca de la Hermopolis — tot atît de celebră în perioada vechilor dinastii pe cît avea să fie Biblioteca din Alexandria în perioada elenistică — unde s-ar fi aflat cele 42 volume din *Cartea Magiei*, scrisă cu mîna sa şi conţinînd, conform tradiţiei, „toată ştiinţa lumii" — în primul rînd magia, dar şi istorie, medicină, matematică, astronomie; preceptele de drept conţinute în această lucrare au rămas valabile vreme de milenii: chiar în timpul Dinastiei a XVIII-a (circa 1500 î.e.n.) tribunalele pronunţau sentinţe referindu-se la *Cărţile lui Thot*.

În legătură cu realitatea istorică a unor personaje zeificate postum (în unele cazuri poate chiar în timpul vieţii lor) nu trebuie să ne deplasăm pe meleaguri atît de îndepărtate ca Mexicul precolumbian sau Egiptul antic — un asemenea exemplu găsim chiar în Dacia: Zamolxis. Zeu suprem al geţilor şi dacilor, Zamolxis (numele apare uneori în grafia Zalmoxis) a fost, se pare, sclav şi ucenic al lui Pitagora şi, întors în Dacia printre ai săi, a avut toate atributele unui erou civilizator.

S-au preconizat mai multe etimologii ale numelui, unele de-a dreptul derutante şi care nu păcătuiesc cîtuşi de puţin prin lipsă de fantezie. Porphyrios, de pildă, pretinde că numele se trage din *zalmos*, care în limba

tracă înseamnă „piele" — deoarece Zamolxis ar fi fost înfăşurat într-o piele de urs imediat după naştere; dar Porphyrios, filosof al şcolii din Alexandria, este un autor relativ recent, lucrarea lui *Viaţa lui Pitagora* este datată aproximativ în 270—280, aşadar cam la opt veacuri de la data la care ilustrul matematician şi filosof din Samos, a cărui biografie a redactat-o, îşi ţinea cursurile în faţa ucenicilor săi, printre care s-ar fi aflat şi Zamolxis.

O altă etimologie îi leagă numele de cel al zeului lituan Ziameluks — din slavul *zemlia* = „pămînt" — de unde concluzia că Zamolxis ar fi fost o divinitate htoniană, subpămînteană, ca, de altfel, şi zeiţa tracă Zemelo pe care grecii au integrat-o panteonului helen sub numele de Semele. Acest din urmă etimon pare confirmat de mitul de origine greacă al retragerii zeului într-o peşteră şi are partizani printre cercetătorii mai noi; astfel, H. Daicoviciu (în *Dacii*, 1965) îl consideră pe Zamolxis zeu al vegetaţiei şi fertilităţii, iar I.I. Russu şi Radu Florescu, considerînd aceeaşi etimologie, ajung şi ei la concluzia că Zamolxis a fost o divinitate htoniană.

Pe de altă parte, Mircea Eliade (în *De la Zamolxis la Genghishan*, 1970 — versiunea românească a apărut în 1980) reia teoria lui Vasile Pârvan care (în *Getica*, 1926) este de părere că Zamolxis ar fi fost un zeu celest; între alte argumente în favoarea acestei păreri, Mircea Eliade arată că „sanctuarele dacice de la Sarmizegetusa şi Costeşti nu aveau acoperiş" şi că „marele sanctuar rotund de la Sarmizegetusa era dominat de un simbolism celest".

Dar înainte de a ajunge „divinitate" (htoniană sau celestă — asupra acestei chestiuni vom reveni), Zamolxis a fost un simplu muritor — după cum rezultă din textele lui Herodot şi Strabon, doi dintre cei mai însemnaţi autori antici greci. Herodot (în a patra carte a *Istoriilor* sale) scrie: „Din ceea ce am aflat de la helenii care locuiesc în Hellespont şi în Pont, fiind un om, acest Zamolxis ar fi trăit la Samos ca sclav al lui Pythagoras, fiul lui Mnesarchos. Dobîndind după aceea libertate, ar fi strîns multă bogăţie, şi astfel, cu averea cîştigată, s-ar fi întors printre ai săi bogat". Aşa scria Herodot din Halikarnas în secolul V î.e.n.

Strabon, geograf grec care trăia la Roma, reia aceste afirmaţii (în a şaptea carte a *Geografiei* sale), la o jumătate de mileniu după Herodot, ceea ce ne-ar putea duce la concluzia că s-a inspirat din opera părintelui istoriei; se pare însă că nu este aşa, căci celebrul geograf antic vine cu unele amănunte pe care nu le găsim la Herodot. „Astfel se spune", scrie Strabon „că un oarecare get numit Zamolxis a fost sclavul lui Pythagoras. De la filosof a obţinut unele informaţii despre fenomenele cereşti, iar altele de la egipteni, deoarece în peregrinările sale ajunsese chiar şi în Egipt. Întors în patria lui, Zamolxis a dobîndit respectul cîrmuitorilor şi al poporului, ca tălmăcitor al fenomenelor cereşti". Iată deci, între altele, informaţia că Zamolxis a călătorit mult, că a fost şi în Egipt — în acea vreme un centru cultural renumit, unde preoţii şi hierodulii grupaţi în jurul templelor lui Ammon, Isis şi Thot dobîndiseră

ample (pentru acea vreme) cunoştinţe în domeniile astronomiei, matematicii, geodeziei, arhitecturii, medicinii.

Istoriile lui Herodot şi *Geografia* lui Strabon sînt lucrări cu caracter ştiinţific, de aceea se cuvine să acordăm în general încredere informaţiilor ce ni le aduc. Firește însă că ele nu exclud o oarecare cantitate de fabulaţie: Herodot, de pildă, introduce printre evenimentele istorice consemnate de el tot felul de legende — vorbind despre istoria Lidiei, de pildă, relatează legenda lui Cresus, cu bogăţiile sale fabuloase, şi pe cea a lui Gyges, posesorul inelului fermecat care avea proprietatea să-l facă invizibil pe purtătorul lui. De această tentaţie (care pare a fi o înclinaţie structurală greacă, întocmai ca şi aceea de a atribui zeilor slăbiciuni eminamente omeneşti) n-au scăpat nici filosofi ca Platon, care în două dintre dialogurile sale (*Timeu* şi *Critias*) relatează vestita legendă a Atlantidei — strălucitoarea împărăţie pierită în urma unei uriaşe catastrofe, tărîm fabulos, care de la Platon încoace, de aproape două milenii şi jumătate, a fost căutat cu asiduitate dincolo (dar şi dincoace) de Coloanele lui Hercule, de către oameni mai mult sau mai puţin pregătiţi pentru asemenea activitate, dar în orice caz înzestraţi cu multă fantezie şi cu o încredere fără limite în textele antice.

Platon, acest pasionat al raţionamentului dialectic pus în slujba educaţiei filosofice din Academia sa ateniană, îl menţionează şi el pe Zamolxis — în dialogul *Harmides*, într-o discuţie cu dascălul său Socrate, despre principiile medicinei din Hellada. Socrate povestește în acest dialog că a cunoscut pe „unul dintre medicii traci ai lui Zamolxis" şi că „acel trac mă încredinţa că au dreptate confraţii săi din Hellada [...] Dar, a adăugat el, Zamolxis, care e regele nostru, dovedește, ca zeu ce este, că tot aşa cum nu se cuvine să încercăm a vindeca ochii fără a fi vindecat capul, nici să tămăduim capul fără să ţinem seama de trup, cu atît mai mult nu trebuie să încercăm a vindeca trupul fără a căuta să tămăduim sufletul" Iată deci că Platon (prin intermediul lui Socrate), socotește că Zamolxis a fost rege al tracilor şi apoi zeu al medicinei.

În alt loc, Platon îl asemuieşte cu Abaris, medic şi apoi zeu al hiperboreenilor — afirmaţie pe care o va relua, cinci veacuri mai tîrziu, Clement din Alexandria; hiperboreenii erau locuitori ai ţinutului „de dincolo de vîntul de Nord" (vîntul boreu), regiune pînă astăzi neidentificată şi pe care unii o plasează în Dacia. Nu este exclus ca Platon şi Clement din Alexandria să-l fi inspirat pe N. Densuşianu care (în *Dacia Preistorică*, 1913) vorbeşte de un munte de piatră din apropierea vîrfului Omul, reprezentare antropomorfică sculptată în stîncă de mîna omului, o „figură titanică din munţii Daciei vechi, numiţi odată ai Hyperboreilor". În considerarea acestei ipoteze nu trebuie să pierdem din vedere că N. Densuşianu era — după cum îl caracteriza N. Iorga — „un vizionar de gînduri mari, de ipoteze imposibile, de fantastice teorii îndrăzneţe"... Şi totuşi, la mai mult de o jumătate de veac după N. Den-

suşianu, cercetătorul peruvian Daniel Ruzo — descoperitor al vestigiilor enigmaticei culturi *mazma* de pe platoul Marcahuasi din Peru şi vajnic căutător de sculpturi megalitice *in situ* — vizitînd (în 1968) ţara noastră şi urcînd în Bucegi, Ciucaş şi în alte părţi, n-a exclus posibilitatea ca unele megalite din munţii noştri să fi fost prelucrate de artişti din vechime (Ruzo a găsit la noi adepţi entuziaşti, care s-au ocupat mai cu seamă de „sfinxul" din Bucegi, situat pe platoul de lîngă cabana Babele; în favoarea unei prelucrări *in situ* a Sfinxului nostru pledează mai puţin zîmbetul lui enigmatic, cît acoperămîntul de formă curioasă, în care unii au văzut o „căciulă dacică" aşa cum apare pe basoreliefurile de pe Columna lui Traian).

Zamolxis este menţionat şi de cîţiva autori din antichitatea tîrzie, care par însă să ignore realitatea lui istorică şi-l asemuiesc cu diferiţi zei din panteonul grecesc, de pildă cu Cronos şi cu Dionysos (este astăzi unanim acceptat că zeul grec al vinului şi podgoriilor este adoptat de la traci, ca şi cultul său orgiastic, atît de deosebit de cultele senine şi în acelaşi timp rigide ale zeilor olimpieni). Numai Iordanes îl socoteşte pe Zamolxis rege al dacilor „de o mare erudiţie în filosofie", iar în secolul al III-lea, neoplatonicianul Origene pretinde că Zamolxis răspîndea ideile şcolii pitagoreice printre... celţi (este evident că Origene confundă geţii cu celţii). În sfîrşit, nu este lipsită de interes o contribuţie recentă (Crina Călin, Silvia Dateş şi Florin Olteanu, în *Ştiinţă şi tehnică* nr. 1/1984), menţionînd o lucrare cu caracter enciclopedic din 1582, în care Zamolxis este atestat ca un mare filosof al lumii antice: *De secretis libri* de Jaccubos Veccherus (numele este desigur latinizat, după obiceiul vremii), apărută la Basel; în capitolul *Despre magia naturală* (cartea a XV-a) al acestei lucrări, Zamolxis este aşezat alături de Buda, Numa Pompilius, Zoroastru şi alţi filosofi ai lumii antice; poate că acest Veccherus, autor obscur (nu este menţionat în cele cîteva mari enciclopedii pe care le-am consultat), a avut surse care astăzi nu ne mai sînt accesibile, sau poate că a folosit sursele antice cunoscute trăgînd propriile lui concluzii.

Calitatea de filosof atribuită lui Zamolxis de către autorii antici stă mărturie pentru admiraţia lor faţă de cunoştinţele şi însuşirile învăţatului trac, ştiut fiind că vechii greci îi ţineau în mare cinste pe filosofi, care se bucurau de prestigiu şi poziţie privilegiată în oraşele-cetăţi; romanii i-au moştenit şi în această privinţă pe greci: în anul 146 î.e.n., generalul Mummius, înainte de a distruge cu sălbăticie Corintul înfrînt, a poruncit ca filosofii, închişi în cuşti, să fie trimişi la Roma, împreună cu statuile şi alte obiecte de preţ...

În disputa dacă Zamolxis, după sacralizare, era privit ca o divinitate celestă sau htoniană, izvoarele antice par să încline mai ales către această a doua ipoteză, de vreme ce menţionează că şi-a petrecut o parte a vieţii într-o încăpere sub pămînt. Herodot ne spune că „[...] poruncise să i se facă o locuinţă

subterană. Cînd locuinţa a fost gata, el a dispărut dintre traci coborînd în adîncimea încăperilor subterane, unde a stat ascuns trei ani. Tracii l-au regretat şi l-au bocit ca pe un mort. Dar în al patrulea an el a apărut iarăşi dinaintea tracilor, făcîndu-i astfel să creadă tot ce le spunea".

Ce le spunea Zamolxis tracilor? Tot Herodot afirmă că „oferea ospeţe cetăţenilor de vază" şi că „în timpul ospeţelor îi învăţa că nici el, nici oaspeţii săi, nici urmaşii lor nu vor muri niciodată, ci numai se vor muta în alt loc unde, trăind pururi, vor avea parte de toate bunurile".

Această credinţă în nemurire, care duce în mod firesc la totala lipsă a thanatofobiei, a contribuit desigur ca geţii să devină „cei mai viteji dintre oamenii care au trăit vreodată", cum scria împăratul Iulian Apostatul, care arăta mai departe că geţii „fuseseră convinşi să se poarte vitejeşte de către slăvitul lor Zamolxis". (O învăţătură asemănătoare se găseşte şi în mitul germanic despre Walhalla, sala cea mare unde Odin prezida adunările la care cei căzuţi vitejeşte pe cîmpul de luptă ospătau şi beau miedul turnat în cupe de blondele Walkirii.)

În ceea ce îi priveşte pe traci, dacă la Herodot Zamolxis se retrage o singură dată, pentru o perioadă de trei ani, într-o încăpere subterană făurită de mîna omului, la Strabon — care menţionează că, înainte de a fi fost proclamat zeu, Zamolxis a îndeplinit funcţia de sacerdot, de mare preot — aceste izolări sînt mai frecvente, iar locul de retragere este o peşteră, aşadar o formaţie naturală: „Zamolxis şi-a ales o anume peşteră, inaccesibilă tuturor celorlalţi, şi acolo îşi petrecea viaţa, întîlnindu-se rar cu oamenii, afară de rege şi de dregătorii lui".

Un argument în favoarea realităţii istorice a lui Zamolxis, a ipotezei că s-a numărat printre ucenicii lui Pitagora o poate constitui însăşi învăţătura lui. În general, ştim destul de puţin despre Pitagora, şi numai din surse indirecte, iar ceea ce ştim ţine mai ales de domeniul matematicii. Ştim că s-a născut în insula Samos, în jurul anului 580 î.e.n., că a fost discipolul lui Thales din Milet, că la un moment dat s-a refugiat în sudul Italiei la Crotona — pe atunci colonie grecească — pentru a scăpa de persecuţiile la care-l supunea Policrate, tiranul din Samos; a călătorit mult, a fost între altele şi în Egipt, unde şi-a însuşit cunoştinţe ale hierodulilor din templele lui Ra şi Isis, a avut prilejul să cunoască sacerdoţi brahmani, magi perşi şi preoţi celţi (druizi), iar după unele surse şi-ar fi sfîrşit viaţa în Metapont — în orice caz, locuitorii din acest oraş i-au arătat lui Cicero, în jurul anului 70 e.n., casa în care ar fi locuit Pitagora, jilţul în care obişnuia să mediteze, precum şi mormîntul lui. În domeniul matematicii, Pitagora a fost primul care a demonstrat legătura dintre aritmetică şi geometrie, lui i se atribuie studiul proporţiilor, al mărimilor medii şi teorema care-i poartă numele — deşi, înaintea sa, această teoremă era cunoscută de egipteni şi babilonieni pentru anumite cazuri par-

ticulare; în astronomie, Pitagora este primul care se opune teoriei geocentrice.

De la Pitagora nu ni s-a păstrat nimic scris şi de aceea concepţiile sale filosofice nu ne sînt cunoscute decît în linii generale, mai ales prin mijlocirea discipolilor şi adepţilor săi; în concepţia pitagoricienilor, numerele naturale reprezintă esenţa tuturor lucrurilor, Universul fiind o armonie de numere (*mundum regunt numeri*). Mistica numerelor se împleteşte, în teoria filosofică pitagoreică, cu credinţa în nemurirea sufletelor, în transmigraţiunea lor şi este însoţită de precepte şi reguli de conduită bazate pe o morală ascetică strictă.

Sîntem îndreptăţiţi să presupunem că aceste precepte şi reguli de conduită au fost preluate de preoţii daci, care duceau o viaţă ascetică, erau vegetarieni, nu se căsătoreau, petreceau vreme îndelungată în izolare, probabil chiar în peşteri, ca învăţătorul lor Zamolxis. Claustrarea în peşteri sau încăperi subpămîntene le dădea o stare de deprivare senzorială, accentuată desigur şi de suprimarea hranei şi a somnului, o stare în care legătura cu divinitatea şi cu „viaţa de apoi" devenea pentru ei o realitate, o certitudine. Într-un documentat studiu (*Zamolxis, ucenicii săi şi claustrarea*, în *Luceafărul* din 11 şi 18 febr. 1984), Constantin Daniel arată că suprimarea hranei „însoţea în mod constant sub formă de post toate misterele antice. Este de presupus că şi privarea de somn, ca şi cea de hrană şi de băutură au putut avea un rol major în geneza tulburărilor de percepţie, halucinaţii vizuale şi auditive care survin în mod necesar la cei izolaţi în peşteri şi încăperi subterane". Aceste practici ale cultului geto-dac pledează în favoarea afirmaţiei lui Herodot că Zamolxis a fost ucenicul lui Pitagora, căci şi filosoful din Samos — ne relatează biografii săi şi istoricii greci ai filosofiei — învăţase de la preoţii egipteni tehnicile menite să-i deschidă drumul spre „lumea de apoi", unde putea sta de vorbă cu zeii, iar Diogene Laerte (în *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor* — cca 250 î.e.n.) arată că Pitagora însuşi afirmase că vieţuise cîtva timp în Hades, aşadar în infern, şi că-i văzuse acolo pe Homer şi pe Hesiod. Într-un studiu mai recent (*Două culte de mistere în Dacia preromană*, în *Luceafărul* din 7, 14 şi 21 apr. 1984), C. Daniel revine, rezumînd: „Trebuie să tragem concluzia logică ce se impune: şi preoţii egipteni, şi Pythagora, şi Zamolxis, şi Deceneu, şi urmaşii lor, preoţii dacilor, dar şi toţi care au fost introduşi în asemenea camere subterane sau în peşteri şi lăsaţi acolo mai mult timp, în întuneric, în tăcere absolută, adică cei ce au fost iniţiaţi în aceste mistere, au avut în mod obligator stări de deprivare senzorială cu halucinaţii vizuale, tactile şi auditive".

Asemenea stări pot fi provocate şi prin alte mijlocie; Pythia, preoteasa oracolului de la Delfi, aleasă dintre tinerele localnice, sta pe un trepied din interiorul templului, deasupra unei crăpături a muntelui din care ieşeau emanaţii ameţitoare; alteori îşi emitea prezicerile sub influenţa fumegaţiilor cu

frunze de laur. Preoţii maiaşi ai lui Quetzalcoatl-Kukulcan, despre care vorbeam mai sus, se retrăgeau înainte de ceremonii în temple, unde stăteau cîtva timp în singurătate postind, apoi îşi provocau o stare de transă cu ajutorul unor narcotice — fie cu un amestec de tutun şi var, fie cu sucul cactusului *peyotl* (sau *peyote — Datura stramonium*), despre care călugărul Sahagun scria, în 1650, că provoacă un fel de beţie „care le dădea vigoare, făcea să dispară orice teamă şi-i cufunda în viziuni înfloritoare sau ridicole"; tot în scopuri rituale, preoţii maiaşi foloseau o băutură numită *balche*, un soi de rachiu din suc de agavă fermentat, de asemenea *copalul* — răşina balsamică a copaierului (*Copaifera officinalis*), oarecum asemănătoare tămîii şi avînd proprietăţi halucinogene.

Luînd în considerare cele de mai sus, sîntem îndreptăţiţi să socotim că deprivarea sensorială prin izolare şi ascetism la care ajungeau sacerdoţii geto-daci constituie o formă superioară faţă de transa extatică obţinută prin mijloace chimice (infuzii, decocţii, emanaţii ş.a.) sau prin consumarea de vin (ca în cultul orgiastic dionisiac — care era totuşi, aşa cum arătam, de origine tracă) — o formă superioară ce trebuie pusă pe seama concepţiilor pitagorice. Clement din Alexandria afirmă că Pitagora studiase concepţiile magilor perşi, ale brahmanilor indieni şi druizilor din Galia. Aceştia din urmă credeau şi ei că sufletul este nemuritor, că într-o lume situată undeva, dincolo de cea materială, sufletele defuncţilor continuă să trăiască, moartea nefiind decît prelungirea în eternitate a vieţii terestre; în concepţia unor cercetători mai noi, construcţiile megalitice şi aliniamentele (Stonehenge în Anglia, Carnac în Franţa ş.a.) trebuie interpretate tocmai în funcţie de această credinţă: dincolo de semnificaţiile lor astrale, menhirurile şi cromlehurile au menirea de a netezi drumul sufletelor celor defuncţi către acea lume transcendentală.

Altă asemănare între concepţiile preoţilor geto-daci şi ale celor celţi: lipsa oricărui text scris. Galii au venit de timpuriu în contact cu scrierea grecească — din secolul al III-lea î.e.n. cînd negustorii greci au urcat pe Valea Ronului; tot aşa, geto-dacii au avut prilejul să cunoască scrierea elină (mai tîrziu pe cea latină) datorită comerţului cu coloniile greceşti (Tomis, Callatis etc.) de pe ţărmul apusean al Pontului Euxin. Totuşi, aceste populaţii — şi mai ales preoţii lor, cei mai în măsură să-şi însuşească semnele scrierii—le-au ignorat şi probabil că au făcut-o cu bună ştiinţă. Căci, cum arată, între alţii, Jean Loicq (în *Dictionnaire des religions*, apărut sub direcţia lui Paul Poupard la Presses Universitaires de France) „[...] legislatorii legendari ai antichităţii (Numa, Licurg, pitagoricienii) refuzau să încredinţeze scrierii, un mod durabil, doctrinele lor; fixate *ne varietur*, ele şi-ar fi pierdut repede contactul cu viaţa şi conţinutul lor ar fi fost expus unor multiple pericole. Forma versificată, fără îndoială arhaică, în care se mula esenţialul învăţăturii druidice, conferea o anumită supleţe interpretării; comentariul magistral era cel care dădea viaţă acestor formule mnemotehnice [...]" Autorii latini,

care au venit mai tîrziu în contact cu druizii, mai ales cu cei din Galia, sînt categorici în această privinţă; Cezar, a cărui glorie militară a început cu cucerirea Galiei (59—51 î.e.n.), arată că druizii „[...] socotesc că religia nu îngăduie consemnarea în scris a învăţăturii lor" şi se tem „ca nu cumva discipolii lor, bizuindu-se pe scris, să-şi cultive mai puţin memoria [...]"

În sfîrşit, o posibilă analogie tulburătoare între practicile druidice şi cele ale adepţilor lui Zamolxis o poate constitui ramura de vîsc — ca simbol al Anului Nou — înzestrată cu puteri magice benifice. Învăţătura druidică acorda stejarului un loc important, cultul lui fiind esenţial; de altfel, în celtă *dru* = „stejar" — etimon posibil, căruia cercetători mai noi (F.le Roux et C.J.Guymuarc'h: *Les druides*. Ogam, Rennes, 1978) îi opun *dru-wid* = „foarte învăţat". Oricum, antropologul şi etnologul englez James George Frazer, în monumentala sa operă *The Golden Bough* (12 volume, Londra, 1890 — 1915. Vers. rom. presc. *Creanga de aur*, 5 volume, în Biblioteca pentru Toţi, Bucureşti, 1980) arată că, în noaptea Anului Nou, druizii tăiau, cu o seceră de aur, o ramură de vîsc, plantă parazită a stejarului. În diferite regiuni din ţara noastră există obiceiul ca, în noaptea Anului Nou, să se atîrne o ramură de vîsc deasupra uşii, obicei care datează din perioada precreştină şi poate că-şi trage originea din riturile preoţilor geto-daci.

Ne punem în mod firesc întrebarea: oare aceşti sacerdoţi, preoţi, hieroduli, vraci, magi şi iniţiaţi în diverse culte ale misterelor şi bucurîndu-se de mare cinste în sînul colectivităţilor înlăuntrul cărora îşi îndeplineau ritualurile, erau nişte şarlatani? Antropologii, etnologii şi folcloriştii din şcolile mai noi au încercat să răspundă la această întrebare studiind comportamentul, ceremoniile şi riturile religioase ale unor populaţii aflate la nivelul societăţii gentilice, studii pe care le-au întreprins fie prin contactul direct, fie prin analiza şi interpretarea însemnărilor unor exploratori şi călători care au venit pentru prima oară — sau, în orice caz, foarte de timpuriu în contact cu aceste populaţii, în preria nord-americană, în selva Amazoanelor, în Africa ecuatorială, în Australia, în diferite insule din Oceania şi în alte părţi.

„Lumea populaţiilor primitive este o lume a magiei" sînt cuvintele cu care Julius Lips (în *Obîrşia lucrurilor*, vers. rom. Edit. Ştiinţifică, 1958, ed.II, 1964) îşi începe capitolul despre magie. Şi, mai departe: „Această putere nevăzută se află pretutindeni şi se face simţită în orice loc; ea e la fel de netăgăduită pentru omul primitiv ca şi tăria pietrei şi umezeala apei [...]" Iar cunoscutul antropolog şi etnolog Claude Lévi-Strauss (în *Antropologia structurală*, Paris, 1958 — vers. rom. Edit. Politică, 1978) remarcă pertinent că „[...] eficacitatea magiei implică credinţa în magie". Ocupîndu-se de activitatea de vraci-tămăduitori ai acestor transmiţători de tradiţii şi practicieni ai medicinii empirice, antropologul francez arată că „[...] această credinţă (în magie — n.n.) se prezintă sub trei aspecte complimentare: în primul rînd, credinţa vrăjitorului

în eficacitatea tehnicilor sale, apoi, credinţa bolnavului pe care-l îngrijeşte — sau a victimei pe care o persecută — în puterea vrăjitorului, în sfîrşit încrederea că exigenţele opiniei colec'ive formează în fiece clipă un fel de cîmp gravitaţional în sînul căruia se definesc şi se situează relaţiile dintre vrăjitor şi cei pe care-i vrăjeşte".

Procedeele făcînd parte din practica vraciului sînt însoţite de descîntece şi tot felul de formule magice, al căror înţeles nu-l cunoaşte adesea nici vraciul respectiv, toate avînd drept scop de a crea atmosferă, de a-l sugestiona atît pe „pacient" cît şi pe cei care asistă la acest ritual. Lips notează: „Cu mult timp înainte de metoda autosugestiei a lui Coué, vracii [...] îşi lecuiau pacienţii cu metode asemănătoare" — referindu-se la o metodă de tratament iniţiată de farmacistul şi psihiatrul francez Emile Coué în preajma primului război mondial, metodă care la vremea ei făcuse mare vîlvă. Astăzi, sugestia şi autosugestia, într-o anumită măsură şi hipnoza, fac parte dintre metodele curente în tratarea anumitor maladii psihice şi chiar a unor maladii de natură nervoasă. Practica a arătat că receptivitatea la sugestie este mai mare la femei decît la bărbaţi, mai mare în masă decît la individ şi maximă la vîrsta copilăriei; ea este foarte dezvoltată la populaţiile neevoluate — care trăiesc, dacă putem spune astfel, copilăria omenirii.

Termenul prin care oamenii de ştiinţă desemnează vraciul diferă de la regiune la regiune şi mai ales în funcţie de ţara de origine a cercetătorului respectiv. Printre cele mai răspîndite este *medicine-man*, termen folosit de timpuriu în studiile asupra amerindienilor din preriile nord-americane şi adoptat ulterior în ţările de limbă engleză (Canada, Africa de Sud, Australia ş.a.) sau aflate în zonele de influenţă britanică. Un alt termen, *şaman*, provenit din tungusă, a fost folosit mai întîi pentru oficiantul cultural al populaţiilor primitive uralo-altaice, apoi adoptat pentru populaţiile locuind în regiunea cercului arctic, dar şi pentru altele din centrul Asiei, Oceania şi Africa; sînt termeni convenţionali, desigur, deoarece în fiecare dintre limbile şi idiomurile respectivelor populaţii vraciul este desemnat prin alt nume. În fond, numele nu este important — fie *şaman*, fie *medicine-man*, sau orice alt nume i-am da, activitatea vraciului, încă insuficient studiată, este complexă: tămăduitor, prezicător, exorcist, aducător de ploaie, ademenitor al vînatului şi peştelui, conducător de ceremonii. Tot aşa, în practica slujbei sale, vraciul foloseşte pretutindeni metode şi procedee ce par a fi obligatorii: descîntecele, incantaţiile, exorcismul, dansul extatic, transă obţinută prin drogarea cu plante halucinogene, măşti, amulete şi talismane, instrumente de percuţie (tobe, tamtamuri), — o recuzită complicată pusă în slujba magiei.

Răspunsul la întrebarea dacă aceşti vraci sînt şarlatani sau nu a preocupat numeroşi oameni de ştiinţă — înclinaţi, cei mai mulţi dintre ei, să răspundă negativ la această întrebare. Astfel, profesorul W.C.H. Tenhaeff de la Universitatea din Utrecht (Olanda), în cadrul cursurilor sale de parapsiholo-

gie, afirmă şi demonstrează cu exemple edificatoare că unii oameni moştenesc dintr-un filon preistoric anumite însuşiri paranormale, care la alţii sînt atrofiate de civilizaţie; tot aşa, profesorul Joseph B. Rhine, de la Universitatea Duke (S.U.A.), care numeşte aceste însuşiri „percepţii extrasensoriale" —şi aici vom remarca analogiile, dar şi unele deosebiri, între starea de „deprivare senzorială" la care ajungeau preoţii unor culte antice şi chiar mai vechi pe de o parte, şi „percepţia extrasensorială" a unor oameni moderni, izvorîtă şi ea dintr-un filon preistoric, pe de altă parte — ; în sfîrşit, profesorul A.P. Elkin, de la catedra de antropologie a Universităţii din Sydney (Australia), care, referindu-se la vracii aborigeni din patria sa australiană, arată: „*Medicine-men* sînt medici empirici şi în această calitate folosesc mijloace materiale pentru vindecarea bolilor şi rănilor. Ei sînt însă şi practicieni ai magiei, pentru că vindecă anumite boli prin ritualuri magice şi descîntece [...], ei practică telepatia şi hipnotismul de masă".

În studiile sale, profesorul Elkin se bazează pe datele strînse în urma unor cercetări îndelungate şi temeinice, întreprinse în regiunile cele mai îndepărtate şi izolate ale ţării sale, cercetări care l-au dus la concluzia că aborigenii australieni, ca toate populaţiile aflate la nivelul societăţii gentilice, sînt strîns legaţi de mediul în care trăiesc, de o natură ale cărei manifestări nu şi le pot explica prin cauze naturale, ceea ce favorizează o înclinaţie a lor spre supranatural, însoţită de o stare psihică de sensibilitate şi sugestibilitate; coroborînd aceste concluzii ale profesorului din Sydney cu cele ale colegilor săi de la Utrecht şi Duke, ne putem forma o vedere de ansamblu a teoriilor acestor cercetători contemporani: vraciul, strîns legat de mediul natural, este moştenitorul unor însuşiri („percepţii extrasensoriale") izvorîte dintr-un filon străvechi şi neatrofiate de civilizaţie, pe care le foloseşte în practica medicală şi în magie, în sînul unei mase în care receptivitatea la sugestie este excepţional de dezvoltată.

În concluzie, întorcîndu-ne la tema de la care am pornit, adică la practica magiei la populaţiile aflate la nivelul societăţii gentilice, vom reţine că această practică se bazează pe de o parte pe cele trei elemente expuse atît de plastic de Claude Lévi-Strauss (credinţa vraciului, credinţa bolnavului, încrederea opiniei publice), pe de altă parte pe sensibilitatea şi sugestibilitatea acestor populaţii, care-şi duc viaţa strîns legată de o natură ale cărei fenomene nu şi le pot explica decît prin magie. Crezînd el însuşi în magie, vraciul nu este un şarlatan; cunoscător al unor practici empirice, păstrător şi transmiţător al unor străvechi tradiţii, el este înzestrat cu o mare capacitate de reacţie afectivă — de sugestibilitate şi receptivitate — care-l ajută în îndeplinirea funcţiei sale de oficiant al cultului tribal. (Tema este amplu tratată într-o lucrare relativ recentă a lui Mircea Eliade. „*Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*", Paris, 1974).

În ultimul veac, istoria universală şi-a îmbogăţit mult aria de cercetare, prelungind-o în timp către civilizaţii din ce în ce mai depărtate, către frontiera incertă dintre preistorie şi istorie, către epoci încă insuficient cunoscute şi care tocmai din această pricină ridică probleme pasionante. Printre aceste civilizaţii, una dintre cele mai remarcabile şi mai enigmatice este cea sumeriană. Populaţia vechiului Sumer nu era nici indo-europeană şi nici semitică — şi atunci, ce era? A apărut la un moment dat, probabil că la începutul mileniului al IV-lea î.e.n., stabilindu-se în regiunea Eufratului — de unde venea? Practica păstoritul şi agricultura, a ridicat cetăţi puternice (Legash, Eridu, Nippur, Ur, Uruk), a construit o ingenioasă reţea de irigaţii; cunoştea ceramica smălţuită şi prelucrarea fină a metalelor preţioase, a obţinut rezultate remarcabile în domeniul matematicii, medicinii şi astronomiei — ceea ce ne duce în mod firesc la concluzia că este moştenitoarea a milenii de civilizaţie — o civilizaţie pe care n-o putem nici identifica şi nici localiza, ceea ce nu face decît să adîncească enigmele legate de ea.

Datele incerte şi controversate din istoria Sumerului au dus la ipoteze fantastice asupra originii populaţiei sale. Iată două dintre ele, emise la aproape două milenii şi jumătate una de cealaltă: Berosos, preot caldeean din Babilon (secolele IV—III î.e.n.) — a cărui operă *(Babyloniaka)* s-a pierdut, dar este reprodusă fragmentar într-o lucrare a lui Eusebiu din Cezareea, redactată în jurul anului 300 e.n. — pretinde că sumerienii sînt urmaşii unei populaţii de monştri, jumătate oameni, jumătate peşti, zămisliţi în apele Golfului Persic şi întemeietorii civilizaţiei pe Pămînt; mai aproape de zilele noastre Carl Sagan, directorul Laboratorului de studii planetare ale Universităţii Cornell (S.U.A.), promotor (între altele) al teoriei „civilizaţiilor fără copilărie" şi al corolarului ei, ipoteza paleoastronautică, explică apariţia bruscă a civilizaţiei sumeriene, cu uimitoarele şi incontestabilele ei realizări în domeniul urbanizării, irigaţiilor şi culturii, prin contactul cu mesagerii unor civilizaţii superior dezvoltate venite din alte lumi. În ceea ce priveşte această a doua ipoteză, se cuvine precizat că ea s-a ivit la hotarul dintre deceniul al şaptelea şi al optulea al veacului nostru, cînd opinia publică era mai receptivă ca oricînd la asemenea teorii: fusese lansat primul satelit artificial al Pămîntului, apoi primul om în Cosmos, apoi primul pămîntean păşise pe solul lunar — o cronologie care spune multe...

Iată deci că astrofizicianul american, contemporanul nostru, nu rămîne dator, în ceea ce priveşte fantezia, preotului caldeean de-acum două milenii şi jumătate — acesta din urmă tributar străvechii mitologii mesopotamiene conform căreia oamenii au fost creaţi de strămoşi antropoihtiomorfi, care le-au transmis cunoştinţele esenţiale. Dar oare teoria paleoastronautică, ivită în epoca noastră marcată de o profundă revoluţie tehnico-ştiinţifică, de fisiunea atomului şi de zborurile cosmice, nu îmbracă adesea formele unei mitologii moderne? Se pare că da, de vreme ce un psiholog contemporan de

prestigiu cum este Carl Gustav Jung, creatorul unei teorii neomitologice, analizînd fenomenul, a redactat între altele o lucrare de referință intitulată: *Flying Saucers: a Modern Myth of Things Seen in the Sky* („Farfurii zburătoare: un mit modern despre obiecte văzute pe cer").

Printre cele mai vechi monumente literare ale omenirii este *Poemul lui Ghilgameș*, despre care multă vreme s-a crezut că este de origine babiloniană, astăzi originea lui sumeriană fiind unanim admisă. De altfel, numele personajelor principale, Ghilgameș, eroul „două treimi zeu și o treime om", și prietenul său Enkidu sînt indubitabil de origine sumeriană. Însuși autorul anonim al poemului ne spune că Ghilgameș este originar din Uruk — numele este întîlnit în inscripții sumeriene din secolul al XXV-lea î.e.n. și chiar chipul său apare pe sigiliile cilindrice din aceeași epocă.

Ghilgameș este încă unul dintre eroii mitici căruia mai mulți cercetători îi atribuie o existență istorică. Însuși sir Leonard Wooley (în *Ur of the Chaldees. A Record of seven Years of Excavations.* Pelican Books, Londra, 1952), care, începînd cu anul 1926, a dezgropat celebrul „Cimitir al regilor din Ur" — una dintre marile descoperiri arheologice ale veacului nostru — crede că, înainte de a fi zeificat și cîntat în poeme (există versiuni babiloniene, akkadiene și asiriene), Ghilgameș a fost rege în Uruk sau poate în Ur. Zeificarea ar constitui o explicație a faptului că, în conformitate cu cronologia oficială, regii sumerieni domneau pe perioade uriașe, numărîndu-se uneori cu sutele de ani; astfel, în prima dinastie din Uruk este menționat, între alții, un rege Ghilgameș care ar fi domnit 126 ani. La începutul veacului nostru, o expediție arheologică a descoperit, în apropiere de Warka, ruinele vechiului Uruk, care s-a dovedit astfel a nu fi o cetate legendară, ci una reală — ca atîtea altele.

Pe bună dreptate, unii autori (între care Mirela Roznoveanu, în *Civilizația romanului*, Edit. Albatros, București, 1983) socotesc poemul lui Ghilgameș o „povestire romanescă", o „odisee", o „aventură"; într-adevăr, eroul trece prin numeroase aventuri, el este cel „care a văzut totul pînă la capătul lumii, a cunoscut mările, toți munții i-a străbătut, pe dușmani i-a înfrînt, cu prietenul său împreună a cunoscut înțelepciunea". Dintre întîmplările fantastice relatate în poem, un interes aparte prezintă pasajele care se referă la potop și care sînt cu cel puțin două milenii mai vechi decît relatarea biblică a acestui fenomen neobișnuit. După părerea a numeroși cercetători, relatarea biblică a potopului este redactată abia în jurul anului 600 î.e.n., deci multe veacuri după poemul sumerian. Poemul, sau, după unii autori, epopeea, ni-l descrie pe Ghilgameș ascultînd povestirea bunicului său, Utnapiști, despre potopul căruia i-a supraviețuit: avertizat de către zei de apropierea catastrofei, Utnapiști și-a construit o navă pe care s-a refugiat împreună cu ai săi, scăpînd astfel de dezastru; acest Noe mesopotamian rătăcește pe ape însă numai șapte zile, iar nu patruzeci, ca patriarhul biblic, după care

nava lui eşuează pe Muntele Nizir, la răsărit de Tigru; întocmai ca biblicul Noe, Utnapişti trimite şi el, rînd pe rînd, un porumbel, o rîndunică şi un corb — cum acesta din urmă nu s-a mai întors, şi-a dat seama că apele s-au retras şi că poate părăsi nava.

Versiunea babiloniană a poemului, imprimată pe tablete de lut descoperite la Ninive şi aflate acum la Londra *(British Museum)*, este, se pare, cea mai completă. Istoria acestei descoperiri epocale în arheologie îşi are tîlcul ei — presărată de întîmplări neobişnuite, ea este legată de trei nume: Layard, Rassam şi Smith, dintre care numai primul era arheolog de profesie. Austen Henry Layard este unul dintre numele prestigioase ale arheologiei; în toamna anului 1849 începu săpăturile la Kuyundjik, pe malul Tigrului, şi curînd descoperi marele palat de la Ninive, cu ziduri din cărămidă smălţuită, mozaicuri, inscripţii, basoreliefuri. Pînă atunci, Ninive (ca de altfel şi Ur, precum şi alte cetăţi) fusese cunoscut, vreme de aproape două milenii, doar din cuvintele profeţilor şi diverse alte texte biblice, fiind învăluit într-un nimb de legendă; şi iată că mitica Ninive se dovedea a fi o realitate istorică, o cetate care se dezvăluia cercetătorilor prin clădiri impunătoare, prin arhive cuprinzînd texte cu caracter ştiinţific şi legislative. În palatul din Ninive, construit în secolul al VII—lea î.e.n. de Sennaşerib şi lărgit de Assurbanipal, Layard a descoperit şi o bibliotecă; termenul nu este exagerat: circa treizeci de mii de „volume", în fapt tăbliţe de lut, clasate sistematic şi cuprinzînd textele esenţiale ale culturii asiro-babiloniene — filosofie, astronomie, matematică, medicină, filologie, manuale şcolare, magie şi credinţe oculte, ritualuri, precum şi beletristică; din această ultimă categorie fac parte legendele epice, imnurile, cînturile — între care fragmente ale poemului lui Ghilgameş, prima mare epopee cunoscută în istoria literară. Din păcate, atunci, în 1849, din poem s-au găsit numai cîteva tăbliţe — cea mai mare parte a epopeii se pierduse, poate că în urmă cu milenii, sau poate foarte aproape de vremurile noastre, din pricina unor neglijenţe în efectuarea săpăturilor.

Un pas important va face Hormuzd Rassam, un colaborator al lui Layard, născut la Mossul, pe Tigru. Deşi prin studiile sale de la Oxford se pregătise pentru o carieră în diplomaţie, a fost atras de arheologie, i-a urmat lui Layard în funcţie la *British Museum*, apoi pe şantierul arheologic de la Ninive. Cunoştea limba ţării, şantierul se afla lîngă Mossul, oraşul său natal — împrejurări care uşurară mult munca arheologului amator irakian, care reuşi să degajeze aici ruinele unui templu impunător, închinat lui Assurnasirpal, precum şi numeroase tăbliţe de lut. Rassam nu şi-a dat seama de importanţa descoperirii sale — anume că printre acele tăbliţe se afla o variantă a epopeii lui Ghilgameş, cuprinzînd cîteva pasaje care lipseau din biblioteca lui Assurbanipal.

La *British Museum*, studiul acestor tăbliţe a fost efectuat de un tînăr cu o profesie originală, gravor de bacnote (!), şi un nume banal, George Smith,

un autodidact pasionat de asiriologie: ziua grava bacnote, seara studia cuneiformele în modesta lui locuinţă. Era un om deosebit de înzestrat: la douăzeci şi şase de ani, după ce descifrase sensul unor caractere cuneiforme controversate, a fost angajat asistent la secţia egipto-asiriană de la *British Museum*, iar la treizeci şi şase de ani, cînd s-a stins din viaţă, publicase douăsprezece ample studii de specialitate. În 1872, studiind tăbliţele dezgropate de Rassam, îşi dădu imediat seama că se afla în faţa uneia dintre cele mai vechi monumente literare ale umanităţii — poemul lui Ghilgameş.

Textul avea numeroase lacune care trebuiau completate prin conjecturi, astfel că descifrarea ridica unele dificultăţi. La un moment dat, George Smith fu nevoit să-şi întrerupă munca: lacunele erau din ce în ce mai importante, povestirea lui Utnapişti se oprea brusc, deşi se întrezăreau unele aluzii despre o uriaşă inundaţie care semăna cu potopul biblic. Publicînd rezultatul cercetărilor sale, George Smith arătă că, după părerea lui, nu era exclus ca la originea naraţiunii biblice despre potop să se afle epopeea lui Ghilgameş. În Anglia victoriană, unde *Biblia* se afla la mare cinste, această afirmaţie stîrni un val de proteste — şi nu numai în rîndul clericilor — iar redacţiile ziarelor fură asaltate de un adevărat... potop de scrisori trimise de cititori făcînd parte din cele mai diverse categorii sociale. Presa nu putea lăsa să-i scape un asemenea prilej şi *Daily Telegraph*, unul dintre marile cotidiene londoneze, oferi un premiu de o mie de guinee celui care va reuşi să descopere şi să aducă de la Ninive sfîrşitul epopeii, astfel încît controversa aprinsă în jurul originii relatării despre potop să fie lămurită.

O mie de guinee era o sumă uriaşă şi George Smith hotărî să-şi încerce norocul — hotărîre la care contribui desigur şi pasiunea lui pentru asiriologie. Nu era deloc o treabă uşoară: chiar făcînd abstracţie de distanţa imensă care despărţea Londra de Mesopotamia, trebuia să caute printre mormanele de sfărîmături amestecate cu piatră şi pămînt escavat de săpăturile anterioare, pentru a găsi cîteva tăbliţe de lut — dar nu orice fel de tăbliţe, ci unele anume. Pe bună dreptate notează C.W.Ceram (în *Zei, morminte, cărturari*, Edit. Ştiinţifică, 1968): „A îndeplini o asemenea muncă echivala cu a pescui într-un lac un anume purice de apă, sau a căuta vestitul ac în carul cu fîn".

Şi totuşi, Smith a avut noroc — norocul care însoţeşte mai mult sau mai puţin orice descoperire arheologică: găsi 384 tăbliţe cuprinzînd fragmentele care lipseau — între altele, urmarea povestirii lui Utnapişti. Pentru toţi oamenii de bună credinţă deveni limpede că epopeea lui Ghilgameş inspirase naraţiunea biblică despre potop, că Noe este numele biblic al lui Utnapişti.

Versiunea babiloniană este socotită a fi cea mai completă; există şi o versiune asiriană — în care Utnapişti, constructorul navei, se numeşte Hasis-Adra, iar potopul, dezlănţuit de mînia zeilor, are ca scop distrugerea oraşului Şurapak, situat între Hilleh şi Bagdad — de asemenea şi una akkadiană, pe care unii autori o preferă, deoarece este „cea mai bogată în amănunte

pronunţat mitologice" (cf. V. Kernbach: *Miturile esenţiale*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică 1978).

Majoritatea cercetătorilor sînt astăzi de acord că potopul biblic a fost inspirat de epopeea mesopotamiană. Numai în privinţa faptului dacă Ghilgameş este un personaj istoric părerile sînt încă împărţite; el figurează, cum arătam, în cronologia regilor din Uruk, iar, potrivit profesorului René Labat de la Collège de France, a jucat un rol important în secolul al XXVIII-lea î.e.n., după moartea sa creîndu-se legenda în jurul persoanei sale. Iniţial, legenda s-a născut, probabil, în Sumer, răspîndindu-se apoi în regiunile înconjurătoare. Numeroasele versiuni, precum şi vechimea lor, atestă că ne aflăm în faţa unor arhetipuri; psihologul şi psihiatrul elveţian C.G. Jung defineşte arhetipul ca o „imagine arhaică" rezultată din nenumărate experienţe interioare şi exterioare ale omenirii. Profesorul M. Bodkin, de la Oxford, arată că Ghilgameş este însuşi modelul de erou arhetipal; totuşi, încercarea mai veche, a asiriologului german Peter Jensen, care într-o amplă lucrare demonstra că epopeea lui Ghilgameş este sursa a aproape tuturor legendelor lumii, a fost primită cu justificat scepticism de către cercetătorii mai noi.

O bună parte a povestirilor biblice constituie o prelucrare a întîmplărilor ieşite din comun prin care trec eroii arhetipali (regi şi organizatori ai triburilor, legislatori şi sacerdoţi, patriarhi şi profeţi etc.), a faptelor săvîrşite de ei, avînd adesea un caracter eshatologic şi mesianic; autorul (cel mai adesea anonim) al acestor relatări elimină însă zeii din panteonul mitului originar, înlocuindu-i cu divinitatea unică. Astfel, în legenda lui Ghilgameş (versiunea akkadiană), Utnapişti povesteşte că „Inima i-a împins pe zeii cei mari să rînduiască un potop" — după care îi enumeră: Anu, zeu al cerului şi ocrotitor al oraşului Uruk, Ellil, zeul pămîntului, şi Ea, zeul înţelepciunii — formînd triada supremă în panteonul mitologic akkadian. Nici una dintre aceste zeităţi nu există în povestea biblică a potopului — Dumnezeu este acela care îi spune lui Noe: „Sfîrşitul oricărei făpturi este hotărît înaintea Mea, fiindcă au umplut pămîntul de silnicie; iată am să-i nimicesc împreună cu pămîntul. Fă-ţi o corabie..." ş.a.m.d. (citat în versiunea: *Biblia sau Sfînta Scriptură*, Edit. Institutului biblic şi de misiune ortodoxă, Bucureşti, 1975).

Întrebarea pe care ne-o punem — şi pe care şi-au pus-o numeroşi cercetători, mai ales în ultimele două veacuri — este dacă această uriaşă aventură prin care trece patriarhul biblic (şi, înaintea lui, eroul din epopeea mesopotamiană cu numeroasele ei versiuni) este ţesută în ghergheful adevărului istoric, cu alte cuvinte dacă relatarea despre potop se bazează pe un fapt real. Unul dintre cercetătorii de care vorbeam mai sus, astronomul şi fecundul popularizator al ştiinţei care a fost Richard Hennig, este ferm convins de realitatea acestui cataclism de proporţii nemaiîntîlnite, dar ridică (în *Les grandes énigmes de l' Univers*, Robert Lafont, Paris, 1957) unele obiecţii în

legătură cu elementele fabuloase ale relatării: „Chiar dacă ploaia ar fi durat mai mult decît patruzeci de zile şi patruzeci de nopţi (cum se întîmplă nu o dată în Asia bîntuită de musoni), nu s-ar fi putut aduna atîta apă încît să acopere pînă deasupra munţilor, celor mai înalţi, fie şi o ţară mare, dar cu atît mai puţin întreg pămîntul". Şi R. Hennig trage în mod logic concluzia că „[...] evenimentul redat în *Biblie* n-a putut fi decît local" şi că „s-a produs într-o ţară cu un relief foarte plat". Obiecţie perfect justificată: muntele Ararat (Agri dag, în Turcia) unde ar fi eşuat arca biblică are 5 165 m, fiind departe de a fi cel mai înalt munte de pe Terra — dacă ar fi fost acoperit de ape, precipitaţiile ar fi trebuit să totalizeze un volum de ordinul miliardelor de kilometri cubi, aşadar o cantitate pe care Terra n-ar fi putut s-o suporte şi pe care, de altfel, nu are de unde să şi-o procure.

Ipoteza lui R. Hennig — un eveniment local, într-o regiune cu relief plat — nu este nouă, ea a fost emisă către sfîrşitul veacului trecut de doi geologi de renume mondial, independent unul de celălalt: sir Charles Lyell, unul dintre fondatorii geologiei moderne, şi Eduard Suesz, preşedinte al Academiei de Ştiinţe austriece. Se naşte însă întrebarea: dacă este vorba, în fapt, de un eveniment local, cum se face că despre un asemenea cataclism de proporţii uriaşe se vorbeşte în vechi tradiţii ale unor popoare situate în cele mai diferite părţi ale lumii? Conform unei clasificări întocmite de etnologul german Richard Andree, în Asia sînt cunoscute treisprezece relatări diferite despre potop, în Europa patru, în Africa cinci, în Australia şi Oceania nouă, în Lumea Nouă treizeci şi şapte. James George Frazer a adunat peste 200 mituri despre potop, redactînd şi o documentată lucrare despre folclorul în *Vechiul Testament*. Durata inundaţiei variază, de la mit la mit, între cinci zile şi cincizeci şi doi de ani (la azteci). Unele atribuie inundaţia ploilor torenţiale, altele cutremurelor de pămînt, topirii gheţarilor, cicloanelor, furtunilor, fluxurilor puternice etc. La vechii chinezi apare un spirit al răului, Kung-Kung, care, într-un moment de furie, loveşte una dintre coloanele cerului, sfărîmînd-o; firmamentul s-a prăbuşit pe pămînt, aducînd cu el trombe de apă. Ecouri despre un asemenea cataclism găsim şi în scrierile lui Platon care, în dialogul *Timeu* (Timaios), vorbeşte despre un mare „torent din cer" *(ouranion rheuma)*, care s-ar abate periodic (cam la fiecare 10 500 ani) asupra omenirii; întocmai ca şi în relatarea despre Atlantida (din acelaşi dialog), Platon pune credinţa în existenţa acestui fenomen pe seama preoţilor egipteni.

Cîţiva autori au încercat să explice larga răspîndire a miturilor despre un diluviu universal printr-o legătură directă care ar exista între acesta şi era glaciară, în sensul că răspîndirea gheţarilor din nord a dus la creşterea precipitaţiilor, provocînd inundaţii în sudul cu climă mai temperată. Această ipoteză s-a născut la începutul veacului nostru, cînd se credea că perioada glaciară a fost de scurtă durată şi de dată mai recentă; deşi oamenii de şti-

inţă au abandonat-o, în lumina cercetărilor mai noi, totuşi pînă în zilele noastre diverşi autori de lucrări pline de fantezie continuă să pună miturile despre potop ale diferitelor populaţii pe seama unor tradiţii bazate pe memoria ultimei perioade glaciare (glaciaţia Würm), de la sfîrşitul căreia s-au scurs multe milenii.

Ce argumente aduc respectivii autori în favoarea unui diluviu universal? În primul rînd faptul că se întîlnesc fosile de vietăţi tipic marine (moluşte, peşti ş.a.) în regiunile muntoase, ba chiar la mare înălţime. Argumentul nu e nou — încă din secolul al II-lea, Lucius Apuleius, filosof latin neoplatonician, îl aducea în sprijinul mitului lui Deucalion (descris cu atîta strălucire de poetul Ovidiu): Deucalion, fiul lui Prometeu, şi soţia sa Pyrrha, singurii supravieţuitori ai unei inundaţii, au repopulat pămîntul cu seminţia omenească; el este tatăl lui Hellenus, strămoşul mitic al grecilor. În secolul al IV-lea, Eusebiu din Cezareea, în a sa *Istorie ecleziastică*, afirmă şi el că impresiunile fosile de peşti găsite pe înălţimile Libanului constituie o dovadă a autenticităţii relatării biblice despre potop. Firesc că asemenea afirmaţii sînt îngăduite unor autori care au scris în urmă cu şaisprezece sau optsprezece veacuri, dar ele devin de-a dreptul ridicule reluate de autori din zilele noastre, cînd ştim, mai presus de orice îndoială, că impresiunile fosile aflate pe înălţimi s-au format înainte de mişcările tectonice care au dus la cutarea Pămîntului, adică s-au format înainte ca munţii să devină munţi...

Cel mai puternic contraargument adus ipotezei diluviului universal ţine de domeniul geologiei: lipsa unor urme de eroziuni pe care o asemenea catastrofă de proporţii uriaşe trebuia să le lase. R. Hennig remarcă: „[...] afirmaţia că acest eveniment ar fi avut loc într-o epocă geologică recentă, [...] cînd omenirea poseda deja o oarecare civilizaţie, este în contradicţie nu numai cu toate teoriile existente, dar, ceea ce este mai important, chiar cu faptele. Acoperirea pămîntului sub o imensă masă de apă ar fi lăsat urme care ar fi permis constatarea fenomenului, aşa cum s-au putut constata perioadele glaciare".

Renunţînd la ipoteza unei inundaţii de proporţii universale, vom admite că miturile şi tradiţiile populare evocînd potopuri şi alte catastrofe asemănătoare sînt ecouri ale unor evenimente locale. În această privinţă, este cît se poate de interesantă ipoteza lui sir William Willcox, un excelent cunoscător al Mesopotamiei, ipoteză pe care o redăm aşa cum am expus-o într-o lucrare mai veche — *(Enigmele Terrei, II*, Edit. Albatros, 1983): Eufratul şi-a rupt digurile, inundînd întreaga cîmpie situată în aval, unde n-au mai existat supravieţuitori, oameni sau animale; ruptura s-a produs într-un punct situat lîngă actuala aşezare Sakhlavia; nivelul fluviului depăşea în acel moment cu 16 picioare (aproximativ cinci metri) cota normală, ceea ce explică submersiunea cîmpiei. Noe, care nutrea mai de mult îndoieli asupra soliditaţii digului, ba chiar prevăzuse dezastrul, şi-a construit o arcă, reuşind să

părăsească nevătămat regiunea împreună cu familia lui şi cu animalele domestice; dus de valuri, a ajuns în ţara Gurna, unde Eufratul se apropie cel mai mult de Tigru, după care, apele scăzînd, nava a eşuat pe o mică înălţime numită Ararat (şi care n-are nici o legătură cu actualul munte din Armenia, care şi-a primit numele mult mai tîrziu).

Firește că ipoteza lui sir William are un vag iz de *science-fiction* şi nu este exclus ca, într-o oarecare măsură, să fi fost inspirată de epopeea lui Ghilgameş. Chiar dacă întemeiată mai mult pe argumente conjecturale, dacă nu are girul autenticităţii, îl are pe acela al verosimilităţii.

Evenimentul catastrofal — care probabil că a afectat terenurile joase din bazinul Tigrului şi Eufratului în regiunea din apropierea vărsării celor două fluvii — nu trebuie neapărat pus pe seama ploilor torenţiale aduse de musoni. Nu este exclus ca el să fi constat dintr-un val violent venit dinspre Golful Persic şi pricinuit de un cutremur de pămînt; istoria mai recentă cunoaşte asemenea fluxuri puternice, generatoare de inundaţii, cum este cel provocat de cutremurul de pămînt de la Lisabona în 1755. Cicloanele şi furtunile puternice pot avea efecte asemănătoare: în delta Brahmaputrei (în 1876) fluxul a pustiit peste 8 000 km pătraţi şi a făcut 250 000 victime. În ce priveşte Mesopotamia, ipoteza pare confirmată de descoperirile lui sir Leonard Wooley cu prilejul săpăturilor pe şantierul arheologic de la Ur: urmele unei inundaţii de proporţii uriaşe — un strat de nămol, pe o suprafaţă de 90 000 kmp, urmare a unui val de şapte metri înălţime.

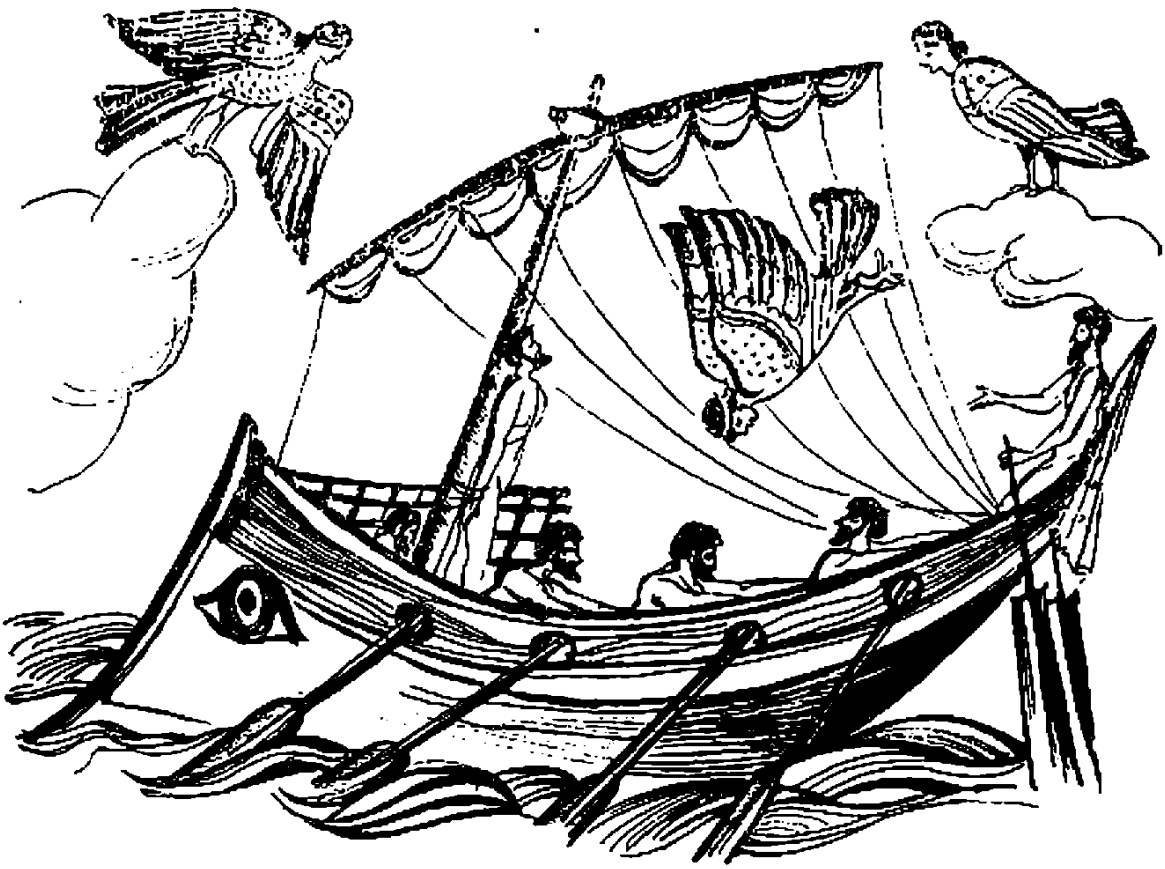
Dacă pornim de la ideea că mitul potopului (mesopotamian) face parte din categoria aşa-ziselor mituri memoriale, este firesc să ne întrebăm cînd a avut loc catastrofa. Datarea în timp nu se poate face, în acest caz, decît cu o aproximaţie destul de largă: inundaţia catastrofală (provocată de ploi sau de flux) s-a produs înaintea mileniului al III-lea î.e.n., cu alte cuvinte înainte de crearea epopeii lui Ghilgameş care a servit, fără îndoială, ca sursă a povestirii biblice despre potop; este probabil că s-a produs către începutul mileniului al IV-lea î.e.n., dacă luăm în considerare faptul că prima dinastie din Ur şi-a început domnia aproximativ în anul 3100 î.e.n. şi că prima dinastie din Uruk (care nu poate fi datată din lipsa documentelor) este în orice caz mult mai veche. Or, documentele referitoare la aceste două dinastii nu menţionează vreo calamitate de asemenea natură, iar epopeea lui Ghilgameş, prin natura sa vădit mitică, nu poate fi socotită un document istoric. De altfel şi unele descoperiri arheologice par să indice că marea calamitate a avut loc în jurul anului 4000 î.e.n., poate scurtă vreme după aceea — este şi părerea lui sir Leonard Woolley, deşi stratul de nămol evidenţiat de el în sudul Mesopotamiei n-a putut fi datat nici măcar cu oarecare aproximaţie.

În zilele noastre, marcate de impetuoasa dezvoltare a turismului pe plan internaţional, se organizează adesea grupuri de turişti cu oarecare antrenament sportiv care escaladează potecile abrupte ale masivului Ararat în căutarea urmelor naufragiului biblic. Dacă unii dintre turişti găsesc şi cîte o bucăţică de lemn înnegrit şi cu urme de smoală — „rămăşiţă din arca lui Noe" — aceasta este meritul ghizilor turci, care-şi cunosc meseria şi, procurînd vizitatorilor asemenea „suvenire", îşi mai rotunjesc veniturile. Deoarece, chiar admiţînd că ar exista vreun lemn care să reziste vreme de şase milenii, Araratul anatolic nu este în nici un caz identic cu Araratul biblic.

Dar entuziaştii nu dezarmează... În vara anului 1984, o expediţie americană condusă de un oarecare Malcolm Stevens a urcat pe Ararat şi s-a întors în S.U.A. cu „dovezi irefutabile" despre potop şi despre nava lui Noe — după cum a declarat conducătorul expediţiei la o conferinţă de presă. Drept care unele ziare turceşti au publicat articole pline de indignare în legătură cu jefuirea de către străini a patrimoniului naţional; scandalul a luat sfîrşit numai după ce ministrul turc al culturii şi turismului a arătat că Malcolm Stevens fusese reţinut pe aeroportul de la Istanbul că i se controlaseră minuţios bagajele, dar nu s-au găsit decît cîteva bucăţele de lemn şi de rocă pe care specialiştii le-au declarat lipsite de orice valoare arheologică sau de altă natură. Insuccesul lui M. Stevens nu i-a descurajat însă pe entuziaşti şi, în toamna aceluiaşi an, a fost organizată o altă expediţie americană, condusă de astronautul James Irwin, participant în 1971 la expediţia Apollo 15, care efectuase a patra aselenizare. Iată deci că, după ce coborîse pe Lună, James Irwin urca pe Ararat. Poate că astronautul nostru şi-a făcut socoteală că, împreună cu Noe şi cu arca lui, ne aflăm într-o lume în care miracolul face parte din cotidian, dacă putem spune astfel — aşadar, de ce n-ar rezista o bucată de lemn cîteva milenii, de vreme ce însuşi patriarhul Noe, după cum ne asigură textul biblic, avea 600 ani cînd a pornit în aventuroasa lui călătorie, fiind întrecut, în ce priveşte longevitatea, numai de bunicul său, Matusalem, care a trăit 969 ani...

LUMEA ANTICĂ: AVENTURA HOMERICĂ ȘI MARILE PERIPLURI

Tradiția perpetuată în poemele homerice pornește de la evenimente reale. Knossos: urmările neașteptate ale unui incendiu. Pylos: palatul lui Nestor? Ahei, pigmei (și alții). Nava ARGO pe Dunăre! Spre Ophir — Țara aurului. Aventuroasele peripluri ale fenicienilor. Reconstituirea itinerarului lui Ulise.

DINTRE CELE ŞAPTE ORAŞE care îşi disputau cinstea de a fi patria lui Homer — competiţie onorabilă, justificată de larga popularitate a marelui bard antic — cercetări mai recente n-au reţinut decît două: Chios şi Smirna; şi vom observa, ca o curiozitate, că nici unul nu este situat în Grecia continentală: Chios este o insulă a Dodecanezului, iar Smirna (Izmir) se află în Asia Mică. Opţiunea între aceste două oraşe presupune admiterea existenţei reale a unui Homer — fiindcă n-au lipsit nici cercetătorii (italianul Vico, francezul d'Aubignac, germanul August Wolf şi alţii) care încă de acum două veacuri pretindeau — slujindu-se cu precădere de argumente din domeniul analizei literare — că Homer n-a existat, că *Iliada* şi *Odiseea* n-ar fi decît prelucrări ale legendelor şi baladelor populare, culese de la vechii aezi, de la cîntăreţii rătăcitori ai epocii primitive din istoria Eladei, apoi selecţionate şi rînduite de gramaticienii atenieni din vremea lui Pisistrate (circa 530 î.e.n.). Firește că, indiferent dacă Homer a existat sau nu, cele douăzeci şi patru de cărţi ale *Iliadei*, care cîntă războiul troian, şi cele douăzeci şi patru de cărţi ale *Odiseii* descriind aventuroasa călătorie de înapoiere în Ithaca a lui Ulise, cuprinzînd în total 28 000 versuri în hexametri dactili, rămîn capodopere ale poeziei epice universale.

Cercetătorii din zilele noastre nu mai sînt preocupaţi de chestiunea paternităţii operei homerice, ci mai degrabă de structura acestei opere; la noi, Mirela Roznoveanu (în *Civilizaţia romanului*, din care am mai citat aici) arată: „Dacă *Odiseea* — considerată opera unui Homer obosit şi inexplicabil fantast — este scrisă într-un stil ce ne vorbeşte astăzi de influenţa puternică şi deloc surprinzătoare a poeticilor asiatice, *Iliada* ne apare drept o operă de concepţie originală [...] în *Iliada* descifrăm trădarea lui Homer faţă de poetica romanului asiatic. [...] *Odiseea* a fost scrisă probabil de Homer înaintea *Iliadei*, cu fascinaţia modelelor epice egiptene, vedice, ebraice, babiloniene [...]"

Cei vechi nu-şi puneau, firește, asemenea probleme şi nici nu puneau la îndoială existenţa genialului bard; tradiţia ni-l prezintă bătrîn şi orb — aşa ne apare în busturile vechi, răspîndite în mai multe dintre marile muzee europene, şi tot aşa ne apare şi în unele opere mai noi, de pildă în *Apothéose d'Homère*, savanta compoziţie a lui Ingres aflată la Luvru.

În ceea ce priveşte cercetările mai recente, dacă ele nu mai au, în general, ca obiect existenţa lui Homer, nici problemele strict literare ale eposurilor homerice nu mai pot oferi un teren prea fertil, deoarece vreme de două milenii şi jumătate — şi mai ales în ultimele cinci veacuri, de la Renaştere pînă aproape de zilele noastre — în acest domeniu s-a scris, poate, mai mult decît în oricare alt domeniu al literelor, el constituind şi una dintre sferele de activitate preferenţiale ale filologiei clasice. Către mijlocul veacului trecut şi-a croit drum o nouă orientare: filologii au început să colaboreze cu istoricii şi, drept urmare, o îndelungată perioadă din istoria lumii egeice, asupra căreia nu existau încă mărturii arheologice — şi singurele mărturii scrise o puteau constitui eposurile elene — a căpătat contururi: obiceiuri şi rituri dintr-un trecut îndepărtat, organizarea cetăţilor şi a familiei, tehnica războiului, meşteşugurile, comerţul şi navigaţia, numeroase amănunte din viaţa de toate zilele; lumea homerică a devenit astfel obiectul unui însemnat număr de studii şi de interpretări, apărîndu-ne într-o lumină nouă, nu lipsită de aspecte controversate. Într-o lucrare de referinţă (*The Homeric Poems as History*, 1966), G.S. Kirk arată pe bună dreptate: „Chiar dacă acest tablou vag ar fi integral lipsit de valoare istorică, el poate conţine, în adîncurile lui, mai multă istorie, în sensul real al cuvîntului, decît obiectele arheologice nude, golite de contactul uman şi de referinţele istorice contemporane". (Idei asemănătoare găsim şi în lucrarea lui M.I. Finley, *Lumea lui Odiseu*, vers. rom., cu un *Cuvînt înainte* de D.M. Pippidi, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968).

Iată aşadar că, după o primă etapă, foarte îndelungată, cînd lumea în care evoluează eroii lui Homer era socotită cadrul unor ficţiuni literare, o dată cu începuturile colaborării dintre cercetătorii din domeniul filologiei, al criticii şi exegezei literare, cu cei din domeniul ştiinţelor istorice, specialiştii şi-au pus în mod firesc întrebarea dacă locurile şi evenimentele descrise în poemele homerice nu corespund, măcar în parte, unor realităţi istorice; problema căpăta o însemnătate cu atît mai mare cu cît, pentru această perioadă arhaică din istoria Greciei, nu existau mărturii scrise, iar cele arheologice, aşa cum arătam, erau pînă atunci foarte sărace. Întrebările pe care şi le puneau cercetătorii au devenit foarte concrete: A existat Troia? Războiul troian a avut loc? Regii Priam al Troiei, Menelau al Spartei, Agamemnon al Micenei şi Argosului sînt personaje reale, istorice? Ce este realitate şi ce este ficţiune în aventuroasa călătorie din *Odiseea?* Unde trebuie localizate insulele din periplul lui Ulise? Unele dintre aceste întrebări n-au căpătat nici pînă astăzi răspuns, altele sînt pe deplin elucidate — în orice caz, ele au stîrnit la vremea lor şi stîrnesc şi astăzi interesul, nu numai al specialiştilor, dar şi al unor categorii destul de largi de amatori, iubitori ai istoriei, după cum o dovedeşte numărul mare de lucrări de nivel mediu legate de această temă şi editate în numeroase ţări. Richard Hennig, acest neobosit cercetător a tot

ce este enigmatic în istoria ştiinţelor, are fără îndoială dreptate cînd notează: „Prea adesea am subapreciat fondul de autenticitate al vechilor legende. După părerea mea, în cea mai mare parte a cazurilor, fapte reale, înregistrate cu exactitate, le-au servit ca punct de plecare. Abia după aceea a intervenit fantezia, brodîndu-şi arabescurile extravagante în jurul sîmburelui de adevăr".

Cercetările au fost mult îngreunate de faptul că, în izvoarele literare greceşti, cea mai veche dată istorică este relativ tîrzie: 776 î.e.n., anul în care s-au desfăşurat primele jocuri olimpice; cel dintîi elen a cărui personalitate complexă — om de stat şi legislator, dar şi poet — ne este pe deplin cunoscută, a fost Solon din Atena (640—558 î.e.n.). Or, legendele greceşti mai vechi sînt în număr impresionant; problema era, aşadar, cîtă autenticitate aveau tradiţiile transmise din generaţie în generaţie, din veac în veac de poezia eroică greacă? În sprijinul ipotezei că măcar o parte din tradiţia perpetuată de poemele homerice porneşte de la evenimentele reale veneau unele relatări tîrzii: în secolul al II-lea e.n. călătorul Pausanias ne asigură (în *Descrierea Greciei)* că a văzut mormîntul lui Aegyptos în Arcadia, iar Diodor, care a trăit în secolul lui August, a vizitat şi descris (în *Biblioteca Istorică)* mormîntul lui Minos din Sicilia. Ce-i drept, pînă astăzi nu avem vreo dovadă că Aegyptos a existat aievea, în schimb despre Minos, înţeleptul rege şi legislator cretan, cercetările arheologice întreprinse în ultimele decenii ne-au adus o seamă de informaţii foarte interesante; şi iată că, după ce multă vreme Minos a fost socotit o figură legendară, iar Creta o insulă oarecare din lumea veche egeeană — iar nu una foarte populată şi înzestrată cu construcţii monumentale, aşa cum este descrisă de Homer — arheologii au adus dovezi convingătoare că a existat o civilizaţie cretană înfloritoare, că descrierea pe care Homer o face insulei este grefată pe un fond istoric real. Săpături efectuate la Knossos, Hagia Triada, Festos şi în alte locuri de către expediţii arheologice din mai multe ţări au acoperit însemnate lacune în ce priveşte cunoştinţele noastre despre lumea egeeană, iar astăzi istoricii folosesc în mod curent expresiile „civilizaţie cretană" şi „civilizaţie minoică".

Arheologia cretană datorează enorm lui Arthur John Evans, pe care Ivar Lissner îl califică foarte just ca „unul dintre cei mai eficienţi arheologi ai veacului nostru". Evans s-a născut în 1851 la Nash Mills, a studiat la Oxford şi la Göttingen, a călătorit prin Finlanda, Laponia şi Balcani, iar în 1882 a fost arestat de austrieci sub bănuiala de a fi participat la o răscoală din Dalmaţia; în 1893 a început săpăturile în Creta, descoperind ruinele palatului de la Knossos, culegînd mărturii cu privire la cultura minoică, una dintre cele mai vechi de pe teritoriul european. Evans a murit (nonagenar) în 1941 — „[...] tocmai la timp ca să nu afle de debarcarea germanilor în Creta, insula pe care o îndrăgea, şi nici de faptul că statul major german se stabilise chiar în vila lui, «Ariadne», lîngă Knossos " (Ivar Lissner: *Die Rätsel der grossen Kulturen*. Walter V., Olten und Freiburg, 1974).

Cercetările lui Evans au dezvăluit istoricilor o lume nouă, au impus reconsiderarea unor ipoteze mai vechi în privinţa culturilor din perioadele homerică şi prehomerică; de asemenea, tăbliţele de lut găsite în Creta au adus date noi şi interesante cu privire la originile şi evoluţia scrisului. Aceste tăbliţe dezgropate la Knossos ilustrează încă o dată una dintre întîmplările norocoase care vin uneori în ajutorul arheologilor. Cretanii minoici, spre deosebire de mesopotamieni, îşi uscau tăbliţele de lut primitoare ale scrierii la soare şi vînt, sistem care însă nu le întărea aşa fel încît să supravieţuiască trei milenii şi jumătate, aşadar pînă în zilele noastre — după cîteva veacuri se prefăceau în pulbere; or, palatul de la Knossos a fost de cîteva ori mistuit de incendii (spre nenorocirea locuitorilor lui şi marea şansă a arheologilor de astăzi), astfel încît cele circa 2 000 tăbliţe din arhiva palatului s-au întărit la foc, transformîndu-se practic în lut ars! Dintre cele trei sisteme de scriere în care erau redactate tăbliţele, unul — pe care Evans l-a numit scrierea „liniară *B*" — era o scriere necunoscută, într-o limbă necunoscută; descifrarea progresa anevoie, necesitînd o muncă asiduă care s-a prelungit pe o perioadă de peste trei decenii. Rezolvarea a venit din străduinţa şi intuiţia excepţională a lui Michael Ventris.

Ca şi Evans, Michael Ventris a fost o personalitate excepţională. Fiu al unui ofiţer englez din India căsătorit cu o poloneză, a primit o educaţie îngrijită — a făcut şcoala în Elveţia, unde a învăţat germana şi franceza; într-o vacanţă petrecută în Suedia a învăţat suedeza; întors în Anglia, a studiat singur greaca veche. Adolescent, citea cărţi care tratau despre descifrarea hieroglifelor egiptene şi cuneiformelor mesopotamiene, audia conferinţele lui Arthur Evans despre civilizaţia cretană, frecventa asiduu renumita bibliotecă de la *British Museum*. În timpul războiului a fost pilot într-o escadrilă de bombardiere, iar după încheierea păcii şi-a luat diploma de arhitect. Şi-a pierdut viaţa în 1956, într-un stupid accident de automobil, cînd abia împlinise 34 ani. Împreună cu prietenul şi colaboratorul său John Chadwick, profesor la Oxford — după încercări infructuoase datorate faptului că pornise de la ideea greşită că limba scrierii este etrusca — Ventris reuşeşte să descifreze „liniara *B*", dovedind că este vorba de o limbă greacă, şi anume de o formă arhaică, diferită de cea clasică. Era limpede, deci, că civilizaţia minoică, întocmai ca şi cea micenian㠄 era de origine greacă, creată de triburile elene, poate că de aheii din poemele homerice.

Primii cercetători preocupaţi mai puţin de aspectele literare ale poemelor homerice, şi mai degrabă de tradiţia istorică perpetuată în *Iliada* şi *Odiseea* s-au ivit cînd arheologia, această ştiinţă relativ tînără, se afla la începuturile ei. Un merit incontestabil îi revine în această privinţă lui Heinrich Schliemann — negustorul îndrăgostit de istorie şi arheologie, care, în 1870, a început pe cont propriu săpături pe colina de la Hissarlîc, aproape de malurile Dardanelelor, unde localizase cu o admirabilă intuiţie Troia şi unde a găsit un tezaur de obiecte despre care era convins că aparţine lui Priam. A întreprins săpături

la Micene, unde a descoperit o necropolă regală pe care a atribuit-o lui Agamemnon, apoi la Tirint şi în alte părţi, de cele mai multe ori cu succes. Schliemann avea însuşiri cu totul ieşite din comun, fiind o personalitate cel puţin tot atît de excepţională ca Evans sau Ventris; în activitatea sa de negustor a reuşit să acumuleze o avere considerabilă, care apoi i-a conferit independenţă şi mijloacele materiale importante necesare satisfacerii pasiunii sale; şi-a însuşit paisprezece limbi moderne, pe care le-a învăţat singur şi de fiecare dată într-un timp neobişnuit de scurt; pregătindu-se pentru activitatea lui viitoare de arheolog, învăţase, tot singur, greaca veche; mare iubitor al lui Homer, îl învăţase pe de rost.

Incontestabilele merite ale lui Schliemann au fost recunoscute destul de tîrziu. În cele două decenii de activitate (a murit în 1890), el n-a reuşit să-şi convingă contemporanii de importanţa descoperirilor sale. Istoricii şi arheologii profesionişti spuneau despre el că este un simplu amator, că are o fantezie de poet romantic; a fost adesea ţinta unor atacuri în care cercetările sale erau ridiculizate — tezaurele şi monumentele dezgropate de el erau atribuite unor perioade mai recente, localizate în perioada romană sau chiar bizantină... Astăzi ştim că Schliemann a greşit de multe ori. Faimosul tezaur de la Hissarlîc, de pildă, descoperit de el la Nivelul II, nu aparţinea lui Priam; Wilhelm Dörpfeld, colaboratorul şi succesorul său, a demonstrat că, dintre cele şapte cetăţi suprapuse, cea de la Nivelul VI, prin natura fortificaţiilor puternice şi al ceramicii găsite aici, prezintă toate caracteristicile cetăţii lui Priam; Heinrich Schliemann rămîne totuşi fondatorul arheologiei egeice, descoperirile sale constituind punctul de plecare pentru ample cercetări, care continuă pînă în zilele noastre, după peste un veac de la prima lovitură de tîrnăcop dată la Hissarlîc.

Aceste cercetări, întreprinse în Asia Mică, Grecia continentală şi insulele egeene, de către eminenţi arheologi ca W. Flinders Petrie, Arthur J. Evans, Carl W. Blegen, A.J.B. Wace, Cl. F.A. Schafer şi alţii, au demonstrat că lumea egeică a fost pe de o parte tributară Asiei Minore — care, prin Troia şi insule, a radiat influenţele sale pînă în cele mai depărtate regiuni ale Eladei — pe de altă parte, civilizaţiile neolitice greceşti erau legate de Balcani, după cum au dovedit săpăturile sistematice întreprinse în ultima vreme în Iugoslavia, Bulgaria şi în ţara noastră. Mai presus de toate, ele au venit să confirme că atît informaţiile, uneori confuze, consemnate de literatura istorică greacă relativ tîrzie, cît şi o seamă de indicaţii, de cele mai multe ori vagi, cuprinse în cele 28 000 versuri ale poemelor homerice erau, în bună parte, ţesute în ghergheful adevărului istoric.

Descoperirile lui Schliemann au demonstrat că Troia a existat, probabil că şi regele Priam — mai mult, oamenii de ştiinţă au stabilit chiar limitele foarte probabile între care s-a desfăşurat războiul troian: între 1193 şi 1184

î.e.n., cei zece ani de care vorbeşte şi Homer; interesant este că aceste date le confirmă pe cele la care ajunsese (în jurul anului 230 î.e.n.) Eratosthene din Alexandria, matematician, astronom şi poet — şi prieten al lui Arhimede. După descoperirile lui Schliemann au urmat cele ale lui sir Arthur Evans la Knossos, care au demonstrat fondul de adevăr al legendelor legate de Creta şi de civilizaţia minoică şi au pus într-o lumină nouă tradiţia — pînă atunci orală — legată de sălaşul labirintic al Minotaurului. Venise acum rîndul aducerii la lumină a vestigiilor formaţiilor statale miceniene în jurul cărora s-au alcătuit multe dintre marile cicluri mitice greceşti.

Săpăturile întreprinse la Micene, Teba, Tirint şi în alte părţi au permis oamenilor de ştiinţă să afirme — şi să aducă argumentele demne de luat în seamă în sprijinul afirmaţiilor lor — că istoria lui Atreu şi a urmaşilor săi, de asemenea relatările despre eroii unor legende sau eposuri nu mai trebuie şi nu mai pot fi luate drept simple ficţiuni literare, izvorîte exclusiv din fantezia populară „[...] de acum înainte le putem considera ca tradiţii autentice", arată J.V. Luce, „născute în jurul principalelor centre ale lumii miceniene în epoca celei mai mari înfloriri a ei, cu alte cuvinte la sfîrşitul Epocii de Bronz. Ceea ce era odinioară considerat ca mit trebuie acum tratat ca o materie istorică necesitînd o muncă minuţioasă de «cernere» pentru recuperarea fondului de realitate înglobat în această materie".

Mai ales în ultimele decenii s-a făcut limpede simţită tendinţa de a desprinde elementele istorice din marile cicluri de legende şi mituri, tendinţă care nu încetează să se manifeste pînă în zilele noastre. Vechile legende capătă substanţă istorică mai ales în urma descoperirilor arheologice făcute în regiunile clasice, dacă putem spune astfel. În Ithaca — unde săpăturile au început în preajma celui de-al doilea război mondial şi continuă, cu unele întreruperi, pînă în vremea noastră — descoperirile au dus la evidenţierea fundalului care domină *Odiseea:* au fost scoase la lumină vestigiile unui cuprinzător edificiu (palatul lui Ulise?), cuprinzînd o cantitate însemnată de ceramică micenian㠖 dintr-o peşteră situată în apropiere şi consacrată nimfelor au fost exhumate vase de ceramică datînd din epoci diferite, de la Epoca de Bronz şi pînă la primul veac al erei noastre, de asemenea cazane de bronz lucrate cu măiestrie şi o mască de lut ars pe care figurează inscripţia: „Rugă către Ulise".

Deşi nu este deloc sigur că insula numită astăzi Ithaca este aceeaşi cu patria lui Ulise de-acum trei milenii, semnificaţia acestor descoperiri este destul de limpede: ele tind să confirme exactitatea unora dintre datele ce se desprind din poemele homerice — de pildă că, în perioada războiului troian, această insulă făcea parte din formaţia statală micenian㠖

În cîntul al treilea al *Odiseii* se relatează sosirea la Pylos a lui Telemac, fiul lui Ulise şi al Penelopei, plecat din Ithaca în căutarea tatălui său dispărut de atîta vreme; pornind către Sud, Telemac debarcă aşadar la Pylos „cel ni-

sipos", unde se bucură de ospitalitate în impunătorul palat al lui Nestor, regele local. Aici i se oferă „vin dulce, de unsprezece ani", iar „dalba Policaste", fiica lui Nestor, „îl duse să se scalde, şi-l îmbăie, şi-l unse cu miresme" etc. etc. (Am citat din tălmăcirea excepţională a lui G. Murnu — ed. 1956, E.S.P.L.A., Bucureşti — traducere despre care D.M. Pippidi spune că se înscrie „printre cele mai izbutite versiuni poetice [...] din cîte se cunosc în toate literaturile".)

Aceste două scene — oferirea cupei de vin şi îmbăierea — fac parte din ritualul obişnuit al ospeţiei; alături de alte descrieri ale lui Homer legate de Pylos şi de palatul înţelept-ului Nestor, ele şi-au găsit un soi de confirmare în descoperirile făcute de profesorul Carl W. Blegen (începînd cu anul 1952), la Epano Englianos, în sud-vestul Messeniei; aici, între gurile a două rîuri, malul stîncos face loc unor dune cu nisip — de unde şi epitetul pe care Homer i-l dă: „oraşul nisipos". Arheologii au dezvelit aici ruinele palatului, unde se văd încă bazele coloanelor, vestigii ale porticelor, ale sălii principale *(megaron)* cu uriaşa vatră centrală, porţiuni ale pardoselii cu desenul în culori al dalelor; este frapantă asemănarea dintre palatul lui Nestor, aşa cum e descris de poet, şi cel scos la iveală de săpăturile din Messenia, mai ales în ce priveşte încăperea centrală — acea sală mare lipsită de ferestre, cu vatra în mijloc şi slujind ca loc de petrecere pentru oaspeţi.

Vizitatorului şantierului (şi, desigur, cunoscător al textului homeric) îi sînt evocate şi scena îmbăierii lui Telemac şi cea a închinării vinului „dulce, de unsprezece ani": într-una dintre săli se află o cadă de baie de formă graţioasă, bogat decorată, iar în spatele palatului o cămară de vinuri, cu vase de argilă pe care sînt imprimate semne indicînd anul de proveniență a recoltelor... „După toate acestea", notează J.V. Luce, „rămîne de văzut dacă scepticii mai sînt în măsură să demonstreze că este o greşeală să se identifice ansamblul de clădiri în chestiune cu palatul lui Nestor descris de Homer".

În ciuda afirmaţiilor entuziastului J.V. Luce şi în ciuda potrivirilor dintre anumite date arheologice şi cele relatate de textele homerice (numele Pylos, malul nisipos, megaronul cu vatra lui, cămara de vinuri, sala de baie, ş.a.), se cuvine arătat că ne aflăm în faţa unei identificări fondate pe deducţie, pe dovezi indirecte, sprijinindu-se pe fapte care limitează numărul ipotezelor admisibile. Oricum, palatele lui Agamemnon, Menelau şi ale altor eroi ai eposurilor greceşti n-au fost încă localizate, dar poate că aceste descoperiri nu vor întîrzia prea mult, avînd în vedere numeroasele şantiere deschise în Grecia, atît de bogată în vestigii încă insuficient cercetate. Pentru profesorul C.W. Blegen, însă, tot atît de entuziast ca şi colegul său J.V. Luce, lucrurile sînt limpezi: în apropierea şantierului său arheologic de la Pylos a pus o tăbliţă menită să-i călăuzească pe vizitatori: „Spre palatul lui Nestor"...

Dacă pornim de la ideea că tradiţia perpetuată în poemele homerice porneşte de la evenimente reale, este de la sine înţeles că admitem şi realitatea unor eroi ai acestor poeme, a unor toponimice, unor populaţii ş.a.m.d., indiferent de numele pe care li-l dă Homer şi care poate fi altul decît cel de la origine. Faptul că textele în „liniară *B*" sînt redactate în limba greacă, constituie o dovadă că civilizaţia miceniană fusese creată de triburile greceşti — poate că de aheii din poemele homerice. Dar cine erau aceşti ahei — denumire care multă vreme n-a apărut decît în textele homerice relativ tîrzii? Tîrzii fiindcă, după părerea majorităţii cercetătorilor, Homer şi-a creat opera în jurul anului 800 î.e.n.; or, el relatează evenimente petrecute către anul 1200 î.e.n. (războiul troian) şi face frecvente aluzii la evenimente şi mai vechi (expediţia argonauţilor ş.a.).

Vreme îndelungată s-a crezut că aheii erau un produs al fanteziei homerice, o denumire pe care bardul o folosea pentru a desemna pe urmaşii unor triburi de origine incertă, sau poate a unor triburi arhaice greceşti. E drept că foloseşte şi denumirea eleni *(hellenes)*, sub care totalitatea triburilor greceşti avea să rămînă în istorie, dar numai pentru una dintre populaţiile aşezate în Tessalia, în regiunea Hellas; în schimb, prin ahei desemnează populaţia numeroasă din centrul Greciei şi Peloponez.

Mai întîi, oamenii de ştiinţă au încercat rezolvarea problemei cu ajutorul datelor puse la dispoziţie de lingvistică. După cum se ştie, limba greacă este rezultatul evoluţiei unor limbi arhaice indoeuropene — ea a venit în Grecia o dată cu migraţia unor triburi localizate vreme îndelungată în stepele dintre Turkestan şi Mazuria. În greaca veche există însă numeroase urme ale unei limbi pregreceşti — de pildă denumiri toponimice terminate în „nthos" şi „ssos" — care nu pot fi explicate cu ajutorul fondului lexical grecesc; fenomenul este binecunoscut lingviştilor — era firesc ca grecii să preia de la populaţia autohtonă anumite denumiri locale — de munţi, fluvii, insule — de asemenea, denumirea unor plante sau animale specifice regiunii mediteraniene şi pe care nu aveau de unde să le cunoască în stepele răsăritene de unde veneau. În regiunea lor de imigrare, grecii au găsit diferite populaţii, mai vechi — însuşi Homer spune (în *Odiseea)* că în Creta trăiau „cretani autentici, si donieni, dorieni şi pelasgi". Interesant este faptul că Homer face totdeauna distincţie între ahei — care sînt, de fapt, eroii eposurilor sale — şi celelalte seminţii cu care aceştia vin în contact, fie ca prieteni sau aliaţi, fie ca duşmani. Problema care se punea era de unde provine această denumire, pe care o găsim la Homer şi numai la Homer — cu alte cuvinte dacă ea corespunde unei realităţi istorice şi cum poate fi fundamentată din punct de vedere lingvistic.

Încă din primul deceniu al veacului nostru, arheologia a venit în sprijinul lingviştilor ajutîndu-i să facă un mare pas înainte în lămurirea acestei chestiuni: la săpăturile întreprinse la Bogaz-Köy, în apropiere de Ankara, o misiune arheologică germană a descoperit aproape 10 000 tăbliţe de lut ars purtînd texte

în limba hitită. După descifrarea lor de către B. Hrozny s-a făcut oarecare lumină şi în această controversă legată de textele homerice: se pare că numele „ahei", pe care bardul îl foloseşte frecvent ca pe o denumire generală a vechilor triburi, nu este rodul fanteziei sale; în textele hitite din veacurile XVI şi XV î.e.n. o denumire asemănătoare apare de vreo douăzeci de ori. După cum rezultă din aceste texte, la frontiera apuseană a statului hitit se afla regatul „Ahhijava", denumire pe care arheologul german Robert Forrer a tradus-o prin „ţara aheilor". În sprijinul ipotezei sale, care a găsit numeroşi adepţi, Forrer arată că hitiţii plasau Ahhijava la apus de ţara lor, că avea un caracter maritim — era o thalassocraţie —, că avea ample legături comerciale. Iată deci că arheologia colaborează cu filologia, ambele contribuind la elucidarea unor probleme legate de lumea miceniană şi de modul în care această lume este oglindită în *Iliada* şi *Odiseea*.

Mai recent, acestei colaborări i s-a asociat şi antropologia, căreia i-a revenit un rol deloc neglijabil; dacă ştim astăzi că prima imigrare a triburilor arhaice greceşti în spaţiul egeic s-a produs între anii 2000 şi 1900 î.e.n., aceasta se datorează şi datelor furnizate de vechile necropole: la Asine s-au găsit cranii din perioada cuprinsă între 1900 şi circa 1600 î.e.n., din studiul cărora reiese că populaţia era amestecată — în parte indoeuropeană şi în parte egeică. Tot aşa, craniile de la Kalkari ne dau unele date interesante: cele bărbăteşti aparţin tipului indoeuropean, cele femeieşti tipului egeic — de unde concluzia că grecii imigraţi şi-au luat soţii dintre femeile populaţiei autohtone; este un obicei străvechi şi un drept al cuceritorului, perpetuat prin tradiţie şi menţionat în multe dintre marile cicluri de legende — cunoscutul episod al „răpirii sabinelor" de către romani este numai un exemplu.

Printre populaţiile menţionate pentru prima oară de Homer (în cîntul al III-lea al *Iliadei*) se numără „pigmeii", denumire despre care vreme de peste două milenii s-a crezut că este o ficţiune, că desemnează unul dintre popoarele mitice — cum ar fi lestrigonii canibali sau uriaşii ciclopi sau lotofagii — în care poemele homerice abundă. Numele lor se trage din grecescul *pugmê* care înseamnă „cot" — o măsură de lungime echivalînd cu distanţa de la cot la vîrful degetului mijlociu şi care în Grecia antică avea cam 50 cm. Homer îi plasează la capătul de miazăzi al lumii pe aceşti „pitici" — alţi autori, Herodot de pildă, pretinde că locuiau aproape de izvoarele Nilului; trebuie însă să luăm în consideraţie că, pentru cei vechi, „izvoarele Nilului" însemna „capătul lumii" — latinul avea chiar şi o expresie *Caput Nili quaerere*, „a căuta izvoarele Nilului", folosită figurativ cu sensul „a căuta un lucru care nu poate fi găsit", sau „a efectua o muncă penibilă şi zadarnică". Legenda mai spune că pigmeii erau duşmanii de moarte ai cocorilor, păsări migratoare care în fiecare toamnă se îndreaptă spre sud pentru a se război cu ei. Spune, bardul, la începutul celui de-al treilea cînt al *Iliadei*, că „[...] troienii pornesc şi, asemenea păsărilor,

strigă şi se îndeamnă, după cum spre ceruri strigătul cocorilor se-nalţă în văzduh, dacă venirea iernii şi nesfîrşita ploaie alungă zborul lor spre apele Oceanului, şi-aduc, învăluiţi în bruma dimineţii, pigmeilor, în dar, măcelul şi moartea, într-o groaznică luptă."

După Homer, legenda despre pigmei este reluată de mai mulţi autori antici, între care Aristotel, Pliniu cel Bătrîn şi, aşa cum arătam, de Herodot. Acesta din urmă povesteşte că mai mulţi tineri însufleţiţi de dorul de aventură au pornit într-o călătorie către meleaguri sudice îndepărtate; după ce au străbătut un drum lung au fost înconjuraţi şi luaţi prizonieri de un grup de războinici de statură mică; aceştia i-au dus în „oraşul" lor, format din colibe rotunde cu acoperişuri ascuţite şi aşezat pe malul unui rîu populat de numeroşi hipopotami şi crocodili. Herodot încheie această povestire arătînd că tinerii n-au fost trataţi cu duşmănie, iar pînă la urmă pigmeii îi eliberară, astfel că au putut să se întoarcă în patrie şi să relateze neobişnuita întîmplare prin care au trecut.

Asemenea mărturii ne-au rămas nu numai din antichitatea greacă şi romană: unele desene mai vechi din piramidele şi templele egiptene par să repezinte pigmei. Egiptologul Auguste-Edouard Mariette menţionează un obelisc pe care este gravată imaginea unui dansator pigmeu aflat la curtea unui faraon, precum şi statuia, în mărime naturală, a unui asemeanea „pitic", avînd şi o inscripţie: *akka*. După cîţiva ani, în 1869, exploratorul şi naturalistul Georg Schweinfurth, cercetînd teritoriul dintre Nil şi Congo (Zair), avea să întîlnească un pigmeu; dublă coincidenţă: pigmeul era dansator la curtea „regelui" Monza, al tribului monbuttu (magbetu) şi aparţinea unei populaţii numită akka. Cîteva zile mai tîrziu, exploratorul avu prilejul să observe, în apropiere de reşedinţa regelui Monza, un mic detaşament de pigmei făcînd exerciţii de tragere cu arcul, la care dovedeau multă îndemînare. Schweinfurth este primul care a arătat că pigmeul nu este un „pitic", ci un individ normal, că talia sa mai mică nu este o anomalie, ci o caracteristică a tuturor indivizilor făcînd parte din neamul său.

Încă o relatare cu iz de legendă din poemele homerice s-a dovedit aşadar corespunzătoare realităţii. Nu putem, desigur, exclude complet ipoteza că pigmeii lui Homer (şi ai altor autori antici, care poate că s-au inspirat din opera lui) sînt o simplă ficţiune, o legendă perpetuată de-a lungul veacurilor (chiar mileniilor), iar faptul că s-a descoperit o populaţie cu unele caractere asemănătoare ar putea fi o coincidenţă. În definitiv, studiul folclorului medieval ne arată că asemenea „pitici" se găsesc la aproape toate popoarele europene — de pildă în legendele bretone despre *corrigani* sau în cele germanice despre *kobolzi*. Vom reţine însă că în pădurile scandinave nu s-au descoperit asemenea spiriduşi păzitori de comori, pe cînd către sud, departe de lumea egeeană, în pădurea ecuatorială africană, s-au descoperit pigmei — o populaţie cu o talie medie sub 1,50 m, numărînd şi astăzi 40 — 50 000 indivizi, dintre care unele grupuri localizate nu departe de locurile de iernat ale cocorilor.

Care ar fi, deci, originea acestei legende despre pigmei? Porneşte oare ea de la relatarea unei călătorii reale (ca acea povestită de Herodot) — relatare care în decursul a nenumărate veacuri, s-a perpetuat, amplificat şi îmbogăţit cu elemente fantastice specifice legendelor, cum ar fi luptele înverşunate dintre pigmei şi cocori? Nu trebuie să înlăturăm de la început această ipoteză — aheii lui Homer nu erau numai vajnici războinici ci şi abili navigatori, şi nu este exclus că în călătoriile lor (întreţineau legături comerciale cu egiptenii şi cu alte popoare de pe coastele nordice ale Africii) să fi culeş relatările despre pigmei a căror existenţă, aşa cum am văzut, egiptenii o cunoşteau.

Pigmeii lui Homer au inspirat cîţiva autori medievali obscuri, fără operă notabilă. Legătura care se face uneori cu *Călătoriile lui Gulliver* (1726; prima vers. rom. 1848) a irlandezului Jonathan Swift este hazardată; Swift cunoştea, fără îndoială, pe Homer — este autorul unui eseu, *Bătălia cărţilor* (1704), în care susţine superioritatea autorilor antici asupra contemporanilor săi — dar liliputanii săi au un caracter fantastic, ştiut fiind că în opera marelui satiric elementul fantastic este subordonat exprimării realului.

Călătoriile ocupă un loc foarte însemnat în opera homerică — ele revin în cîteva cînturi ale *Iliadei*, iar *Odiseea* nu este altceva decît relatarea îndelungatului (a durat zece ani) şi aventurosului periplu al lui Ulise spre Ithaca lui natală. În cele mai vechi mituri, de origine asiatică sau egipteană, tema călătoriei revine cu insistenţă (M. Roznoveanu: „Călătoria a constituit mobilul epic primordial al epicii asiatice"). Rama (din poemul indian atribuit lui Valmiki), sumerianul Ghilgameş, egipteanul Setne şi chiar mai multe personaje biblice sînt produse ale mitologiilor orientale, dar şi ale poeticii „romanului asiatic", care „şi-a calculat de obicei reperele printr-un destin proiectat să se mişte într-un spaţiu uriaş şi un timp enorm al aventurii fizice sau spirituale". În schimb, Homer „condensează o adevărată umanitate într-un spaţiu riguros trasat unde o ţine prizonieră, limitînd dimensiunea aventurii; [...] geografia, din aburoasă (mitică, onirică, fabuloasă, vizionară), devine extrem de precisă [...]" Această geografie „extrem de precisă" ni se dezvăluie treptat ca urmare a săpăturilor arheologice întreprinse la Troia, Micene, Tirint, Pylos, în Creta, Ithaca şi în alte locuri.

Călătoriile pe mare — între care cîteva peripluri de mari proporţii — formează una dintre temele caracteristice ale mitologiei greceşti, ceea ce ne apare firesc dacă luăm în considerare că civilizaţiile egeice, şi cu osebire cele minoică şi miceniană, erau (sau au devenit foarte curînd) thalassocraţii, întemeindu-şi puterea pe un comerţ maritim însemnat şi pe supremaţia asupra mărilor, mai ales în spaţiul mediteranean, dar şi mai departe, spre Nord (Tomis, Histria, Herakleea ş.a.), în Marea Neagră, şi chiar dincolo de Coloanele lui Hercule (Tartessos ş.a.), pe malul iberic al Atlanticului.

Una dintre vechile legende transmise de aezii din spaţiul egeic este cea a expediţiei argonauţilor, adevărată „odisee" (avant la lettre...) — periplu de proporţii, avînd ca punct de pornire Etolia, aproape de Golful Corint, şi ca destinaţie Colchida, pe ţărmul răsăritean al Mării Negre, unde se afla prada rîvnită: lîna de aur; de această legendă, presărată cu întîmplări fantastice şi aventuroase, merită să ne ocupăm mai îndeaproape din două motive: mai întîi, deoarece unii cercetători mai noi, care îi atribuie o anumită autenticitate istorică, au ajuns la concluzii interesante în încercarea lor de a localiza şi chiar de a data diferitele întîmplări legate de ea; şi în al doilea rînd deoarece una dintre ipotezele recente cu privire la expediţia argonauţilor se leagă, într-un anume fel, de teritoriul de astăzi al ţării noastre.

Echipajul navei *Argo* cuprindea cincizeci de eroi aleşi pe sprînceană, între care Hercule şi Orfeu, cel mai mare muzician al antichităţii (căruia unii îi atribuie o existenţă istorică şi o origine tracă), apoi nedespărţiţii Castor şi Polux, Telamon, Tezeu, cel care mai tîrziu avea să ucidă Minotaurul, Peleu şi alţi bărbaţi vestiţi ai vremii, puşi cu toţii sub comanda lui Iason. Cercetătorii pomeniţi mai sus plasează expediţia argonauţilor cu optzeci pînă la o sută de ani înainte de războiul troian, aşadar aproximativ între 1280 şi 1260 î.e.n., dar luînd în considerare unele calcule legate de genealogii se cuvine să reducem acest interval: Peleu, de pildă, trebuie să fi fost un bărbat în puterea vîrstei, altfel n-ar fi putut face faţă marilor eforturi cerute de asemenea expediţie, iar fiul său, Ahile, care a luptat la Troia, este şi el un tînăr vînjos altfel nu i-ar fi putut ucide în luptă pe Hector, pe Memnon şi pe regina amazoanelor Penthesileia, înainte de a cădea răpus de săgeata lui Paris, lovit în călcîiul său vulnerabil — ceea ce ar indica un interval de 30—40 ani între expediţia argonauţilor şi războiul troian; expediţia ar fi avut deci loc cam între 1230 şi 1220 î.e.n. fiind probabil contemporană cu domnia lui Ramses al II-lea în Egipt.

Există o ipoteză interesantă (pe care o menţionam într-o lucrare mai veche, *Enigmele Terrei*, I, 1978), cu privire la o posibilă origine a legendei despre lîna de aur. Desigur că în zilele noastre nu mai crede nimeni că există sau a existat cîndva un berbec cu lîna de aur; dar iată că unele documente foarte vechi relatează despre un procedeu neobişnuit (dar nu lipsit de ingeniozitate) de a reţine preţiosul metal din nisipul cărat de rîurile aurifere — procedeu care constă (în linii mari) din plasarea unor blănuri de oaie cu lînă fină în apa rîurilor pentru ca între fire să se prindă pulberea de aur. Or, vechea Colchidă (localizată în R.S.S. Gruzină de astăzi) avea rîuri aurifere! Probabil că neguţătorii armeni sau fenicieni au adus pînă în Etolia veşti despre ingeniosul procedeu şi nu este exclus că tot acestor activi mercatori ai antichităţii să li se datoreze informaţiile despre aşezarea geografică a Colchidei — ţară care nu ducea lipsă de berbeci cu lînă fină, iar unele documente menţionează un rîu bogat în nisip aurifer: anticul Phasis, identificat cu

Rionul de astăzi. De aici şi pînă la naşterea legendei despre „lîna de aur" nu mai este decît un pas...

O altă ipoteză, care ne interesează în mod deosebit, are în vedere posibilitatea ca expediţia argonauţilor să fi avut şi un alt scop, anume descoperirea Mării Negre (a Pontului Euxin) de către greci. Autorii antici ne informează că întoarcerea argonauţilor din expediţia în Colchida a avut loc pe un alt itinerar decît cel de la ducere, fără să indice care era acel itinerar; or, este destul să aruncăm o privire asupra unei hărţi cuprinzînd Dobrogea de astăzi şi strîmtorile, ca să ne dăm seama că, pentru a ieşi din Marea Neagră fără a trece prin Bosfor şi Dardanele, singurul drum posibil pentru o navă rămîne cel al Dunării. Geografii antici relatează că ilirii se foloseau de vechiul drum comercial ce unea Sava cu Adriatica — ştiau, aşadar, că de la Dunăre (prin afluentul ei din dreapta, Sava) se putea ajunge pe ţărmul adriatic răsăritean pe un drum destul de frecventat (de vreme ce era folosit de negustători), aşadar lipsit de prea mari dificultăţi; mai mult, nu lipsesc nici textele antice care menţionează că Dunărea ar avea... două guri, una dintre ele situată în nordul Adriaticii. Toate acestea ne îndreptăţesc să nu excludem posibilitatea ca grecii, după descoperirea Mării Negre (Pontus Euxinos — „Marea Ospitalieră"), să fi explorat şi calea navigabilă a Dunării (Istros) încă din secolul al XIII-lea î.e.n., cînd se plasează expediţia argonauţilor. De altfel, Apollonios, în poemul său *Argonautica* (sec. III î.e.n.), arată că argonauţii au navigat în susul Istrului, apoi au coborît pe „un braţ" al fluviului pînă în Marea Adriatică, îndreptîndu-se spre ţărmurile Illyriei.

În sfîrşit, se cuvine menţionată aici încă o ipoteză — emisă pentru prima oară (după ştiinţa noastră) în *Magazin Istoric* nr. 11/1976: într-unul dintre episoadele relatării despre expediţia argonauţilor se povesteşte că aceştia ar fi pus temeliile unui oraş pe un promontoriu al mării (care li s-a părut „ospitalieră" iar nu „neagră") — acel promotoriu ar fi cel pe care se ridică astăzi o parte a oraşului Constanţa. Ipoteza este îndrăzneaţă, dar nu absurdă: e drept că prima menţiune certă a Tomisului (în greceşte: Tomeos, Tomoi) datează din 260 î.e.n., dar la săpăturile arheologice întreprinse aici au fost găsite diferite obiecte (monezi, săgeţi, ceramică ş.a.) datînd din secolele VI-VII î.e.n., iar începuturile aşezării probabil că sînt şi mai vechi. Este firesc ca săpăturile arheologice să scoată la iveală în primul rînd obiectele datînd din perioada de înflorire a Tomisului (şi a celorlalte colonii greceşti de pe ţărmul apusean al Pontului, cum sînt Histria şi Callatis), care a jucat un rol important în relaţiile economice cu geto-dacii, iar mai tîrziu va găzdui pe poetul roman Ovidiu, exilat aici de împăratul August dintr-o pricină pînă astăzi nelămurită.

Expediţia argonauţilor a inspirat numeroase opere literare, din antichitate şi pînă în epoca modernă. Poemul *Argonautica* al lui Apollonios din

Rhodos a cunoscut sute de ediţii manuscrise şi tipărite (între care un incunabul) şi o versiune latină (de valoare mai modestă) a lui Valerius Flaccus (sec. I). În schimb, Ovidiu, poetul exilat la Tomis, ne-a lăsat, în *Metamorfozele* sale (cartea a VI-a), cîteva pagini de mare frumuseţe, în care afirmă că *Argo* ar fi fost prima navă construită de om — aşadar într-un fel o navă-arhetip — căci argonauţii, spune poetul, „au înfruntat, pe întîia dintre toate corăbiile, o mare pe care vîsla n-a lovit-o niciodată". Una dintre eroinele acestui poem mitologic, Medeea — fiica regelui din Colhida, complicea apoi soţia lui Iason şi ucigaşa propriilor ei copii — a inspirat ea singură zeci şi zeci de opere literare, mai ales din domeniul dramaturgiei, începînd cu clasicismul elen (Euripide) şi latin (Seneca) continuînd cu clasicismul francez (Corneille) şi pînă aproape de zilele noastre (Grillparzer ş.a.)

Editura londoneză Hutchinson a publicat, în primăvara anului 1986, volumul lui Tim Severin cuprinzînd relatarea călătoriei sale pe urmele argonauţilor. Licenţiat în istorie al Universităţii Oxford, Tim Severin este un specialist în asemenea performanţe: în 1976—1977 a refăcut *Călătoria lui Brandan*, călugărul irlandez care în secolul al VI-lea ar fi traversat Atlanticul, iar în 1980—81 *Călătoria lui Sindbad* unul dintre eroii povestirilor din ciclul *1 001 de nopţi*. Istoricul englez a pornit de la Volos (anticul Ialcos), pe coasta răsăriteană a Greciei, cu o navă din lemn de pin de Alep şi un echipaj internaţional (greci, sovietici, turci), pentru a străbate cele 3 000 mile parcurse în urmă cu peste trei milenii de argonauţi — fiindcă Tim Severin nu s-a îndoit nici o clipă că expediţia argonauţilor, ca multe alte legende, a fost ţesută pe un fond istoric real.

Deceniile al şaselea şi al şaptelea ale veacului nostru au cunoscut o adevărată avalanşă de lucrări în care diverşi autori — mai mult sau mai puţin pregătiţi pentru asemenea treabă — emiteau tot felul de ipoteze, unele năstruşnice, altele numai naive, despre extraordinarele performanţe ale navigatorilor antici. Piatra de încercare părea să fie... descoperirea Americii: respectivii autori nu se mai mulţumeau cu cei cinci sute de ani de la călătoria amiralului mării-ocean (Columb, 1492) sau cu cei aproape o mie de la istorica expediţie normandă (Leif Ericson, 1000), ci atribuiau descoperirea Lumii Noi cretanilor, egiptenilor, canaaniţilor, fenicienilor şi multor altora. Teoriilor li s-au adăugat experienţe spectaculoase, de pildă cele întreprinse de norvegianul Thor Heyerdahl — „cel mai sportiv dintre savanţi" cum l-a numit un gazetar cu imaginaţie — care, după ce a traversat Pacificul (Expediţia *Kon-Tiki*, 1947) pe o plută din lemn de balsa, ca să demonstreze că amerindienii peruvieni au populat insulele Oceaniei, a traversat Atlanticul (Expediţia *Ra II*, 1970) pe o ambarcaţie din tulpini de papirus, ca să demonstreze că egiptenii au ajuns în America...

Autorii acestor ipoteze citează diferite mituri amerindiene — cum este, aşa cum arătam, cel despre Quetzalcoatl şi despre debarcarea mitică a oamenilor albi — de asemenea texte din autori antici ca Herodot, şi din autori ceva mai noi, ca Las Casas. Prelatul Bartolomeo de Las Casas, unul dintre puţinii care au luat cu căldură apărarea indienilor atît de urgisiţi de excesele conquistei, culegînd diferite legende din Mexic şi Yucatan, a găsit anumite analogii cu unele povestiri biblice; concluzia: o parte dintre amerindieni, şi indeosebi cei din ramura maya, ar fi urmaşii celor zece triburi ale lui Israel din *Biblie* care, la un moment dat, dispar fără urmă — în orice caz, textul biblic nu mai pomeneşte de ele. Ipoteza este îmbrăţişată cu căldură de lordul Kingsborough, un bogătaş cam excentric din Anglia de pe vremea Regenţei, care îşi cheltuieşte timpul şi averea pentru a o demonstra; lucrarea sa monumentală — *Antiquities of Mexico*, Londra 1831—1848 — cuprindea nouă volume de proporţii uriaşe, fiecare atît de greu că trebuiau doi oameni pentru a-l deplasa; pînă la urmă, bătrînul lord îşi cheltui toată averea şi nu mai reuşi să plătească tipografia pentru ultimele volume, fiind aruncat în închisoarea pentru datornici.

Ciudăţenia unora dintre aceste ipoteze constă în faptul că atribuie călătorii îndrăzneţe şi de mare avergură unor popoare ca vechii egipteni, care navigau mai mult pe Nil şi se avîntau rar pe mare, sau iudeilor care, ce-i drept, erau războinici de temut, după cum reiese din textele biblice şi din alte izvoare (lucrările lui Josephus Flavius ş.a.), dar erau marinari mai degrabă mediocri. Cu totul alta era situaţia cretanilor, creatorii unei puternice thalassocraţii, sau a fenicienilor, cărăuşi ai mărilor şi abili neguţători ai vremii lor — unele indicaţii ne duc la concluzia că aceştia din urmă au fost primii marinari capabili să se călăuzească şi noaptea, orientîndu-se după stele, şi primii care au folosit ancora. Aveau toate condiţiile să ajungă buni marinari: ţara lor era dăruită de natură cu porturi excelente (Byblos, Tyr, Sidon) şi cu bogate păduri de cedri — lemn cum nu se poate mai potrivit pentru construcţia de nave. Faptul că au străbătut în lung şi-n lat apele mediteraneene, folosind nu numai vîslele, ci şi vîntul, a contribuit ca unii autori mai noi (Charles M. Boland în: *They all discovered America*, Frederik J. Pohl în: *Atlantic Crossing before Columbus*, ambele lucrări apărute la New York, în 1961, — precum şi mai mulţi alţi autori) să nu excludă posibilitatea ca fenicienii să fi traversat Atlanticul: ipoteză interesantă, dar insuficient argumentată de interpretarea hazardată a unor descoperiri arheologice şi de vagi asemănări între anumite semne ale scrierilor feniciană şi maya.

Vreme de peste un mileniu, fenicienii au desfăşurat o intensă activitate comercială pe ţărmurile mediteraneene şi, după ce au întemeiat primele porturi în Cipru, s-au stabilit treptat în insulele Rhodos, Sicilia, Malta şi Sardinia, au fondat Cartagina şi s-au avîntat dincolo de Coloanele lui Hercule, spre sud, către Canare şi Madeira, spre nord, către insulele care mai tîrziu

se vor numi Britanice. Este cel puţin ciudat faptul că aceşti navigatori-negustori, deşi utilizau un alfabet care ulterior va sta la baza unor scrieri fonetice mai noi, păstrează o tăcere aproape completă în legătură cu realizările lor în domeniul navigaţiei, care se bucură de foarte puţine relatări scrise proprii, fiind oglindite aproape exclusiv în textele altor popoare. Deţinători ai monopolului comerţului cu anumite mărfuri foarte căutate — cum este purpura, extrasă din cochilia unor anumite scoici — se fereau să lase mărturii scrise, sursele preţioaselor încărcături şi rutele comerciale erau secrete, ba, mai mult, rarele relatări despre aceste itinerarii erau împănate cu tot felul de amănunte înfricoşătoare (furtuni, monştri marini etc.) menite să descurajeze eventualii concurenţi.

În textele biblice sînt menţionaţi de mai multe ori: Ezechiel (circa 593—571 î.e.n.) vorbea despre Tyr (în ebraică: *tir* = „stîncă" — oraşul fiind construit pe o platformă stîncoasă la marginea mării) ca fiind în acea vreme cel mai însemnat port mediteranean. Despre un excepţional periplu în jurul Africii (!) al navigatorilor din Tyr ni s-a păstrat o relatare în a patra carte a operei lui Herodot: „S-a constatat", povesteşte istoricul grec, „că Libia (Africa — n.n.) este udată din toate părţile de mări, cu excepţia părţii unde se învecinează cu Asia; după cîte ştim, primul care a dovedit acest lucru a fost regele egiptean Nechao (e vorba de Nechao al II-lea, care a domnit între 611—595 î.e.n., ceea ce plasează expediţia în jurul anului 600 î.e.n. — n.n.) El a trimis nişte fenicieni cu navele pe mare, poruncindu-le să se întoarcă pe la Coloanele lui Hercule [...] Fenicienii au plecat din Marea Eritreică (Roşie — n.n.) şi au pătruns în Marea de Sud (Oceanul Indian — n.n.), în al treilea an au trecut pe la Coloanele lui Hercule şi s-au înapoiat în Egipt. Ei povesteau, de asemenea, un lucru pe care eu nu-l cred, dar altcineva poate că o să-l creadă, şi anume că în timpul călătoriei în jurul Libiei au avut soarele în partea dreaptă. În felul acesta a fost cunoscută pentru prima dată Libia". Dacă scepticismul lui Herodot este oarecum justificat de cunoştinţele geografice (şi astronomice) modeste din vremea lui — abia mai tîrziu grecii vor emite teoria oceanului planetar unic — amănuntul cu „soarele în partea dreaptă" constituie însă pentru noi, cei de astăzi, un argument în favoarea ipotezei că fenicienii au depăşit ecuatorul şi au înconjurat într-adevăr Africa; şi au realizat această performanţă cu mai mult de două mii de ani înaintea lui Vasco da Gama şi fără să dispună de sprintenele caravele de care se foloseau navigatorii din epoca marilor descoperiri geografice.

Despre aventuroasele peripluri ale navigatorilor din Cartagina — cetate întemeiată pe coasta nord-africană de fenicieni — ne vorbeşte Pliniu cel Bătrîn, care relatează cu admiraţie nereţinută călătoria întreprinsă (probabil în 465 î.e.n.) de Hannon, cu o flotă uriaşă pentru acea vreme: 60 nave cu cîte 50 perechi de vîsle, avînd la bord 30 000 de oameni; poate că aceste cifre sînt puţin exagerate, dar fapt este că flota de sub comanda amiralului carta-

ginez a navigat vreme de 12 zile de-a lungul coastelor africane, întîlnind triburi de păstori nomazi, pînă a ajuns la Insulele Gorilelor, pe care cercetători mai noi le identifică cu diferite insule aflate în largul coastei Guineii (în aceste insule nu se află astăzi gorile, ceea ce ne pune în faţa alternativei: sau marinarii lui Hannon au confundat pe locuitorii insulelor cu nişte gorile — maimuţe antropomorfe, asemănîndu-se cu omul atît la „faţă", cît şi prin poziţia bipedă şi conformaţia mîinii — sau în urmă cu două milenii şi jumătate insulele erau realmente populate de gorile).

Mai departe, flota cartagineză a ajuns în apropierea unui vulcan aflat în erupţie, fenomen al naturii care i-a înspăimîntat pe navigatori; unii cercetători cred că este vorba de vulcanul Cameroun, alţii socotesc că Hannon a ajuns numai pînă la Capul Verde, sau poate pînă în Sierra Leone. Nu cunoaştem nici identitatea insulei unde cartaginezii au înfiinţat un port care a dus o viaţă înfloritoare timp de trei secole, dar este interesant faptul că pe insula Corvo din Arhipelagul Azorelor s-au descoperit tezaure de monezi feniciene; e drept că nu s-a găsit încă statuia cu inscripţii feniciene de care ne vorbeşte călătorul arab el-Idrisi (în ale sale *Recreaţii geografice*, circa 1150), dar şantierele arheologice de aici sînt departe de a fi epuizate.

Strabon, care şi-a redactat *Geografia* în primele decenii ale erei noastre, susţine că fenicienii au fost primii navigatori care au deschis ruta comercială către Insulele Cositorului — nume sub care cei vechi desemnau insulele britanice. Himilcon, un alt vestit navigator cartaginez, a cercetat coastele apusene ale Peninsulei Iberice şi a ajuns, se pare, pînă în Irlanda; el relata (potrivit geografului şi poetului latin Avienus din secolul al IV-lea e.n.): „Este greu de străbătut această mare nemişcată [...] nici o briză nu împinge nava. Sînt multe alge printre valuri. Fundul abia dacă este acoperit cu puţină apă. Monştrii marini mişună [...] înotînd printre navele care nu înaintează deloc". Nici Himilcon n-a scăpat de interpretări mai recente: acei „monştri marini" care-l înfricoşaseră ar fi fost balenele din golful Gascogne — mai tîrziu unul dintre locurile de pescuit renumite, iar „fundurile puţin adînci" sînt porţiunile de litoral francez, alternativ scăldate de flux şi părăsite de reflux, fenomen care, pentru un navigator din Mediterana aproape lipsită de maree, avea ceva straniu, inexplicabil. Pînă unde a ajuns Himilcon? Tot Avienus ne arată că navigatorii puni relatau: „Mai departe [...] se întinde o mare fără margini şi nimeni nu a navigat pe aceste ape pentru că vîntul lipseşte şi pentru că întunericul înăbuşă lumina zilei sub un fel de mantie, iar ceaţa ascunde mai tot timpul marea". Este însă probabil că expediţia n-a depăşit Insulele Cositorului, performanţă pe care o va realiza un alt mare călător antic, anume Pytheas din Massalia (Marsilia de astăzi), care împletea pasiunea pentru astronomie şi geografie cu profesiunea de negustor.

În ciuda relatărilor înfricoşătoare ale cartaginezilor, Pytheas a pornit (probabil în 325 î.e.n.) să vadă „pînă unde se întinde uscatul" şi să cerceteze „Ţara Soarelui de Miazănoapte", despre care auzise de la negustorii care aduceau din Nord produsele vînătorilor, cositorul şi chihlimbarul. Şi neguţătărul massaliot întreprinse astfel prima mare călătorie eminamente ştiinţifică: trece de Coloanele lui Hercule şi se avîntă în Atlantic, despre care ne spune că i se înfăţişa ca un fluviu mare ce înconjoară pămîntul; lasă în urmă portul Gades (Cadiz) şi după opt zile ajunge lîngă Insula Huxidan — pe care unele calcule, precum şi o vagă asemănare de nume, ne fac s-o identificăm cu actuala insulă Quessant din faţa litoralului breton. În Marea Mînecii, călătorul nostru face observaţii asupra fenomenului mareelor, pe care îl atribue, cu o excepţională intuiţie, influenţei Lunei. Două zile mai tîrziu ajunse la Insulele Cositorului — pe cea mai mare dintre ele o va numi Albion, denumire ce nu provine, se pare, din latinescul „Albus", ci este de origine celtică, însemnînd „Insula Muntoasă"; şi, într-adevăr, regiunea Cornwall, unde a ajuns Pytheas este muntoasă. (Expresia „perfidul Albion" s-a născut mult mai tîrziu, în Parisul revoluţionar al anului 1793.) În Marea Irlandei, Pytheas observă că Steaua Polară nu arată exact Nordul. După ce trecu de insulele Orcade (Orkney) şi Hebudae (Hebride), află despre o insulă care „se află la şase zile de drum de Britania, spre miazănoapte şi aproape de Marea Îngheţată"; se crede că acest uscat ar fi Islanda, fiindcă Pytheas relatează că acolo „soarele doarme şase luni, iar dincolo de acest pămînt nu este nici apă, nici aer, ci numai un amestec din aceste trei elemente, o materie care învăluie pămîntul şi apele şi prin care nu poţi să mergi, necum să navighezi" — amănunte care ne evocă în mod firesc regiunea cercului polar şi ceţurile groase ale Mării Nordului. Mai tîrziu, această insulă a intrat în geografie sub numele de Ultima Thule şi în hărţile din Evul Mediu timpuriu va fi plasată totdeauna la „Capătul Pămîntului".

În decursul veacurilor, Ultima Thule n-a avut un loc stabil în tratatele de geografie, hărţi şi descrieri de călătorie: pe măsură ce oamenii veniţi din Sud începeau să cunoască regiunile septentrionale ale continentului nostru, „Capătul Pămîntului" se muta mereu mai la nord şi nord-vest, în insulele Orkney, apoi în insulele Făroer, în Islanda, în nordul Norvegiei, şi chiar pe coasta de sud-est a Groenlandei. Raportat la vremea cînd a apărut — şi în decursul căreia a figurat nu numai în legende, dar şi în lucrări de geografie şi cartografie — numele Ultima Thule nu trebuie să ni se pară neobişnuit: un cap din Spania a fost botezat Finis Terrae, ca şi o regiune a litoralului breton (care se mai numeşte şi astăzi aşa, numai că a pierdut două litere şi a căpătat în schimb un accent — Finistère). Islanda era uneori desemnată prin Finis Mundi, iar Adam de Bremen, menţionînd Scandinavia, o localiza prin *Ubi mundus terminum habet*... În sfîrşit, nu e lipsit de interes să amintim că Ultima Thule a inspirat cîţiva mari creatori, îndeosebi în literatură şi în

muzică — Goethe: *Regele din Thule* şi Gounod: *Balada regelui din Thule* din opera *Faust*, pentru a cita numai două exemple mai cunoscute; se cuvine însă să ţinem seama că Goethe şi Gounod vădesc în creaţiile lor puternice influenţe ale mişcării literar-artistice cunoscute sub numele de romantism, aplecată cu predilecţie către temele legendelor medievale evocatoare de mister.

Amiralii Hannon şi Himilcon sînt personaje istorice, nu avem nici un motiv să ne îndoim de existenţa lor reală, aşa cum nu avem motive să punem la îndoială aventuroasele lor călătorii, deşi — din pricini lesne de înţeles — textele în care ne sînt relatate nu ne îngăduie totdeauna o localizare foarte precisă a itinerariilor. O altă remarcabilă performanţă a marinarilor fenicieni a stîrnit — şi stîrneşte încă — interesul cercetătorilor, deoarece este legată de Ophir, misterioasa „Ţară a Aurului", pe care vreme de veacuri, chiar de milenii, au căutat-o numeroşi călători — între care Marco Polo, Vasco da Gama şi Columb — o enigmă care se pare că abia în zilele noastre a început să-şi găsească rezolvarea.

Fenicienii, aşadar, pricepuţi negustori şi marinari, aprovizionau diferite pieţe ale Orientului cu tot felul de mărfuri, fiind şi principalii furnizori ai vecinului lor, regele Solomon cel Înţelept care — după cum pretind unele texte vechi — avea o mie de neveste: şapte sute „oficiale" şi alte trei sute nerecunoscute oficial, provenite din toate părţile lumii — ale lumii cunoscute în acele vremuri. Firește că pentru constituirea unui harem de asemenea proporţii erau necesare vaste relaţii comerciale; supuşii înţeleptului monarh erau pricepuţi războinici şi nu mai puţin pricepuţi neguţători pe drumurile de uscat — caravanele încărcate cu mirodenii, podoabe şi sulimanuri pentru nevoile haremului soseau în mod regulat din Kataban, Hadramaut, Egipt şi Saba — dar aceşti supuşi nu erau tot atît de pricepuţi în arta navigaţiei pentru a putea acoperi cererea de mărfuri provenite din ţările mai depărtate, aşezate peste mări. Cu aceasta se însărcinară fenicienii regelui Hiram din Tyr, care, pe lîngă mărfurile obişnuite — mirodenii, fildeş, untdelemn, lemn preţios — se ocupau şi cu aprovizionarea haremului cu marfă vie, pe care preaînţeleptul rege Solomon o preţuia în mod deosebit şi o plătea cu preţ bun.

Ideea marii expediţii pentru căutarea Ophirului s-a născut, de fapt, în urma vizitei istorice a celebrei regine din Saba la curtea lui Solomon; fiindcă frumoasa regină n-a venit cu mîna goală: printre numeroasele daruri pe care le-a adus cu ea se afla şi aur — o cantitate enormă, sute de kilograme în unităţile de măsură de astăzi. Întrebată asupra provenienţei aurului, regina etiopeană a răspuns că, bineînţeles, el provine din Ţara Aurului, adică din Ophir. Despre această regiune cu bogăţii fabuloase, regele Solomon auzise multe şi de la socrul său, faraonul Egiptului: soţia sa „principală" era fiica faraonului (ceea ce însă nu-l va împiedica să se căsătorească şi cu Maqueda, regina din Saba, care-i va dărui un fiu, pe Melnik).

Preaînţeleptul rege îşi va aminti de spusele regalului său socru şi de darurile reginei din Saba cîţiva ani mai tîrziu, cînd — ca urmare a unor ani de secetă şi a cheltuielilor uriaşe necesare întreţinerii curţii sale fastuoase — vistieria sa trecea prin momente grele şi luxul fabulos ce domnea la curtea lui îşi pierdea treptat strălucirea. Solomon se adresă atunci vecinului şi vasalului său, regele Hiram din Tyr care, cu fenicienii săi pricepuţi în construcţii navale, îi construi o navă din renumitul lemn de cedru („de Liban"), navă armată după cele mai noi (ne aflăm în jurul anului 950 î.e.n.) principii. Cu un echipaj alcătuit din marinarii fenicieni ai regelui Hiram şi o puternică trupă militară alcătuită din ostaşii iudei ai regelui Solomon, nava porni spre Ophir, de unde se întoarse după trei ani cu cantităţi enorme de aur şi argint, pietre preţioase, lemn de abanos, fildeş, maimuţe şi păuni.

Era limpede, deci, că legenda despre Ophir — Ţara Aurului — era ţesută în jurul unor realităţi istorico-geografice, ea a fascinat, vreme de aproape trei milenii, geografi, cartografi, istorici, navigatori şi chiar conducători de armate, care au căutat Ophirul în cele mai diferite regiuni ale globului nostru. În prima jumătate a veacului al XV-lea, Henric Navigatorul îi cerceta pe maurii care străbăteau cu caravanele Sahara, culegînd informaţii despre fluviile Senegal şi Niger, convins fiind că este vorba de un singur fluviu, legat de Nil şi izvorînd din mult lăudata Ţară a Aurului. Caravelele portugheze n-au izbutit să ocolească Africa pe la miazăzi decît cîţiva ani după moartea prinţului Henric, fără să găsească Ophirul.

Ceea ce n-au reuşit caravelele portugheze păreau să fi împlinit cele spaniole în 1495: întors dintr-a doua sa călătorie, Columb a adus cu sine un „document" care confirma că atinsese o peninsulă a continentului asiatic (de fapt era vorba de Haiti, aşadar o insulă) şi că în interiorul peninsulei găsise... minunata ţară Ophir. E limpede deci că şi amiralul mării-ocean era preocupat de Ophir — înainte de a porni pe drumul său peste Atlantic, el declara: „Bogăţia şi puterea aurului din Ophir sînt nemăsurate. Cine posedă acest aur, acela obţine pe lumea aceasta orice doreşte". Evident, Haiti nu-i o peninsulă şi n-are nici o legătură cu Ophirul — o ştim astăzi, şi se pare că a aflat-o foarte curînd şi Columb, căci, înainte de a treia expediţie (începută în 1498 şi sfîrşită cu arestarea amiralului genovez şi trimiterea lui peste Atlantic în lanţuri), el ceru sfatul unui erudit, giuvaergiul catalan Jaime Ferrer, care-i spuse: „La Cairo şi la Damasc am stat mereu de vorbă cu diferiţi oameni interesîndu-mă din ce regiune şi din ce parte a lumii primesc pietrele preţioase, aurul, mirodeniile şi leacurile. Mi-au răspuns că toate aceste mărfuri de preţ sînt aduse din ţările de la miazăzi, ai căror locuitori au pielea de culoarea neagră sau cafenie. După părerea mea, n-o să reuşiţi să găsiţi din belşug aceste mărfuri pînă cînd nu veţi da de asemenea oameni" (citat după I.P.Maghidovici: *Istoria descoperirilor geografice*, Edit. Ştiinţifică, 1959).

Cîteva decenii mai tîrziu, caravelele unui anume Alvaro Mendana de Neira, pornite dintr-un port peruvian, vor descoperi în Pacificul ecuatorial un grup de insule muntoase împădurite şi presărate cu rare sate de locuitori cu pielea negricioasă; Mendana a fost şi el convins că a descoperit pe „continentul sudic" Ţara Ophir — care s-a dovedit apoi a fi un arhipelag, primind numele de Insulele Solomon pe care îl poartă pînă în zilele noastre (arhipelagul, bucurîndu-se de trista faimă de a fi fost una dintre ultimele regiuni ale Terrei pe care se practica antropofagia, a fost, în 1942—1943, teatrul unor înverşunate lupte între unităţi armate americane şi japoneze).

Enigma Ophirului a stimulat imaginaţia a numeroşi autori — o bibliografie a lucrărilor pledînd pentru una sau cealaltă dintre ipoteze ar cuprinde foarte multe pagini. Christian Lassen, într-o lucrare apărută la Bonn, era de părere că Ophirul trebuie căutat în regiunea Indului, pe teritoriul locuit de populaţia abharilor (Abhira =Ophir), aducînd astfel un argument filologic în sprijinul unui text din Josephus Flavius care emisese încă din secolul I e.n. părerea că Ophir se afla în India. Într-adevăr, în India se găseau mine de aur în regiunile Mysore, Madras şi Haiderabad, dar ele ar fi fost greu accesibile ostaşilor regelui Solomon, mai întîi fiindcă (Ivar Lissner, în *Die Rätsel der grossen Kulturen*, Olten und Freiburg, 1974): „...aurul indian ar fi fost apărat cu înverşunare de puternicii regi băştinaşi"; în al doilea rînd fiindcă (Richard Hennig în *Terrae Incognitae*, Düsseldorf, 1925): „...în toată istoria ei, India a utilizat o cantitate mai mare de aur decît putea să producă, fiind de altfel supranumită «mormîntul aurului»".

Tot argumente de ordin filologic aduce A.H.Keane, într-o lucrare apărută la Londra; Keane crede că e vorba de regiunea Dofar din Arabia (Dofar =Ophir), presupunere în care reia, într-o formă nouă, o ipoteză mai veche a compatriotului său Richard Francis Burton, care plasa Ophirul tot în Arabia, şi anume în Golful Akaba. Nici această ipoteză nu rămîne în picioare la o analiză mai amănunţită, dacă nu de altceva, măcar pentru faptul că navele feniciene n-ar fi avut nevoie de trei ani pentru o călătorie într-o regiune atît de apropiată cum este Marea Roşie. Alţii au căutat Ophirul în Peru, în insulele Polineziei, pe „drumul mătăsii" care pornea din Kitai (China) şi în Ceylonul (Sri Lanka) aflat pe „drumul mirodeniilor". În cele din urmă, unii cercetători au decis că Ophirul, deşi desemnează o regiune reală, nu există ca denumire geografică. Însuşi Humboldt socotea că este vorba de o noţiune geografică generală; o părere asemănătoare împărtăşea şi asiriologul Julius Oppert, cel care îşi cucerise merite de necontestat în descifrarea cuneiformelor babiloniene. Oricum, părerea că Ophir ar fi desemnat Africa în general a căzut de la început: numele de astăzi al Continentului Negru a apărut abia în perioada romană, trăgîndu-şi originea de la populaţia afrilor — vechii greci îl numeau Libia, iar în *Biblie* poartă felurite nume, printre care nu figurează însă Ophir. Şi totuşi, după toate probabilităţile, cei ce căutau Ophirul

în Africa nu greşeau — Henric Navigatorul avusese dreptate organizînd cercetarea coastelor Africii pentru a găsi Ţara Aurului, dreptate avusese şi învăţatul giuvaergiu Ferrer cînd îl îndemnase pe Columb s-o caute în „ţările de la miazăzi, ai căror locuitori au pielea de culoare neagră sau cafenie". Mai mulţi cercetători contemporani avizaţi sînt de părere că misterioasa ţară Ophir trebuie căutată în sud-estul Africii, în regiunea Mashonaland, unde se află impunătoarele ruine cunoscute sub numele de Marele Zimbabwe.

Descoperirea Marelui Zimbabwe (Zimbabue) — pe care Ivar Lissner îl desemnează, nu fără temeinice argumente, drept „unul dintre cele mai enigmatice capitole din trecutul Africii negre" — şi identificarea sa cu Ophir constituie încă o dovadă că nu totdeauna acordăm atenţia cuvenită vechilor texte: mai întîi, fiindcă s-a scurs peste un mileniu de cînd istoricul, geograful şi călătorul arab Masudi, vorbind de regiunea unde se află astăzi Zimbabwe, o descrie ca pe o ţară bogată, întemeiată de o populaţie venită din Etiopia: „E o ţară care produce cantităţi mari de aur, precum şi alte minuni", scrie el; de asemenea, fiindcă s-au scurs peste şase veacuri de cînd neobositul călător berber care a fost Ibn Battuta menţiona şi el regiunea auriferă situată în interiorul Coastei Sofala (în Mozambicul de astăzi, la sud de gurile fluviului Zambezi), pe care o numea You'i — „Din Youfi se aduce pulberea de aur la Sofala", ne spune Ibn Battuta. Mai tîrziu, în secolul al XV-lea, portughezul De Goes, după ce pomeneşte (din auzite) de „o mare fortăreaţă construită din mari şi grele bucăţi de piatră unite fără ciment", relatează că deasupra porţii este gravată o inscripţie misterioasă, redactată într-o limbă atît de veche, încît nimeni n-o mai înţelege; De Goes, credea că există mai multe fortăreţe asemănătoare, construite pentru a apăra minele de aur aparţinînd regelui local.

Numele Zimbabwe apare pentru prima oară pe la mijlocul veacului al XVI-lea în relatarea unui compatriot al lui De Goes navigatorul De Barros, care relatează (tot din auzite) că „indigenii numesc toate aceste construcţii Symbaoe, ceea ce înseamnă palat" (astăzi se acceptă, în general, originea *bantu* a denumirii: *zimba* = casă şi *babue* = pietre; aşadar *Zimbabwe* = case de piatră), după care De Barros precizează că „nimeni nu ştie cînd şi de către cine au fost ridicate aceste clădiri, căci popoarele din regiune nu cunosc arta de a scrie şi, în funcţie de aptitudinile şi cunoştinţele lor, sînt convinse că aceste edificii nu pot fi opera unor oameni".

În ciuda acestor mărturii, pînă în ultimele decenii ale veacului trecut oamenii de ştiinţă n-au arătat prea mare interes pentru această regiune a Africii. Abia în 1871, o expediţie geologică (iar nu arheologică!) germană cercetă ruinele şi ajunse la concluzia că, într-un trecut destul de depărtat, aici se aflase o aşezare unde se prelucraseră minereuri aurifere. În 1885 apare la Londra un roman fantastic de H. Rider Haggard *King Salomon's Mines*. Apoi, realitatea însăşi capătă dimensiuni ale fantasticului: sînt publicate

lucrările arheologilor englezi James Th. Bent şi Richard N. Hall, care aduc argumente în favoarea mai multor ipoteze — a unui „atelier fenician de prelucrare a aurului", a unor „mine de aur ale regelui Solomon", şi, în sfîrşit, a „minelor de aur ale reginei din Saba". Cîţiva întreprinzători oameni de afaceri londonezi înfiinţează chiar o societate pe acţiuni pentru exploatarea minelor: *The Exploration of Ancient Mines Co* — ceea ce a stimulat fantezia a tot felul de traficanţi şi aventurieri, dar şi a unor naivi: s-a declanşat o „goana după aur", un *goldrush* în cea mai autentică accepţie americană a termenului, şi poate printre sutele de prospectori erau şi unii dintre cei care în Nevada sau Alaska nu avuseseră noroc; pînă astăzi se mai cunosc urmele activităţii devastatoare ale acestor aventurieri care, de altfel, au găsit aici aur în cantităţi atît de mici, încît abia le-a ajuns să-şi plătească drumul de întoarcere...

Dar ce este Marele Zimbabwe? Care este pricina pentru care a stîrnit şi stîrneşte încă în cel mai înalt grad interesul, nu numai al căutătorilor de aur, ci (mai ales) al oamenilor de ştiinţă? De ce este „unul dintre cele mai enigmatice capitole din trecutul Africii negre" şi care sînt argumentele în favoarea identificării sale cu Ophir — Ţara aurului? În primul rînd, se cuvine precizat că două dintre principalele construcţii — care au primit numele convenţionale de „templul eliptic" şi „turnul conic" — sînt relativ recente; firește că arheologii din urmă cu o sută de ani (sau chiar cu patruzeci de ani) n-aveau de unde şti acest lucru — în zilele noastre asupra unei grinzi de lemn din zidul templului eliptic s-a efectuat testul cu radiocarbon 14, descoperindu-se că datează din secolul al VII-lea e.n.! Sîntem, aşadar, departe de epoca regilor Solomon şi Hiram şi a reginei din Saba şi — împreună cu cercetătorii mai noi ai Marelui Zimbabwe, între care se cuvin citaţi David Randall MacIver şi Gertrude Caton-Thompson, autori ai unor remarcabile lucrări în această direcţie — să admitem originea pur africană a templului eliptic şi turnului conic, cărora istoricul francez Marcel Brion le face o descriere sugestivă: „Zidurile foarte înalte, culoarele care se întretaie în interiorul templului dădeau un caracter misterios locuinţei regelui-zeu înconjurat de soţii, curteni şi servitori, strînşi cu toţii în jurul său, sub protecţia totemului-pasăre. Au fost descoperite numeroase imagini dăltuite în piatră şi care reprezintă totemul său, imaginat printr-un vultur. Invizibil în spatele enormelor ziduri de granit, ale căror blocuri sînt aşezate unele peste altele fără mortar, el era personajul supranatural, venerat şi ascultat orbeşte. Doar palatele şi templele — căci există un templu în est şi un altul în vest, precum şi alte construcţii gigantice situate pe o «Acropole» şi în grupul de vestigii pe care arhitecţii le numesc «minele din vale» — erau construite în piatră".

Cei mai mulţi cercetători sînt astăzi de acord că templul eliptic şi turnul conic sînt de origine în orice caz africană, probabil *bantu* sau poate *galla* — G.A.Wainwright este de părere că un grup al populaţiei *galla* din sudul Abi-

siniei a ridicat (înainte de 800 e.n.) edificiile impunătoare ale acestei ciudate culturi. Cît priveşte degradarea monumentelor şi părăsirea lor, M. Brion le explică prin faptul că „regii cărora le aparţineau minele de aur s-au îngrozit văzînd mulţimea de străini lacomi năpustindu-se asupra pămînturilor lor. Potrivit tradiţiei, aceşti monarhi, constatînd nenorocirile determinate de setea de aur, ar fi distrus ei înşişi minele şi ar fi păstrat secretul acestor locuri. Decadenţa oraşelor care se îmbogăţeau prin comerţul cu străinii ar fi fost, în acea vreme, o consecinţă a dispariţiei minelor". În favoarea acestei ipoteze a istoricului francez pledează faptul că templul eliptic nu prezintă urme de distrugere violentă, cum s-ar fi întîmplat dacă aşezarea ar fi fost victima unei agresiuni armate inamice, ci mai degrabă urme ale unor degradări lente, succesive, datorate acţiunii timpului şi agenţilor atmosferici. Şi încă o ciudăţenie: cele patru porţi practicate în zidul ce înconjura cetatea fuseseră zidite — cum au părăsit atunci locuitorii oraşul? Oricum, aceste porţi zidite după părăsirea locuinţelor pledează şi ele pentru o abandonare voluntară a aşezării.

Se naşte în mod firesc întrebarea dacă toate acestea exclud, oare, identificarea aşezării de la Marele Zimbabwe cu Ophir-Ţara Aurului? Cîtuşi de puţin. Deocamdată avem dovada că în secolele VI—VII e.n. minele de aur din regiune erau în plină activitate şi că prin porturile Kilwa şi Sofala preţiosul metal era exportat peste mări; dar nimic nu ne împiedică să presupunem (şi este chiar probabil) că acest negoţ era practicat cu mult înainte şi — de ce nu? — că relaţiile comerciale ale sud-vestului Africii cu regii Solomon cel Înţelept şi Hiram din Tyr, cu regina din Saba şi faraonii Egiptului antic nu sînt simple legende, ci corespund realităţii istorice. Dincolo de legende şi tradiţii orale, ruinele impunătoare de la Marele Zimbabwe constituie o dovadă concretă a existenţei, într-un trecut mai mult sau mai puţin îndepărtat, a unor forme evoluate de civilizaţie pe Continentul Negru — ceea ce justifică, din punct de vedere istoric, hotărîrea populaţiei din Rhodesia ca, o dată cu proclamarea independenţei, să schimbe numele ţării lor în Republica Zimbabwe.

Despre călătoriile aventuroase spre ţări îndepărtate efectuate de navigatorii fenicieni — şi urmaşii lor direcţi, cartaginezii — găsim prin urmare informaţii în textele unor autori antici, precum şi în *Biblie*. În legătură cu cel mai celebru dintre vechile peripluri, cel al lui Ulise, istoricii şi geografii antici sînt mai reticenţi; deşi fac unele referiri la el, se pare că preferă să-l lase pe seama poeţilor, deoarece aventurile fantastice prin care trece eroul din *Odiseea*, precum şi făpturile fantastice cu care vine în contact (lotofagi, ciclopi, lestrigoni, canibali, vrăjitoare, nimfe, sirene, monştrii marini etc.) se potrivesc mai degrabă cu versul şi imaginaţia prodigioasă a poetului, decît cu textul exact, oglindind realitatea, al istoricului sau geografului.

În vremurile mai recente, situaţia aceasta a suferit unele schimbări: după cum datele homerice legate de războiul troian, aşa cum sînt ele expuse în *Iliada*, au format obiectul unor cercetări şi uneori al unor controverse între specialişti, tot aşa îndelungatul şi aventurosul periplu al lui Ulise, relatat în *Odiseea*, formează obiectul unor încercări de reconstituire — unele fondate pe argumente bucurîndu-se de oarecare verosimilitate, altele tot atît de fantastice ca şi textul la care se referă; printre acestea din urmă se numără ipoteza că Ulise ar fi trecut prin Coloanele lui Hercule (Gibraltar), pornind spre sud, pînă la extremitatea australă a Africii, precedîndu-i astfel cu şase veacuri pe navigatorii fenicieni aflaţi în slujba faraonului Nechao; altă ipoteză, la fel de hazardată, avansează că, ieşind din Mediterana, Ulise ar fi pornit spre nord, ajungînd pînă pe coastele presărate cu fiorduri ale Norvegiei, pe drumul pe care (în parte) îl va parcurge, cum am văzut, abia după cîteva veacuri, geograful Pytheas din Marsilia, care era însă mai priceput în ale navigaţiei şi oricum mai bine echipat pentru asemenea călătorie primejdioasă; în sfîrşit, n-au lipsit nici cei care şi l-au imaginat pe „bărbatul viteaz şi iscusit" — cum este calificat Ulise în versiunea lui G. Murnu — mai aproape de meleagurile noastre, în Marea Neagră, unele dintre vestitele sale păţanii desfăşurîndu-se pe ţărmurile Caucazului şi Crimeii.

Cele mai veridice ipoteze (pe care le vom lua în considerare în cele ce urmează) par să indice că periplul lui Ulise a fost mult mai modest; deşi a durat zece ani, după cum precizează Homer, el n-a depăşit limitele Mediteranei — ba, mai mult, către apus n-a trecut decît cu puţin pe ţărmurile Siciliei, iar punctul cel mai răsăritean al itinerarului său este tocmai Troia, locul de pornire. În privinţa Troiei nu mai avem astăzi nici o îndoială: era situată pe coasta de nord-vest a Asiei Mici, nu departe de strîmtori, lîngă satul turcesc Hissarlîc. Tot aşa, patria lui Odiseu şi în acelaşi timp destinaţia sa, Ithaca, este identificată cu insula numită astăzi Thaki, sau Ithâke (în Marea Ionică, între insulele Leuca şi Kefalonia); la începutul veacului nostru, această identificare a fost pusă la îndoială de unii specialişti — textului homeric i s-ar fi potrivit mai degrabă insula alăturată, Leuca, mai mare, mai bogată — dar săpăturile întreprinse în insula Thaki începînd cu deceniul al patrulea (pe care le-am menţionat la locul cuvenit) au risipit această îndoială, confirmînd tradiţia milenară; de altfel, însuşi Ulise spune, în cîntul al IX-lea: „Eu locuiesc Itaca [...] unde împrejur sînt multe insule, precum e Zachintul păduros, Dulichiu, Same" — *Zahintos* se numeşte şi astăzi aşa, Same s-a transformat în Kefalonia, numai Dulichiu (Dulikioi) n-a putut fi identificată. Avem deci date destul de sigure în privinţa locurilor de pornire şi de sosire ale lui Ulise.

Principalele etape ale periplului, aşa cum sînt ele descrise în circa 5 000 versuri (din totalul de 16 000) ale *Odiseii*, sînt în număr de treisprezece. Mai întîi, eroul nostru poposeşte în ţara ciconilor (1), după care trece la extremi-

tatea sud-estică a Greciei, pe la capul Malea, vestit prin furtunile sale (2), ajungînd în ţara lotofagilor (3), apoi, rînd pe rînd, în regiunea locuită de ciclopi (4) în insula lui Eol, lăcaşul vînturilor (5), insula Caprelor, ţara lestrigonilor (6), şi Aia, insula vrăjitoarei Circe (7), de unde, după ce, cu binecunoscuta-i iscusinţă, îşi va salva tovarăşii prefăcuţi în porci, va acosta în întunecata ţară a cimerienilor, aşadar în împărăţia morţii (8), apoi, pe lîngă insula sirenelor cu cîntul lor ademenitor (9), şi printre monştrii Scylla şi Charybda (10), pe lîngă păşunile boilor soarelui (11), pînă la Ogigia, insula nimfei Calipso (12), unde va rămîne şapte ani, după care, făcînd un popas în „mănoasa" ţară a feacienilor (13), îşi va regăsi Ithaka.

1. Identificarea locurilor din prima etapă, ţara ciconilor (Kikonilor) nu ridică nici o dificultate: de origine tracă, ciconii locuiau pe ţărmul nordic al Mării Egee, la poalele muntelui Ismaros, pînă către frontiera de astăzi a Greciei cu Turcia Europeană. Distrugerea cetăţii lor de către Ulise şi ai săi ne apare justificată: ciconii luaseră parte la războiul troian ca aliaţi ai regelui Priam şi era firesc ca „aheii" să pornească împotriva lor o expediţie de pedeapsă. Ciconii sînt menţionaţi şi în *Iliada* (cînturile al II-lea şi al XVII-lea); existenţa lor este atestată şi de Herodot, iar Strabon şi Diodor din Sicilia afirmă că Orfeu ar fi fost cicon.

2. Prins de o furtună năpraznică în regiunea capului Malea, pe unde voia să treacă din Marea Egee în Marea Ionică, Ulise este abătut de vînturi din drumul său şi rătăceşte nouă zile către sud-vest. Încă din vechime această regiune a Mării Cretane — şi îndeosebi Strîmtoarea Potamos dintre extremitatea de sud-est a Peloponezului şi Insula Kythera — era renumită pentru furtunile sale puternice; regiunea avea şi o intensă activitate seismică: pe la mijlocul secolului al XV-lea î.e.n., o erupţie de o forţă uriaşă a vulcanului de pe Insula Thera s-a resimţit pînă în Creta; după părerea unor arheologi din noua şcoală greacă, valurile imense stîrnite de acest seism ar fi răspunzătoare de distrugerea înfloritoarei civilizaţii cretane, iar nu o invazie a dorienilor veniţi de pe continent, cum s-a crezut pînă de curînd. Poate că navele lui Ulise (Homer precizează că erau în număr de douăsprezece) au fost abătute din drumul lor nu numai de furtună, ci şi de valurile puternice stîrnite de un seism submarin, care le-au mînat către ţărmul Africii.

3. În a zecea zi, eroul nostru poposi în ţara lotofagilor. Identificarea acestei regiuni cu ţărmurile golfului numit astăzi Gabes — eventual cu insula Djerba, aflată la extremitatea sudică a golfului — este foarte probabilă: există texte care atestă că anumite triburi de pe coasta de nord a Africii se hrăneau cu fructele unei plante înrudite cu lotusul (numele ştiinţific: *Zizyphus lotus Desfontaines)* şi însuşi Herodot (în cartea a patra a monumentalei sale opere) aminteşte, în secolul al V-lea î.e.n., de un asemenea neam, „al lotofagilor".

4. În privinţa ţării ciclopilor „cei procleţi şi trufaşi", opiniile diferă — unii o plasează în răsăritul Siciliei, pe povîrnişurile vulcanului Etna, alţii în partea apuseană a insulei, în apropiere de Trapani, în sfîrşit, alţii pe malul golfului Neapole; pentru această din urmă opinie par să pledeze versurile: *„Un mic ostrov cu mari păduri în dreptul/Limanului ciclopilor se-ntinde/.../ Şi capre negre-acolo sînt puzderii..."*, ostrov în care poate că ar trebui să recunoaştem fermecătoarea Capri („Insula Caprelor"), situată în golful napolitan — deşi insula Faviguana din arhipelagul Egadelor, în apusul Siciliei, ar putea şi ea corespunde sumarei descrieri. Dar, înainte de orice, se cuvine să nu uităm că în cazul ciclopilor este vorba de un popor fabulos, mitic; legenda îi împarte pe ciclopi în patru categorii: uranieni, născuţi din Uranos (personificarea cerului) şi Gaia (Gea, glia maternă), artizani-fierari, lucrînd în atelierul de armurărie subpămîntean al şchiopului Hefaistos (Vulcan), constructori de uriaşe edificii şi ziduri („ciclopice") şi ciobani; aceştia din urmă sînt ciclopii din *Odiseea*, cam reduşi la minte — ei n-au putut împiedica evadarea vicleanului Ulise din peşteră, ascuns sub pîntecele unui berbec, după ce l-a orbit pe uriaşul şi fiorosul Polifem ajutîndu-se de o băutură fermecată pe care i-o dăduse un preot al ciconilor traci.

5. Eolia este insula mitică locuită de Eol (Aiolos), care avea în custodie vînturile închise într-un burduf; crezînd că în burduf e aur, tovarăşii lui Ulise îl dezlegară (cîntul al X-lea), eliberînd vînturile şi stîrnind o furtună puternică. Insula Eolia, „ostrovul cel plutitor", a fost identificată cu insula vulcanică Stromboli din grupul Liparelor, poate fiindcă uneori, în peroiadele de activitate a vulcanului, emisiunile lui gazoase formează un fel de ceaţă deasupra apei, încît insula pare că într-adevăr pluteşte; de altfel, în vremurile mai noi, arhipeleagul Lipari a primit şi numele Isole Eolie.

6. În privinţa Lestrigoniei cea locuită de antropofagi, părerile sînt împărţite între Sardinia (coasta nordică, în dreptul strîmtorii Bonifacio), ţărmul nord-vestic al Siciliei, precum şi cel răsăritean, la poalele vulcanului Etna; singura indicaţie pe care ne-o dă Homer este că din Eolia şi pînă în ţara lestrigonilor este cale de şapte zile; se pare că prima variantă, cea sardă, se bucură de sufragiile celor mai mulţi dintre comentatori.

7. Aia, insula vrăjitoarei Circe, a format şi ea obiectul unor controverse, ipotezele mai noi înclinînd către Ustica, în nordul Siciliei; ipoteza mai veche, în legătură cu ţara Aia din Caucaz (menţionată de Herodot şi de Apollonios din Rhodos în legătură cu expediţia argonauţilor) nu mai este luată astăzi în consideraţie, şi nici cea referitoare la Monte-Circeo, pe coasta tireniană a Italiei. Cum denumirea este de origine semitică, unii cercetători presupun că Homer a preluat informaţii feniciene despre această parte a Mediteranei, în care grecii vor întemeia colonii abia după cîteva veacuri de la periplul lui Ulise.

8. Ţara cimerienilor, „poporul cel de-a pururi învăluit în ceaţă şi-ntuneric", nu trebuie confundată cu Taurida (Crimeea de astăzi) şi vechii ei locui-

tori, prin urmare, cu cimerienii menţionaţi de Herodot şi de Strabon, deşi unii comentatori n-au exclus această ipoteză. Este vorba, evident, de un neam fabulos, locuind în „împărăţia întunericului", unde Ulise s-a dus să-l caute pe prorocul Tiresias; totuşi, avînd în vedere apropierea de Aia şi logica itinerarului, ţara cimerienilor din textul homeric trebuie să se fi aflat fie pe coasta nordică a Siciliei, fie pe o insulă nu prea depărtată. Numele pe care Homer îl dă Siciliei este Trinakia, adică „Insulă în formă de trident", ceea ce nu prea corespunde aspectului ei real şi, după părerea lui D.M. Pippidi, „îndreptăţeşte presupunerea că nici poetul, nici auditorii lui nu aveau cunoştinţe directe despre marea insulă din vest".

9. Cea mai mare parte a cercetătorilor este de acord că insula Sirenelor trebuie căutată lîngă coasta tireniană a Italiei, la sud de Neapole, unde pînă astăzi, în dreptul micului port Amalfi, un grup de mici insule se numeşte Sirenuse. Sirenele, femei-păsări cu cîntul ademenitor — cine îl aude „*Înapoi acasă nu se mai întoarce / Şi nu-şi mai vede pruncii şi femeia,/ E dus, nenorocit pe totdeauna* [...] — sînt, desigur, personaje mitice, deşi Pliniu cel Bătrîn (în *Istoria Naturală)* pretinde: „În ce priveşte sirenele, zvonurile despre ele nu sînt poveşti născocite, ci adevărul curat. Ele există într-adevăr [...] locuiesc în mare, în preajma ţărmurilor. Vocile lor liniştite, tînguitoare, pot fi auzite şi ziua. O sirenă a fost găsită moartă, pe malul mării". Nu este exclus ca Pliniu că se refere la mamiferele marine din ordinul sirenienilor, la care membrele posterioare lipsesc, cele anterioare fiind în formă de lopeţi; una dintre speciile acestor „vaci de mare", cum li se mai spune, dugongul *(Dugong hemprichi)*, putînd să atingă pînă la 3,5 m, cînd stă sprijinit în coadă, poate părea o femeie îmbrăcată într-un veşmînt lung, castaniu; aflat înainte vreme în număr mare în apropierea ţărmurilor Mării Roşii, dugongul este astăzi pe cale de dispariţie din pricina vînătorii iraţionale.

10. Scylla şi Charybda sînt doi monştri care personifică pericolul Strîmtorii Messina, unde navigaţia cu mijloacele primitive ale acelor vremuri era îngreunată de stînci, curenţi şi sorburi. Scylla („Căţeaua") era un monstru cu şase capete, fiecare „[...] *spăimîntător cu trei şiraguri / De dinţi de criţă deşi şi plini de-otrava / Cernitei morţi* [...]". Charybda poartă un nume (în greacă: „sorbul" sau „vîrtejul") care nu necesită nici un comentariu.

11. Păşunile boilor soarelui trebuie localizate pe ţărmul de răsărit al Siciliei, nu departe de Taormina. Însuşi bardul spune: „[...] *Apoi sosi-vei / La insula Trinacria, pe unde /Pasc vite de-ale Soarelui, vr-o şapte /Cirezi de boi* [...]" Aşa cum arătam, Homer foloseşte pentru Sicilia numele Trinakia („Insula în formă de trident"), iar în versiunea românească, G. Murnu o numeşte Trinacria („Insula cu trei vîrfuri"), denumire mai corespunzătoare aspectului ei real, dar care a apărut mai tîrziu în lucrările istoricilor şi geografilor antici.

12. Ogigia, insula zeiţei Calypso „cea cu plete mari de aur", unde Ulise zăboveşte şapte ani, a prilejuit de asemenea numeroase discuţii, ea fiind localizată ipotetic în vecinătatea Maltei (insula Gozo), în sud-vestul Siciliei (insula Pantelleria) şi în nordul Siciliei (insula Lipari); un cercetător mai nou, francezul Victor Bérard, susţine cu argumente demne de luat în considerare că ar fi vorba de mica insulă Perigil, între Gibraltar şi ţărmul african, prelungind astfel aria înlăuntrul căreia se desfăşoară itinerarul eroului nostru pînă la extremitatea apuseană a Mediteranei.

13. Şi iată-ne ajunşi la insula Scheria, ţara feacienilor şi ultima etapă a periplului, despre care de asemenea s-au acreditat tot felul de versiuni — s-a emis chiar părerea că nici n-ar fi vorba de o insulă, ci de ţărmul Calabriei de astăzi. Totuşi, identificarea Scheriei cu insula Corfu are pînă în zilele noastre numeroşi adepţi, care invocă în favoarea acestei identificări un text din Thucydide, deşi Corfu nu se află prea departe de Ithaca, fapt ce contrazice, într-o oarecare măsură, textul homeric (Cîntul al VI-lea) în care Nausicaa, fiica lui Alcinou, îi spune eroului nostru [...] *locuim* [...]/ *Departe, cei din urmă pe noianul /Bătut de valuri, şi la noi nu vine /Din altă parte nimeni* [...]" Numele grecesc antic al insulei Corfu era Kerkyra (sau Korkyra), se pare că tot de origine feniciană *(Kerkur* = „corabie"); în legătură cu aceasta, D. M. Pippidi notează: „...e semnificativ că marinarii greci din zilele noastre o numesc «corabia» *(Karavi)*, din pricina unei înfăţişări care nu e poate fără legătură cu legenda pietrificării vasului întors din Ithaca".

Despre itinerarul (ipotetic) urmat de iscusitul Ulise se mai pot scrie (şi s-au scris) multe pagini, avîndu-se în vedere diversele variante sugerate de anumite indicaţii oferite de textul homeric; s-au făcut tot felul de speculaţii cu privire la veridicitatea periplului — de pildă, unul dintre autorii reconstituirii itinerarului din *Odiseea* a calculat că, luîndu-se în consideraţie cele mai probabile variante ale acestui itinerar, eroul nostru a străbătut cam 2 300 mile (circa 4 260 km), ceea ce este foarte puţin avînd în vedere că periplul a durat zece ani; această distanţă, adaugă respectivul comentator, reprezintă abia a zecea parte din cea parcursă de sir Francis Chichester, solitarul navigator britanic care a făcut înconjurul lumii într-un timp mult mai scurt. Este, firește, şi acesta un mod de a aborda problema... În zilele noastre — de fapt în ultimele şase decenii — călătoriile lungi, cu mijloace primitive de navigaţie, efectuate de unul singur sau în grup restrîns, au devenit un fel de modă (unii folosesc termenul „manie"...) pentru cei ce au curajul şi mijloacele materiale (legate de cheltuieli deloc neglijabile) necesare ducerii lor la bun sfîrşit. Scopurile acestor peripluri moderne cu mijloace arhaice sînt diferite — fie sportive, fie ştiinţifice (realizarea unor performanţe ieşite din comun sau demonstrarea unor teorii în sprijinul cărora nu există argumente convingătoare), de obicei ambele scopuri strîns împletite — dar în toate

cazurile realizatorii lor sînt animaţi de dorul de aventură (adesea mărturisit) şi ar fi putut să-şi propună ca deviză versul virgilian *Audaces fortuna juvat* — „norocul surîde celor îndrăzneţi". Lista acestor îndrăzneţi e lungă: printre primii, francezul Alain Gerbault trece Atlanticul *(Seul, à travers l'Atlantique*, Grasset, Paris, 1924), apoi, cu iahtul său *Firecrest*, devenit celebru, face ocolul lumii *(À la poursuite du Soleil*, Grasset, 1929), în competiţie cu un alt temerar, căpitanul american Slocum; cam în aceeaşi vreme, englezul William Nutting pleacă din Bergen (Norvegia), pe ruta Islanda — Groenlanda — Labrador, pentru a reface călătoria vikingului Leif Ericson, care abordase coastele Americii cu o jumătate de mileniu înainte de Columb; Nutting reedita astfel performanţa lui Magnus Anderson, care (în 1893) construise un *drakkar* norvegian după modelul celui descoperit la Gokstad şi ajunsese cu el în Canada — ce-i drept, Anderson era căpitan de marină, aşadar un profesionist, iar nava lui avea un echipaj de 12 vîslaşi. După război, aceste originale călătorii s-au înmulţit; le-am amintit pe cele ale lui Thor Heyerdahl — lor li se adaugă cele ale arheologului Joergen Melgaard, John C. Voss pe canoele *Tilicum*, William Willis pe o simplă plută, Marcel Berdiaux cu nava sa *Cele patru vînturi*, Bernard Moitessier pe *Marie Thérèse* — o menţiune specială se cuvine lui Alain Bombard *(Naufragé volontaire*, Hachette, Paris, 1956), unul dintre puţinii care au pornit la drum cu un scop eminamente practice de a-şi demonstra teoriile asupra naufragiilor şi asupra metodelor de supravieţuire în cazuri de asemenea catastrofe; şi fiindcă veni vorba de naufragii, temerarii contemporani porniţi în călătorii pe nave străvechi au dat şi ei jertfe dureroase — două cazuri (din păcate sînt mult mai multe): naufragiul navei de tip viking *Ormen Friske* („Şarpele cel puternic"), eşuată pe stîncile din nordul coastei engleze şi tragica moarte a etnologului Eric de Bisshop, pe ambarcaţia sa de tip polinezian, în Pacific.

Întorcîndu-ne la Homer şi la eroul periplului din *Odiseea*, vom observa că analogiile — făcute de comentatorul citat mai înainte între călătoria lui Ulise şi cea a lui sir Francis Chichester (sau a oricărui alt navigator modern) — sînt nejustificate şi chiar inoportune: mai întîi, pentru că trebuie să ţinem seama şi de faptul că între cele două călătorii s-au scurs peste trei milenii şi că Ulise, pe nava lui modestă care aducea mai mult a plută, nu avea hărţi de navigaţie, parîme de nailon, busolă şi altele de felul acesta (ceea ce nu înseamnă, bineînţeles, că performanţa lui sir Francis nu constituie o realizare excepţională); iarăşi, în ce priveşte durata periplului homeric — care respectivului comentator i se pare excesivă faţă de distanţa parcursă — trebuie să ţinem seamă că, în fapt, călătoria n-a durat chiar zece ani, de vreme ce Ulise a stat pe insula vrăjitoarei Circe un an şi pe insula nimfei Calipso şapte ani... Dar discuţiile în jurul poemelor homerice sînt vechi, aproape tot atît de vechi ca şi poemele — vechi, actuale şi mereu pasionante; sau, cum spune Charles Péguy, acest poet îndrăgostit de Homer: „...ca şi cum ar fi ultima noutate".

ROMANUL POPULAR — CAVALERESC ȘI AVENTURA

Homer și romanul popular moralizator. *Alixăndria și pseudo-Kallisthenes:* „Planta cea exotică capătă un aer indigen". Esop: viața aventuroasă a unui „personaj" controversat. Povestirile Șeherezadei: „Nici una dintre aceste povești nu s-a născut din neant". Adevăratul Harun al-Rașid. Riga Arthur trăiește. Sfîntul Gral și Țara Preotului-Ioan: legendele „pioase" și aventura de factură mistică.

ÎN PERIOADA MEDIEVALĂ, accesul la literatură al unor pături mai largi ale populației era limitat din două pricini: mai întîi, fiindcă știința de carte era apanajul clericilor și al unei categorii reduse de privilegiați, care își putea îngădui absolvirea unei școli sau altei forme de învățămînt; apoi, deoarece marea majoritate a producției editoriale (manuscrise) o forma cărțile în limba latină (Europa apuseană) sau în slava veche (Europa răsăriteană) — limbi moarte, pe care poporul nu le vorbea și nu le înțelegea. Se editau mai ales cărți necesare cultului, precum și altele, tot cu caracter religios, cum sînt de pildă *Viețile sfinților* — povestiri fabuloase despre săvîrșirea unor minuni, convertiri miraculoase, sanctificări prin martiriu etc. La aceasta se adăugau unele scrieri istorice (cronici, letopisețe), juridice (codice, pravile) și cópii de pe autori clasici, mai ales greci și latini.

Cu toate acestea, în răstimpul de (aproximativ) un mileniu cît a durat perioada medievală, tradiția literară populară a continuat: bîlciurile și iarmaroacele erau colindate de cîntăreți și povestitori — pe care-i putem socoti urmași ai aezilor homerici — petrecerile din zilele de sărbătoare erau prilej pentru recitarea baladelor despre eroi și pentru cîntecele de dragoste, în limba vie, vorbită. Vechii lăutari de pe meleagurile noastre, care recitau baladele de curte și cîntecele de vitejie, se deosebeau în multe privințe de truverii și minnesängerii din apusul Europei (originea, viața rătăcitoare etc.), dar se asemănau cu ei în rolul esențial îndeplinit în cadrul fenomenului cultural al epocii: acela de a culege, prelucra și răspîndi literatura populară — rol pe care mai tîrziu îl vor prelua și copiștii de manuscrise.

Numeroasele cărți (manuscrise, mai apoi tipărite) care au circulat la noi, fie ele de natură religioasă (*Călătoria Maicii Domnului în iad*, *Legenda Duminicii*, *Legenda Sf. Vineri* ș.a.), fie laică (*Alixăndria*, *Esopia*, *Halima* ș.a.) relatează în genere întîmplări ieșite din comun, aventuri fabuloase în țări îndepărtate (India, Persia) sau pe meleaguri fantastice („tărîmul celălalt", raiul, iadul).

Nu lipsea nici Homer — într-un vechi manuscris păstrat la Biblioteca Academiei și datat 22 iunie 1689, *Iliada*, în prelucrarea unui copist-traducător, se intitulează *Împărăția lui Priiam, împăratul Troadei, cetății cei mari* și începe astfel: „Cîndu au fost împărățind la Irusalim marele David proroc, pe aceia vreme au fost împărățind la cetatea Troada un împărat elen ce l-au

fost chemînd pre anume Priiamu, feciorul lui Laomidont"; făcînd abstracţie de faptul că regii David şi Priam n-au fost contemporani (între ei sînt peste două veacuri), făcînd abstracţie de „localizarea" numelor (Troia e Troada, Priam e Priiamu, Hecuba e Icaviia, fiica lui Chisău, Paris e Parij, Creta e insula Critu, Hercule e Iracleu, Elena e Ileana, Enea e Eniia ş.a.m.d.), localizare întrucîtva justificată, romanul popular în această versiune nu mai are decît vagi asemănări cu eposul homeric — zeii, de pildă, care joacă un rol atît de însemnat la Homer, lipsesc cu desăvîrşire, atmosfera nu evocă epoca bronzului din civilizaţia micenianâ ci mai degrabă un basm oriental sau poate o cronică bizantină, acţiunile şi caracterul personajelor sînt însoţite de comentarii moralizatoare. După introducerea calului în cetatea Troadei, urmează masacrul din care scapă numai „boierii Eniia şi Antinor", care „s-au dus tocma în Ţara Frîncească"... Şi, după ce se întreabă retoric „Vedeţi, fraţilor, ce-au făcut spurcata Ileana şi cu spurcatul Alexandru Parij?"?, romanul se încheie: „Acestea agonisescu dragostele muiereşti şi, mai ales, muiere cu bărbatu şi cu împărat, cum au fost aceia!"

Este limpede, deci, că unele cărţi populare — între altele atît de răspînditele *Alixăndria* şi *Esopia* — deşi eroii şi evenimentele relatate ţin de antichitate, se cuvine să fie plasate în cadrul literaturii populare a Evului Mediu, cînd au suferit numeroase traduceri şi prelucrări mai mult sau mai puţin izbutite. Nu rareori aceste prelucrări duc la asimilarea operei respective, care îşi pierde caracterul originar — sau, ca să folosim expresia lui B.P. Hasdeu (în *Cărţile populare ale românilor din secolul al XVI-lea*, 1879) „planta cea exotică capătă un aer indigen".

Variată ca formă şi cuprins, această literatură pe de o parte îngăduie studiul evoluţiei limbii, pe de altă parte oglindeşte viaţa morală a poporului — pe care o şi influenţează. La noi, nu numai oamenii din popor, dar şi cărturarii, boierii şi chiar voievozii o apreciau. Cronicarii, ca Grigore Ureche şi mai ales Neculce, sînt influenţaţi de ea — şi, cum arată D. Murărăşu (în *Istoria literaturii române)*: „Mihai Viteazu a fost sub înrîurirea vitejiilor fantastice ale lui Alexandru Machedon, iar autorul *Învăţăturilor lui Neagoe* şi-a încălzit adesea sufletul cu paginile pioase din *Varlaam şi Ioasaf*". Romanele populare erau cunoscute şi apreciate de zugravii de biserici din trecut, care nu s-au sfiit să reprezinte pe zidurile unor mănăstiri (Voroneţ, Neamţ ş.a.) scene cu eroi „păgîni" din *Alixăndria* sau *Varlaam şi Ioasaf* — aceasta din urmă scriere, ajunsă la noi încă din secolul al XIV-lea, relatează viaţa ascetică a lui Buda.

Multă vreme, scriitorii noştri n-au arătat prea mare interes pentru romanul popular, lăsîndu-l, în cel mai bun caz, pe seama filologilor şi folcloriştilor — ceea ce nu s-a întîmplat şi cu poezia populară, care a găsit, în Vasile Alecsandri *(Poesii populare ale Românilor*, 1866) un însufleţit culegător şi prelucrător, poate şi sub influenţa curentului reprezentat în Franţa de

Thierry şi Michelet. Dar mentalitatea avea să se schimbe şi, mai tîrziu, unul dintre cei mai mari prozatori ai noştri, Mihail Sadoveanu — care, în discursul de recepţie la Academie (1929) închinat literaturii populare, spunea: „[...] artiştii cu faţa în lumina nouă de aurora, trebuie să-şi plece urechea spre trecut şi spre popor [...] Trebuie să fac mărturisirea de credinţă că poporul este părintele meu literar [...] De la aceste fermecate izvoare de apă vie cată să se adape toţi cei care cîntă şi se simt ai acestui popor şi ai acestui pămînt" — Sadoveanu, aşadar, a prelucrat cîteva dintre cele mai răspîndite romane populare, cum sînt *Alixăndria*, *Genoveva de Brabant*, *Esopia*, iar în *Divanul persian sau poveştile şahului* ne introduce în lumea fermecată din *1 001 de nopţi*. Sînt romanele de care ne vom ocupa, din punctul de vedere al temei noastre, în cele ce urmează.

Dacă în privinţa existenţei reale a eroului din *Alixăndria* nu există nici o îndoială, în schimb, există discuţii foarte vechi — şi care continuă pînă în zilele noastre — asupra autorului acestui foarte răspîndit roman popular. În fapt, dispunem de două feluri de surse asupra vieţii şi faptelor lui Alexandru cel Mare: surse istorice — cu un termen mai nou le-am putea numi cronicăreşti — cuprinzînd scrierile lui Ptolemeu, Aristobul şi Nearchos, care apoi au influenţat şi autori mai noi ca Arrian, Plutarc ş.a.; apoi surse retorice — scrieri cu caracter de panegiric atribuite unor cronicari de curte, dacă putem spune astfel (Kallisthenes, Kleitarchos ş.a.), care l-ar fi însoţit pe generalul macedonean în expediţiile sale — scrieri care la rîndul lor au influenţat autori ca Diodor, Curtius şi Justinus.

Acest roman popular (poate cel mai popular dintre romanele populare), presărat cu tot felul de povestiri pline de fantezie, este atribuit lui Kallisthenes, a cărui existenţă nu este deloc dovedită — mai bine zis, este atestată numai de acest roman atribuit lui prin tradiţie — drept care în majoritatea enciclopediilor şi lucrărilor de specialitate ca autor al *Alixăndriei* este indicat Pseudo-Kallisthenes, deşi perioada de apariţie a romanului (secolul al III-lea î.e.n.) ar corespunde (cu oarecare aproximaţie) cu cea a existenţei ipotetice a presupusului autor, un nepot de-al lui Aristotel pe care acesta l-ar fi luat cu el cînd l-a însoţit pe Alexandru. Textul lui Pseudo-Kallisthenes este redactat în Alexandria ptolemaică, la începutul perioadei helenistice care va atinge aici o primă culme, ca urmare a activităţii duse în jurul marii Biblioteci. Din Alexandria, textul s-a răspîndit urmînd două căi principale: una spre Apus. bazată pe versiunea latină a lui Julius Valerius (începutul secolului al IV-lea e.n.) şi care în tot decursul perioadei medievale a prilejuit numeroase prelucrări, între care cea a truverului Alexandre de Bernai (*Roman d'Alexandre* (secolul al XII-lea) a dat naştere versului alexandrin (versul iambic de douăsprezece silabe, cu cezura după silaba a şasea) care va atinge

perfecţiunea în operele clasicismului francez, la Corneille şi Racine (o formă modificată a schemei alexandrinului întîlnim şi în poezia noastră — un exemplu dintre cele mai cunoscute fiind versurile din *Melancolia* lui Eminescu: */Pă-rea că printre no-uri/ S-a fost des-chis o poar-tă!*" etc.); şi o cale răsăriteană, cu la fel de numeroase versiuni greceşti (bizantine) şi slavoneşti, acestea din urmă aflîndu-se la baza *Alixăndriei* care a circulat în ţările româneşti.

Alixăndria a pătruns la noi încă din secolul al XV-lea, deşi prima traducere-prelucrare care ni s-a păstrat datează din 1562: o copie, lucrată la mănăstirea Neamţ, după o versiune sîrbească. Prima tipăritură, datînd din vremea lui Constantin Brîncoveanu, cu adăugiri din folclor, a cunoscut numeroase reeditări mai mult sau mai puţin conforme cu ediţia princeps brîncovenească: este *Alixandria* aşa cum o cunoaştem astăzi, o naraţiune atractivă, plină de fantezie, în care graiul şi înţelepciunea populară găsesc un teren fertil de dezvoltare.

Cu totul altele sînt elementele prin prisma cărora se cuvine judecată *Esopia*, carte populară la care autorul cît şi eroul principal sînt (sau sînt presupuşi a fi) una şi aceeaşi persoană. În prefaţa la o ediţie mai nouă (Biblioteca pentru toţi, 1955) J.C. Chiţimia remarca foarte judicios: „Pornind din aceeaşi lume veche greacă, istoricul textelor esopice este asemănător cu acela al textelor homerice: îndelungată tradiţie orală şi tîrzie statornicire în scris, date sumare şi nesigure despre viaţa şi existenţa autorilor, texte care sînt şi nu sînt ale acestor autori etc. [...] Ca şi Homer, Esop a existat şi n-a existat, este după unii şi nu este după alţii autorul fabulelor care au împînzit lumea, atît folcloric cît şi în redactările literaţilor culţi".

Mare parte a ediţiilor *Esopiei*, manuscrise sau tipărite, care au ajuns pînă la noi cuprind de fapt două lucrări: viaţa lui Esop şi fabulele (sau „pildele") lui. În ceea ce priveşte textul cuprinzînd biografia fabulistului, este limpede că s-a îmbogăţit mult în decursul celor aproximativ două milenii în care a suferit numeroase traduceri, adaptări, prelucrări, localizări — încă din antichitate Esop devenise pentru greci un personaj semilegendar. Elementele fantastice ale acestui text nu ne permit reconstituirea unei biografii cît de cît veridice, astfel că sîntem nevoiţi să ne adresăm altor surse — şi în primul rînd lui Herodot, cel dintîi care ne aduce o mărturie despre Esop.

În mod ciudat, părintele istoriei vorbeşte despre Esop în legătură cu... piramidele egiptene. În anul 450 î.e.n., Herodot a vizitat Egiptul şi a fost impresionat de cele trei mari piramide de la Giseh atribuite lui Keops, Kefren şi Mikerinos; conform unei legende greceşti, această ultimă piramidă ar fi fost ridicată cu mijloacele donate de curtezana Rhodopis, de origine tracă. Or, arată Herodot, Mikerinos a domnit cu mult înainte (conform cronologiei

lui Manethon, completată şi corectată de egiptologi ca americanul James Henry Breasted şi germanul Georg Steindorff, cei trei faraoni constructori ai piramidelor de la Giseh făceau parte din dinastia a IV-a a Vechiului Imperiu, între 2900 şi 2270 î.e.n.), iar Rhodopis era contemporană cu faraonul Amasis (569—525 î.e.n. după aceeaşi cronologie) — aşadar o diferenţă deloc neglijabilă de aproximativ două milenii. Mai departe, Herodot arată că Rhodopis a fost sclava lui Iadmon şi „tovarăşă de sclavie cu Esop fabulistul", şi aduce în sprijinul afirmaţiei sale mărturia unui nepot al lui Iadmon care a dovedit delfienilor, ucigaşii fabulistului, că „Esop aparţinuse lui Iadmon".

Despre moartea lui Esop relatează Plutarc; după ce, în *Viaţa lui Solon*, îi prezintă pe legiuitorul atenian şi pe fabulist la curtea bogatului rege Cresus, în *Dialogurile Pithiei* arată că delfienii l-au aruncat pe Esop de pe o stîncă, mînioşi că nu le-a predat tot aurul pe care li-l trimisese Cresus. Heraclid din Pont are o altă versiune: delfienii l-au ucis deoarece l-ar fi prins furînd o cupă de aur din sacrosanctul templu al lui Apollo; versiunea, uşor modificată, este reluată de Aristofan într-o scolie la *Viespile:* delfienii, iritaţi de remarcile ironice făcute de fabulist la adresa lor, i-au strecurat cupa de aur în bagaje ca să-l poată acuza şi condamna. (Nu trebuie să uităm că Aristofan este autor de comedii şi ca atare mai puţin preocupat de adevărul istoric). Cele două (sau trei) versiuni nu se exclud ci, împletindu-se, ne îngăduie o prezentare mai amplă şi poate că mai completă: sosit la Delfi cu solia bogatului rege lidian, Esop reţine o parte a aurului pentru el şi, în maniera sa binecunoscută, nu-i cruţă pe delfieni cu remarcile sale usturătoare, drept care aceştia pun la cale înscenarea cu cupa de aur furată din templu...

Şi asupra originii lui Esop există trei versiuni: Heraclid pretinde că era trac, părere pe care pare s-o împărtăşească şi Herodot — probabil fiindcă fabulistul era tovarăş de sclavie cu traca Rhodopis —; în alte versiuni ale biografiei lui este socotit lidian, deoarece stăpînul lui (care de cele mai multe ori este Xantos, iar nu Iadmon) era lidian şi fabulistul însuşi a petrecut mai multă vreme în Lidia, faima sa îngăduindu-i, cum am văzut, să fie primit chiar la curtea lui Cresus; în sfîrşit, în cele mai multe versiuni, inclusiv în cele care au circulat la noi, este frigian, cum ni-l prezintă cîţiva autori mai vechi printre care Suidas, Dion din Prusa, Lucian din Samosate şi „colegul" său roman, fabulistul Fedru.

Tradiţia ni-l prezintă pe Esop înzestrat cu o inteligenţă ieşită din comun — este uneori citat alături de marii filosofi antici —, cu darul de povestitor specific aezilor şi recitatorilor populari, cu un pronunţat simţ al umorului, cu darul invectivei şi cu replici de o ironie muşcătoare care nu cruţă nici pe stăpînul său Xantos, şi nici pe puternicii zilei.

Nici din textul *Esopiei* şi nici din textele unor autori antici nu putem deduce perioada în care a trăit. Dacă-i dăm crezare lui Herodot, a trăit în

secolul al VI-lea (contemporan cu Rhodopis şi cu faraonul Amasis), după alţii în secolul al V-lea, cînd a stat cîtva timp la Atena delectîndu-i pe cetăţenii din agora cu fabulele sale. Alţii pretind că ar fi luat parte la bătălia de la Termopile (480 î.e.n.) şi că atenienii, care ţineau mult la el, i-ar fi ridicat statui făurite de sculptori celebri ca Lysip şi Tatian — or, Lysip, de pildă, a trăit la mijlocul secolului al IV-lea î.e.n. Desigur că nu era neapărat necesar ca Lysip să fi avut un model viu — artiştii greci sculptau şi zei ca Zeus sau Apollo (care nu „trăiau" decît în imaginaţia lor), iar chipul lui Esop a fost pictat de Velasquez şi gravat de Goya, ceea ce nu ne poate duce la concluzia că fabulistul nostru a trăit în Spania secolelor XVII sau XVIII... Fapt este că nu ştim cînd a trăit, estimările cele mai probabile oscilînd într-o perioadă cuprinzînd peste două veacuri.

Nu ştim nici ce înfăţişare avea. Nici Herodot şi nici autorii mai vechi nu pomenesc de urîţenia lui, pe care totuşi aproape toate versiunile din perioada medievală (şi ele se numără cu sutele) o menţionează în termeni fără echivoc — într-un text românesc, de pildă este prezentat „...cu nasul cîrn, băcîrn, negru la obraz şi buzat şi umflat la pîntece, încît, după cuvîntul dascălului Omir (Homer — n.n.), era mai grozav decît toată grozăviia". Nu ştim în ce măsură a respectat copistul-traducător textul după care a lucrat, dar cum poemele homerice sînt cu cel puţin două veacuri anterioare fabulelor esopice, Homer nu avea de unde şti cum va arăta Esop... Cu atît mai mult cu cît existenţa fabulistului este pusă la îndoială de cercetători avizaţi — reputatul slavist Al. Brückner, de pildă, crede că spiritul grec „nu s-a putut mulţumi cu naşterea fabulelor de la sine, ci a căutat să le atribuie un autor [...]" Tradiţia se dovedeşte însă tenace nu numai în folclor şi etnografie, ci şi în literatură şi artă: busturile ne prezintă un Homer orb şi un Esop urît.

În ce ne priveşte, nu ne vom ralia la părerea slavistului Brückner şi nici la cea mai puţin categorică, a lui N. Cartojan: „Esop, pe care antichitatea greco-latină îl socotea părintele fabulei, este un personaj a cărui realitate istorică este învăluită în negură" *(Cărţile populare în literatura română*, 1938), ci vom fi de acord, împreună cu I.C. Chiţimia (în op cit.), că: „...după toate probabilităţile, datele din *Istoria* lui Herodot corespund realităţii. Esop a existat sub înfăţişarea omului din popor, a unui artist talentat, în luptă cu defectele şi netrebnicia oamenilor, pe care imaginaţia poporului l-a rînduit uneori printre învăţaţii antici, alteori, mai tîrziu, l-a pus să satirizeze, în chip de paiaţă, pe cei nesocotiţi în fapte şi vorbe". Fiindcă Esop, chiar dacă trăitor în antichitatea greacă, este rudă bună cu ghiduşii romanelor populare cu largă circulaţie în perioada medievală, cu germanul (poate flamandul) Till Eulenspiegel, cu arabul (poate persanul) Nastratin Hogea şi cu atîţia alţii, reprezentanţi ai înţelepciunii populare, filosofi în felul lor şi mucaliţi sub o aparentă naivitate, ridiculizînd avariţia, stupiditatea şi orgoliul, apărători

ai celor săraci şi oropsiţi; există indicii despre existenţa reală a lui Eulenspiegel (Ulenspiegel — la noi Buhoglindă), care ar fi trăit în a doua jumătate a secolului al XIV-lea — în cimitirul de la Mölln (landul Schleswig-Holstein), pe o piatră de mormînt este gravat numele lui şi data morţii: 1350; tot aşa, Nastratin Hogea (Nasr ed-Din) este identificat de tradiţie cu un învăţat hoge omonim din vremea lui Tamerlan (Timur Lenk, 1336—1405), aşadar aproximativ contemporan cu Till.

S-a crezut multă vreme că *Esopia* (în forma în care a circulat în perioada medievală şi care a stat la baza celor mai multe variante) este alcătuită de călugărul Maxim Planudes (în jurul anului 1300), al cărui nume figurează pe numeroase cópii greceşti; către sfîrşitul veacului trecut, această părere a fost infirmată prin descoperirea unui fragment pe un papirus găsit la El Faiyum (pe malul stîng al Nilului, la sud de Giseh), text care „învecheşte" respectiva versiune cu cîteva sute de ani.

Cele mai vechi cópii româneşti le datorăm lui Costea Dascălul din Şcheii Braşovului *(Istoriia lui Esop*, 1703) şi Vasile Ieromonahul *(Pildele lui Isop cu toate jigăniile*, 1717 — *jiganie* = jivină, lighioană, animal); remarcabilă este traducerea din rusă („de pe limba moschicească pe moldovenie") a lui Vartolomeu Măzăreanul (1763), după care urmează mai multe cópii de pe diferite versiuni, pînă la prima ediţie tipărită (1795) în tipografia lui Petru Bart de la Sibiu, ediţie pe care Mihail Sadoveanu o va stiliza *(Esopia sau viaţa şi pildele preaînţeleptului Esop*, Folticeni 1909). Actualmente avem deci două versiuni distincte ale *Esopiei:* una „cultă" (M. Sadoveanu) şi una populară-critică (I.C. Chiţimia), al cărei editor a preferat, în mod justificat, textele primei ediţii tipărite (P. Bart, 1795), completate cu texte dintr-un manuscris copiat în Moldova pe la jumătatea secolului al XVIII-lea şi care conţine un număr mai mare de fabule decît ediţia Bart (133 faţă de 111).

Tipărітura sibiană, păstrată la Biblioteca Academiei într-o fotocopie (originalul s-a pierdut), are un titlu conform cu obiceiul vremii şi al locului: „*Viiaţa şi pildele preaînţeleptului Esop, acum întîiaşi dată tipărite în zilele prealuminatului şi preaînălţatului împărat Franţiscus al doilea. Şi cu slobozeniia împăratului crăiescului gubernii a tot Ardealului. În Sibii, la Petru Bart, 1795*". Versiunea din manuscrisul moldovenesc are şi ea un titlu foarte lung menit să-l atragă pe cititor: „*Esopiia — adecă — Viiaţa preaînţeleptului şi minunatului Esop, carele au fost de neamul lui frînc din Ţara Frîncească. Iar viiaţa şi petrecerea lui de folos iaste ca să o arătăm şi pre limba noastră de moşie rumînească, ca să poate înţelege toţi pre rînd de amărîntul precum au fost şi cîte ispite şi nevoi mari au petrecut şi ce feliuri de lucruri minunate au făcut*". Firesţe că Esop n-a fost „frînc din Ţara Frîncească" (adică din apusul Europei — prin termenul „frînc" erau desemnaţi occidentalii de origine latină), ci grec din Ţara Grecească — prin limbă desigur, chiar dacă de

origine era trac, lidian sau frigian, fiindcă, oricum, și-a petrecut cea mai mare parte a vieții la Samos și la Atena; lungul titlu al copiei moldovenești amintește, oricît ar părea de curios, de edițiile americane moderne, compacte și ieftine *(pocket-book, paperback)*, cu cîteva fraze ademenitoare tipărite pe coperți și menite să trezească interesul celui ce vizitează librăria — cititorului potențial.

Esop i-a influențat pe marii fabuliști ai literaturii universale, începînd cu antichitatea (Fedru, Horațiu) și pînă aproape de zilele noastre, între care pe Lessing, pe La Fontaine și pe Krîlov (ultimii doi magistral traduși la noi de Arghezi); uneori, prin mijlocirea acestora, alteori nemijlocit, i-a influențat pe toți fabuliștii noștri, începînd cu Al. Donici *(Fabule*, 1840) și continuînd cu Gh. Asachi, Ion Eliade Rădulescu, Gr. Alexandrescu — de asemenea a pătruns în folclorul nostru; așa s-a întîmplat, de altfel, cu mulți dintre eroii romanelor populare — Till, de pildă, a fost sursă de inspirație pentru mari romancieri ca Charles de Coster și Gerhard Hauptmann și pentru compozitori ca Richard Strauss (poemul simfonic *Till Eulenspiegel)* și Reznicek.

În sfîrșit, se cuvine menționată aici o lucrare de referință: *Cărțile populare în literatura română* (ediție în două volume, îngrijită de I.C. Chițimia și Dan Simonescu, E.P.L., 1963), cuprinzînd lucrările pomenite mai sus, și încă multe altele, printre care și *Halima* — povestiri orientale din „1 001 de nopți", de care (din punctul de vedere al temei noastre) merită să ne ocupăm mai îndeaproape.

Halima cuprinde o culegere de basme, povestiri și anecdote, unele cu caracter moralizator, împrumutate de la popoarele orientale și avînd o structură specifică: diferite relatări se înlănțuie în așa fel încît deznodămîntul uneia este mereu amînat prin intercalarea alteia, astfel încît atenția ascultătorului (cititorului) să fie în permanență captată. La baza ei se află alte două culegeri: *O mie și una de nopți*, cuprinzînd basme persane în limba arabă, constituite în secolul al X-lea prin prelucrarea unor surse mai vechi, indiene, ebraice și egiptene, și *O mie și una de zile*, o culegere de basme arabe alcătuită, probabil, în secolul al XIV-lea tot din surse mai vechi. Ambele culegeri au fost prelucrate (de fapt liber adaptate) în Franța — prima de către Antoine Galland în 1704—1717, a doua de Petis de la Croix în 1710—1712. Dar versiunea care a circulat la noi, tălmăcită în 1783 de Rafail, egumenul mănăstirii Hurezi, n-a folosit nici textul persan, nici cel arab și nici măcar pe cel franțuzesc, ci unul grecesc apărut la Veneția în 1757; de altfel, manuscrisul lui Rafail se intitulează în greceşte *Aravicon Mithologhicon* — „povestiri arabe".

Povestea celor „1 001 de nopți" (de fapt sînt numai circa patru sute de povestiri) are două personaje permanente, pe nemilosul rege (calif) Șahriar și pe frumoasa Șeherezada — permanente deși apar numai la începutul cule-

gerii, iar între povestiri sînt doar pomenite: înverşunat din pricina infidelităţii soţiei sale, Şahriar hotărăşte să-şi ia mereu altă nevastă dintre fecioarele imperiului său, pe care, după noaptea nunţii, la ivirea zorilor, s-o trimită la moarte; Şeherazada, fiica marelui vizir, se oferă şahului şi, după miezul nopţii, începe să-i spună o poveste care ajunge la punctul ei culminant în zori; captivat de frumuseţea povestirii, Şahriar amînă mereu execuţia talentatei povestitoare, pentru a-i îngădui să continue în noaptea următoare — şi astfel se scurg o mie şi una de nopţi, după care Şeherezada este iertată şi va trăi pînă la adînci bătrîneţi (cum se spune în basme), alături de un Şahriar îmbunat şi iubitor...

Al treilea personaj, şi cel mai important, este preaînţeleptul calif Harun-al-Raşid, înzestrat nu numai cu înţelepciune, ci cu toate darurile: iubitor de dreptate pe care o împarte neţinînd seama de rangul social al justiţiabililor, generos în distribuirea pungilor cu galbeni celor care le merită, cu urechea plecată către nevoile poporului său pe care încearcă să le afle colindînd incognito străzile şi bazarele Bagdadului, spontan în luarea hotărîrilor care totdeauna stau mărturie pentru ascuţimea minţii lui şi nu rareori pentru un oarecare simţ al humorului; e drept că uneori apare iute la mînie şi iubind exagerat luxul şi petrecerile fastuoase, dar această din urmă însuşire nu era privită ca un păcat în lumea orientală din vremea lui, ci mai degrabă ca un privilegiu al suveranului — versiunea românească a *Halimei* i-o reproşează însă: „Arun Araşid a stătut pe vremile sale împăratul cel mai vestit şi mai viteaz decît toţi şi precum a fost de tare şi viteaz, de nu ar fi fost prea iute, adică necăjicios şi iubitor de slavă deşartă, — nu ar mai fi fost altul asemenea lui".

Între această imagine idilizată a preaînţeleptului, prealuminatului, preaiubitului etc. calif şi realitatea istorică se cască o prăpastie... Să vedem ce ne spun cronicile: tatăl lui Harun, califul al-Mahdi, îl desemnase ca succesor pe fiul său mai mare, Al-Hadi, alegere cu care soţia califului, Khaizuran, nu este de acord, căci fiul cel mic, Harun, este preferatul ei. Khaizuran — o femeie dîrză şi ambiţioasă, fostă sclavă originară din Yemen—îl convinsese pe calif s-o ia de soţie după ce-i născuse pe cei doi fii, pe Hadi şi pe Harun.

La Bagdad începe astfel lupta pentru succesiune, în care Khaizuran are un aliat puternic în Marele vizir (prim-ministru cum am spune cu un termen mai nou) Yahya, care este şi preceptorul lui Harun; acesta din urmă, elev dotat şi silitor, îşi venerează dascălul, învaţă de tînăr mînuirea armelor şi îşi aduce contribuţia sa la o victorie asupra duşmanilor de moarte ai califului, necredincioşii bizantini, drept care califul îi încredinţează administrarea provinciilor răsăritene ale imperiului. Harun participă şi la o a doua campanie, ajungînd pînă la malurile Bosforului: bizantinii sînt din nou înfrînţi şi împărăteasa Irina obligată la plata unui tribut anual. Ca răsplată, Harun e desemnat al doilea succesor. Apoi, evenimentele se precipită: califul al-Mahdi,

tatăl lui Harun, moare în împrejurări nelămurite. Al-Hadi, fratele lui Harun, sosește la Bagdad, reprimă cu violență o mișcare populară în favoarea lui Harun, o înfruntă deschis pe mama sa, Khaizuran, îi prigonește pe susținătorii rivalului său, îl întemnițează pe Yahya. Dar și al-Hadi moare, se pare că înăbușit cu o pernă, în haremul lui: o moarte care nu lasă urme — se știe numai că ambițioasa Khaizuran întreținea strînse legături ca cadînele și eunucii din haremul fiului ei mai vîrstnic...

Harun e proclamat calif în septembrie 786 e.n. — al cincilea calif al dinastiei abaside. Într-un interesant studiu (Nadia Anghelescu: *Harun al-Raşid*, în *Magazin istoric* nr. 6/1972) sînt reproduse texte din doi istorici arabi, At-Tabari (secolul al IX-lea) și Al-Masudi (secolul al X-lea), care relatează în mod asemănător vorbele pe care Harun al-Raşid le adresează tutorelui său, vizirul Yahya, imediat după urcarea pe tron: „Părinte al meu, tu ești cel care prin judecata ta strălucită, prin înțelepciunea guvernării tale, m-ai făcut să ajung în locul în care mă aflu acum. Îți încredințez guvernarea supușilor mei, vreau să iei această povară de pe umerii mei. Judecă cum crezi, angajează pe cine vrei, revocă pe cine vrei. Cît despre mine, eu n-am să controlez nici una din treburile de care te ocupi". Cîtă realitate istorică se află în scena de mai sus, nu se știe, fapt este că Yahya a preluat puterea în califat, iar fiul său Geafar, care este și un prieten nedespărțit al califului, este copleșit de onoruri și agonisește o avere fabuloasă. Cît despre Harun, el „înțelege să se bucure de toate desfătările ce i le poate oferi curtea, poeții, savanții, muzicienii, cîntărețele sclave, prietenii și numerosul său harem". În același timp, însă, „Califul califilor nu este [...] nici pe departe suveranul de cele mai multe ori blajin și drept și întotdeauna înțelept, cum apare în legendă. Manifestările sale sînt pline de neprevăzut, iar capriciile lui au deseori urmări dramatice pentru cei din jur. El poate răsplăti cu dărnicie o vorbă de duh ce i-a fost pe plac sau pedepsi sălbatic pe autorul unei vers prea îndrăzneț. Se pare că Harun e tentat să-și manifeste autoritatea cu atît mai violent, cu cît simte că puterea îi aparține din ce în ce mai puțin".

Ce l-a îndemnat pe Harun să poruncească uciderea lui Geafar, a celui mai bun prieten al său, nu se știe. A făcut-o poate fiindcă vizirul Yahya și fiul său Geafar numiseră în posturi importante pe prietenii lor șiiți — adepții unui curent islamic care preconiza supremația imamilor asupra aristocrației gentilice — sau poate că-l iritau fastul de la curtea lor, viața luxoasă, acumularea de putere și bogăție, gloria care amenința s-o întreacă pe a sa... Istoricul Ibn-Haldun nu exclude nici zelul unor calomniatori; fapt este că, într-o noapte de ianuarie a anului 803, Harun trimite prietenului său Geafar emisari încărcați cu daruri — dar înainte de a se sfîrși noaptea, apare un alt emisar, eunucul Masrur, cu altă poruncă: să-i taie capul lui Geafar. Apoi, după ce capul nefericitului este prezentat califului pe o tipsie, trupul, ciopîrțit, este expus pe cele trei poduri ale Bagdadului. Vizirul Yahya și alți membri

ai familiei sale sînt aruncaţi în temniţă, unde îşi vor sfîrşi zilele, iar emisari ai califului cutreieră Bagdadul şi întreg imperiul, destituind şi arestînd pe demnitarii şiiţi şi pe prietenii vizirului, confiscîndu-le bunurile în folosul califului.

Ultimii ani ai domniei lui Harun al-Raşid se caracterizează prin mai multe revolte populare, reprimate cu cruzime; căzut într-un soi de manie religioasă, vede pretutindeni eretici, pe care-i urmăreşte şi-i pedepseşte necruţător. Porunceşte decapitarea lui Idris I al Marocului, care manifestase veleităţi de independenţă — ca de altfel şi alţi guvernatori de provincii —, asasinat pe care poeţii de la curtea din Bagdad îl cîntă ca pe o faptă de laudă, elogiind simţul de dreptate al preaînţeleptului calif. Iar la un veac după aceste evenimente, istoricul Al-Masudi, în lucrarea sa *Cîmpiile de aur*, va scrie: „Harun s-a achitat cu o fidelitate scrupuloasă de datoriile sale, de a face pelerinaj şi război sfînt [...] El a revărsat strălucirea dărniciei şi comorile dreptăţii sale asupra tuturor supuşilor săi [...] Poporul se inspira din comportarea sa şi îi urma exemplul. În timpul domniei sale, ereziile au fost combătute, adevărata religie a fost restabilită şi Islamul, strălucind din nou, a eclipsat celelalte credinţe".

Pentru a fi drepţi, trebuie să-i recunoaştem unele merite incontestabile lui Harun al-Raşid, între care făurirea unui puternic imperiu unitar. Gloria lui militară este şi ea justificată, mai ales prin succesul campaniilor purtate împotriva imperiului bizantin: în afară de victoriile obţinute în cele două campanii din tinereţe, Harun i-a mai învins de două ori pe bizantini (în 806 şi 808), obligîndu-l pe Nikeforos I Logothetes, care o detronase pe împărăteasa Irina, la plata unui tribut greu. De asemenea, este incontestabil că în vremea lui Bagdadul ajunsese unul dintre oraşele cele mai înfloritoare ale Orientului (şi ale lumii): era înconjurat cu trei rînduri de ziduri clădite din cărămizi uriaşe — ne spun cronicile vremii — lungi de 18 degete (aproape o jumătate de metru) şi cîntărind 200 livre (90 kg) fiecare, iar porţile, din aramă cizelată, proveneau de la Zandaward, un oraş construit în Mesopotamia de regele Solomon; clădirile sale impunătoare (reşedinţa califului, moschea principală, trezoreria, armurăria ş.a.) stăteau mărturie pentru acea primă perioadă de înflorire a arhitecturii şi artei decorative arabe.

Imperiul lui Harun al-Raşid se întindea pe trei continente — din Spania, prin nordul Africii, în Mesopotamia şi pînă în India. Anual primea ca tribut şi ca impozite 7 500 pungi cu galbeni, fiecare conţinînd 500 monede de aur, precum şi cele mai felurite mărfuri: mii de livre de zahăr din Khuzistan, dulceţuri din Granada, miere albă, apă de trandafiri, curmale şi diverse fructe, apoi şoimi de vînătoare, păuni şi, bineînţeles, „aromate" din Insulele Mirodeniilor. Nu este deci de mirare că Bagdadul devenise centrul comerţului oriental, unde se întîlneau negustători şi conducători de caravane veniţi din cele patru zări ale Pămîntului.

Iubitor de lux şi de fast, Harun şi-a împodobit palatul — ne spun cronicarii — cu 22 000 covoare şi 38 000 tapiţerii, din care 12 500 brodate cu fir de aur şi argint. Palatul, una dintre minunile vremii, adăpostea poeţi şi artişti, astrologi, alchimişti, medici şi filozofi care, ca şi negustorii, erau veniţi din toate părţile imperiului. Geograful arab Yakubi scria că Bagdadul este „...oraşul cel mai mare, fără egal nici în partea de răsărit, nici de apus a Pământului. Toate popoarele lumii deţin cîte un cartier, cîte un centru de negoţ. Acolo îţi procuri atît de uşor mărfuri, încît s-ar crede că în acest oraş s-au strîns toate bunurile Pământului şi sînt reunite toate bogăţiile lumii [...]". Aşadar, într-adevăr un oraş din... „O mie şi una de nopţi".

După moartea lui Harun, însă, Bagdadul a decăzut, fiindcă acest „politician de anvergură modestă" (cum îl apreciază Michel Gall, la a cărui lucrare ne vom referi mai departe) a fost de fapt „groparul califatului divin şi al centralizării puterii", deoarece „a comis greşeala uriaşă de a lăsa un testament în care cerea ca fiii săi să-i urmeze la tron unul după celălalt. Certurile dintre ei au dus la dezmembrarea statului care s-a împărţit curînd în trei califate". Harun a murit în 809, la vîrsta de 47 ani, şi există temeiuri serioase pentru presupunerea că a fost otrăvit de fiii săi.

Lucrarea lui Michel Gall *Secretele celor 1 001 de nopţi* (apărută la Robert Laffont, Paris, în prestigioasa colecţie „Les énigmes de l'Univers") este rodul unor călătorii documentare întreprinse vreme de un deceniu în ţările Orientului Mijlociu — călătorii, care, împreună cu consultarea unei impresionante bibliografii, i-au permis autorului să emită cîteva ipoteze interesante privind contextul istoric în care s-au născut personajele celebre ale basmelor orientale, cum ar fi Şeherezada, Ali Baba sau Sindbad marinarul. Autorul îşi precizează de la început punctul de vedere: „Nici una dintre aceste poveşti nu s-a născut din neant. Toate descriu, într-o modalitate proprie lor, realităţi deseori profunde şi complexe. Povestirile cele mai înaripate nu sînt niciodată fantezii gratuite".

În acest demers al lui M. Gall, de raportare şi explicare a basmului oriental prin realitatea istorică, el nu pune la îndoială, bineînţeles, existenţa unor personaje ca Harun al-Raşid, sau sfetnicul său Geafar, dar nici măcar a Şeherezadei — numai că le atribuie alte identităţi: Şeherezada ar fi prinţesa Şirin soţia lui Chosroes al II-lea, din dinastia sasanizilor, care a domnit între anii 590—628, prin urmare cu două veacuri înainte de Harun al-Raşid! Povestea de dragoste dintre Şirin şi Chosroes a pătruns în folclorul oriental, apoi a căpătat o formă desăvîrşită în anul 1180, prin pana poetului persan Nizami — o poveste de dragoste tipic medievală, care îşi găseşte un corespondent occidental în faimosul roman al lui Tristan şi Isolda, una dintre temele favorite ale truverilor.

Argumentele în favoarea acestei identificări nu sînt numai de natură istorică, dar şi de ordin filologic-onomastic: numele Şeherezadei este persan, nu arab, el derivă de la Şiraz-ad cu semnificaţia „cea de origine nobilă" — or, acesta este numele atribuit prinţesei Şirin. Despre calităţile frumoasei Şirin, imaginea pe care ne-o dă poetul Nizami e mai mult decît grăitoare: „Buzele lui Şirin sînt atît de dulci încît zahărul pare amar! [...] Ea a citit toate cărţile, analele, legendele vechilor regi şi istoria popoarelor dispărute. Posedă mii de cărţi de istorie despre popoarele din epocile trecute, despre regii antichităţii, despre poeţi. Are darul vorbirii, fiind o încîntare s-o asculţi". Este imaginea pe care ne-o dau basmele orientale despre Şeherezada: o femeie frumoasă, cultă şi (mai ales) avînd „darul vorbirii, fiind o încîntare s-o asculţi" chiar şi o mie şi una de nopţi...

Cît despre Harun al-Raşid, după părerea lui M. Gall „este Chosroes văzut într-o oglindă deformată. Ca şi monarhul sasanid, Harun iubeşte băutura, femeile şi poeţii; la fel ca el, se plimbă necunoscut pe străzile Capitalei spre a vedea cum trăieşte poporul său. Califul arab are ca prieten şi confident pe Geafar pe care însă, pînă la urmă, îl ucide; suveranul sasanid procedase şi el la fel cu ministrul său cel mai apropiat, Balştakân, acuzat de manicheism, pe care l-a înecat în Tigru. Harun şi Chosroes sînt două personaje care au multiple asemănări".

Se pare că şi în privinţa fastului de la curte, Chosroes nu fusese cu nimic inferior lui Harun. Cronicile vorbesc despre faimoasa sală a tronului, „în formă de cupolă pe care erau reprezentate toate constelaţiile cereşti, ca într-un observator astronomic"; Chosroes avea „trei mii soţii şi douăsprezece mii sclave", iar grajdurile lui cuprindeau şase mii de cai, printre care Sedbiz şi Barid, la fel de celebri ca şi Bucefal. „Şi totuşi", conchide autorul francez, „talentul povestitorilor arabi a reuşit ca, în Europa cel puţin, legenda lui Harun al-Raşid să o depăşească cu mult pe cea a lui Chosroes".

Această legendă a fost adoptată şi completată în Europa prin relatări despre relaţii diplomatice care ar fi existat între Harun al-Raşid şi Carol cel Mare — relatări care au la bază două surse: mai întîi, însemnări în diferite cronici din care rezultă că împăratul ar fi trimis două solii la curtea din Bagdad, pentru a lua apărarea comunităţilor creştine din califat şi pentru a înlesni călătoria pelerinilor creştini la locurile sfinte; a doua sursă este... un elefant alb — sculptură miniaturală în fildeş — păstrat astăzi la Biblioteca Naţională din Paris. Cu toate acestea, schimburile de ambasade (şi de amabilităţi) dintre cei doi puternici suverani, al Orientului şi al Occidentului, sînt puse sub semnul întrebării de istorici, deoarece nici unul dintre cronicarii arabi contemporani nu le menţionează.

Nu e mai puţin adevărat că Harun şi Carol ar fi avut motive să angajeze discuţii prin intermediul unor ambasadori — de pildă lupta împotriva duşmanului comun, Bizanţul, ca să nu mai vorbim de interese comerciale (mă-

tase, mirodenii) — dar este foarte probabil că asemenea contacte la nivelul unor solii de stat nu au avut loc. Pe de altă parte, este exagerată părerea unor istorici că, avînd în vedere condiţiile din a doua jumătate a secolului al VIII-lea, cei doi suverani „nici n-au ştiut unul de existenţa celuilalt": Carol cel Mare a luptat împotriva arabilor (sarazinilor) din Spania, care erau vasalii lui Harun al-Raşid (lupta de la Roncevaux, din *Cîntecul lui Roland*, redă un episod din cursul acestor campanii).

De altfel, cei doi suverani erau firi deosebite şi nu aveau comun decît zelul religios şi pasiunea pentru... sport: Carol era un înotător pasionat, Harun iubea jocul de polo (o formă mai veche a ceea ce numim azi „polo pe iarbă", sport originar din India). În rest, erau complet deosebiţi: Harun al-Raşid, suveran oriental, avea gusturi rafinate, se îmbrăca în veşminte de mătase, dădea ospeţe fastuoase la care se mîncau felurile cele mai alese şi îşi împodobea palatul cu coloane de marmură şi draperii ţesute în fir de aur — Carol cel Mare, rege al francilor, pe care papa Leon al III-lea l-a încoronat Împărat al Occidentului, ducea o viaţă simplă, purta „pantaloni de in şi haine din piele de sobol", notează o cronică, reşedinţa sa de la Aix-la-Chapelle (Aachen) nu avea nici pe departe strălucirea Bagdadului.

Toate acestea întăresc oarecum presupunerea unor istorici mai noi că aşa-zişii ambasadori ai califului erau de fapt negustători din Bagdad veniţi la curtea de la Aix-la-Chapelle să vîndă covoare şi mirodenii, poate că şi un joc de şah din care n-a supravieţuit decît elefantul alb păstrat la Biblioteca Naţională — în varianta veche persană a jocului, elefantul avea rolul pe care îl are astăzi turnul. De altfel, o legendă (pe care Mihail Sadoveanu o narează într-un stil plin de culoare şi pitoresc în *Soarele în baltă sau aventurile şahului*, carte apărută în 1933) relatează că primul joc de şah ajuns în Europa făcea parte dintre bogatele daruri pe care le-ar fi trimis Harun-al-Raşid lui Carol cel Mare, ceea ce „amînă" cu cîteva decenii realitatea istorică; în Spania ocupată parţial de arabi după bătălia dela Xérès, acest nobil joc se practica încă din primii ani ai veacului al optulea.

Povestirile din *1 001 de nopţi* au avut o influenţă însemnată asupra literaturii din apusul Europei — exemplele nu lipsesc: în Franţa, micile romane „orientale" ale lui Voltaire, în Germania, Goethe şi Herder cu lucrări cu caracter didactic-moralizator; în Anglia, această influenţă s-a făcut simţită mai ales după apariţia celei mai complete ediţii a povestirilor, scoasă de Richard Burton în 1885—1888. Influenţele au pătruns şi în muzică — s-au scris balete orientale şi poeme simfonice (*Şeherezada* de Rimski-Korsakov) cu folosirea de teme originale sau prelucrări din folclorul muzical oriental — iar compozitorul Nicolo Isouard a scris o operă, *Lampa lui Aladin*, cu prilejul inaugurării iluminării cu gaz aerian a operei din Paris (1820).

Aceste influenţe au pătruns chiar şi în vorbirea de toate zilele: facem aluzie la „lampa lui Aladin" pentru a desemna puterea tainică a cuiva de

a-şi îndeplini, ca prin minune, orice dorinţă; la formula magică a lui Ali Baba „sesam deschide-te!" pentru a desemna un mijloc care înlătură (tot ca prin minune) toate dificultăţile; la Şeherezada pentru a desemna un povestitor talentat care găseşte mereu resurse pentru a ţine trează atenţia ascultătorilor săi.

Către sfîrşitul veacului trecut şi mai cu seamă în veacul nostru, temele din *1 001 de nopţi* au fost preluate treptat de literatura pentru copii, de humorişti, autori de benzi desenate şi, mai recent, de cineaşti şi autori de seriale TV — ele abundă, sub forma unor „istorioare" cu (mai mult sau mai puţin) haz şi în culegerile de anecdote. Iată două asemenea istorioare.

Prima: Pentru a cinsti cum se cuvine marea sărbătoare a Bairamului, prealnţeleptul calif Harun dădu poruncă şefului închisorii din Bagdad să scadă la jumătate pedepsele celor zece hoţi care îşi ispăşeau acolo condamnările. Or, dacă pentru reducerea pedepselor a nouă deţinuţi porunca era lesne de dus la îndeplinire, în schimb, pentru al zecelea, condamnat pe viaţă, nu putea fi găsită nici o soluţie. Şeful închisorii se sfătui cu cei mai înţelepţi cadii şi filosofi din Bagdad, dar toţi dădeau din umeri zicînd: „Dacă am şti pînă la ce vîrstă va trăi..." Deşi ştia că înţeleptul calif era aspru cu cei ce nu-i îndeplineau poruncile, şeful închisorii îşi luă inima în dinţi, se înfăţişă înaintea califului, se aruncă la picioarele lui şi mărturisi că nu poate duce porunca la îndeplinire; „Nu putem face socoteala anilor, prealuminate stăpîne, din pricina că nu ştim cît va trăi. Acest lucru îl ştie numai Alah atotputernicul". Înţeleptul calif se gîndi o clipă, apoi, mîngîindu-şi barba spuse: „Nu-i nevoe să ştim cît va trăi. Socoteala e mai simplă: o zi de închisoare, o zi de libertate, şi iar o zi de închisoare şi iar o zi de libertate, şi aşa mai departe...

A doua: Înţeleptul calif Harun al-Raşid vizita închisoarea din Bagdad „De ce eşti închis?" întrebă pe unul dintre osîndiţi. Acesta se aruncă la picioarele lui: „Prealuminate stăpîne, am fost acuzat că am furat în bazar, de la un negustor. Dar sînt nevinovat. Cadiul m-a condamnat pe nedrept". Harun trecu mai departe la alt deţinut: „Tu, de ce ai fost condamnat?" „Prealuminate stăpîne", răspunse deţinutul cu voce tremurătoare, „am fost acuzat de hoţie, dar jur că sînt nevinovat!" Şi astfel îi răspunseră toţi deţinuţii. În sfîrşit, ajunse şi la ultimul, care stătea trist într-un colţ al celulei: „Bine-înţeles că şi tu eşti nevinovat!" „O nu, prea luminate stăpîne, sînt un nemernic şi un nelegiuit. Îmi merit pedeapsa. Cadiul a fost chiar prea blînd cu mine". Atunci înţeleptul calif se întoarse către şeful închisorii şi-i porunci: „Scoateţi-i lanţurile şi daţi-i imediat drumul din închisoare... ca nu cumva să-i strice şi pe ceilalţi, pe nevinovaţi!"

Sînt două istorioare tipice, pline de tîlc şi desigur că nu fără oarecare haz, dar nu aceasta este pricina pentru care le-am înfăţişat aici, ci pentru că repre-

zintă exemple, destul de frecvente în acest soi de povestiri, de felul cum realitatea istorică este eludată sau pur şi simplu ignorată — cei cît de cît iniţiaţi în medievistica orientală vor remarca, de pildă, că în închisorile preaînţeleptului calif Harun nu se aflau hoţi: conform normelor juridice ale vremii şi locului, hoţii erau însemnaţi cu fierul încins la roşu, iar în caz de recidivă pedepsele mergeau de la tăierea mîinii stîngi pînă la tăierea capului în piaţa publică. Severitatea unor asemenea pedepse nu trebuie să ne apară din cale afară de excesivă, ea ţine de istoria justiţiei (şi de istorie în general) — şi în Europa (în „Occidentul luminat" cum se spune uneori) execuţiile aveau loc în pieţele publice şi îmbrăcau forme înfiorătoare — cum ar fi „tragere pe roată": condamnatului i se rupeau oasele cu o bară de fier, după care era lăsat să moară cu încetul pe o roată; faţă de aceasta, moartea de sabia călăului era o pedeapsă relativ blîndă. Cît priveşte stigmatizarea cu fierul încins, ea s-a practicat în ocnele franceze pînă în veacul trecut: Jean Valjean din *Mizerabilii* lui Victor Hugo este numai un exemplu dintre cele mai cunoscute.

Sub aspectul răspîndirii pe o arie largă, povestirile orientale ale Şeherezadei îşi au corespondentul lor apusean în eposurile cavalereşti legate de legendarul rege Arthur (Artus) şi ciclul Mesei Rotunde. De fapt, regele Arthur nu este legendar decît prin întîmplările fantastice al căror erou este şi prin personajele nu mai puţin fantastice (vrăjitorul Merlin, zîna Morgane ş.a.) cu care se înconjoară — realitatea sa istorică este astăzi în general admisă; primul care-l menţionează este cronicarul Geoffrey of Monmouth, episcop originar din Wales (Ţara Galilor) care, în *Historia regum Britanniae*, redactată în jurul anului 1140, relatează că Arthur, fiul primului rege al briţilor, Brutus, reunise sub sceptrul său Britania şi jumătate din Franţa. Domnia regelui Arthur s-ar plasa în secolul al V-lea sau în prima jumătate a celui următor, ea fiind marcată de luptele pe care acest rege celt le-a purtat împotriva invadatorilor saxoni. Folosind cronica lui Geoffrey, Robert Wace scrie un poem de 15 000 versuri (circa 1155) — apoi, în jurul realităţilor istorice s-au brodat legendele la care şi-au adus contribuţia autori ca Giraldus Cambrensis, William of Malmesbery şi Walter Map, acesta din urmă arhidiacon de Oxford, dar şi poeţi renumiţi ai vremii lor ca, de pildă, Chrestien de Troyes.

De legenda regăi Arthur se leagă cele despre cavalerii Mesei Rotunde, cum sînt Lancelot, Gawein, Ivain şi alţii, apoi motivele din Tristan şi Isolda, Parsifal (Perceval) şi chiar Lohengrin, ca şi povestirile mistice despre Sfîntul Gral — potirul în care Iosif din Arimatia ar fi strîns sîngele lui Iisus răstignit. Aşa se face că, dintr-un şef care reunise sub conducerea lui triburile celte în lupta cu „păgînii ce năvăleau de peste marea de la miazănoapte" („păgîni" deoarece saxonii se creştinaseră mai tîrziu), Arthur a devenit personajul celui mai vast ciclu de legende din Evul Mediu.

În introducerea la un interesant studiu al istoricului R.S. Loomis (*Riga Arthur a murit?*, în *Magazin istoric*, nr. 4/1979) se arată pe bună dreptate: „unde se termină realitatea şi unde începe legenda regelui Arthur, e greu de spus. S-a susţinut chiar că au existat două căpetenii cu acest nume, unul acţionînd în Nord, celălalt în Sud-vestul insulei britanice. Dintre istoricii moderni, unii abia îl pomenesc, iar alţii îl ignoră pur şi simplu. Adevărul este că celebritatea sa se datoreşte nu atît bătăliilor cîştigate împotriva năvălitorilor, cît cronicarilor care, povestindu-i şi repovestindu-i faptele, au făcut din el simbolul cavalerului medieval."

Încă o asemănare cu povestirile Şeherezadei: pe lîngă cronicari, ca sursă a legendelor arthuriene s-au adăugat numeroase elemente din literatura populară orală care circula de ambele părţi ale Canalului Mînecii — atît în Bretania, cît şi în Ţara Galilor; Arthur nu mai este fiul lui Brutus, ca la Geoffrey, ci al lui Uther Pendragon („Cap de balaur"), regele Britaniei, cuceritorul Scandinaviei, Galliei şi... Romei, soţia sa este frumoasa Guinevere, sfetnicul său vrăjitorul Merlin, iar masa este rotundă pentru ca nici unul dintre nobilii cavaleri şi tovarăşi de arme ai regelui să nu se simtă nedreptăţit prin plasarea lui mai aproape sau mai departe de capul mesei — este, în acest aranjament, expresia unei „democraţii militare" deloc obişnuită în acele vremuri de strictă ierarhizare feudală.

În cele mai răspîndite variante, Arthur moare ca urmare a unei lupte sîngeroase cu trădătorul Mordred: în drum spre Roma, regele află că nepotul său, Mordred, i-a luat tronul şi regina, pe Guinevere, drept care se întoarce în grabă din drum, îl ucide pe uzurpator în luptă, dar, rănit de moarte, este purtat de nouă zîne pe insula Avalon (Avaron, Avalun). De cîteva sute de ani, poeţi şi cronicari, istorici şi chiar regi ai Angliei au căutat miticul Camelot, cetatea lui Arthur, şi mai ales mormîntul lui, pe care tradiţia populară, vie şi astăzi în diferite părţi ale Angliei şi mai ales în Ţara Galilor, le plasează în diferite locuri. În tradiţia populară din sudul insulei britanice (Cornwall) şi din apusul Franţei (Bretania), regele Arthur se va întoarce într-o bună zi spre a-şi relua tronul şi a reinstaura dreptatea — tradiţie pe care o menţionează şi Robert Mannyng în 1338, însă o califică drept „o minciună a bretonilor", R.S. Loomis îl citează pe John Lydgate care, în *Căderea principilor* (1430—1438), atribuie tot bretonilor credinţa că Arthur „va învia ca stăpîn şi rigă, venind îndărăt de pe tărîmul celălalt ca să împărătească în Bretania". Prin 1470, Malory nota că „prin multe locuri ale Angliei se spune că regele Arthur n-a murit, ci doar s-a strămutat în altă parte prin voia Domnului; oamenii zic că se va înapoia".

Căutarea mormîntului de pe insula Avalon — ostrov pe care cronicarii îl descriu ca pe un ţinut minunat, veşnic înverzit — a constituit de asemenea o preocupare pentru nobilimea amatoare de legende. În secolul al XII-lea, cronicile vorbesc cu insistenţă de o insulă aflată în apropierea oraşului englez

Glastonbury, în comitatul Somerset. Pe la 1170, regele Henric al II-lea, se pare că, stînjenit de tradiţia persistentă despre revenirea rigăi Arthur (în care vedea un pretendent la tron!), le-a poruncit călugărilor din Glastonbury să cerceteze mormintele din cimitirul mănăstirii; dar abia după moartea lui Henric (1189) s-au descoperit acolo două morminte — scheletul unui bărbat şi al unei femei — străjuite de o cruce de plumb; se pare că inscripţia de pe cruce, cam ştearsă şi greu descifrabilă, atribuia aceste rămăşiţe lui Arthur şi soţiei sale regina Guinevere. „Dar această descoperire nu a clătinat credinţa larg răspîndită că Arthur trăia mai departe pe o insulă a primăverii veşnice", notează R.S. Loomis şi citează un autor din secolul al XIII-lea, Gervase de Tilbury, care considera că este vorba de Sicilia şi că Arthur fusese închis în... vulcanul Etna. Mai departe, istoricul britanic relatează scena: „Un slujitor al episcopului Cataniei, pătrunzînd pe o cărare strîmtă în Etna, a nimerit într-o fermecătoare poiană, unde se înălţa un palat ca în basme. Acolo, într-un culcuş regesc, zăcea Arthur, în fiecare an deschizîndu-i-se din nou rănile din bătălia cu Mordred".

Una dintre numeroasele variante germane ale romanului lui Arthur relatează şi ea supravieţuirea eroului, viaţa de petreceri şi desfătări dusă de legendarul rege într-un loc izolat, inaccesibil, din măruntaiele unui munte, înconjurat de cavaleri din Britania şi din alte locuri, de cai şi de arme, într-un lung şir de ospeţe şi turniruri cavalereşti. Dar în acest caz, fiind vorba de o variantă germană, textul se explică prin tradiţia Walhalei — palatul lui Odin, unde petrecerile războinicilor căzuţi cu arma în mînă se ţineau de asemenea lanţ. De altfel, acest mit al supravieţuirii a avut în Germania şi un alt erou, pe împăratul Frederic al II-lea (1194—1250) — mit pe care istoricul englez nu-l menţionează, dar îl găsim la Mircea Eliade (în *Aspecte ale mitului*): „[...] se credea că împăratul se retrăsese într-o ţară îndepărtată, sau că, potrivit legendei celei mai populare, dormea sub muntele Etna [...]. Şi, de fapt, treizeci şi patru de ani după moartea lui, în oraşul Neuss, un impostor a reuşit să se dea drept Frederic al II-lea *redivivus*. Nici chiar după execuţia acestui pseudo-Frederic la Wetzlar, mitul nu şi-a pierdut virulenţa".

Vorbind despre un adevărat „torent de legende privind supravieţuirea regelui Arthur", profesorul Loomis arată că aceste legende „s-au ivit şi au înflorit pe cele mai neaşteptate meleaguri, au rezistat tuturor atacurilor celor sceptici şi nu au cedat nici în faţa mormîntului [...] ridicat, la Glastonbury, monarhului dispărut. Faptul că, după aproape o mie patru sute de ani de la moartea sa, ici-colo se mai vorbea despre supravieţuirea lui Arthur, reprezintă un fenomen uimitor". Dar poate că fenomenul să nu ne apară chiar atît de uimitor dacă luăm în consideraţie uriaşa influenţă pe care a exercitat-o legenda — atît în tradiţia populară, cît şi în eposurile truverilor şi cîntăreţilor de curte,— asupra serbărilor, ceremonialurilor, întrecerilor şi, în general,

asupra întregii vieţi medievale. Seniorii feudali şi principii, chiar şi regii, prezidau mese rotunde, după modelul celei a lui Arthur — erau adoptate blazoanele şi chiar numele celor mai faimoşi cavaleri din romanele ciclului, în tîrguri se reprezentau piese în care era redată viaţa din cetatea Camelot, unde se afla curtea lui Arthur. Atestări documentare despre asemenea serbări, ceremonii şi turniruri avem din Cipru (cea mai veche datează din anul 1223), din Franţa, Spania, Germania şi din alte ţări ale Europei apusene; mai tîrziu, burghezia oraşelor, imitînd aristocraţia, a început şi ea să organizeze asemenea serbări patronate de bresle: în 1390, de pildă, negustorii şi meseriaşii din oraşul Tournay s-au constituit într-o „Asociaţie a Mesei rotunde", organizînd diferite serbări şi întreceri la care au invitat membri ai breslelor din alte oraşe. Asemenea manifestări îmbrăcau uneori forme grandioase; o cronică din 1493 consemnează că serbările „Mesei rotunde" de la Castelul Sandicourt de lîngă Pontoise, nu departe de Versailles, au durat opt zile, cu participarea a aproape 2 000 oaspeţi.

De la descoperirea mormîntului şi a inscripţiei în plumb de la Glastonbury s-au scurs opt veacuri, dar tradiţia este puternic înrădăcinată; în diferite locuri din Ţara Galilor şi din alte părţi ea se menţine, tenace, oglindită în folclor şi în literatura cultă, iar istoricii şi arheologii îi dau uneori ascultare. Către sfîrşitul veacului trecut, de pildă, pe şantierul arheologic situat lîngă castelul Cadbury, aşadar într-o regiune nu prea depărtată de Glastonbury, cercetătorii au fost întîmpinaţi de un bătrîn din partea locului care i-a întrebat: „Aţi venit să-l scoateţi pe rege de-aici?"

Tradiţiile populare despre riga Arthur au influenţat creaţia celor mai mari poeţi englezi — Alfred Tennyson, de pildă, le acordă un loc de cea mai mare importanţă în *Idilele regelui* (1859—1885) care, împreună cu *Enoch Arden* formează operele principale ale acestui poet sensibil, maestru al eufoniei, inspirat cu precădere de legendele medievale. Tennyson plasează cetatea Camelot în localitatea Camelford din sud-estul regiunii Cornwall — localizare de care organizatorii turismului în această pitorească regiune profită din plin: vizitatorilor li se arată, în apropiere de Camelford, celebrul Slaughter Bridge („Podul Masacrului") unde s-au înfruntat, în anul 542, armatele regelui Arthur cu ale uzurpatorului Mordred, iar la cîţiva kilometri mai departe, micul lac Dozmary, pe malul căruia a murit Arthur şi în care sir Bedivere a primit poruncă să arunce vestita Escalibor — sabia invincibilă a eroului. Dincolo de lac, nu departe de ţărmul mării, deasupra promontoriului stîncos, se ridică ruinele castelului Tintagel unde, conform legendei, se afla sala cea mare în care cavalerii se întruneau în jurul Mesei Rotunde, iar dedesubt, acolo unde valurile mereu neliniştite izbesc baza stîncilor, se zăreşte peştera vrăjitorului Merlin...

Arheologii englezi nu dispreţuiesc tradiţia populară — ba dimpotrivă: în anii imediat următori ultimului război mondial, ministerul lucrărilor publice din Marea Britanie a deschis în apropiere de Camelford un şantier arheologic; cercetătorii au stabilit că, la origine, Tintagel a fost o mănăstire celtă ridicată în secolul al VI-lea (!), ale cărei fundaţii au folosit mai tîrziu la construirea unei fortăreţe. Nu s-au descoperit vestigii care să îndreptăţească presupunerea că impunătoarele ruine ar avea vreo legătură cu regele Arthur.

În primul pătrar al veacului al XVII-lea după ce un mic slujbaş din Andaluzia — care pierduse un braţ în bătălia de la Lepanto şi stătuse cîţiva ani rob în Alger — a publicat romanul *Don Quijote*, oamenii cu oarecare ştiinţă de carte din Europa apuseană nu mai iau în serios lumea fictivă a romanelor cavalereşti medievale: cu al său „cavaler al tristei figuri", Cervantes realizase o genială parodie a aventurierului rătăcitor, visător incorigibil, trăitor într-o lume ireală, victimă naivă a unor idealuri irealizabile.

Şi totuşi, ceva din candoarea vechilor romane cavalereşti supravieţuieşte pînă în zilele noastre în tradiţia populară din regiuni situate pe cele mai diferite meridiane. Bătrînul care-i întrebase pe arheologii de la Glastonbury „Aţi venit să-l scoateţi pe rege de-aici?" perpetua o străveche tradiţie şi era convins că existase cîndva un rege Arhur care ţinea sfat cu cavalerii săi în jurul Mesei Rotunde şi săvîrşea minuni în luptele cu duşmanii — o convingere împărtăşită, cum am văzut, şi de unii dintre istoricii şi arheologii din patria insulară a regăi Arthur, de oameni de ştiinţă care continuă să-i caute vestigiile...

În strînsă legătură cu ciclul Mesei Rotunde este legenda Gralului — a vasului din care Iisus ar fi mîncat la Cina cea de taină şi în care apoi i-au fost culese cîteva picături de sînge, cînd a fost împuns, pe cruce, de lancea centurionului. Păzit într-un loc misterios — undeva în vîrful inaccesibil sau în măruntaiele unui munte — Gralul este înzestrat chipurile, cu puteri excepţionale, de care nu se pot însă bucura decît cei aleşi, cei „neprihăniţi", cum sînt cavalerii „fără de teamă şi de prihană" de la curtea regăi Arthur.

Această „legendă pioasă", de mare circulaţie în literatura orală şi scrisă a Evului Mediu, are două variante — una franceză (provensală) şi una germană. Cea franceză, pornind de la eposul lui Robert de Boron şi de la romanele cavalereşti ale lui Chrestien de Troyes, localizează relicva în cetatea aflată la Montségur — în sudul Franţei, aproape de frontierea spaniolă — în legătură cu secta catharilor; catharii — sau albigenzii (Albigeois), după numele localităţii Albi — formau o comunitate înfloritoare pe la mijlocul secolului al XI-lea; oameni harnici, foarte muncitori, se ocupau cu agricultura şi ţesătoria, dispreţuiau bunurile materiale, predicau sobrietatea, se îmbrăcau numai în negru. Credinţa lor, însă, nu era pe placul papei Inocenţiu al III-lea, care organiză o cruciadă împotriva lor; în iulie 1209 „cruciaţii" cuceresc Béziers, apoi Carcassonne şi le trec prin foc şi sabie. Mai tîrziu, papa Grigore al IX-lea

continuă persecutarea lor cu ajutorul Inchiziţiei, ale cărei ruguri se aprind peste tot în regiune. Pierre-Roger de Mirepoix, comandantul militar al albigenzilor, este nevoit să se predea. În 1244 nu mai rămăsese decît un singur bastion al rezistenţei cathare: cetatea de pe Monségur. Asediaţi vreme de cîteva luni, lipsiţi de hrană şi de apă, cei 200 de apărători ai cetăţii, în frunte cu Bertrand Marti şi Perelha, au fost nevoiţi să se predea şi au fost cu toţii arşi pe rug, împreună cu femeile şi copiii lor.

După execuţie, asediatorii au căutat în cetate tezaurul catharilor, dar în zadar — dispăruse fără urmă. Mai tîrziu, o cronică menţiona că, în noaptea premergătoare predării cetăţii, trei cathari — Amiel, Aicard şi Poitevin — reuşiseră să evadeze din cetatea asediată, coborînd pe frînghii în prăpastia din spatele castelului; duceau cu ei odoarele bisericii, pe care le-au ascuns apoi într-un loc pînă astăzi nedescoperit. Printre obiectele acestui tezaur s-ar fi aflat şi Gralul, relicva înzestrată cu puteri supranaturale.

Un autor avizat ca Henri-Paul Eydoux (în *Cités mortes et lieux maudits en France*, Plon, Paris) este de părere că de fapt „tezaurul" era alcătuit în primul rînd din cărţi de cult ale catharilor, dintre care s-au păstrat două: o biblie adnotată, aflată astăzi la biblioteca din Lyon, şi un tratat cuprinzînd ritualuri, descoperit în 1939 la biblioteca din Florenţa. Eydoux vorbeşte de „arhive compromiţătoare", care trebuiau salvate pentru a nu cădea în mîinile inchizitorilor, mergînd chiar pînă a nu exclude posibilitatea ca printre obiectele salvate să se fi aflat şi... Gralul.

În varianta germană, prelucrată de Wolfram von Eschenbach (circa 1200), în *Parzival* (Parsifal), Gralul este o piatră preţioasă căzută din coroana lui Lucifer — nume care în perioada medievală personifica luceafărul de dimineaţă (Lucifer = „luceafăr"), iar în teologia creştină diavolul. (Legenda spune că Lucifer a fost un înger care, cutezînd să se considere egalul lui Dumnezeu, este pedepsit cu prăbuşirea în infern; în unele şcoli filosofice, dar mai ales în literatură, el a devenit o întruchipare a ezitării, dubiului şi contestării, dar şi a indignării ce duce la răzvrătire — exemplele, dintre cele mai celebre, nu lipsesc: *Paradisul pierdut* de Milton, *Cain* de Byron, *Demonul* de Lermontov ş.a.). La Wolfram, relicva se afla pe vîrful Monsalvage, sub paza unui rege supus ordinului cavaleresc al Templierilor. Cîteva dintre variantele mai tîrzii ale legendei menţionează transportarea Gralului în imperiul mitic al Preotului Ioan.

Un cercetător german, Otto Rahn, a încercat să dea unele interpretări moderne ale acestei răspîndite legende, în două lucrări pline de erudiţie: *Kreuzzug gegen den Gral* („Cruciadă împotriva Gralului", 1933), şi în *Luzifers Hoffgesind* („Curtenii lui Lucifer"); în această din urmă lucrare el tinde să demonstreze că ideea Gralului supravieţuieşte, sub diverse forme, în folcor şi în alte manifestări populare. Termenul „Gral" ar veni din provensala medievală,

grasal, cu înţelesul de „vas", iar Montsalvage înseamnă „munte sălbatic", în limba medievală vorbită în sudul Franţei *(langue d'oc)*.

Printre marii creatori inspiraţi de legenda Gralului se cuvine citat în primul rînd Richard Wagner, care a folosit-o într-o operă de tinereţe, *Lohengrin* (1850, Weimar), şi într-una de maturitate, *Parsifal* (1882, Bayreuth). La Wagner, care şi-a scris el însuşi textul dramatic pentru majoritatea partiturilor sale, Gralul este păstrat în castelul Monsalvat, într-o „ţară depărtată" *(Lohengrin)*, a cărei aşezare nu se precizează, pentru ca, mai tîrziu (în *Parsifal)*, compozitorul, care în actul al II-lea ne introduce chiar în interiorul castelului, să noteze pe manuscrisul său următoarea indicaţie pentru regie: scena trebuie să reprezinte „o regiune muntoasă din nordul Spaniei". Aşa se face că Montsalvatul, după ce a fost localizat, după cum am văzut, în sudul Franţei, la Montségur, a trecut Pirineii, în Spania; în primii ani ai veacului nostru se vorbeşte tot mai insistent de Montserrat, un munte din Catalonia, la nord-vest de Barcelona, care ar fi servit de cadru poeţilor medievali Chrestien şi Wolfram, fapt pe care-l consemnează chiar o lucrare de referinţă ca *Encyclopaedia Britannica*, ediţia din 1911.

Richard Hennig, neobositul cercetător al vechilor legende, este însă de părere că „...epopeea lui Parsifal şi Montserratul n-au absolut nimic în comun" şi arată că textul din enciclopedia britanică se bazează pe un altul cu cîţiva ani mai vechi, aflat într-un ghid *Baedeker* al Spaniei apărut în 1897. (Ghidurile *Baedeker*, tipărite în mai multe limbi şi foarte răspîndite, se bucurau de mare prestigiu în acea vreme cînd turismul internaţional era încă în faşă şi oricum rezervat celor cu dare de mînă). La rîndul său, scriitorul german Ludwig Passarge, autorul textului din respectivul ghid, a fost influenţat de o scrisoare a lui Alexander von Humboldt care, la 26 martie 1800, vizitase mînăstirea de la Monserrat şi-i scrisese prietenului său Goethe că locurile i se par „ideale" pentru legenda Gralului.

Astfel se face că, în 1800, la şase veacuri după ce Chrestien de Troyes dăduse la iveală celebrul său roman cavaleresc, Gralul capătă o nouă localizare geografică bazată exclusiv pe o ficţiune literar-epistolară. De altfel, împotriva identificării Monsalvage-Montserrat se situează şi argumente de ordin filologic: Montsalvage vine de la *mons salvaticus* (sau *silvaticus)*, însemnînd „munte împădurit", iar Monserrat de la *mons serratus*, adică „munte pleşuv" — prin urmare exact contrariul...

Asemenea argumente n-au fost însă în măsură să descurajeze pe autorii de ghiduri turistice — nici pe cei ai *Baedekerelor* de-acum o sută de ani, cum am văzut, şi nici pe cei din zilele noastre: de ambele părţi ale Pirineilor, atît ruinele de la Montserrat, în Spania, cît şi cele de la Montségur, în Franţa, sînt astăzi obiective turistice căutate; interesul pe care-l arată în fiecare an peste 100 000 turişti pentru Monségur se datorează însă pe de o parte unor

interesante descoperiri arheologice făcute în regiune, începînd cu anul 1960, pe de altă parte mai multor studii istorice apărute în ultimii ani, unui film de succes *(La Fiancée des ténèbres)*, produs de Serge de Poligny, şi unui serial T.V. al lui Stellio Lorenzi — care menţin în actualitate legenda Gralului; este, poate, acea „nevoie de mit" a omului modern, fie el cititor sau (tele)spectator. Printre lucrările de referinţă se cuvine citat *Monségur* de Antoine Lévis-Mirepoix — şi probabil că nu este o simplă potrivire de nume care-l apropie pe autor, istoric de prestigiu şi academician, de Pierre-Roger de Mirepoix, şeful militar al albigenzilor. Oricum, regiunea a dat Franţei cîţiva reprezentanţi remarcabili, de la mareşalul Foch la pictorul Toulouse-Lautrec şi de la navigatorul La Pérouse la preşedintele Pompidou.

Cît priveşte versiunea wagneriană a textului dramatic despre Gral, ca şi alte creaţii ale marelui compozitor inspirate din domeniul mitului şi vechilor legende, se reprezintă de peste o sută de ani pe toate scenele lirice din lume şi se vor mai reprezenta multă vreme de aci înainte.

Unde se afla Ţara Preotului Ioan, împărăţia misterioasă unde, după cum am văzut, din unele surse pînă la urmă îşi găsise adăpost Gralul? Totul a început în anul 1165, cînd trei dintre cei mai puternici şefi ai creştinătăţii europene — papa Alexandru al III-lea, împăratul Manuel Comnenul al Bizanţului şi împăratul Frederic Barbarossa — au primit cîte o scrisoare lungă, în limba latină, cu un conţinut cît se poate de original. Scrisorile către papă şi împăratul Frederic s-au pierdut, în schimb cea către Manuel s-a păstrat în peste o sută de cópii manuscrise — ceea ce arată importanţa ce i se acorda — şi a fost tipărită la şapte veacuri de la redactarea ei (Gustav Oppert: *Der Presbyter Johannes in Sage und Geschichte*, Berlin, 1864 — „Preotul Ioan în legendă şi istorie").

Scrisoarea începea în felul următor: „Ioan, preot prin mila lui Dumnezeu şi voinţa domnului nostru Iisus Christos, rege al regilor, stăpînitor al stăpînitorilor, transmite urări de sănătate prietenului său Emmanuel, crai al Constantinopolului şi nădăjduieşte că graţia lui Dumnezeu îl va însoţi în viitor". Apoi scrisoarea dă amănunte despre persoana şi împărăţia misteriosului monarh: „Eu, Preotul Ioan, senior al seniorilor, îi întrec pe toţi cei ce vieţuiesc în această lume în privinţa virtuţilor, a bogăţiei, puterii. Şaptezeci şi doi de regi ne plătesc tribut; măreţia Noastră dictează legea în cele trei Indii şi împărăţia Noastră se întinde pînă la marginile Indiei îndepărtate, unde trupul sfîntului apostol Toma a fost depus spre odihnă. Şaptezeci şi două de provincii, între care numai cîteva aparţin creştinilor, sînt supuse de către Noi. Ţara Noastră este tărîmul elefanţilor, dromaderelor, cămilelor" — aici urmează trei nume de animale de care n-a auzit nimeni, anume: Meta collinarum, Cametennus, Tinserete — „al panterelor, măgarilor de pădure, leilor albi şi roşii, urşilor albi; grifonilor muţi, tigrilor, lamelor, bienelor, cailor,

măgarilor sălbatici, boilor sălbatici şi oamenilor sălbatici sau cu coarne şi neavînd decît un singur ochi, sau ochi în frunte şi la spate, centaurilor, faunilor, satirilor, pigmeilor, uriaşilor, ciclopilor şi femeilor lor care au aceeaşi înfăţişare, păsării-fenix şi a aproape tuturor celorlalte animale care trăiesc pe lumea aceasta".

Doi autori mai noi, Willy Ley şi Sprague de Camp (în *De l'Atlantide à l'Eldorado*, Plon, Paris) remarcă pe bună dreptate că înşiruirea de mai sus, dacă nu prea are legătură cu realitatea, în schimb a folosit din plin date fantastice din *Istoria Naturală* a lui Pliniu cel Bătrîn şi din scrieri contemporane cu scrisoarea, ca *Poemul ducelui Ernest* şi *Aventurile lui Sindbad Marinarul*.

Mai departe, scrisoarea descrie minunile de la curtea monarhului: „În fiecare zi, masa Noastră este aşternută pentru 30 000 persoane, fără a mai socoti pe noii-veniţi pe neaşteptate. Nici unul dintre aceştia nu pleacă fără a primi un dar din tezaurul Nostru, fie un cal sau altceva. Masa Noastră este confecţionează din smaraldul cel mai rar şi aşezată pe patru picioare de ametist. În fiecare lună sîntem serviţi la masă de 7 regi cu rîndul; 62 duci şi 265 conţi sînt însărcinaţi să execute diferite lucrări [...]. Palatul Nostru este clădit pe temelii din pietre preţioase, iar geme împodobesc pereţii, cimentate în aurul cel mai pur şi cel mai potrivit de a servi ca mortar. Tavanele sînt făcute din safirele cele mai pure, avînd, din loc în loc, topaze. Porţile Noastre sînt din cel mai limpede cristal încrustat în aur. Ele se deschid către Răsărit şi măsoară 32 coţi în înălţime. Ele se deschid şi se închid de la sine, cînd Noi pătrundem în palat [...] Într-o parte, regatul Nostru se întinde pe o distanţă măsurînd patru luni de călătorie şi nimeni nu ştie pînă unde se întinde supremaţia Noastră în cealaltă parte [...]"

Scrisoarea continuă pe multe pagini, lungă şi anostă (pentru noi cei de astăzi). Cine era autorul ei? O remarcă se impune de la început: era un om cult, după cum rezultă din faptul că scria într-o latină destul de corectă, şi-i citise pe Pliniu şi pe cîţiva autori contemporani cu el din care s-a inspirat. Încă din 1931, istoricul Leonardo Olschiki (în prestigioasa revistă *Die Historische Zeitschrift*) a emis ipoteza că scrisoarea era de fapt un pamflet menit să demonstreze monarhilor Occidentului acelor vremi atît de lovite de hărţuieli războinice cît de prosperă poate fi viaţa într-o ţară lipsită de războaie; o ipoteză interesantă, dar insuficient argumentată.

Istoricii mai noi au arătat însă că a existat şi un veritabil rege-preot creştin pe meleagurile mai îndepărtate ale Asiei, care în secolul al XII-lea domnea peste keraiţi sau karahitai (*kara*=„negru" — aşadar „chinezi negri"). Aşezaţi în împrejurimile Lacului Balkaş, la nord de Tian-Şan, keraiţii au cucerit — sub conducerea şefului lor militar, Yeliutaşi, menţionat şi în cronicile chineze — Turkestanul (circa 1130), apoi au pornit împotriva vecinilor lor mahomedani. Bătălia s-a dat în zilele de 8 şi 9 septembrie 1141, lîngă Katvan, nu

departe de Samarkand— o bătălie uriaşă în care, şi de o parte, şi de cealaltă, erau angajaţi cîte 300 000 oameni — sfîrşindu-se cu victoria lui Yeliutaşi. Cîţiva ani mai tîrziu, acesta muri; imperiul său, împărţit între moştenitori, a supravieţuit pînă în 1203, cînd a fost distrus de mongolii conduşi de Genghis-han. Diverşi călători, cum sînt Carpini, Rubruk, Marco Polo, au cules informaţii constituind ecouri tîrzii şi deformate despre keraiţii creştini şi şeful lor militar.

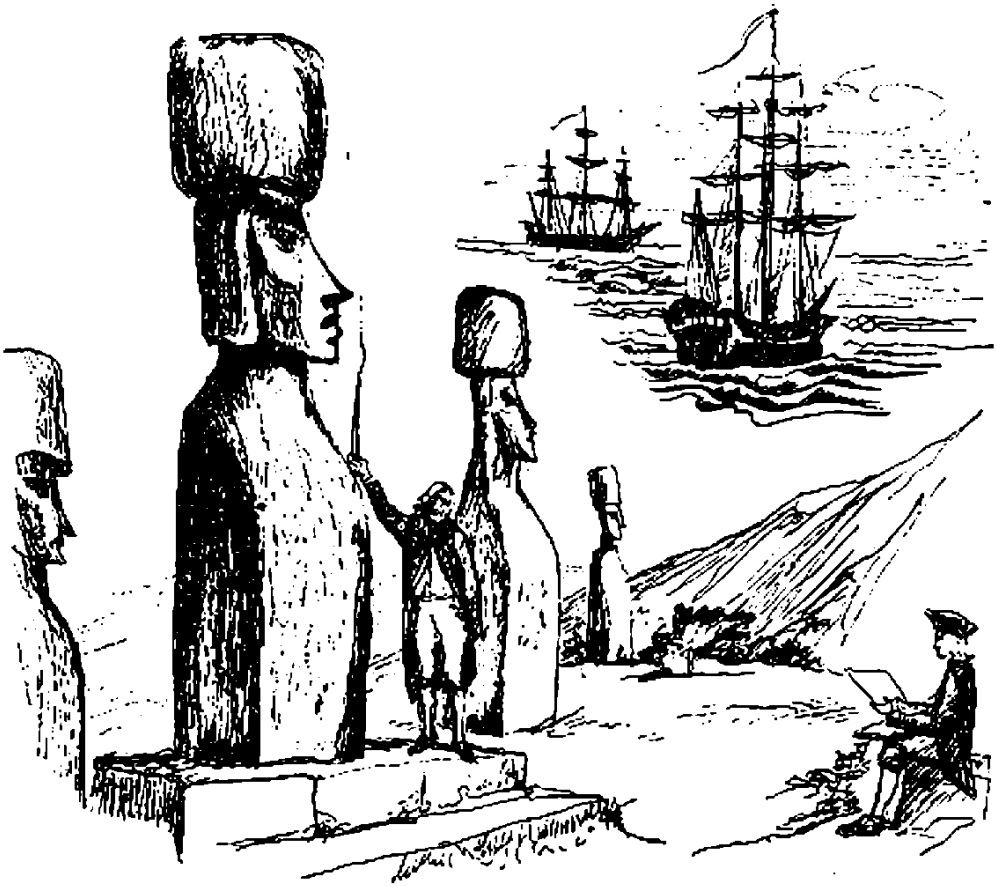
Prin urmare: China, Asia Centrală, Etiopia, Tibetul — la care se adaugă Mesopotamia, Armenia, Georgia şi alte cîteva regiuni; astăzi ne vine greu a înţelege zelul depus de diverse autorităţi ecleziastice, în frunte cu Suveranii Pontifi, dar şi de laici (regi, duci, principi) în căutarea miticei împărăţii a Preotului Ioan, personaj misterios care a pasionat vreme de două sau trei veacuri ţările europene de la Atlantic la Bizanţ, făcîndu-şi loc nu numai în cîntecele trubadurilor şi în relatări mai mult sau mai puţin fantastice despre călătorii în ţări depărtate, dar şi în tratate de cosmografie şi lucrări cartografice.

Este şi perioada de aproape două veacuri în care s-au organizat opt cruciade (1096—1270) împotriva „necredincioşilor", pentru eliberarea „sfîntului mormînt" din Ierusalim şi a „locurilor sfinte" din Palestina; după succesele primei cruciade, care a dus la cucerirea Antiohiei, Edessei şi Ierusalimului, au urmat eşecurile: emirul din Mossul recucereşte Edessa (în 1144), Saladin, sultanul Egiptului, recucereşte Ierusalimul (în 1187), obţinînd o răsunătoare victorie la Tiberiada. La începutul veacului următor, un nou zvon insistent însufleţea vestul european: suveranul Georgiei, urmaş al regelui Ioan, se apropia cu o armată uriaşă care-i va strivi pe „necredincioşi" şi va elibera „locurile sfinte"; încă o tragică eroare: suveranul era teribilul Genghis-han, care i-a învins, ce-i drept, pe „necredincioşi" la Samarkand (în 1221), dar „eliberarea" Ierusalimului a rămas acelaşi vis depărtat.

Povestirile mitice despre ţara Preotului Ioan, ca şi cele despre regele Arthur, Gral şi alte teme de predilecţie ale literaturii din perioada medievală sînt impregnate, desigur, de o misticitate cu puternic parfum feudal; nici nu putea fi altfel într-o vreme cînd, după cum ne asigură un autor de la sfîrşitul secolului trecut (Arturo Graf în *Miti, superstizioni e leggende*, Loescher, Torino, 1893), în bisericile europene se găseau relicve ca „laptele Fecioarei, lacrima vărsată de Iisus pe trupul sfîntului Lazăr, o bucăţică de carne prăjită din trupul sfîntului Laurenţiu şi chiar pene din aripile arhanghelilor Gavril şi Mihail", într-o vreme cînd prezicătorii, chiromanţii şi vracii erau ascultaţi cu sfinţenie, cînd astrologii întocmeau horoscoape cu preziceri de calamităţi şi catastrofe, iar alchimiştii căutau piatra filosofală şi elixirul vieţii, cînd tribunalele inchizitoriale vînau vrăjitoare, iar ceea ce este bizar în firea omenească era irezistibil atras de tot ce este tainic, misterios, de neînţeles...

POVESTIRI DE PE MARE: INSULE MISTERIOASE ȘI VASE FANTOMĂ, NAUFRAGII ȘI ROBINSONI

Tainele insulelor rătăcitoare. Emil Racoviță și Marele șarpe-de-mare: „fosile vii" într-un mediu degradat. Walter Scott, Heinrich Heine, Richard Wagner (și alții): obsesia Olandezului-Zburător. Adevăratul Robinson Crusoe. Marea aventură a răsculaților de pe B o u n t y. Insula celor o mie de enigme. Încercări de rezolvare a unor controverse științifice prin performanțe... sportive.

ISTORICII LITERARI au căutat şi au găsit felurite răspunsuri la întrebarea de ce marii poeţi ai literaturii universale au iubit atît de mult marea şi au cîntat-o cu atîta căldură — unii dintre aceşti poeţi erau născuţi departe de mare, de pildă marele nostru Eminescu, care a văzut lumina zilei în nordul Moldovei, ca şi Lenau, originar din satul bănăţean al cărui nume l-a adoptat; în vremurile noastre, cîţiva dintre marii poeţi au îndrăgit şi cîntat marea care scaldă litoralul dobrogean: Miguel Angel Asturias, Salvatore Quasimodo, Pablo Neruda, Janis Ritsos — aşa cum de altfel, în urmă cu două milenii, făcuse şi poetul roman Ovidiu în exilul său tomitan.

Firește că orice poet este mai mult sau mai puţin liric, exprimă în opera sa o stare afectivă prin definiţie intimă. Prozatorul foloseşte alte moduri de exprimare, cu osebire naraţiunea, expunerea unor fapte sau evenimente în formă gradată. Prozatorii au iubit şi iubesc şi ei marea, şi vom remarca de la început că foarte mulţi dintre cei care au scris despre ea au fost, în tinereţea lor, marinari — exemplele nu lipsesc: J.F. Cooper *(Pilotul)*, H. Melville *(Moby Dick, Insulele fermecate)*, Jack London *(Povestiri din mările sudului, Lupul de mare)*, J. Conrad *(Taifun, Nostromo)*, iar la noi Eugeniu P. Botez, sub pseudonimul Jean Bart. Deşi ucenicia pe mare nu este o condiţie obligatorie — E. Hemingway *(Bătrînul şi marea)* n-a fost marinar, ci numai un pasionat pescar, iar R.L. Stevenson *(Comoara din insulă)* un nu mai puţin pasionat călător — această ucenicie i-a ajutat prin însăşi contactul nemijlocit cu mediul despre care au scris, lărgindu-le orizontul, îmbogăţindu-le sursele de inspiraţie.

Povestirile de pe mare sînt presărate cu termeni tehnici al căror înţeles un marinar îl cunoaşte cel mai bine: ancablură, bocaport, bompres, cambuză, cordaj, dunetă, etambou, etravă, gabie, grement, pescaj, sabord, subarbă, tambuchiu, vergă şi multe altele, — majoritatea ţinînd de domeniul navigaţiei cu vele, de vreme ce mare parte a povestirilor de pe mare se desfăşoară înainte ca aburul (apoi dieselul) să se înstăpînească pe mări şi oceane, cu alte cuvinte pe vremea corăbiilor şi nu a vapoarelor. Dar nu este vorba numai de termeni, ci de un anume mediu, de însuşi un mod de viaţă şi, citind *Moby Dick*, de pildă, ne punem în mod firesc întrebarea: oare Melville ar fi putut reda în mod atît de tulburător odiseea Căpitanului Ahab în căutarea fabuloasei balene albe dacă n-ar fi navigat cîtva timp pe o balenieră? Nu e mai puţin adevărat că un rol esenţial îl joacă aptitudinile autorului respectiv, imaginaţia,

talentul — Karl May a scris cu talent despre Vestul îndepărtat al Americii fără a părăsi micul tîrg Radebeuil de lîngă Dresda, şi nici Jules Verne n-a prea călătorit pe mare (deşi născut la Nantes, pe malul estuarului Loarei), ceea ce nu l-a împiedicat să ne dăruiască pe neuitatul căpitan Nemo şi multe povestiri de pe (şi de sub...) oceanele Pămîntului.

Herman Melville nu împlinise încă 19 ani cînd a străbătut prima oară Atlanticul, iar în 1841, la 22 ani, înfruntă furtunile de la Capul Horn, străbate Pacificul, vizitează Insulele Marchize, Tahiti, Hawaii, petrece cîteva luni în Insula Nukuheva, pătrunzînd în interiorul acestui „eden canibal", cum o va numi. Jack London a colindat mările sudului ca mus pe un cargobot, cînd abia împlinise 14 ani, iar la maturitate, în 1907, se va îmbarca, împreună cu a doua sa soţie, pe micul velier *Snark* pentru a face ocolul lumii *(The Cruise of the Snark*, 1911); n-a reuşit să încheie călătoria, fiindcă, după şase luni, îmbolnăvindu-se grav în plin ocean, a fost nevoit să se întoarcă în California — oricum, el este iniţiatorul unor astfel de competiţii temerare pe care, mai tîrziu, pasionaţi ai navigaţiei solitare sau în grup restrîns, animaţi de spiritul de aventură, ce Alain Gerbault, John Slocum, Francis Chichester, Thor Heyerdahl şi mulţi alţii le vor relua demonstrînd capacitatea aproape fără limite a omului în lupta sa cu natura şi stihiile ei. Joseph Conrad a colindat toate mările Pămîntului, mai întîi ca simplu marinar, apoi ca şef de echipaj pe velierul *Torrent*, în sfîrşit căpitan pe diferite cargouri — prima sa carte *(Allmayer's Folly)* a scris-o la 38 ani; în 1985 un reporter al săptămînalului vest-german *Die Zeit* a descoperit, în jungla din interiorul Insulei Borneo, mormîntul căpitanului olandez Olmeyers: nu numai atmosfera povestirilor lui Conrad este autentică, dar şi unele dintre personajele sale au existat aievea (cu numele uşor schimbat) şi, firesc, trecute prin filtrul personalităţii acestui remarcabil scriitor care a ştiut să evoce în mod captivant şi cu realism, uneori crud, oameni şi locuri depărtate cunoscute de el.

Literatura franceză are şi ea ofiţerii ei de marină, între care Claude Farrère şi Pierre Loti, autori ai unor povestiri din ţări îndepărtate, naraţiuni pline de culoare pe care unii istorici literari le subsumează (nu fără oarecare dreptate) exotismului, făcînd parte din sfera mai largă a neoromantismului. Şi tot printre francezi se cuvin citaţi medicul de marină Victor Segalen şi Pierre Mac Orlan — acesta din urmă autorul romanului *Étoile matutine* relatînd o călătorie pe mare în 1720, din care nu lipsesc marinarii revoltaţi, comerţul cu sclavi negri, piraţii, butoiaşele cu rom şi epidemiile de ciumă; de altfel, Mac Orlan este şi autorul unui *Manuel du parfait aventurier*...

Un loc foarte important îl ocupă marea (şi marinarii) în literatura aşazisă de aventuri — ceea ce este destul de firesc: pe de o parte deoarece, în trecut, mai ales pe vremea navigaţiei cu vele şi înainte de explorarea celor mai îndepărtate ţinuturi de pe Terra, o călătorie pe mare era prin ea însăşi o aven-

tură, pe de altă parte fiindcă, după cum este îndeobşte cunoscut, marinarii sînt înzestraţi cu o imaginaţie prodigioasă, trăsătură de caracter care poate că-şi are origina în trecutul îndepărtat al îndelungatelor călătorii, cînd navele pluteau între cer şi apă vreme de săptămîni şi luni în şir; în această izolare totală, cînd meleagurile familiare se aflau cu mii de mile în urmă, iar în faţă se găsea o ţintă adesea incertă şi uneori necunoscută, imaginaţia găsea teren prielnic, plăsmuind făpturi şi întîmplări fantastice, unele dintre ele transformîndu-se apoi în legende care s-au perpetuat de-a lungul veacurilor pînă aproape de vremurile noastre. Tot aşa, cînd marinarii lui Vasco da Gama sau Cristofor Columb puneau pentru prima oară piciorul pe insulele necunoscute (europenilor) din Indiile Răsăritene sau Apusene, venind în contact cu o lume nouă şi ciudată, era firesc ca imaginaţia să le fie stimulată, ca întîmplărilor reale, trăite, să li se adauge altele, izvorîte din închipuire şi menite să dea culoare relatărilor.

Pentru scriitor — fie în domeniul literaturii ştiinţifice, fie în cel al ficţiunii — se află aici un material abundent, extrem de bogat, practic inepuizabil. Pînă astăzi, la aproape o jumătate de mileniu de la istoricele călătorii ale lui Columb, tema a rămas actuală, nu s-a spus încă tot ce putea fi spus, curiozitatea cititorului dăinuie: o biografie a lui Columb, redactată de reputatul medievist Jacques Heers de la Sorbona, este şi în zilele noastre un succes de librărie, deşi, cum arăta o cronică la ediţia italiană *(Cristoforo Colombo*. Ed. Rusconi, Milano, 1985), s-au scris pînă acum peste 20 000 studii, monografii şi biografii — lucrări ştiinţifice sau beletristice — pe această temă.

Vechile călătorii pe mare constituie aşadar un material inepuizabil pentru autorii de romane de aventuri, care au folosit din plin nu numai documentaţia „oficială" (de tipul jurnalelor de bord), ci şi (poate că mai ales) povestirile pline de pitoresc ale participanţilor la aceste călătorii, fie aşternute în scris de vreun ştiutor de carte sau numai povestite la masa unei circiumi de port — relatări fantastice din ţări îndepărtate, care aveau şi menirea de a scoate în evidenţă temeritatea şi îndemînarea navigatorilor, într-o vreme cînd planeta noastră era încă acoperită de numeroase pete albe reprezentînd ţinuturi necunoscute, iar cîrma, compasul, busola şi velatura fie că nu se cunoşteau, fie că erau la începuturile utilizării lor — aşadar într-o vreme cînd versul vergilian *audaces fortuna juvat* („soarta îi favorizează pe cei îndrăzneţi") era o deviză marinărească.

Unele dintre aceste relatări, vechi de milenii, erau intenţionat fanteziste în scopuri bine determinate: fenicienii, de pildă, popor de navigatori şi negustători, îşi presărau povestirile cu tot felul de monştri marini şi cataclisme înspăimîntătoare pentru a descuraja pe cei care ar fi voit să se avînte pe itinerariile străbătute de ei şi al căror monopol l-au deţinut veacuri de-a rîndul. Este astăzi dovedit că fenicienii descoperiseră mai de mult drumul către Canare, Madeira şi Azore, dar păstraseră taina asupra lui. Ideea despre unele pămîn-

turi îndepărtate şi inaccesibile a stăruit vreme de veacuri, ba chiar milenii; drumul către ele ar fi fost presărat cu monş ri marini, ceţuri dese, prăpăstii, vîrtejuri şi furtuni năprasnice, din care nici un navigator, oricît de iscusit, nu putea scăpa. Tocmai pentru a-i împiedica pe corăbieri să treacă din Mediterană, mare familiară grecilor, în „Marea Tenebrelor" cea plină de primejdii, Hercule ar fi ridicat cele două stînci uriaşe care străjuiesc strîmtoarea numită astăzi Gibraltar.

Navigaţia în bazinul Mării Mediterane era cunoscută cu mult înainte de greci şi chiar de fenicieni; cele mai vechi date certe ne duc către cretani, care au ajuns cu navele lor primitive, acţionate de vîslaşi sclavi, în Cipru, pe coastele Libanului, în Egipt şi, probabil, în Marea Neagră, apoi spre Apus, în Sicilia şi Sardinia, şi mai departe, pe ţărmurile scăldate de soare cunoscute astăzi sub numele de Coasta de Azur. Nu este exclus să se fi avîntat chiar dincolo de Coloanele lui Hercule: într-un mormînt cretan, vechi de aproape patru milenii şi jumătate, s-a găsit chihlimbar de provenienţă baltică şi este greu de presupus că apreciata ambră galbenă a fost transportată pe extrem de dificilele drumuri de uscat, de-a curmezişul Europei din jurul anului 2500 î.e.n.

Temele marine au pătruns în tradiţia orală sau scrisă a multor popoare, la care găsim povestiri despre insule paradiziace, vrăjite, plutitoare, pierdute şi regăsite, locuite de monştri, adăpostind comori etc; studiile de literatură şi folclor evidenţiază că nu rareori aceste legende vădesc elemente comune, în ciuda distanţelor enorme ce despart locurile lor de origine: în legenda irlandeză despre călugărul Brandan şi în povestea orientală despre Sindbad Marinarul, eroii respectivi iau spatele unor balene drept insule, pe care aprind focuri — drept care balenele, astfel importunate, se pun în mişcare, iar eroii noştri trec prin multe întîmplări ieşite din comun. Asemenea insule plutitoare au stimulat imaginaţia oamenilor pînă tîrziu, în veacul al XVIII-lea, cînd episcopul danez Pontoppidan (pe care nu trebuie să-l confundăm cu romancierul cu acelaşi nume, laureat al Premiului Nobel 1917) afirmă fără drept de apel: „Insulele plutitoare sînt întotdeauna caracatiţe uriaşe"...

Este uimitor cît de stăruitoare sînt legendele legate de diferite insule, legende care s-au perpetuat din antichitate (Homer, Pliniu, Plutarh) şi pînă în Evul Mediu, tîrziu, insule menţionate în cronici şi trecute în hărţi, cîntate de truverii rătăcitori şi vizitate de cavalerii Mesei Rotunde (însuşi regele Arthur este înmormîntat, cum am văzut, pe misterioasa insulă Avalon), insule căutate de multe generaţii de navigatori — fiindcă în antichitate şi în Evul Mediu existenţa lor nu era pusă la îndoială.

Legendele legate de insula lui Brandan s-au perpetuat vreme de peste un mileniu, găsindu-şi expresia în lucrări de cosmografie şi hărţi geografice, iar Cristofor Columb, în istorica sa călătorie din 1492, era convins că o va găsi în drumul său spre Apus. Se pare că Brandan, înainte de a deveni un erou legen-

dar irlandez, a fost un personaj real: unii cercetători (I.P. Maghidovici în *Istoria descoperirilor geografice)* plasează călătoria sa către sfîrşitul veacului al IV-lea, alţii (Richard Hennig, în lucrarea din care am mai citat) menţionează că a trăit în secolul al VI-lea, fiind călugăr la mînăstirea Cluain Fearta. El ar fi plecat de pe ţărmurile Irlandei natale, împreună cu un grup de învăţăcei de-ai săi şi, după ce a rătăcit cîtva timp pe ocean, a descoperit o insulă cu climă minunată şi floră abundentă, unde s-a stabilit, întorcîndu-se pe meleagurile irlandeze abia după foarte mulţi ani; această legendă, căreia imaginaţia populară i-a dat multă culoare, a circulat în aproape toate ţările apusene iar cartografii din Evul Mediu au concretizat-o menţionînd „Insula Sf. Brandan" în cele mai diverse regiuni ale Atlanticului: aşadar, o insulă rătăcitoare, care în cele din urmă a dispărut fără ca numele ei să fie atribuit vreunui ţărm real.

Altă insulă „rătăcitoare", Brazil, apare în Evul Mediu timpuriu, indicată de cartografi mai întîi în sud-vestul coastei irlandeze şi confundată uneori cu Insula Sf. Brandan. Pe hărţile acestea, Insula Brazil se deplasa şi ea, cu timpul, tot mai departe spre sud şi spre vest; legenda spune că era populată exclusiv de femei tinere, frumoase şi ospitaliere, iar puţinii privilegiaţi care reuşeau să ajungă aici uitau drumul de întoarcere... Între 1480 şi 1497, şapte expediţii au plecat din Bristol să caute această insulă paradiziacă — ultima dintre ele, condusă de un italian pe nume Giovanni Caboto (trecut în serviciul Angliei, unde îşi spunea John Cabot), a căutat-o foarte la nord, explorînd porţiuni din Labrador. Mai tîrziu (în 1515), Johannes Schöner plasează pe planiglobul său „Ţara Brazil" la extremitatea aşa-zisului continent sudic, despărţind-o de: America printr-o strîmtoare. La începutul secolului al XVI-lea, această insulă imaginară a dat numele ei unei vaste regiuni a Americii de Sud — astăzi cea mai întinsă ţară a respectivului continent.

Cu tot atîta ardoare au căutat vechii navigatori şi legendara Insulă Antilia, situată, pe hărţile medievale, la apus de Gibraltar şi supranumită „Insula celor Şapte Cetăţi"; legenda, născută prin secolul al VIII-lea sau al IX-lea, relatează că, după înfrîngerea creştinilor de către mauri în bătălia de la Jérèz (Xérès, la sud de Sevilla), cînd stăpînirea musulmană s-a extins în cea mai mare parte a Peninsulei Iberice, un arhiepiscop şi şase episcopi au fugit ajungînd într-o insulă cu pămînt roditor şi climă dulce din Atlantic, unde au întemeiat şapte oraşe creştine. Pe unele hărţi medievale figurează atît Antilia cît şi Insula celor Şapte Cetăţi; pe cele mai multe dintre ele Antilia este plasată la apus de Azore, iar existenţa ei era unanim acceptată; învăţatul florentin Paolo Toscanelli, consilier ştiinţific (cum am spune astăzi) al lui Columb, îl sfătuia pe acesta ca, în drum spre „Indii", să facă neapărat o escală în această insulă. În cele patru călătorii ale sale, amiralul genovez n-a găsit nici o insulă cu numele de Antilia — sau poate că ar trebui să spunem că a găsit foarte multe; la zece ani după prima sa călătorie (în 1502), pe harta unui anume A. Cantino (agentul diplomatic din Lisabona al ducelui de Ferrara) apare

pentru prima oară menţiunea „Antilele regelui Castiliei". Numele s-a păstrat pînă astăzi: pe toate hărţile reprezentînd Marea Caraibilor vom găsi Antilele Mari (Cuba, Haiti, Jamaica, Porto Rico) şi cam o sută de Antile Mici.

Se pune în mod firesc întrebarea dacă aceste insule, care au pătruns în folclor şi literatură, în geografie şi cartografie, căutate de navigatori cu atîta înverşunare vreme de veacuri şi în care au crezut minţile cele mai luminate ale acelor vremuri îndepărtate, au existat într-adevăr. Fiindcă este un fapt că povestirile marinăreşti, legendele, însemnările din cronici şi hărţi nu erau totdeauna lipsite de temeiuri reale. Ştim astăzi că Edrisi, deşi printre cei mai informaţi dintre vechii geografi arabi, s-a înşelat cînd menţiona (în jurul lui 1150) prezenţa a 2 700 insule într-un ocean atît de sărac în insule cum este Atlanticul; iar un veac şi jumătate mai tîrziu, Marco Polo, vorbind despre Oceanul Indian se înşela şi el cînd nota „în această mare există 12 700 insule". Richard Hennig, ocupîndu-se de insulele imaginare din hărţile medievale şi întrebîndu-se cum „...s-a răspîndit şi înrădăcinat asemenea geografic fantezistă de insule-fantomă", ajunge între altele la concluzia că „...în această chestiune psihologia populară ocupă în ultimă instanţă un spaţiu mai cuprinzător decît geografia propriu-zisă".

Or, studiile moderne de etnografie şi folclor au demonstrat că unele dintre elementele folosite în activitatea populară creatoare de povestiri fantastice şi legende sînt ţesute în ghergheful adevărului istoric. Poate că aceste „insule-fantomă" au existat aievea, dispărînd apoi ca urmare a unor cataclisme — cutremure, erupţii vulcanice, chiar furtuni deosebit de puternice. Desigur că dispariţia sau apariţia unor insule nu constituie fenomene frecvente, dar sînt perfect explicabile în stadiul actual al ştiinţei — menţionate de-a lungul veacurilor în cronici şi diferite lucrări cu caracter ştiinţific a căror probitate este în afară de orice îndoială. Aşfel, avem informaţii că în Marea Egee (Arhipelagul Santorin), în anul 179 î.e.n. a apărut brusc o insulă care mai există şi astăzi sub numele de Paleo Kameni; alte două insule apropiate, Mikra Kameni şi Nea Kameni au apărut în 1573 şi, respectiv, în 1707. Asemenea insule au apărut şi în regiunea Azorelor, iar în sud-vestul Islandei un vulcan submarin în erupţie a dus la apariţia a două insule.

Continuînd investigaţia noastră, vom constata că Atlanticul de Sud se bucură de faima unei regiuni specializată în... dispariţii de insule; de pildă, Isla Grande, descoperită în 1675 de la Roche, n-a mai fost regăsită, fiind ştearsă în 1820 de pe hărţile marine. Tot aşa, Insula Saxenberg, descoperită de olandezul Lindemann şi vizitată de diferite nave în 1804 şi 1816, a dispărut fără urmă. La fel s-a întîmplat, în aceeaşi regiune, cu insulele Thomson, Thomas şi Dougherty. Asemenea insule efemere pot da loc la complicaţii... diplomatice — o dovedeşte istoria (scurtă) a Insulei Ferdinandea, descoperită de o brigantină italiană la 18 iulie 1831 în apropiere de Sicilia. Două zile mai tîrziu,

un grup de geologi germani debarca pe mica insulă în centrul căreia se afla un vulcan fumegînd. La 2 august apărură cîteva nave militare englezeşti, care înălţară aici drapelul Marii Britanii, în ciuda protestelor ridicate de autorităţile siciliene. Nu s-a ajuns la un conflict diplomatic deoarece zece zile mai tîrziu, la 12 august, insula începu să... descrească, materia vulcanică se dilua în mare şi în scurt timp dispăru cu totul. Şapte ani mai tîrziu, în aceeaşi regiune apăru o altă insulă, al cărei vulcan se înălţa pînă la patruzeci metri deasupra nivelului mării; englezii o botezară Graham, dar nu se mai grăbiră s-o anexeze — pe bună dreptate, căci înainte de sfîrşitul anului (1838) dispăru înghiţită de apele mării.

Exemple de acest fel mai sînt destule şi, în lumina lor, nu se cuvine oare să reconsiderăm părerile noastre cu privire la aşa-zisele insule mitice (Antilia, Brazil, Sf. Brandan ş.a.), să acordăm mai multă încredere acelor pasaje controversate din autorii vechi (Strabon, Pliniu, Pseudo-Aristotel în *De mirabilis auscultationibus* ş.a.), precum şi datelor trecute în hărţile medievale? Poate că menţiunile din aceste hărţi erau corespunzătoare realităţilor de atunci şi o insulă Antilia a existat într-adevăr, cu atît mai mult cu cît cartograful Martin Behaim ne informează că o navă spaniolă a vizitat-o în 1414? Aceeaşi ipoteză este valabilă şi pentru Insula Sf. Brandan — care, începînd cu o hartă din 1275, a figurat în lucrările cartografice vreme de trei veacuri aproape în acelaşi loc, la apus de insulele Canare — şi pentru multe alte insule.

Deocamdată nu putem răspunde la aceste întrebări, dar nu este exclus ca, într-un viitor nu prea depărtat, arheologia submarină — o disciplină recentă, care-şi îmbunătăţeşte cu repeziciune mijloacele de investigaţie — să ne ofere la unele dintre ele răspunsuri surprinzătoare. Pînă atunci, notînd puterea de seducţie a vechilor legende şi povestiri despre insule misterioase, vom aprecia farmecul ce se degajă de pe tărîmul acestei geografii fanteziste — preluată, de altfel, de numeroşi autori mai noi de povestiri de pe mare, ca D. Defoe, J. Verne, H.G. Wells (şi mulţi alţii) cu mijloacele de expresie ale prozei moderne.

Animalele fantastice au ocupat dintotdeauna un loc însemnat în literatura orală şi scrisă, ca şi în artele plastice. În peşterile din Spania şi Franţa, vînătorii le-au zugrăvit cu multe milenii înainte de apariţia scrierii; *Biblia* ne-a dăruit Leviatanul, un strămoş al krakenului din saga nordică, precum şi alţi monştri cu rădăcini mai vechi în mitologia orientală; de la antichitate am moştenit inorogul, hidra, meduza, sirenele, cerberul, ciclopii, minotaurul — o vastă galerie de monştri zugrăviţi în legendele eroice, în poemele homerice, în pictură, sculptură şi basoreliefuri, ca şi în mitologia legată de diferitele credinţe religioase. Aceste făpturi fantastice nu s-au născut în arta civilizaţiilor egeice (cum se crede, în general, poate şi datorită faptului că Apusul le-a cunoscut nemijlocit prin literatura elină), ci au fost în bună parte preluate de la

civilizaţii mai vechi orientale. Originile acestor plăsmuiri se pierd într-un trecut şi o arie incertă, în schimb evoluţia lor poate fi urmărită de-a lungul veacurilor pînă în zilele noastre, ca sursă de inspiraţie în arta şi literatura cultă, precum şi în credinţele populare. Un întreg curent literar, romantismul, este dominat de legendarul-fantastic, ca şi opera cîtorva dintre marii artişti plastici (Bosch, Dürer, Goya ş.a.). Pe toate meridianele folclorul este populat de făpturi fantastice — la noi: zmeul înzestrat cu statură şi puteri supranaturale, balaurul cu şapte (sau numai trei) capete scuipînd foc pe nări, vîrcolacul care mănîncă luna şi soarele, şi care, în unele descrieri, seamănă uimitor cu dragonul chinezesc de la celălalt capăt al lumii.

Cea mai veche menţiune despre şerpi de mare monstruoşi este legenda despre preotul troian Laocoon, devorat, împreună cu cei doi fii ai săi, de un astfel de monstru — legendă care i-a inspirat lui Sofocle o tragedie, astăzi pierdută, şi i-a prilejuit lui Vergiliu, în *Eneida*, cîteva versuri nemuritoare; ea datează, probabil, din perioada limitei dintre mileniile II şi I dinaintea erei noastre, fiind tot atît de veche ca şi cea despre Scylla — monstrul cu şase capete, care-i prindea pe marinarii antici undeva în largul coastelor Siciliei. Desigur că şerpii de mare troieni, din care zeii au făcut instrumentul răzbunării lor, ţin de domeniul legendei, după cum de domeniul legendei ţine şi monstrul Scylla. Un alt şarpe de mare însă, reprodus pe zidurile palatului asirian de la Khorsabad, figurează în cronicile oficiale, care relatează că regele Sargon al II-lea (721—705 î.e.n.), în drum spre Cipru, a zărit de pe nava lui un şarpe uriaş, iar la întoarcere a poruncit artiştilor să reproducă imaginea monstrului pe zidul palatului regal. Vorbind de cronici, să facem un salt peste două milenii pînă în anul 1345 e.n., cînd cronicile latineşti ale cavalerilor ospitalieri (viitorii Cavaleri de Malta) menţionează răpunerea unui „balaur", în insula Rhodos, de către vajnicul cavaler Deodatus de Gozo; acest episod cronicăresc a fost folosit de Schiller într-o frumoasă baladă, după ce a fost analizat de călugărul iezuit Athanasius Kircher într-o lucrare ştiinţifică plină de fantezie (*Mundus subterraneus*, 1665), unde găsim şi o descriere a monstrului.

Galeria de monştri (marini şi tereştri) pe care ne-o oferă mitologiile antice şi ciclurile de legende medievale este mult mai bogată — ne-am oprit asupra celor din Khorsabad şi Rhodos, deoarece au girul cronicilor oficiale, de curte. Şi iată-ne confruntaţi cu o problemă asemănătoare celeia din cazul insulelor misterioase: a admite sau nu realitatea acestor monştri — cu alte cuvinte, a admite existenţa (măcar pînă către jumătatea veacului al XIV-lea al erei noastre) a unei specii de reptilă uriaşă cu pronunţate caractere fosile. Ideea nu este chiar atît de îndrăzneaţă pe cît pare enunţarea ei — asemenea specii au existat, şi unele (şopîrla zburătoare din Borneo, varanul din Komodo, broasca ţestoasă din Galapagos ş.a.) există pînă astăzi; ce-i drept, ele au supravieţuit în regiuni izolate (la adăpost de paloşele nelnfricaţilor cavaleri medievali...), fiind ameninţate abia în zilele noastre de groaznicul flagel care este

degradarea mediului natural. În existenţa acestor monştri au crezut (şi cred încă) numeroşi autori, începînd cu anticii ca Aristotel (în *Istoria animalelor*, circa 350 î.e.n.) şi Pliniu (în *Istoria Naturală*, secolul I e.n.) şi pînă la zoologul Bernard Heuvelmans — unul dintre specialiştii cu autoritate din zilele noastre, autor a două lucrări fundamentale în materie *(Pe urmele monştrilor marini* şi *Marele şarpe-de-mare)*.

În relatările mai recente (secolele XIX şi XX), monstrul cel mai des întîlnit este desemnat sub numele de „Marele şarpe-de-mare" sau „Caracatiţa gigantică", denumiri la originea cărora se află şi o anume presă avidă de senzaţional şi care de cele mai multe ori n-au nici o legătură cu realitatea: majoritatea descrierilor nu corespund nici caracterelor de ofidian (şarpe), nici celor de cefalopod (caracatiţă); unele ne evocă acele curioase mamifere din apele regiunilor tropicale, descrise prima oară de medicul (şi naturalistul) francez Ambroise Paré (în *Generaţia monştrilor*, 1573), şi care ulterior au primit numele (de origine spaniolă) de lamantini; altele au caractere de focă, balenă, morsă, sepie, anghilă şi nu rareori combinaţii între acestea, la care se adaugă amănunte plăsmuite de imaginaţie: capete de câini, coamă pe gît, coarne în frunte, colţi fioroşi, solzi, plăci cornoase pe corp. ş.a. Cercetătorului îi revine sarcina (deloc uşoară) de a selecta din acest enorm material relatările cele mai veridice, informaţiile ce pot fi puse de acord cu datele ştiinţei moderne.

De la început se cuvine înlăturată confuzia pe care unele surse o fac între caracatiţă şi calmar: ambele sînt, ce-i drept, moluşte cefalopode, dar între ele există cîteva deosebiri esenţiale: caracatiţa *(Octopus)* are corpul rotund şi opt braţe (de unde numele ei latinesc) cu ventuze; calmarul *(Loligo)* are corpul mai alungit, înotătoare laterale triunghiulare şi, în afară de cele opt braţe, încă două tentacule lungi. Esenţială este însă o altă deosebire: caracatiţa nu trece de obicei de un metru lungime, pe cînd calmarul variază de la formele din apele puţin adînci, măsurînd o jumătate de metru, la formele pelagice care pot trece de 15 m lungime. Este deci limpede că nu poate fi vorba de caracatiţe ci, după toate probabilităţile, de calmari. Şi tot un calmar uriaş trebuie socotit krakenul legendelor scandinave (unele cercetări recente par să ateste că locul său nu este exclusiv în cadrul folclorului, ci se cuvine încadrat în tratatele de specialitate alături de alte specii dispărute). Mulţi autori fac această confuzie — însuşi Victor Hugo (în *Les travailleurs de la mer* — vers. rom. „Oamenii Mării", Edit. Tineretului, 1959) ne prezintă o luptă între eroul său şi o „caracatiţă" uriaşă — ceea ce, desigur, nu impietează asupra valorii estetice a lucrărilor respective.

Printre mărturiile despre existenţa calmarului uriaş un larg ecou a stîrnit aventura prin care a trecut avizoul francez *Alecton*, în 1861, între Madeira şi Canare: marinarii micului vas militar au observat o pată albicioasă pe suprafaţa apei şi, apropiindu-se, au constatat că era un uriaş cefalopod, rănit

probabil într-o luptă cu un caşalot; avea un diametru de şase metri, la care se adăugau tentaculele lungi; comandantul navei încercă să-l harponeze, dar oţelul trecea prin trupul moale al animalului. După eforturi care au durat cîteva ore, deşi prins într-o plasă de pescuit, calmarul n-a putut fi ridicat pe bord fiind prea greu — cîntărea peste două tone.

Aventura navei *Alecton* a stîrnit vii discuţii în cercurile specialiştilor şi în presă — discuţii la care un autor de prestigiu ca Jules Verne a participat şi el într-un fel: respectiva întîmplare i-a inspirat episodul luptei dintre submarinul *Nautilus* şi monstrul marin din romanul *20 000 leghe sub mări*. Mai tîrziu, cinematografia va relua tema dîndu-ne cîteva pelicule reuşite cu asemenea lupte între monştri marini şi nave — între altele o ecranizare a romanului lui Jules Verne realizată de studiourile Walt Disney în 1954; de curînd, un cineast prestigios ca Dino de Laurentiis a anunţat că va produce o nouă versiune după *20 000 leghe sub mări* — un „remake", cum se spune în limbaj cinematografic — a cărei turnare a început în 1986.

După aventura prin care a trecut *Alecton*, concluzia specialiştilor a fost aproape unanimă: calmarul uriaş există. El a căpătat şi un nume ştiinţific-latinesc: *Architeuthis*. Şi iată că, după ce veacuri în şir krakenul populase legendele şi povestirile marinăreşti, primit cu neîncredere de naturalişti şi adesea ironizat de sceptici, îşi cucerea dreptul de a figura în manualele de zoologie. Cu uriaşa „caracatiţă" (citeşte: calmar) lucrurile ar fi lămurite. Dar cum rămîne cu Marele şarpe-de-mare?

Încă din 1817 fuseseră culese mărturii de la cîteva sute de marinari şi pescari, care în regiunea insulei Terra Nova întîlniseră un animal necunoscut — lung de peste douăzeci de metri, cu capul ca de cal, înotînd cu şerpuituri în plan vertical; cîţiva ani mai tîrziu, doi oameni de ştiinţă, geologul canadian sir John William Dawson şi geologul englez sir Charles Lyell au descris un asemenea şarpe-de-mare zărit în golful Sf. Laurenţiu. Totuşi, aceste relatări au fost primite de cercurile ştiinţifice cu un interes moderat — sceptícii adoptau o atitudine ironică, caricaturiştii din presă găsiseră o temă pe placul lor...

Mentalitatea aceasta avea să se schimbe la mijlocul veacului, după ce căpitanul unui vas de război britanic, fregata *Daedalus*, va raporta oficial că a întîlnit în sud-estul Atlanticului, între Capul Bunei Speranţe şi Insula Sf. Helena, un şarpe-de-mare lung de doisprezece metri, care a înotat pe lîngă navă vreme de o jumătate de oră: căpitanul era un ofiţer disciplinat, monstrul fusese văzut de întregul echipaj, raportul era însoţit de un desen făcut după natură („pe viu", cum se spune) şi adresat forului de resort al amiralităţii. În urma vîlvei stîrnite de acest raport, s-a aflat că în ultimul sfert de veac monstrul mai fusese zărit de cel puţin optzeci de nave pe diferite mări, dar martorii se feriseră de relatări oficiale deoarece se temeau de ridicul, astfel că povestirile despre şarpele-de-mare (desigur mult înflorite) circulau numai în

tavernele marinăreşti. În a doua jumătate a veacului, mărturiile se numără cu sutele — cea mai senzaţională fiind a căpitanului Dravar de pe *Pauline* care, la 8 iulie 1875, ar fi văzut o luptă pe viaţă şi pe moarte între un şarpe-de-mare şi o balenă în jurul căreia se încolăcise monstrul. În 1892 apare lucrarea *Marele şarpe-de-mare* a naturalistului olandez dr. Cornelius Oudemans, directorul Grădinii zoologice din Haga — studiu întemeiat pe 187 observaţii selectate cu grijă şi în care se atribuia monstrului un nume: *Megophias.*

Mai tîrziu (1898—1900), în Golful Along din Indochina (pe atunci posesiune franceză), un şarpe-de-mare monstruos a fost zărit succesiv pe trei nave de război franceze — canoniera *l'Avalanche*, distrugătorul *Bayard* şi cuirasatul *Vauban*, ceea ce a generat vii discuţii în cercurile ştiinţifice; contribuţii hotărîtoare la aceste discuţii a adus compatriotul nostru Emil Racoviţă, pe atunci (1900—1920) subdirector al Laboratorului Arago şi al staţiunii zoologice marine de la Banyuls-sur-Mer.

În momentul apariţiei studiului lui Oudemans, Racoviţă — care abia împlinise 24 ani — luase, cu unele rezerve, poziţie în favoarea ipotezelor zoologului olandez. Despre întîmplările din Golful Along avea să afle abia mai tîrziu — în 1898, Racoviţă se afla în calitate de naturalist pe bordul navei *Belgica*, la expediţia (1897—1899) în Antarctica. „Zoologii s au obişnuit", scria Racoviţă, „să fie atît de bănuitori încît am impresia că au depăşit puţin măsura. De fapt, descrierile pe care ni le pune la dispoziţie această zoologie neoficială trebuie împărţite în două categorii. Unele dintre ele sînt pur şi simplu produsul imaginaţiei celor ce le-au născocit; altele sînt rezultatul unor observaţii greşite făcute asupra unor animale reale. Nu este greu să deosebim pe cele din prima categorie de cele dintr-a doua [...]". După părerea lui Racoviţă, este ceea ce a făcut Oudemans şi „din studiul lui rezultă că existenţa lui *Megophias* nu poate fi pusă la îndoială". Mai mult, „ostracizarea la care a fost supus pînă acum animalul pe care-l studiază, şi care merge pînă acolo încît nici măcar nu este menţionat în tratatele de zoologie, trebuie să înceteze". Vedem, prin urmare, că savantul român ia o atitudine netă în favoarea existenţei lui *Megophias*. Ba, mai mult, el a făcut chiar o amplă comunicare în faţa prestigioasei Société zoologique de France, comunicare primită cu mult interes, ulterior tipărită şi reluată sub diverse forme în presă; marele cotidian parizian *le Temps*, de pildă, a iniţiat, în aprilie 1904, o anchetă care s-a bucurat de o largă participare.

Printre oamenii de ştiinţă care păstrau unele rezerve în ce priveşte existenţa unui animal monstruos necunoscut, sau încă prea puţin cunoscut, se numărau naturaliştii englezi, care şi în acest domeniu vădeau tradiţionala reţinere britanică... Pînă în decembrie 1905, cînd iahtul *Walhalla* întîlneşte în largul coastelor braziliene un şarpe-de-mare monstruos; mărturia era mai presus de orice suspiciune, fiindcă *Walhalla*, aflat într-o croazieră ştiinţifică, avea pe bord savanţi reputaţi — doi dintre ei, naturaliştii Meade-Waldo şi

Michael John Nicoll, întocmiră un raport, însoţit de un desen, către Societatea Zoologică din Londra; raportul a avut în Anglia un efect asemănător cu cel al Comunicării făcute de Emil Racoviţă în faţa Societăţii zoologice a Franţei — el convinse o bună parte a zoologilor englezi de existenţa lui *Megophias*.

În timpul primului război mondial, monstrul nostru n-a fost nici el cruţat, după cum rezultă din rapoarte aflate în arhivele Kriegsmarinei (marina de război germană) şi ale Amiralităţii britanice. Două exemple: la 30 iunie 1915, vasul englez *Iberian* a fost torpilat în largul coastelor Irlandei de submarinul german U-28, scufundîndu-se imediat — cazanele lui explodînd, au ridicat o cantitate uriaşă de apă, împreună cu un animal ciudat care s-a răsucit în aer şi apoi a dispărut în adîncul oceanului, un animal care, conform raportului întocmit de comandantul german, „semăna cu un crocodil uriaş"; în 1917, crucişătorul englez *H.M.S. Hilary*, patrulînd în apele Islandei, a întîlnit un animal ciudat pe care comandantul l-a luat, se pare, drept submarin inamic, ordonînd să se tragă asupra lui — un obuz şi-a nimerit ţinta, monstrul s-a răsucit în loc şi a dispărut în adîncuri.

După război, relatările despre Marele şarpe-de-mare sînt destul de rare, iar sursele nu mai au girul unor oameni de ştiinţă sau comandanţi de nave militare. S-au făcut numeroase supoziţii în legătură cu apariţia din ce în ce mai rară (poate că ar trebui să spunem „dispariţia") a monstrului; de vină ar fi intensificarea navigaţiei, motoarele diesel care varsă în apele mărilor miliarde de tone reziduuri nocive, poluarea oceanului planetar în general — şi, înainte de orice, faptul că *Megophias* este un „întîrziat", că face parte dintr-o specie depăşită, nepregătită pentru reproducere şi supravieţuire în condiţiile factorilor de mediu din epoca noastră.

În schimb, a apărut un alt monstru care a făcut (şi face încă) să curgă multă cerneală: cel din Loch Ness — lac din nordul Scoţiei, unde a fost văzut pentru prima oară în luna mai a anului 1933 de o oarecare miss Mary Hamilton; în lunile şi anii care urmară, misteriosul animal a fost zărit de cîteva sute de persoane, dar descrierile făcute de aceşti martori nu coincideau cîtuşi de puţin. Familia Steward l-a comparat cu o uriaşă omidă, trei locuitori din Invermoriston afirmară că avea cap de focă, un turist venit tocmai din Hong-Kong ca să vadă monstrul pretindea că acesta avea capul de cerb lipsit de coarne, două tinere menţionară un cap de vacă, un anume Ross un cap de oaie, iar un şofer numit Fray un cap de cal... O descriere ceva mai precisă este cea a studentului Grant, care a avut avantajul să vadă animalul pe malul lacului, cam la treizeci metri depărtare, în noaptea de 4 spre 5 ianuarie 1934: „Capul, cu ceafa lui triunghiulară, semăna cu al unui şarpe: era mic şi rotunjit. Ceea ce m-a impresionat cel mai mult a fost ochiul mare înfundat adînc în orbită. Corpul mi s-a părut disproporţionat faţă de cap, deşi fălcile erau destul de mari ca să poată înşfăca o oaie sau o capră. Partea din spate a corpului era groasă şi lăţită ca aceea a unui cangur şi aflată la mai bine de

patru picioare (1,2 metri — n.n.) deasupra nivelului labelor dinapoi. Coada era groasă şi prezenta cîteva inele înspre vîrf. Lungimea totală a fiarei, de la bot pînă la vîrful cozii, era de circa optsprezece picioare, în orice caz nu mai mult de douăzeci (5,5—6 metri — n.n.). În ceea ce priveşte culoarea pielii, era cenuşie, aproape neagră, şi amintea de cea a balenei".

S-a spus şi despre Nessie (cum îl alintă, pe monstru, scoţienii, care nu sînt deloc zgîrciţi cu poreclele) că ar fi un saurian care a supravieţuit epocilor demult apuse, iar Oudemans (acelaşi Cornelius Oudemans care, cu 42 ani în urmă, făcuse atîta vîlvă cu cartea sa despre Marele şarpe-de-mare) a consemnat peste două sute declaraţii ale unor martori oculari, apoi a opinat pentru o specie încă necunoscută, care urmează să-şi găsească locul în clasificarea zoologică, şi astfel Nessie a primit şi un nume ştiinţific-latinesc: *Nessiteras Rhombopteryx*. Iar Bertram Mills, directorul circului *Olympia*, a oferit 20 000 lire sterline celui care, pînă la 25 ianuarie 1934, îi va propune spre cumpărare monstrul viu. Însuşi ziarul *Times*, renumit pentru sobrietatea informaţiilor sale, i-a consacrat patru coloane, apoi a publicat un desen al monstrului şi a trimis la faţa locului un corespondent special — ofiţer de marină în retragere — care n-a putut zări animalul, dar a consemnat peste cincizeci de mărturii ale localnicilor; printre concluziile acestor mărturii: aşa-zisul monstru este foarte blînd, ba chiar timid — gurmand în ceea ce priveşte peştele, este inofensiv faţă de om... O instituţie de faimă mondială, ca *British Museum*, începu să se intereseze de Nessie, ba chiar şi Parlamentul britanic, despre care se spunea că e una dintre instituţiile cele mai sobre şi tradiţionaliste: un deputat propuse drenarea lacului pentru capturarea misteriosului animal, altul interpelă guvernul întrebînd „dacă onorabilul Secretar de Stat nu intenţionează, spre folosul ştiinţei, să ordone o anchetă minuţioasă asupra existenţei monstrului şi a identităţii sale"; drept care sir Godfrey Collins, Secretar de Stat pentru Scoţia, detaşă cinci poliţişti care supravegheară zi şi noapte lacul, dar fără succes: Nessie rămase invizibil. Nici opoziţia nu rămînea inactivă — unul dintre deputaţii ei îşi încheie astfel interpelarea: „Ministrul afacerilor scoţiene ar face mai bine să combată monstrul şomajului decît să alerge după cel de la Loch Ness!"

Ultima mărturie din perioada dinainte de război datează din noiembrie 1937; după această dată, monstrul dispăru şi vreme de peste trei decenii nu l-a mai văzut nimeni — lumea era din greu solicitată în acei ani singeroşi ai războiului şi în anii grei de refacere de după război; numai cînd şi cînd, în vreo revistă sau vreun almanah, apărea cîte un articol în care se făceau speculaţii: Nessie probabil că murise, sau se mutase în apropiatul Loch Shiel unde ar fi fost zărit, sau se întorsese în oceanul de unde venise... Pînă în jurul anului 1970, cînd ştirile despre reapariţia monstrului în Loch Ness începură să se înmulţească, unii martori oculari fiind persoane mai presus de orice suspiciune. Şi cercetările reîncepură, desfăşurîndu-se vreme de cîţiva ani, presa de

pretutindeni (inclusiv din ţara noastră) semnala fiecare nouă apariţie, reproducea declaraţiile martorilor, ipotezele zoologilor profesionişti şi amatori.

Scoţienii sînt, după cum se ştie, oameni practici şi întreprinzători: ei întîmpinară aşa cum se cuvine fluxul uriaş de turişti veniţi în speranţa că îl vor zări pe Nessie, amenajînd hoteluri, moteluri şi hanuri, restaurante, berării şi baruri în care se comercializau whiskyurile scoţiene celebre în lumea întreagă. Nessie devenea astfel o importantă sursă de venituri, drept care un comitet de iniţiativă, din care făceau parte cetăţeni de vază din localităţile învecinate, hotărî să contracteze o poliţă de asigurare asupra monstrului; se pare că nici celor de la celebra societate Lloyd nu le lipsea humorul: răspunseră că sînt bucuroşi s-o asigure pe Nessie, şi cum regulamentul prevedea ca în acest gen de contracte clientul să fie în prealabil supus unui examen medical, au numit o comisie veterinară care abia aşteaptă să examineze pe aspirantul la poliţa de asigurare...

Între timp, cercetările de la Loch Ness continuau, ca şi disputele între specialişti. Mijloacele de investigaţie evoluaseră faţă de cele din urmă cu patru decenii: apăruse televiziunea, se îmbunătăţiseră mult procedeele de filmare submarină. Un grup de cercetători de la Academia de ştiinţe aplicate din Boston (S.U.A.), în frunte cu doctorul Robert Hines, hotărî că sosise timpul să activeze pe colegii lor englezi. La sfîrşitul lui iulie 1975, apele profunde ale lacului au fost filmate cu ajutorul procedeelor moderne, pelicula fiind developată în laboratoarele Eastman Kodak din New York. Filmul, realizat de operatorul Charles Wycoff şi proiectat în faţa unei comisii de specialişti din Londra la mijlocul lui noiembrie 1975, i-a împărţit pe savanţii britanici în două tabere. Una, în frunte cu sir Peter Scott, împărtăşeau părerea colegilor americani: filmul e concludent. Nessie există! Alţii, printre care membrii prestigiosului Muzeu de istorie naturală, au fost tot atît de categorici: „Nici una dintre fotografii nu aduce argumente pentru a se stabili existenţa, şi încă şi mai puţin identitatea animalului enorm care ar trăi în Loch Ness". Şi discuţiile continuă.

La începutul lui 1976, William Ross, secretar de stat pentru Scoţia, a făcut în Camera Comunelor o declaraţie în care se dovedeşte (după peste patru decenii) un demn urmaş al lui sir Godfrey Collins: monstrul din Loch Ness va fi protejat, i se va asigura hrana prin repopularea lacului cu somoni, care au fost în parte distruşi din pricina pescuitului iraţional. Ziarele n-au uitat însă să adauge că William Ross a specificat: va fi protejat... dacă există. Iar unii comentatori remarcau, pe bună dreptate, că fie că există sau nu vreun monstru în Loch Ness, mărirea numărului de somoni în apele lacului va fi salutată cu bucurie de pescarii amatori care vizitează această regiune turistică. Fiindcă turismul, uriaşa activitate modernă, aducătoare de profituri însemnate, poate să joace şi el un anume rol în „afacerea Nessie".

Despre *Architheutis*, *Megophias*, *Nessiteras* (şi alţi monştri mai puţin celebri) s-au scris sute de cărţi, din păcate nu totdeauna de bună calitate, s-au turnat filme şi seriale T.V. după scenarii mai mult sau mai puţin fanteziste — existenţa acestor animale ciudate a fost discutată în foruri ştiinţifice, ele au fost căutate pe fundul oceanelor de comandantul Jacques-Yves Cousteau şi au inspirat scriitori ca Jules Verne, Victor Hugo, R.L. Stevenson şi mulţi alţii. În fond, aceşti monştri marini sînt corespondenţii analogici ai balaurului (dragonului) terestru, animal fabulos prezent în aproape toate mitologiile, populînd basmele, legendele, *Biblia*, poemele homerice, Edda scandinavă, cîntecele medievale. Este ciudată această atracţie, veche de multe milenii, pe care animalele monstruoase au exercitat-o asupra omului, un soi de fascinaţie pe care psihiatrii unor şcoli mai noi o leagă de „polimorfismul răului", de zone obscure ale sufletului omenesc tinzînd către ocult şi iraţional.

Un paleontolog german, Wilhelm Bölsche, autorul unui interesant studiu, *Drachen* („Balauri", Stuttgart, 1929), arată: „În epoca miturilor încă nu se scriau tratate de zoologie. Şi multă vreme, pînă în perioada iluminismului, descrierea şi sistematizarea animalelor au fost, în general, incredibil de înapoiate în raport cu stadiul de o incomparabilă strălucire al sculpturii animalelor din domeniul plasticii cu conţinut religios sau istoric. Cu toate acestea, te cuprinde uimirea cît de frecvent este menţionat — în antichitatea timpurie, la grecii de mai tîrziu şi la romani, în literatura profană şi nu numai în mituri — „balaurul", de parcă în vremurile acelea ar fi fost o noţiune obişnuită din domeniul zoologiei. Adesea ai impresia că era mult mai bine cunoscut decît, de pildă, rinocerul sau hipopotamul, şi că acela care s-ar îndoi de existenţa lui trebuie socotit ca lipsit de orice cultură". Şi savantul german încheie avansînd ipoteza că balaurii din mituri şi reprezentările lor în artele plastice ar fi imaginea coruptă, perpetuată din vremuri imemorabile, probabil din pleistocen, a unor animale care au existat în realitate şi nu numai în imaginaţia oamenilor.

Dezbătînd existenţa — în zilele noastre, sau pînă aproape de zilele noastre — a unor monştri marini, se cuvine să ţinem seama de un fapt de netăgăduit: văzute prin prisma evoluţionismului, toate speciile de animale contemporane reprezintă descendenţi ai unor forme dispărute, sînt ultimele verigi ale lanţurilor neîntrerupte de specii care s-au succedat în decursul timpurilor geologice; şi este poate cazul să adăugăm că nici specia *homo sapiens* nu face excepţie.

În general, sîntem tentaţi să punem naufragiile (care ocupă un loc atît de important în povestirile de aventuri pe mare) pe seama furtunilor puternice care bîntuie pe oceanele planetei noastre şi care poartă diferite nume (uragane, taifunuri, tornade, cicloane), în funcţie de forma pe care-o îmbracă sau de

zona geografică în care se formează. Lucrurile nu stau chiar aşa. Unul dintre celebrele naufragii din veacul trecut, de pildă, al navei *Méduse* (2 iulie 1816) s-a produs din pricina eşuării pe recifurile de la Arguin, în largul coastei occidentale a Africii — din cei 149 oameni refugiaţi pe o plută, după douăsprezece zile au mai fost găsiţi în viaţă cincisprezece; este una dintre întîmplările tragice de pe mare, care îşi datorează celebritatea capodoperei lui Géricault *Pluta Meduzei* (1819), aflată la Luvru. Cea mai mare catastrofă marină a veacului nostru, scufundarea transatlanticului *Titanic*, aparţinînd societăţii maritime *White-Star* (15 aprilie 1912), despre care s-au scris cîteva zeci de cărţi şi s-au turnat mai multe filme, se datorează ciocnirii cu un aisberg; faima (tristă, firească) a acestei catastrofe, în care au pierit aproape 1 500 oameni se datorează în bună parte faptului că a contribuit la semnarea unei convenţii internaţionale care prevede obligativitatea navelor de pasageri de a fi prevăzute cu bărci de salvare.

S-ar părea că, în vremurile mai noi, cu aparatura modernă de navigaţie (radar ş.a.), asemenea tragice accidente nu mai sînt posibile. E adevărat că ele au fost mult reduse, dar n-au fost înlăturate cu totul: la 26 iulie 1956, transatlanticul italian *Andrea Doria* s-a ciocnit, pe timp de ceaţă, cu cargoul suedez *Stockholm* la numai 20 mile de coasta americană scufundîndu-se. Din fericire, din cei circa 1 500 pasageri n-au pierit decît 52, ceilalţi fiind salvaţi de cei de pe vasul suedez şi de navele de pază ale coastei.

Este probabil că, în decursul veacurilor (mileniilor), pierderile cele mai importante de nave şi vieţi omeneşti s-au datorat valurilor uriaşe stîrnite de seismele submarine. Un asemenea val a făcut (în 1775) 60 000 victime la Lisabona, toate navele din port fiind aruncate pe mal şi zdrobite. În vara anului 1883, erupţia vulcanului Krakatoa din Strîmtoarea Sunda a provocat un val de 35 m înălţime, care s-a năpustit asupra coastelor Sumatrei şi Javei, făcînd 40 000 victime omeneşti şi distrugînd cîteva sute de nave. Aşa s-a întîmplat şi în 1923, cînd un val seismic a făcut, în oraşele Tokio şi Yokohama, peste o sută de mii de victime.

Naufragiile au intrat de mult în legendele popoarelor — ele sînt tot atît de vechi ca navigaţia însăşi; le găsim în miturile asiro-babiloniene, în *Biblie* (Noe ş.a.), în poemele lui Homer (periplul lui Ulise), în legendele temerarilor navigatori care au fost vikingii (Ragnar ş.a.), în temele medievale. Printre acestea din urmă, o legendă utilizată de numeroşi autori mai vechi şi mai noi este cea a Vasului-Fantomă (sau Olandezului-Zburător) — povestea căpitanului van Straaten care, făcîndu-se vinovat de blasfemie, a fost osîndit să cutreiere veşnic, fără odihnă, mările Pămîntului.

După părerea lui Richard Hennig, legenda nu este chiar atît de veche — el aduce în sprijinul părerii sale două argumente: mai întîi, menţionarea Capului Bunei Speranţe, în vecinătatea căruia nava fantomatică apare mai frecvent — or, după cum se ştie, extremitatea sudică a Africii a fost atinsă

abia în august 1488 de către Bartolomeo Diaz; apoi, faptul că marina olandeză a început să se dezvolte către sfîrşitul secolului al XVI-lea, dezvoltare care a atins apogeul în secolul următor. Sînt argumente demne de luat în considerare, deşi nu este exclus ca unele elemente (denumirile: Capul Bunei Speranţe sau Capul Horn, care va fi atins de Magellan şi mai tîrziu), din variantele cunoscute nouă, să se fi grefat pe o legendă mai veche. De altfel, s-a emis chiar părerea că legenda nu este de origine olandeză, ci frizonă, iar în unele variante numele căpitanului nu este van Straaten, ci von der Straeten, sau van der Decken, sau van Falkenburg. (Într-un documentat studiu al lui Engert — *Die Sage von Fliegenden Holländer*, 1927 — sînt prezentate şi analizate mai multe asemenea variante.)

Tema Olandezului-Zburător pare să fi atras mai cu seamă pe scriitorii englezi şi germani. În Anglia au folosit-o, printre alţii, Walter Scott şi Frederick Marryat — acesta din urmă, autor al mai multor romane de aventuri de pe mare, între care *Peter Simple* (1834), *Midshipman Easy* (1836), *The three Cutters* (1836), era de profesiune căpitan de marină. În Germania, tema a fost folosită de Julius Wolff şi Ferdinand Freiligrath, de Wilhelm Hauff, într-o povestire intrată în manualele şcolare, şi de Levin Schücking, într-o amplă nuvelă. Dar este în afară de orice îndoială că marea şi constanta celebritate literară Vasul-Fantomă şi-a cucerit-o prin frumoasa baladă a lui Heinrich Heine (1834), făcînd parte din *Ciclurile Mării Nordului*, şi prin opera lui Richard Wagner, a cărei premieră a avut loc în 1843 la Dresda. Frecvenţa temei la scriitorii germani (enumerarea de mai sus ar putea să continue) nu trebuie să ne mire: dicţionarele literare germane (cf. v. Wilpert în op. cit.) înregistrează chiar genul *Meeresdichtung*, sau *Seedichtung* („creaţie literară despre mare").

La Heine, poet romantic al cărui lirism nuanţat îşi găseşte expresia într-o limbă muzicală de o simplitate clasică, dragostea curată a unei femei îl eliberează pe rătăcitorul şi chinuitul marinar de blestem şi-l conduce către odihna veşnică. Wagner care, spre deosebire de marea majoritate a compozitorilor de operă, îşi scria el însuşi libretele, preia ideea (eminamente romantică), plasînd acţiunea pe coasta norvegiană, unde frumoasa Senta, fiica unui căpitan de vas, face supremul sacrificiu dîndu-şi viaţa pentru salvarea misteriosului marinar olandez pe care-l iubea, absolvindu-l astfel de blestem. (În *Olandezul-Zburător*, operă de tinereţe, Wagner foloseşte pentru prima oară laitmotivul — primele măsuri din balada Sentei, actul 2 — modalitate care, mai tîrziu, va domina opera wagneriană şi va fi adoptată de numeroşi compozitori mai noi).

Ca şi în cazul altor legende şi mituri — aceste elemente fundamentale ale culturii umane — cercetătorii şi-au pus şi în legătură cu legenda Olandezului-Zburător întrebarea dacă ea constituie pură fabulaţie sau unele dintre datele ei sînt ecoul unor întîmplări reale. În cazul variantei care-l are ca erou

pe Barent Fokke, lucrurile sînt limpezi: Fokke a fost, în secolul al XVII-lea, unul dintre cei mai capabili căpitani de navă aflat în slujba Companiei olandeze a Indiilor de est. Era renumit pentru... înjurăturile groaznice cu care-şi însoţea comenzile pe navă — înjurături în care nu cruţa nici cele sfinte — dar şi pentru îndemînarea lui în ale navigaţiei: reuşea să efectueze traseul Amsterdam-Batavia (via Capul Bunei Speranţe) în numai trei luni, iar la întoarcere, folosind vînturile favorabile, în două luni — ceea ce nu era „firesc", astfel că în cîrciumile din port se şoptea despre el că are un pact cu diavolul, şi cînd, într-o bună zi, nu se mai întoarse, dispărînd cu nava lui şi cu întreg echipajul — ceea ce pentru acele vremuri şi pe acele mări bîntuite de cicloane tropicale nu era o întîmplare chiar atît de rară — gurile rele pretinseră că diavolul nu făcuse decît să-şi încaseze poliţa...

Cazul altui lup de mare olandez, căpitanul van der Decken, prezintă elemente asemănătoare: sfidînd divinitatea — şi stihiile — acesta jurase că va ocoli Capul Bunei Speranţe în sezonul marilor furtuni, drept care fusese pedepsit pentru blasfemia lui. De altfel, Capul Bunei Speranţe, care revine mereu în legenda Vasului-Fantomă, fusese atins prima oară (în 1497) de Vasco da Gama, care-l numise (nu întîmplător) Capul Furtunilor; mai tîrziu, regele João al Portugaliei îl va reboteza — al Bunei Speranţe — deoarece după ocolirea lui navigatorul putea spera să ajungă la mult căutatele Insule ale Mirodeniilor.

În legătură cu legenda Olandezului-Zburător şi frecvenţa apariţiei fantomaticului vas în regiunea Capului, R. Hennig avansează o ipoteză interesantă: „[...] condiţiile atmosferice care domnesc în largul Capului Bunei Speranţe făceau ca navigaţia cu vele să fie adesea dificilă în aceste locuri. Navele erau mobilizate vreme de zile întregi, chiar săptămîni în şir. Se întîmpla ca într-o zonă de calm absolut o navă să nu poată avansa nici măcar cu un deget, în timp ce la cîteva ancabluri (o ancablură este a zecea parte dintr-o milă marină, aşadar circa 185 m — n.n.) altă navă înainta cu toate pînzele umflate de un vînt generos. Marinarii sînt adesea superstiţioşi: cei de pe nava imobilizată erau convinşi că la mijloc este intervenţia malignă a diavolului".

Întorcîndu-ne la variantele legendei, vom mai nota două: un căpitan van der Straeten a fost pedepsit de divinitate deoarece a pornit la drum spre Indii în Vinerea Mare, aşadar în vinerea din săptămîna care precede Paştele, deşi preotul a refuzat să binecuvînteze nava şi echipajul, cum se obişnuia înainte de un asemenea drum lung şi semănat cu pericole; în sfîrşit, unui alt căpitan, pe care-l chema tot van der Decken, i s-a refuzat, la întoarcerea din Indii, accesul în toate porturile deoarece pe nava lui izbucnise o epidemie de *beri-beri*; astăzi ştim că această maladie, originară din Extremul Orient, nu este contagioasă — ea se datorează lipsei vitaminei B_1 în organism — dar pe vremea aceea, în Europa greu încercată de devastatoarele epidemii de ciumă

şi vărsat negru, controlul sanitar al navelor venite din Orient era extrem de sever.

Desigur că nu toate apariţiile navei-fantomă trebuie puse pe seama superstiţiilor marinarilor. Ca şi în cazul unor insule care par a pluti în mijlocul oceanului printr-un miraj, se pot înregistra şi apariţii de nave — dovadă întîmplarea din rada Simonbay (Africa de Sud), cînd întreg echipajul unei nave sub pavilion englez, în frunte cu căpitanul Owen, au zărit limpede fregata *Barraconda*, pe care o cunoşteau bine şi care în acel moment se afla în largul oceanului, urmînd să intre în port abia după cîteva zile. Fizicienii au încercat să explice aceste miraje optice prin acţiunea de refracţie a razelor de lumină în pături ale atmosferei de densităţi şi temperaturi diferite — explicaţii deocamdată nu întru totul mulţumitoare — spre deosebire de mirajele optice din deşert, cunoscute sub numele de fata morgana şi a căror cauză este astăzi pe deplin lămurită.

În cealaltă regiune de apariţie mai frecventă a navelor-fantomă, la Capul Horn, situat la extremitatea sudică a Lumii Noi, explicaţia poate fi alta: ţărmurile Ţării de Foc, bîntuite de furtuni năpraznice, sînt presărate cu tot felul de stînci — una dintre ele, situată în punctul numit (nu se ştie de ce) „Primarul", privită în amurg sau în timp de ceaţă (cînd vasul-fantomă obişnuieşte să-şi facă apariţia) seamănă cu un velier uriaş... Se cunoaşte cazul unei nave italiene, *Corona d'Italia*, care, în timpul unei furtuni, voind să vină în ajutorul uriaşului „velier" pe care-l credea în primejdie, a eşuat pe stînci; din fericire, echipajul a reuşit să se salveze şi astfel s-a aflat întreaga întîmplare. La fel era să păţească şi nava norvegiană *Servia*, dar în ultimul moment căpitanul şi-a dat seama că se îndreaptă de fapt către o stîncă şi prin schimbarea comenzilor a reuşit să scape cu avarii uşoare, care au putut fi remediate pe loc. (Pe cîteva hărţi marine mai vechi, la punctul numit „Primarul" se află însemnarea: „Stîncă semănînd cu o navă".) Cazul de la Capul Horn nu este unic: asemenea stînci sînt semnalate pe Insula Korfu, în apropiere de Malta, pe litoralul spaniol, lîngă Cadiz, şi în alte locuri — cea de la Capul Horn fiind însă periculoasă din pricina ceţurilor şi furtunilor frecvente din regiune.

În legătură cu Capul Horn şi apariţiile de nave fantomatice se cuvine citată întîmplarea ciudată prin care a trecut, la 11 iulie 1881, velierul *Bacchante*, navă-şcoală a Amiralităţii britanice, pe care se afla, în calitate de mus, şi prinţul moştenitor al Regatului Unit, viitorul rege George al V-lea, pe atunci în vîrstă de şaisprezece ani. (Asemenea călătorii făceau parte din sistemul de educaţie al viitorilor suverani englezi.) Către seară, pe o ceaţă deasă (la acele latitudini sudice, iulie este lună de iarnă), cei de pe punte văzură în faţa lor o puternică lumină roşie, care învăluia ca un halo o navă, după toate aparenţele un bric, la bordul căruia nu era aprinsă nici o lumină; în aceeaşi clipă, matelotul de cart la gabie se prăbuşi din vîrful catargului şi, izbindu-se cu putere de punte, muri pe loc — după care sinistra lumină roşie dispăru şi

tenebrele învăluiră din nou ciudata apariţie. Treisprezece persoane au fost martori oculari ai acestei întîmplări — marinari cu temeinică experienţă, aleşi cu grijă, avînd în vedere prezenţa regală la bordul navei. Nu este exclus ca haloul roşiatic să fi fost produs de un meteorit în cădere, iar moartea gabierului să se datoreze unei mişcări imprudente a acestuia, speriat de apariţia ciudatei lumini. Dar bricul cu toate luminile stinse? O stîncă? Un miraj? O halucinaţie colectivă? O epavă plutind în derivă?

Această din urmă ipoteză pare destul de plauzibilă, asemenea epave, purtate de curenţii marini, fiind semnalate în repetate rînduri. Un exemplu: la 26 martie 1933, pe o zi mohorîtă, cu ceaţă şi lapoviţă, echipajul vasului britanic *Sickby* aflat în largul Insulei Terra Nova, zări pe neaşteptate un vapor ciudat, cu cazanele stinse, de vreme ce pe coşuri nu ieşea fum, fără lumini de poziţie, fără pavilion, fără vreun semn de viaţă la bord — Olandezul-Zburător! strigară cîţiva mateloţi, dar pe inginerul-mecanic nu-l mulţumi această aşa-zisă explicaţie: mai întîi, deoarece vasul-fantomă era, în mod tradiţional (dacă se poate spune astfel), un velier, iar nu un vapor — şi apoi, el nu credea în vase-fantomă... Lansă, deci, o şalupă la apă şi, apropiindu-se de misteriosul vas, constată că era epava unei nave din Liverpool, *Wyer Sargent* — vas părăsit de echipajul lui în urmă cu patru ani, deoarece fusese grav avariat şi în pericol de a se scufunda. La mai mult de un an de la această întîmplare, în vara anului 1934, un cargo navigînd în largul Golfului Chesapeake lovi un vas care apăruse pe neaşteptate în faţa lui din ceaţă, şi care se scufundă imediat; scurtă vreme după aceea, sfărîmăturile navei scufundate au putut fi culese: era epava aceleiaşi *Wyer Sargent*, „vasul-fantomă" care rătăcea de cinci ani în Atlanticul de nord-vest şi care de data aceasta dispăru definitiv în fundul oceanului.

Printre numeroasele epave semnalate în Atlantic se numără *Mary Ann*, care s-a scufundat în 1924 cu întreg echipajul şi a continuat să plutească în derivă, la mică adîncime, mînată de curenţi, şi *Birgit*, care în 1926 a suferit o avarie serioasă în apropiere de Insulele Falkland, fiind părăsită de echipajul ei. Conform convenţiilor maritime internaţionale, semnalarea unor asemenea epave este obligatorie, pentru ca navele militare ale ţărilor riverane cele mai apropiate să le poată scufunda astfel încît să nu mai constituie un pericol pentru navigaţie. Totuşi, unele epave dispar (ca nişte veritabile vase-fantomă) înainte de apariţia navelor militare trimise să le scufunde — este cazul epavei cuterului norvegian *Sigridson*, părăsit de echipajul său în largul coastelor nord-americane în 1909 şi care, semnalat de cîteva ori de diferite vase prin telegrafie, a scăpat de fiecare dată de navele pazei de coastă sosite prea tîrziu în locurile indicate. În 1914, echipajul de pe nava *Federico Katalin* — cargo sub pavilion austriac aparţinînd unei societăţi maritime dalmate — aflat în drum spre Montevideo, zări, în faptul serii, un cuter fără velatură şi fără focuri de poziţie; căpitanul Lujak îi linişti pe marinari care credeau în resu-

recţia Olandezului-Zburător, arătîndu-le că e vorba, probabil, de una dintre navele folosite în aceste ape la contrabanda de arme; de altfel, suspectul cuter dispăru curînd... pentru ca să reapară douăzeci şi patru de ore mai tîrziu, după ce *Federico Katalin* parcursese o distanţă bună; căpitanul, mai puţin din curiozitate cît pentru a-şi linişti oamenii, ordonă lansarea unei şalupe la apă şi apropiindu-se de „vasul-fantomă", constată că era epava aceluiaşi *Sigridson* — pe care o scufundă (de data aceasta definitiv) cu ajutorul unor grenade.

În zilele noastre, cînd navigaţia cu vele şi-a trăit traiul, Olandezul-Zburător apare foarte rar nu numai pe mări şi oceane, dar şi în literatură — mult mai rar decît în prima jumătate a veacului trecut, cînd romanticii Walter Scott, Heinrich Heine, Richard Wagner (şi alţii) îl celebrau în povestiri, poeme şi opere muzicale. Cum spune Richard Hennig, Olandezul-Zburător „... se retrage, încetul cu încetul, în panteonul fantomelor ieşite la pensie [...] Desigur că o bună parte a romantismului mării a dispărut împreună cu el [...] O anchetă *gallup* recentă (cartea lui R. Hennig a apărut în 1957 — n.n.) a arătat că numai o treime a marinarilor mai crede în realitatea lui, mai ales pescarii bătrîni. Pentru marea majoritate a oamenilor, nu mai este decît un subiect de operă".

Vorbind de naufragii, se cuvine să nu uităm unul dintre cele mai celebre din literatură, şi anume cel al lui Robinson Crusoe. Ca şi alte personaje ale literaturii universale ale căror nume au dat naştere unor noţiuni comune (donquijotism, bovarism ş.a.), eroul lui Daniel Defoe a generat termenul robinsonadă, pe care dicţionarul (DEX) îl defineşte (cam simplist şi unilateral): „Povestire despre naufragiaţi pierduţi; fantezie în care individul izolat apare trăind în afara societăţii". Cele două definiţii nu epuizează sfera noţiunii — romanul lui Defoe (titlul complet: *Viaţa şi nemaipomenit de ciudatele aventuri ale lui Robinson Crusoe*) nu constituie numai o apologie a individualismului, ci şi un elogiu adus capacităţii omului de a rezista unei naturi ostile, de a se adapta condiţiilor ei aspre, de a supravieţui folosind atributele cu care este înzestrat *homo sapiens:* inteligenţa şi ingeniozitatea; de asemenea, robinsonada nu este numai o „povestire despre naufragiaţi pierduţi" ci — aşa cum arată dicţionarele de literatură — „o formă deosebită a romanului de aventuri" (cf. v. Wilpert, în op cit.) care a avut imitatori în aproape toate limbile europene: *un Robinson olandez*, în 1722, *Un Robinson german sau Bernhard Crentz*, în 1723, *Insula Felsenburg* de J.G. Schnabel, în 1781, *Un Robinson elveţian* de J.D. Wyss, în 1822, *Timonierul Ready* de F. Marryat, în 1843 şi multe altele. Nici Jules Verne n-a putut rezista tentaţiei şi a folosit elemente de robinsoniadă în trei dintre romanele sale: *Insula misterioasă*, 1874, *Şcoala Robinsonilor*, 1882 şi *Doi ani de vacanţă*, 1888. În veacul nostru, tema este încă departe de a se epuiza, adaptîndu-se condiţiilor şi vremii: după al doilea război

mondial, de pildă, au apărut sume denie de povestiri despre militari (americani sau australieni sau japonezi) naufragiaţi pe cîte o insulă pustie — după ce navele pe care se aflau au fost scufundate în crîncenele bătălii navale din Pacific — unde au început o nouă luptă, de altă natură, dar nu mai puţin dificilă: lupta pentru supravieţuire; unele dintre aceste povestiri se bazează pe întîmplări reale.

De altfel, însuşi romanul lui Defoe se bazează pe o întîmplare reală, în care un rol de seamă au jucat doi dintre marii navigatori englezi de la sfîrşitul veacului al şaptesprezecelea şi primii ani ai celui următor: William Dampier şi Woodes Rogers — amîndoi originari din aceeaşi regiune, situată între canalele Bristol şi Minecii, care a dat Angliei atîţia marinari vestiţi. Dampier a avut o viaţă foarte agitată; botezul mării l-a primit la paisprezece ani; cîţiva ani mai tîrziu îl găsim supraveghetor pe o plantaţie din Jamaica, apoi concesionar de păduri în Yucatan; pe drumul de întoarcere în Anglia este capturat de piraţi împreună cu o încărcătură de lemn preţios tropical. Piraţii caraibi nu l-au ucis pe tînărul Dampier, dimpotrivă, l-au primit în rîndurile lor profitînd de cunoştinţele sale în ale navigaţiei; vreme de doisprezece ani a colindat mările pe diferite nave pirateresti care se aprovizionau în Haiti şi Tortuga. William Dampier era însă plămădit din acelaşi aluat cu marii navigatori ca Drake şi Raleigh: reuşeşte să se despartă de asociaţii săi întru piraterie şi, o dată cu părăsirea regiunii Antilelor, se dedică altor activităţi, dovedindu-se un explorator îndrăzneţ, un priceput geograf şi cartograf, iar mai tîrziu autor al unor interesante memorii — cele trei volume de memorii ale sale, apărute începînd din 1697 şi intitulate *New Voyage round the world* („Noua călătorie în jurul lumii"), constituie şi astăzi lucrări de referinţă în domeniul istoriei descoperirilor geografice.

William Dampier a efectuat, între 1683 şi 1707, trei călătorii de explorare finanţate de diverşi comanditari în rîndul cărora se aflau mari demnitari. Firesc că sumele investite în aceste călătorii trebuiau recuperate, drept care primise ceea ce se chema o *Lettre de marque* — o patentă regală care-l autoriza să se... despăgubească pe seama navelor spaniole. Şi astfel, Dampier nu mai era pirat, ci corsar. Se aţinu cîtva timp de-a lungul coastei americane a Pacificului unde, cu mica sa flotă, prădă vasele spaniole şi porturile chiliene, peruviene şi ale Americii Centrale. Folosind materiale capturate de pe vasele spaniole abordate, întocmeşte hărţi — care ulterior se dovediră destul de exacte — ale ţărmului dinspre Pacific ale Americilor de Sud şi Centrală, precum şi ale insulelor din regiune. Cînd flota de război spaniolă a fost întărită şi a început să-i vîneze cu înverşunare pe corsarii englezi, Dampier decise să se întoarcă. Porneşte deci spre apus şi, după ce vizitează insulele Mariane, Filipine şi Moluce, ajunge la începutul anului 1688 pe coasta de nord-vest a Australiei, foarte puţin cercetată. Aici debarcă şi pătrunde destul de departe în interiorul regiunii, care primeşte denumirea de Ţara lui Dampier, nume

păstrat pînă astăzi. Se întoarce (în 1691) la Londra, încheindu-şi astfel călătoria în jurul lumii. De raportul pe care-l întocmeşte se interesează însuşi Primul Lord al Amiralităţii, ceea ce i-a adus un angajament în flota regală; în 1699, numit căpitan al vasului de război *Roebuck*, este trimis să exploreze Noua Olandă, denumire sub care era cunoscută Australia, regiune foarte puţin cercetată pînă atunci. În sfîrşit, o a treia călătorie, efectuată între 1705 şi 1707, este cuprinsă în volumul al treilea (şi ultimul) din interesanta sa lucrare, apărut abia în 1717, la doi ani după moartea autorului.

Astăzi, activitatea de corsar a lui Dampier este ignorată, în schimb, numele său ca şi al altor corsari din epoca elisabetană şi de mai tîrziu se găseşte pe toate hărţile reprezentînd sud-estul Asiei şi Australia: arhipelagul Dampier, un grup de insule stîncoase lîngă coasta de nord-vest a Australiei; insula Dampier, de origine vulcanică, lîngă ţărmul de nord-est al Ţării Kaiser Wilhelm; două strîmtori, în nord-vestul şi nord-estul Noii Guinee; în sfîrşit, Ţara lui Dampier, o peninsulă situată pe coasta de nord-vest a Australiei. Totuşi, în ultima parte a vieţii sale, el a fost nedreptăţit: la o nouă expediţie organizată în jurul lumii, în 1708, îl găsim în calitate de pilot, comanda fiind încredinţată altui corsar, Woodes Rogers din Poole, cu douăzeci de ani mai tînăr ca Dampier, avînd „meritul" că se căsătorise cu fiica unui amiral, ceea ce i-a uşurat mult cariera de navigator.

Ca şi multe altele dinaintea ei, expediţia din 1708 avea un caracter „pe jumătate militar şi pe jumătate pirateresc" (I.P. Maghidovici în *Istoria descoperirilor geografice)*: pe de o parte, Rogers trebuia să exploreze în continuare ţărmurile puţin cunoscute şi eventual să le ia în stăpînire în numele regelui Angliei, pe de altă parte avea, mai mult sau mai puţin oficial, mînă liberă să se „aprovizioneze" din încărcăturile vaselor întîlnite în drum, cu condiţia ca acele vase să nu navigheze sub pavilionul unei ţări aliate. Iată-ne, aşadar, din nou în cadrul celor mai bune tradiţii ale piraţilor majestăţii sale...

Expediţia cuprinzînd navele *Duke* şi *Duchess* („Ducele" şi „Ducesa"), cu două sute şi douăzeci de oameni la bord, n-a reuşit să descopere ţărmuri noi, în schimb a reuşit să obţină, prin jaf, o cantitate enormă de aur; mai întîi, reuşi să captureze un bric spaniol, care fu rebotezat *Increase* („Creştere", „Sporire") şi inclus micii flotile, apoi jefui cîteva porturi spaniole de pe coasta apuseană a Americii, printre care Guayaquil, unde fratele lui Rogers, pe nume John, fu ucis; la abordajul unei nave spaniole, *Nuestra Señora de la Incarnacion*, un proiectil îi sfărîmă capitanului Rogers maxilarul inferior — a continuat totuşi să conducă atacul, scriindu-şi ordinele pe bileţele şi făcînd semne cu braţele, pînă ce nava spaniolă care avea la bord o mare cantitate de aur provenit din Peru fu capturată.

Woodes Rogers a fost unul dintre cei mai îndrăzneţi aventurieri ai vremii sale, o vreme care nu ducea, totuşi, lipsă de aventurieri: piraţi şi corsari,

negustători de sclavi, ca să nu mai vorbim de tîlharii la drumul mare — o perioadă în care transporturile masive de aur jefuit de spanioli în Mexic şi Peru coincideau cu dezvoltarea impetuoasă a marinei engleze. Bilanţul călătoriei lui Rogers în jurul lumii este grăitor: un cîştig net de cîteva milioane de lire — la valoarea de atunci a banilor, o sumă enormă. Bineînţeles că partea leului o încasară comanditarii expediţiei şi Rogers însuşi, dar fiecărui om din echipaj îi reveniră totuşi opt mii de lire, ceea ce însemna existenţa asigurată pînă la sfîrşitul vieţii. Aşa cum arătam, spre deosebire de Dampier, Rogers n-a făcut nici un fel de explorări — şi nici n-avea aptitudini de cartograf sau de memorialist — era un om al faptelor, un priceput navigator şi un luptător curajos. Dar dacă n-a descoperit ţărmuri noi, în schimb l-a descoperit, într-un fel, pe Robinson Crusoe.

Totul a început încă din 1704, cu prilejul celei de a treia călătorii a lui William Dampier; atunci, pe mica navă *Cinque Ports*, făcînd parte din flotilă, s-a ivit un diferend între căpitanul Stredling şi matelotul Alexander Selkirk; acesta din urmă cerea să se facă o escală pentru a se repara nava care, din pricina avariilor produse cu prilejul trecerii pe la Capul Horn, în timp de furtună, ameninţa să se scufunde împreună cu tot echipajul; or, în apropiere de coasta apuseană a Americii de Sud se semnalaseră cîteva nave de război spaniole care-i căutau cu asiduitate pe corsarii englezi, astfel că o escală putea deveni periculoasă — drept urmare, deşi ţinea la Selkirk, pe care-l aprecia ca pe un marinar priceput şi conştiincios, Dampier, chemat să rezolve diferendul, dădu dreptate căpitanului Stredling, atît din pricina pericolului reprezentat de navele spaniole, cît şi pentru a menţine disciplina pe bord. Nemulţumit de această decizie, Alexander Selkirk declară că ea contravine conştiinţei sale de marinar şi de om şi — conform dreptului cutumiar respectat cu sfinţenie în marina engleză — ceru să fie debarcat de îndată ce se va ivi prilejul. Dampier se declară de acord şi, la începutul anului 1704, Selkirk a fost urcat într-o barcă împreună cu efectele sale, o armă şi provizii pentru cîteva zile — şi părăsit pe mica insulă Mas a Tierra din grupul Juan Fernandez, la vest de coasta chiliană.

Au trecut mai mult de patru ani de la această întîmplare şi iată-l pe Dampier din nou în apele din împrejurimile arhipelagului Juan Fernandez, de data aceasta în calitate de cîrmaci pe una dintre navele micii flotile comandate de Woodes Rogers. Cîrmaciul Dampier îi povesti căpitanului Rogers întîmplarea cu matelotul Alexander Selkirk şi-i ceru să se facă o escală pe insula Mas a Tierra (cea mai mică dintre cele trei care formează grupul Juan Fernandez) pentru a-l căuta. La început, Rogers se opune, deoarece ar fi însemnat o deviere de la rută şi o întîrziere, dar Dampier îl convinse arătîndu-i că, după furtunile şi gerurile năprasnice îndurate la sud de Capul Horn, oamenii au nevoie de odihnă şi refacere, clima blîndă din insulele Juan Fernandez fiind cum nu se poate mai potrivită.

Cînd cele trei vase se apropiară de Mas a Tierra, englezii zăriră lumina unui foc; unii marinari superstiţioşi cerură ca navele să se depărteze imediat, dar pînă la urmă perspectiva cîtorva zile de odihnă pe pămînt ferm învinse şi astfel William Dampier se reîntîlni cu Alexander Selkirk. Acesta avea plete lungi şi barbă, era îmbrăcat în piei de capră şi se sălbăticise într-atîta încît întîmpina dificultăţi să articuleze o frază curentă; ştiuse însă să-şi organizeze traiul pe insulă aşa fel ca să supravieţuiască şi — după cum va declara mai tîrziu — nu-şi pierduse speranţa că într-o zi va fi descoperit şi se va putea întoarce acasă; întreţinea zi şi noapte focul de pe mal pentru a fi zărit de navele care ar fi trecut prin apropiere. Impresionat de soarta lui, Woodes Rogers îl luă sub ocrotirea sa şi mai tîrziu, cînd Selkirk şi-a revenit, îi dădu chiar comanda bricului *Increase*, capturat, după cum am văzut, de la spanioli.

La întoarcerea în Anglia, urmînd moda vremii şi folosind exemplul lui Dampier, pe care se pare că-l admira pentru calităţile lui de navigator, Woodes Rogers şi-a scris memoriile sub titlul *Călătoriile în jurul lumii dintre anii 1708—1711* — lucrare lipsită de calităţile celei a lui Dampier, deşi probabil că a fost redactată fie cu colaborarea acestuia, fie folosind materiale adunate de el. Unul dintre capitolele cărţii este intitulat *Povestea lui Alexander Selkirk, care a trăit singur patru ani şi patru luni pe o insulă nelocuită*; acest capitol i-a inspirat lui Daniel Defoe celebrul său roman, apărut la Londra, în 1719. Aşadar, adevăratul Robinson, deşi nu lipsit de o seamă din calităţile personajului din carte, mai avea şi altele, de pildă aceea de a se fi îndeletnicit cu pirateria — bricul *Increase* aflat sub comanda lui a luat parte activă la abordarea şi jefuirea navelor spaniole în apele din largul coastei apusene a Americii de Sud.

Nu ştim dacă Defoe l-a cunoscut personal pe Selkirk sau dacă unica lui sursă de inspiraţie a fost respectivul capitol din memoriile lui Woodes Rogers — nu este exclus să-l fi cunoscut: biografii lui menţionează că obişnuia să frecventeze cîrciumile din cartierul portului şi să stea de vorbă cu marinarii care colindau oceanele lumii; aşa s-a născut un alt roman de-al său *Viaţa şi aventurile piratului de faimă mondială Bob Singleton*, apărut la un an după *Robinson*, în 1720, inspirat din viaţa piratului Henry Every.

Soarta ulterioară a eroilor noştri diferă. La întoarcerea din ultima călătorie, Dampier avea aproape 60 ani, dar nu mai avea grija zilei de mîine, cum se spune: cu partea lui din prada obţinută din jefuirea navelor spaniole, s-a putut aşeza liniştit la masa de lucru redactînd al treilea volum al memoriilor sale. În schimb, Woodes Rogers, în plină vigoare a tinereţii, a fost numit prin decret regal în înaltul post de guvernator al insulelor Bahamas din Indiile Apusene; şi-a luat în primire postul de guvernator în 1721, şi a devenit un vajnic vînător de... piraţi; nu era o slujbă deloc uşoară: în ultima sută de ani, Indiile Apusene constituiseră refugiul a numeroşi răufăcători de toate naţiunile şi rasele, evadaţi din închisorile franceze şi spaniole, dezertori din

armată şi de pe diferite nave, tîlhari căutaţi de autorităţile din ţările lor de baştină şi bineînţeles piraţi aciuaţi aici în căutarea bogatelor încărcături care străbăteau Atlanticul venind din coloniile spaniole şi portugheze ale Americii.

Robinson Crusoe i-a adus autorului său celebritatea, dar nu şi bunăstarea — spre deosebire de navigatorii (şi corsarii) William Dampier şi Woodes Rogers, scriitorul Daniel Defoe a murit în mizerie. Despre ultimii ani de viaţă ai lui Alexander Selkirk nu se ştie nimic.

E cale lungă de la Insula Mas a Tierra din largul coastei chiliene şi pînă la Insula Pitcairn din sudul Pacificului — aceasta din urmă fiind şi ea implicată într-un celebru naufragiu (oarecum voluntar) de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, după un şir de întîmplări aventuroase despre care s-a vorbit mult, s-au scris cărţi, s-au turnat filme.

Totul a început în septembrie 1787, cînd nava *Bounty* („Generoasa"), aparţinînd Amiralităţii britanice, părăsea estuarul Tamisei îndreptîndu-se spre Mările Sudului — mai precis spre Tahiti. Comandantul, William Bligh, îşi făcuse ucenicia sub comanda celebrului căpitan James Cook, dar nu avea nici pe departe firea blîndă a acestuia; curînd, cei 45 oameni aflaţi la bord făcură cunoştinţă cu metodele extrem de brutale ale lui Bligh, cu carcera şi cu biciul, cu hrana neîndestulătoare şi uneori alterată. Protestele echipajului erau înăbuşite cu o brutalitate vecină cu cruzimea. Cînd secundul Fletcher Christian, un om blînd şi cu simţul dreptăţii, luă apărarea unui tînăr marinar bolnav, Bligh îl biciui de faţă cu întregul echipaj.

Se pare că Bligh nu avea nici însuşirile ce se cer unui bun navigator: ajuns la Capul Horn stătu pe loc vreme de patru săptămîni deoarece nu îndrăznea să înfrunte puternicele furtuni ce bîntuiau în regiune, după care renunţă şi se îndreptă spre Capul Bunei Speranţe pentru a ajunge în Insulele Sudului prin Oceanul Indian. Astfel se face că i-a trebuit peste un an pentru a parcurge drumul pînă în Tahiti, unde aruncă ancora la mijlocul lui octombrie 1788. După suferinţele îndurate pe drum, insula li se păru mateloţilor de pe *Bounty* un adevărat paradis. O interesantă evocare (Val Tebeică: *Răscoala de pe Bounty*, în *Magazin Istoric* nr. 3/1971) prezintă astfel privelişte încîntătoare pe care o oferă insula văzută din larg: „Printre stînci înalte, abrupte, văi pitoreşti coboară pînă la ţărm; pe culmile muntoase stau, străji neclintite, uriaşi arbori cu frunziş bogat; pe văi se îngrămădesc, cohorte, arbori de pîine, bananieri, portocali şi cocotieri. Paleta naturii lasă să se zărească, pe un fond de verde închis, betele de argint, ape ce se rostogolesc spumegînd peste praguri de cataracte. O adiere uşor parfumată aduce dinspre adîncul insulei un plăcut miros de pămînt reavăn şi de plante exotice".

Bounty a stat cîteva luni în Tahiti, ancorată în faţa satului Metawai, pînă ce a fost încărcată cu puieţi de arbore-de-pîine, pe care urma să-i trans-

porte în insulele britanice din regiunea Mării Caraibilor. A fost o perioadă fericită pentru marinarii englezi, care legară prietenii cu paşnicii şi primitorii locuitori ai insulei.

În aprilie 1789, cu calele încărcate, *Bounty* ridică ancora pornind către Tasmania, pentru a traversa apoi Oceanul Indian şi a ocoli din nou Africa. Bligh instaură iarăşi teroarea la bord, mai cruntă, parcă, decît înainte. După perioada de pace şi linişte din Tahiti, oamenii nu mai puteau şi nu mai voiau să-i suporte brutalitatea: în zorii celei de a 24-a zi de la plecarea din Tahiti, ofiţerul Fletcher Christian, împreună cu trei oameni, a pătruns în cabina căpitanului şi, sub ameninţarea armelor, l-a adus legat pe punte, unde aşteptau, de asemenea legaţi, cei 19 membri ai echipajului care refuzaseră să se alăture răscoalei. Oamenii au cerut spînzurarea căpitanului, dar Fletcher Christian, Cristian Young şi alţi cîţiva s-au împotrivit şi au propus ca Bligh şi oamenii care îi rămăseseră credincioşi să fie urcaţi într-o barcă şi lăsaţi în voia soartei.

Călătorul şi exploratorul rus (de origine germană) Otto von Kotzebue, care în timpul celei de a treia călătorii a vizitat şi Insula Tahiti, relatează în volumul său de memorii *(Noua călătorie în jurul lumii, 1823—1826)* apărut în 1830: „... În barca cea mai mare, coborîtă pe apă, au fost aşezaţi ofiţerii şi marinarii care nu-şi părăsiseră căpitanul în aceste clipe grele, după ce mai întîi li se dezlegaseră mîinile. Apoi Christian i-a spus lui Bligh:

— Ofiţerii şi echipajul dumitale sînt în barcă. E timpul să te alături lor. Cea mai mică rezistenţă te va costa viaţa.

[...] După ce le-au lăsat marinarilor debarcaţi de pe vas o mică rezervă de alimente şi le-au dat acestor nenorociţi, la rugămintea lor, o busolă şi un octant, iar ca arme doar două săbii vechi, răsculaţii au întins pînzele şi şi-au văzut de drum, lăsînd barca în voia sorţii. Îndepărtîndu-se, ei strigau:

— Moarte căpitanului Bligh!"

Cu Fletcher Christian în calitate de comandant, *Bounty* s-a întors în Tahiti, primită cu urale de indigeni. Dar noul comandant ştia că această insulă cu climă blîndă, vizitată de diferite nave, nu constituia un refugiu sigur. Iar Amiralitatea britanică nu glumea în asemenea cazuri — pentru răscoală în plină mare, pe o navă a majestăţii sale, exista o singură pedeapsă: ştreangul. Drept urmare, Fletcher Christian propuse oamenilor săi să plece în Pitcairn, o insulă izolată şi nelocuită, descoperită în urmă cu două decenii în cursul călătoriei goeletei *Swallow* („Rîndunica") de sub comanda căpitanului Carteret; e drept că, ulterior, insula mai fusese căutată de cîteva nave, care nu o găsiseră deoarece coordonatele stabilite de Carteret nu erau decît aproximative, ceea ce i-a făcut pe mulţi dintre marinarii de pe *Bounty* să nu-l urmeze pe noul lor comandant.

În septembrie 1789, cînd *Bounty* porni iar la drum către ţinta ei incertă, avea la bord 27 oameni: nouă dintre membrii vechiului echipaj cu tinerele

lor soţii tahitiene (marinarii se căsătoriseră între timp) şi şase tahitieni dintre care trei cu soţiile lor. Pregătindu-se pentru viaţa pe o insulă pustie (un fel de robinsonadă în colectiv...), au luat cu ei unelte adecvate, seminţe ale unor plante de cultură, porci, păsări domestice.

Bounty a rătăcit cîteva luni în căutarea noului „pămînt al făgăduinţei", pînă la începutul anului 1790 cînd, în sfîrşit, insula se arătă la orizont: de origine vulcanică, avea ţărmuri stîncoase, cîteva dealuri şi un mic golf apărat de vînturi şi potrivit ancorării. Dar Fletcher Christian nici nu se gîndea să ancoreze: *Bounty* trebuia să piară, astfel ca orice urmă a revoltei să dispară. Nava a fost aşezată pe un banc de nisip, lîngă mal, şi despuiată de tot ce putea fi utilizat: pînzele, lemnăria, fierăria, pînă şi cuiele; apoi resturile epavei au fost incendiate — cei douăzeci şi şapte de robinsoni adunaţi pe mal priveau cum apele oceanului înghiţeau principala dovadă a crimei lor şi totodată singura lor legătură cu lumea civilizată.

Christian se dovedi un bun organizator. După o primă perioadă mai dificilă, în care hrana principală au constituit-o ouăle de păsări de mare şi produsele destul de modeste ale pescuitului, grădinile cultivate cu patate şi alte legume tropicale începură să dea roade, puieţii de cocotieri şi arbori de pîine au prins în pămîntul roditor al insulei, răsplătind vrednicia oamenilor, porcii şi păsările de curte se înmulţeau. Fiecare familie şi-a construit cîte o casă, înconjurată de grădini, s-au născut şi primii copii şi se părea că micul grup de anglo-tahitieni (de pitcairnezi) este sortit unei vieţi fericite. Dar n-a fost să fie aşa...

Să vedem mai întîi ce s-a întîmplat cu cei douăzeci de marinari, în frunte cu căpitanul Bligh, părăsiţi într-o barcă în mijlocul oceanului. Ei au rătăcit vreme de 45 zile, chinuiţi de foame şi de sete, rezistînd tentaţiei de a se apropia de unele insule locuite (credeau ei) de canibali. În sfîrşit, ajunşi în Insula Timor, au fost ajutaţi de autorităţile olandeze şi în martie 1790 au debarcat în Anglia. Întîmplările relatate de ei stîrniră senzaţie şi totodată indignare. Bligh a fost înaintat în grad, iar Amiralitatea trimise fregata *Pandora*, sub comanda căpitanului Edwards, în Tahiti. Pe cei plecaţi cu *Bounty*, căpitanul Edwards nu i-a mai putut ajunge, în schimb i-a arestat pe cei 17 mateloţi rămaşi în Tahiti; transportaţi în lanţuri la Londra, au fost judecaţi de un tribunal al Amiralităţii — trei au fost condamnaţi la moarte şi spînzuraţi, ceilalţi fiind achitaţi.

Pe răzvrătiţii plecaţi cu Christian pe *Bounty*, Amiralitatea n-a reuşit să-i găsească; e adevărat că se zvonea că s-ar afla pe Insula Pitcairn, dar, aşa cum arătam, coordonatele insulei nu fuseseră stabilite cu exactitate iar mai tîrziu, Amiralitatea britanică va avea alte preocupări în Europa măcinată de războaiele napoleoniene.

Despre întîmplările de pe Pitcairn sosiră veşti abia după un sfert de veac de la instalarea micii comunităţi. În martie 1814, fregata britanică *Breton*

aruncă ancora în micul golf al insulei. Spre marea lui mirare, căpitanul fu întîmpinat de un tînăr cu evidente trăsături de european şi vorbind perfect engleza. Astfel au devenit cunoscute tragicele evenimente care s-au desfăşurat în acest colţ de lume izolat; iată relatarea căpitanului de pe *Breton* (în versiunea, prescurtată, din art. cit.):

„... primii copii născuţi pe insulă nici nu împliniseră trei ani, cînd discordia îşi arătă chipul sub înfăţişarea unei plante din care unul dintre marinarii de pe *Bounty* reuşise să fabrice o băutură alcoolică. Drama începe în toamna anului 1793 cînd, ameţiţi de băutură, Williams, Mills, Mac Coy şi Quintal emit părerea că ei lucrează mai bine pămîntul decît tahitienii, că le sînt superiori acestora din toate punctele de vedere şi ca atare li se cuvine mai mult. Încep neînţelegerile şi certurile, pe care Christian nu reuşeşte să le stăvilească. Iar în ziua cînd cei patru, aflaţi sub influenţa alcoolului, vor să-i deposedeze pe tahitieni de ogoarele lor, iar Williams îl forţează pe Talalu (unul dintre tahitienii care însoţiseră grupul — n.n.) să-i cedeze soţia, are loc o luptă pe viaţă şi pe moarte, sub privirile îngrozite ale femeilor şi copiilor. Intervenţia hotărîtă a lui Christian, ajutat de Young şi Adams este tardivă. Bilanţul sîngeroasei zile de 3 octombrie: unsprezece morţi, printre care şi Christian. Rămîn în viaţă, răniţi, Young, Mac Coy, Quintal şi Adams. După cîţiva ani, Adams rămîne singurul bărbat şi devine «patriarhul» micii colonii şi soţul recunoscut de toate cele 12 femei. El se dedică educării şi instruirii celor 30 de copii pe care-i învaţă să citească şi să scrie cu ajutorul singurei cărţi ce o avusese pe corabie".

Relatarea căpitanului de pe *Breton*, conţinută şi într-un raport înaintat Amiralităţii britanice, a produs o vie impresie în Anglia şi în întreaga lume civilizată. Trecuseră anii şi vremurile se schimbaseră, se schimbase şi metalitatea, şi cîţiva ani mai tîrziu urmaşii răzvrătiţilor de pe *Bounty* au fost luaţi sub protecţia guvernului majestăţii sale. S-au scris sute de articole şi reportaje despre întîmplările atît de neobişnuite legate de odiseea navei *Bounty*, şi cîteva zeci de romane care au atins tiraje impresionante; s-au turnat şi mai multe filme, între care unul de referinţă: *Răscoala de pe Bounty*, în interpretarea memorabilă a marilor actori care au fost Charles Laughton (căpitanul William Bligh) şi Clark Gable (locotenentul Fletcher Christian). În 1940 a fost emisă o frumoasă serie de opt mărci poştale, cu legenda *Pitcairn Islands* şi reproducînd, între altele, chipurile lui Fletcher Christian, John Adams şi William Bligh, precum şi nava *Bounty* şi o hartă arătînd poziţia insulei — timbre foarte apreciate mai ales de tinerii colecţionari. Turiştii care vizitează în zilele noastre insula — navele care întreprind înconjurul lumii fac uneori escală aici — sînt întîmpinaţi de fruntaşul micii comunităţi care, prin tradiţie, se numeşte Christian.

Este probabil că în secolul nostru nici un petec de pămînt n-a stîrnit — în rîndul oamenilor de ştiinţă, dar şi a numeroşi amatori de „enigme" — atîta interes ca Insula Paştelui, aflată multă vreme în centrul unei dispute ştiinţifice — dispută care a îmbrăcat pe alocuri şi forme tipice performanţelor sportive. Numele, insula l-a căpătat de la amiralul Jakob Roggeween, care a poposit aici cu trei nave ale Companiei Olandeze a Indiilor de Est în a doua zi de Paşte a anului 1722. Aşa a intrat Roggeween — navigator mediocru, care nici măcar n-a reuşit să încheie o călătorie în jurul lumii (la două veacuri după Magellan) — în istoria descoperirilor geografice, nedreptăţindu-l astfel pe piratul englez Edward Davis, care zărise şi semnalase insula încă din 1687, fără a-i atribui însă vreun nume. În ultimul sfert de mileniu, Insula Paştelui a primit însă foarte multe nume — navigatori, călători, oameni de ştiinţă, arheologi şi etnografi profesionişti şi amatori au poreclit-o: Insula Giganţilor, Insula Singurătăţii, Insula Tăcerii, Insula Urechilor Lungi, Spărgătoarele de Valuri, Insula Dezolării, Insula celor o mie de enigme, Insula Vînturilor, iar locuitorii ei îi spun Matakiterani şi *Te pi to no te Henua*, ceea ce în polineziană înseamnă „Buricul Pămîntului".

Îşi merită bună parte dintre aceste nume, fiind unul dintre locurile cele mai izolate din lume: o insulă situată în mijlocul oceanului, la 2 600 mile de Tahiti (Arhipelagul Societăţii) şi 2 700 mile de coasta sud-americană (Valparaiso, în Chile); are o formă triunghiulară, cu o suprafaţă de aproape 120 kmp, este de origine vulcanică şi prezintă numeroase variaţii magnetice. Pe insulă trăiesc astăzi 1 000 locuitori care vorbesc polineziana şi cam 40 000 oi aparţinînd administraţiei militare chiliene — după unele aprecieri, cu trei veacuri în urmă, populaţia ar fi numărat 4 000 pînă la 5 000 locuitori şi pe insulă nu se afla nici un animal domestic.

În decursul anilor s-au scris multe sute de cărţi despre Insula Paştelui; ea n-a devenit cunoscută europenilor prin mijlocirea lui Roggeween — compania care-l angajase n-a socotit necesar să-i publice lucrarea, *Jurnalul călătoriilor în vederea unor descoperiri* (care a fost tipărită mai mult de o sută de ani mai tîrziu, în 1838) — în schimb însoţitorul lui Roggeween, germanul Carl Friedrich Behrens, aflat şi el în slujba olandezilor, a reuşit să şi publice *Călătoria prin ţările de miazăzi şi în jurul lumii din anii 1721—1722* la cîţiva ani după efectuarea călătoriei (în 1737), stîrnind interesul unor cercuri relativ largi pentru acea vreme cînd ştiinţa de carte nu era prea răspîndită. De atunci şi pînă în zilele noastre, Insula Paştelui a pasionat pe oamenii de pretutindeni, savanţi, navigatori sau simpli călători amatori de asemenea „enigme". Aceste „enigme" se grupează în jurul a trei obiective: mai întîi, cavourile acoperite cu platforme şi numite *ahu*, dintre care unele datează dintr-o epocă depărtată şi conţin schelete ale unor indivizi aparţinînd unei populaţii dispărute de pe insulă; apoi, statuile gigantice, unele cîntărind peste 20 tone, fără picioare, cu chipuri prelungi, mărturii ale unei arte rafinate; în sfîrşit, tăbliţele cu scrierea

numită *rongo-rongo*, pînă astăzi nedescifrată — singura scriere găsită în mulţimea insulelor care formează Polinezia (ultimul cunoscător al acestei scrieri a murit în 1914, în timp ce pe insulă se afla o expediţie etnografică britanică).

Cavourile *(ahu)* sînt destul de numeroase — pînă astăzi s-au descoperit peste două sute şi şaizeci, mare parte dintre ele avînd cîte o statuie — aborigenii le numesc *moai* — în chip de monument funerar. Cele mai impunătoare dintre ele, *pakeopa* în denumirea locală, aparţin unei epoci foarte depărtate şi sînt situate în apropiere de ţărm. Doi vestiţi navigatori care au vizitat insula, englezul Cook (în 1774) şi francezul La Pérouse (în 1786) au descris aceste monumente, atribuindu-le un simbolism religios, părere emisă şi de Roggeween care ne dă unele amănunte: „În lumina dimineţii", notează amiralul olandez, „marinarii i-au văzut pe indigeni prosternîndu-se înaintea idolilor, cu faţa spre soare şi oferindu-le drept jertfă anumite obiecte cărora le dădeau foc". Totuşi, acest caracter sacru al *ahu*-urilor şi statuilor este astăzi obiect de controversă. Căci dacă erau socotite sacre, „cum se face că băştinaşii au lăsat să fie violate sepulcrele, răpindu-li-se statuile? Înşişi pascuanii au ajutat la transportarea lor, la încărcarea pe navele care le duceau spre alte orizonturi", constată, pe bună dreptate, Louis Castex (în *Les secrets de l'île de Pâques*, Hachette, Paris). Într-adevăr, diverse muzee din Europa şi America s-au îmbogăţit, de-a lungul anilor, cu statui şi alte obiecte din Insula Paştelui, care a fost multă vreme supusă unor adevărate jafuri.

Începutul l-au făcut englezii (în 1868), cînd nava *Topaze* a ridicat o remarcabilă statuie, aflată astăzi la *British Museum;* patru ani mai tîrziu soseşte în insulă coverta franceză *Flore*, avîndu-l la bord pe Pierre Loti, care va executa desene interesante, va scrie o frumoasă carte despre Insula Paştelui şi va lua cu el un cap de statuie uriaşă, aflat actualmente la *Musée de l'Homme* din Paris; nava germană *Hyaena* va aduce (în 1882) numeroase obiecte muzeelor germane, iar americanul Thomson, sosit cu nava *Mohican* (în 1886), va publica o lucrare documentată şi va aduce muzeului din Washington o statuie intactă şi dale de piatră ornate. Această înşiruire este, din păcate, departe de a se sfîrşi aici — iar dacă prezenţa unor obiecte de cultură materială pascuană în marile muzee publice este oarecum îndreptăţită, obiectele aflate în diverse colecţii particulare, unde au ajuns de multe ori pe căi lăturalnice şi chiar dubioase, nu are nici o justificare. Abia mai tîrziu, instalarea administraţiei chiliene în insulă va pune într-o oarecare măsură capăt acestor acţiuni arbitrare.

Firește că toţi aceşti călători (şi „colecţionari", profesionişti sau amatori) şi-au pus de la început întrebarea care este originea acestor statui — cu alte cuvinte cine au fost sculptorii lor? Şi, firește, căutînd răspunsul la această întrebare, au trebuit să ţină seama de faptul că Insula Paştelui este unul dintre cele mai izolate colţuri de lume. Aici nu se putea ajunge decît pe două căi: de la răsărit, de pe coastele sud-americane, şi pe la apus, din insulele polineziene. Thor Heyerdahl, „cel mai sportiv dintre savanţii aplecaţi asupra

istoriei necunoscute", cum îl numeşte Jean Maurice Hermann — caracterizare cum nu se poate mai potrivită, dacă luăm în considerare expediţia *Kon-Tiki*, în cadrul căreia intrepidul norvegian a traversat Pacificul (în 1947), pe o plută din lemn de balsa, şi expediţia *Ra II*, peste Atlantic (în 1970), pe o navă din tulpini de papirus, de asemenea expediţia *Tigris* pentru traversarea Oceanului Indian pe o ambarcaţiune din trestie de Mesopotamia — Thor Heyerdahl, deci, izbit de asemănările dintre uriaşele statui (precum şi alte elemente ale vechii culturi materiale şi ale tradiţiei pascuane) cu vestigiile unor culturi precolumbiene din Peru, a încercat şi a reuşit să demonstreze că Insula Paştelui putea fi abordată cu mijloacele de navigaţie primitive folosite în urmă cu secole şi chiar cu milenii, de pe coasta apuseană a Americii de Sud.

În 1947, aşadar, problema părea lămurită: constructorii uriaşelor statui din Anzi, „poporul alb şi bărbos", au pornit, sub conducerea regelui Tiki, cu flotila lor de plute din lemn de balsa, spre insulele polineziene, unde au continuat să cioplească straniile chipuri; iar cele două cărţi ale savantului norvegian cu prenume de zeu viking-au devenit *bestsellers* (traduse la noi: *Expediţia Kon-Tiki* şi *Aku-Aku*, ambele apărute la Edit. Ştiinţifică). Dar iată că, în ciuda acestor cărţi scrise cu talent şi a unor argumente expuse convingător, arheologii şi etnografii mai noi par să revină la ipotezele formulate mai demult de energica doamnă Katherine Scoresby Routledge (conducătoarea unei misiuni etnografice engleze în 1914—1915) şi de Alfred Métraux (conducătorul unei expediţii franco-belgiene din 1934—1935), care pun popularea Insulei Paştelui pe seama unor migraţii polineziene, prin urmare venite din vest şi nord-vest. În favoarea acestei teorii pledează, înainte de orice, faptul că polinezienii au fost din cele mai vechi timpuri navigatori (spre deosebire de vechile populaţii peruviene), precum şi unele similitudini în arta şi tradiţia orală.

Înainte de orice, însă, adepţii ipotezei polineziene au găsit argumente în activitatea de sculptori a locuitorilor din alte insule mai mult sau mai puţin apropiate. De pildă, la 1 400 mile de Insula Paştelui, în Pitcairn (insulă devenită celebră, cum am văzut, prin odiseea revoltaţilor de pe *Bounty*) s-au găsit statui asemănătoare, deşi de proporţii mai reduse; iar misiunea franco-belgiană condusă de Alfred Métraux (directorul prestigiosului *Musée de l'Homme* din Paris), din care făcea parte şi Henry Lavachéry (conservatorul muzeului regal din Bruxelles), reunise numeroase elemente în favoarea asemănării dntre construcţiile pascuane şi cele din Insulele Marchize: altare, mici incinte sacre, case de oaspeţi, morminte; statui asemănătoare s-au găsit şi în alte insule, îndeosebi în Raivavae, Tahiti, Moorea şi în Arhipelagul Hawaii.

După părerea lui Louis Castex, statuile pascuane sînt „fructul unei evoluţii a stelei. Acest antropomorfism este în logica esteticii realiste a pascuanilor. Aceasta din urmă ar fi rămăşiţa uneia dintre tendinţele primitive ale polinezienilor, fii îndepărtaţi ai unei Asii creatoare de imagini după chipul şi asemănarea vietăţilor, tendinţă care se simte încă în arta veche a marelui bazin al

Pacificului". Iar un etnolog avizat de talia lui Kenett Emory (de la *Bernice Bishop Museum)* arată că: „Este posibil să se descopere, în platformele cu statui din Insula Paştelui, o afinitate mai strînsă decît s-a crezut pînă acum cu *marae*-le polineziene". (Aceste *marae* sînt un soi de sanctuare sub cerul liber, altarul fiind constituit dintr-o mică piramidă de pietre; sub ele erau înmormîntate căpeteniile şi eroii polinezieni.)

Autorii care s-au ocupat de vestigiile din Insula Paştelui — şi ei sînt destul de numeroşi — au relevat caracterul deşertic al peisajului în care se ridică aceste statui cu aspect straniu, cu feţele lor prelungi şi buzele subţiri, cu capetele acoperite de curioasele pălării cilindrice. Totul este nemişcat, împietrit, mort — aspect cu atît mai nefiresc cu cît, după cum se ştie, pantele vulcanilor sînt în general roditoare, generatoare de vegetaţie: în jurul vulcanului Etna, de pildă, se întind livezi de lămîi, portocali şi măslini, printre cele mai fertile ale Siciliei, iar pantele Vezuviului şi ale vulcanului Pico din Azore sînt acoperite de podgorii cu vinuri vestite în toată lumea. O explicaţie a aspectului dezolant, a lipsei de vegetaţie de pe Insula Paştelui ar putea-o constitui efectele pustiitoare ale valurilor seismice din această regiune bogată în cutremure; în 1960, după cutremurul din Chile, asupra insulei s-au năpustit trei asemenea valuri uriaşe (japonezii le numesc *tsunami)*, care au acoperit uscatul pe o adîncime de 600 metri, răsturnînd cincisprezece statui, printre cele mai frumoase aflate pe *ahu*-ul Tonga Riki — statui măsurînd 7—9 metri şi cîntărind 20—30 tone. Unii dintre aceşti uriaşi au fost tîrîţi pe o distanţă de o sută de metri şi sfărîmaţi, alţii s-au răsturnat doar, rămînînd întinşi pe spate, cu ochii mari, deschişi spre cer...

Se pare că aspectul dezolant e de dată relativ recentă — în trecut Insula Paştelui avea o vegetaţie destul de bogată. Din cercetările arheologului Caryle Smith de la universitatea Wyoming (participant la expediţia *Kon-Tiki)* rezultă că în urmă cu cîteva veacuri pe insulă se afla o pădure întinsă — vulcanul Rano-Raraku era acoperit cu palmieri şi alţi arbori, între care o varietate de conifer necunoscută în Pacific. Din analiza fibrelor unei ţesături vechi (aflată la muzeul din Washington) rezultă că este confecţionată din scoarţa unei specii de dud, care trebuie să se fi aflat din belşug pe insulă de vreme ce servea la îmbrăcăminte şi la ţesutul unor frînghii foarte rezistente folosite pentru transportarea statuilor atît de grele de la „atelierul" din coasta vulcanului şi pînă pe ţărm (Acest soi de dud a fost botezat de botanişti *Broussenetia papyrifera*, deoarece în răsăritul Asiei din fibrele sale se confecţionează celebra hîrtie de China şi de Japonia.)

Şi iată-ne ajunşi la o altă chestiune controversată, şi anume transportul statuilor, unele cîntărind peste 30 tone. În 1868, pentru a transporta o asemenea statuie de la cîteva sute de metri de ţărm pînă pe puntea navei *Topaze*, au fost necesari 200 marinari pricepuţi în asemenea treburi şi tot atîţia indigeni. Faţă de aceasta, transportul unor statui mai grele, pe pantele accidentate

ale vulcanului şi pînă aproape de ţărm, cu mijloace primitive, trebuie să fi cerut eforturi supraomeneşti şi, înainte de toate, soluţii de o ingeniozitate părînd să indice o tehnică mai evoluată, aparţinînd unei populaţii mai vechi, care la un moment dat a dispărut brusc din motive necunoscute. O emigraţie în masă? O epidemie? Fapt este că populaţia polineziană — ai cărei urmaşi sînt cei o mie de pascuani trăind astăzi pe insulă — a sosit aici relativ tîrziu, se pare că în migraţii cuprinzînd două etape, în secolele XII şi XIII e.n.; ei sînt de un alt tip antropologic decît vechii locuitori. Polinezienii veniţi cu prima etapă — tradiţia îi numeşte „urechile-lungi" deoarece aveau obiceiul să-şi alungească lobii urechilor — au fost exterminaţi de cei veniţi în a doua etapă (sub conducerea eroului legendar Hotu-Matua), după ce conviețuiseră mai mult sau mai puţin paşnic vreme de aproximativ 350 ani. „În orice caz", este de părere Francis Mazière (în *Fantastique Île de Pâque*, Laffont, Paris 1965), „datele delimitează o certitudine: cele două migraţii au fost polineziene, dar ele nu ne arată în nici un fel ce s-a petrecut înainte, cine au fost oamenii care [...] au sculptat statuile aparţinînd primului stil. Poate că au venit dintr-o cu totul altă direcţie [...]"

Acest „prim stil" la care se referă aici Fr. Mazière este reprezentat prin *ahu*-ul Vinapu, situat în nord-estul insulei, în apropiere de rada la Pérouse: o construcţie la care „arhitectura, atît de desăvîrşită şi de inspirată, lasă loc unor anumite ipoteze [...] Este sigur că Ahu Vinapu reprezintă în arhitectura polineziană un traumatism [...] nu putem decît să constatăm caracterul neobişnuit al arhitecturii de la Vinapu, în care întîlnim elemente specifice, certe, ale construcţiilor preincase". Şi iată că, după aproape două decenii, ne întoarcem la ipoteza peruviană, de data aceasta fără a o înlătura complet pe cea polineziană: Mazière (ale cărui cercetări au fost considerabil uşurate prin faptul că este căsătorit cu o polineziană care a cules de la pascuani, a căror limbă o vorbea, tradiţia orală legată de istoria insulei) nu exclude complet ipoteza lui Heyerdahl, ci o încadrează într-un context mai larg al unor relaţii Polinezia-America de Sud.

De altfel, despre aceste relaţii vorbea, în urmă cu multe decenii, un savant de renume mondial ca Paul Rivet, iar alţi oameni de ştiinţă au remarcat că lîngă Tiahuanaco, pe ţărmul bolivian al lacului Titicaca, vechi centru religios preincas, se găseşte un loc numit „Buricul Pămîntului", amintind de acel *Te pito no te Henua* — numele tradiţional al Insulei Paştelui. Or, după cum demonstrează oamenii de ştiinţă, locuitori mai vechi ai Oceaniei au lăsat urme nu numai în Insula Paştelui, dar şi în Noua Zeelandă, în Hawaii şi în alte insule din bazinul Pacificului — ceea ce ne duce la următoarea ipoteză: dacă insulele respective au fost populate, prin migraţii de la Apus, în mai multe etape (probabil în veacurile XII—XIV), oare nu este posibil ca locuitorii străvechi ai acestor insule să fi venit aici, tot prin migraţii într-o epocă anterioară, de la Răsărit? Ipoteză interesantă, nu lipsită de argumente.

Să vedem, mai întîi, care sînt argumentele în favoarea migraţiilor dinspre nord şi nord-vest, care au început să se contureze încă din al doilea deceniu al veacului trecut, o dată cu apariţia jurnalului de călătorie al germanului (de origine franceză) Adalbert von Chamisso, care a făcut parte din expediţia de pe nava *Riurik* (1815—1818) condusă de rusul (de origine germană) Otto von Kotzebue. Astăzi, Chamisso este cunoscut numai ca prozator — nuvela fantastică *Extraordinara poveste a lui Peter Schlemihl* a apărut în 1814, cu un an înainte de plecarea în călătoria pe bricul *Riurik*; el a fost însă nu numai prozator şi un remarcabil poet, ci şi botanist şi cercetător de meleaguri îndepărtate — şi cel dintîi a remarcat că idiomurile vorbite în insulele polineziene prezintă asemănări cu cele din Indonezia. Mai tîrziu, cercetările lingviştilor au demonstrat existenţa de rădăcini comune la unele cuvinte folosite în graiurile malaieze din sud-estul Asiei şi în cele din insulele Oceaniei, şi astfel s-a ajuns la ipoteza migraţiunii malaiezo-polineziene — o deplasare determinată probabil de factori economici şi sociali — care ar fi pornit din regiunile Asiei de Sud-Est către insulele care formează astăzi Polinezia.

Argumentelor de ordin lingvistic în favoarea acestei ipoteze li se asociază şi cele de ordin etnografic: la data sosirii europenilor, tehnica navigaţiei se afla la un nivel relativ ridicat, polinezienii întreprindeau călătorii destul de lungi, se orientau după stele şi foloseau curenţii marini — ceea ce duce la supoziţia că moşteniseră arta navigaţiei de la malaiezi, cu care aveau comun şi utilizarea luntrelor cu balansier (pe alocuri folosite pînă astăzi). În sfîrşit, se pare că şi unele culturi (trestia-de-zahăr ş.a.) s-au deplasat, împreună cu malaiezii, către sud-est, unde au găsit soluri propice de dezvoltare.

Argumentele în favoarea unor migraţii de la răsărit, dinspre coastele sud-americane, sînt tot atît de convingătoare şi tot atît de vechi: ele au început să se contureze cam în aceeaşi vreme, datorită cercetărilor întreprinse de englezul William Ellis, care a plecat (în 1816, prin urmare la un an după începerea călătoriei vasului *Riurik)* ca misionar în Hawaii, Tahiti şi alte regiuni ale Oceaniei, unde avea să stea vreme de nouă ani. În relatarea călătoriei sale *(Polynesian Researches*, Londra, 1829), Ellis menţionează asemănarea unor structuri sociale, de asemenea a unor tradiţii polineziene cu acelea ale populaţiilor amerindiene de pe coasta apuseană a Lumii Noi; la aceasta se adaugă denumiri comune, de pildă a batatului american *(Ipomoea batatas* sau cartoful dulce, cum i se mai spune) numit *kumara* în unele idiomuri polineziene şi *kumar* în limbile *chechua* din vechiul Peru. Ellis s-a servit şi de un argument care în vremurile mai recente va juca un rol important în pasionanta întrecere sportivă-ştiinţifică pe care o menţionam: existenţa curentului ecuatorial de nord — care porneşte de la coastele Americii Centrale şi se îndreaptă spre insulele Hawaii — de unde concluzia că este mult mai lesne de ajuns în insulele Oceaniei dinspre Răsărit decît dinspre Asia de Sud-Est. Ipoteza emisă (cu oarecare timiditate) de W. Ellis n-a stîrnit, la vremea ei,

cine ştie ce interes în rîndurile oamenilor de ştiinţă, ulterior însă — mai ales către sfîrşitul secolului trecut — cercetări întreprinse în insulele Oceaniei păreau să aducă noi argumente în favoarea ei: în legendele polinezienilor culese de etnografi revin cu insistenţă şefi, mari şefi, regi şi chiar zei veniţi din Răsărit în fruntea unei flotile de luntre; de asemenea, s-a stabilit că unele plante de cultură răspîndite în Polinezia sînt originare din Lumea Nouă. Adversarii ipotezei lui W. Ellis aveau însă şi ei contraargumentele lor: semînţele plantelor nu călătoresc numai cu navele grupurilor migratoare, ci şi cu alte mijloace (valurile, vînturile...) — iar legendele sînt, totuşi, numai legende...

Prima jumătate a veacului nostru, bîntuită de două războaie pustiitoare, n-a rezolvat în vreun sens disputa dintre adepţii ipotezei asiatice şi cei ai ipotezei sud-americane. Printre adepţii acesteia din urmă se numără, cum arătam, şi Thor Heyerdahl, care în anii imediat următori celui de-al doilea război mondial a hotărît să înlăture printr-o performanţă spectaculoasă argumentul-cheie al „adversarilor": vechii peruvieni, pretindeau aceştia, n-ar fi putut străbate asemenea distanţe pe Oceanul Pacific, deoarece nu foloseau pentru navigaţie decît plute. Or, Heyerdahl pornea de la premiza că în migraţiile pe ocean distanţele nu constituie un factor decisiv dacă direcţiile vînturilor şi curenţilor sînt favorabile — drept care a hotărît să întreprindă o expediţie care să repete drumul (ipotetic) străbătut de vechii locuitori din Tiahuanaco, între coastele peruviene şi insulele din răsăritul Pacificului.

Thor Heyerdahl abia împlinise 33 de ani cînd a pornit în expediţia sa şi nu era prea cunoscut, deşi stîrnise unele discuţii şi fusese învinuit de „superficialitate", de „argumentaţie neconcludentă", de „grabă în formularea concluziilor", de „comentarea arbitrară a opiniilor altor oameni de ştiinţă". Împreună cu cîţiva prieteni care-i împărtăşeau nu numai părerile, dar şi spiritul sportiv — şi, ca să spunem lucrurilor pe nume, o oarecare înclinaţie către aventură — a pornit la drum pe o plută din lemn de balsa, legată cu funii din fibre vegetale, aşadar în condiţiile pe care le-ar fi avut, cu veacuri în urmă, vechii peruvieni; astfel a străbătut circa 8 000 km între Callao (Peru) şi Arhipelagul Touamotou, iar cartea în care relata călătoria a devenit un *bestseller* şi l-a făcut cunoscut în lumea întreagă. Chiar dacă privită din punct de vedere strict ştiinţific performanţa lui T. Heyerdahl are o valoare echivocă (el a demonstrat că o asemenea migraţie *ar fi putut avea loc*, iar nu că a şi avut loc), nu este mai puţin adevărat că ea constituie într-adevăr o performanţă — în ea regăsim unele dintre atributele specifice marilor expediţii de explorare din trecut: cutezanţa, perseverenţa, pornirea către acţiunea riscantă, primejdioasă, către aventură.

Expediţia *Kon-Tiki* n-a constituit o premieră mondială: călătoriile pentru demonstrarea experimentală a unor ipoteze ştiinţifice, chiar a unora de

ordin istorico-etnografic, constituie o iniţiativă mai veche. Francezul Eric de Bishop, unul dintre partizanii ipotezei că migraţiile polineziene s-au efectuat de la vest spre est, a colindat, încă în anii dinainte de război, insulele Oceaniei cu o barcă dublă de tip polinezian. Într-o discuţie avută în anul 1956 cu Bengt Danielssohn (unul dintre membrii expediţiei *Kon-Tiki*,) Bishop, referindu-se la un proiect al său, spunea: „Scopul călătoriei pe care o voi face este tot atît de serios ca şi acel al călătoriei întreprinse de voi pe *Kon-Tiki*. Diferenţa însă constă în faptul că eu intenţionez să dovedesc o teorie cu totul opusă. Voi demonstra că polinezienii plecau din insulele lor spre America de Sud...". În acelaşi an, Bishop şi-a construit o plută din lemn de bambus şi, împreună cu patru însoţitori, a plecat din insula Tahiti; pluta a fost dusă de curenţi şi vînturi spre est, în direcţia cea bună, vreme de două luni. Apoi s-au ivit greutăţi — vîntul şi curenţii au deviat de cîteva ori pluta. În a patra lună, cînd navigatorii străbătuseră aproape cinci şesimi din drum, s-a dezlănţuit un uragan puternic, care i-a silit să abandoneze, lansînd prin radio semnalul de alarmă; au fost luaţi la bordul unei nave militare atunci cînd nu mai aveau de parcurs decît 900 km pînă la ţărmul american şi se aflau nu departe de insulele Juan Fernandez.

O primă concluzie: vînturile şi curenţii din bazinul răsăritean al Pacificului sînt încă prea puţin cunoscuţi — şi capricioşi, de vreme ce o simplă plută (fie ea din lemn de balsa sau din bambus) poate efectua drumuri în sensuri diametral opuse. De asemenea, se cuvine să remarcăm că performanţa realizată de Bishop (la vîrsta de aproape 70 ani) nu trebuie socotită mai prejos de cea a lui Heyerdahl (care abia împlinise 33 ani), deşi acesta din urmă s-a bucurat de o mai largă popularitate, probabil şi datorită faptului că realizatorul ei este în mai mare măsură preocupat de publicitate... În sfîrşit, o ultimă observaţie se referă la factorii de risc, nu tocmai neglijabili, ai unor asemenea acţiuni: Bishop a murit în mod tragic, doi ani după călătoria în Pacificul de Est, în cursul altei expediţii, la cîteva zile înainte de apariţia cărţii sale *Cap à l'Est*.

În ciuda acestor factori de risc, sîntem martorii unei adevărate avalanşe de călătorii pe mare cu tot felul de ambarcaţii primitive sau improvizate, de obicei veliere dar şi plute, călătorii în grup sau solitare — acţiuni nesigure, primejdioase, care nu o dată s-au sfîrşit tragic. Scopul: o carte de tipul *Străbătînd Atlanticul* (eventual Pacificul) sau *Singur în jurul lumii* etc. şi poate o menţiune în cartea recordurilor editată de Guiness. Mulţi dintre aceşti performeri, temerari irezistibil atraşi de călătorii marcate de neprevăzut şi aventură, merită admiraţia noastră. Cu atît mai mult o merită oamenii de ştiinţă al căror scop nu este exclusiv performanţa cu caracter sportiv — savanţi ca Thor Heyerdahl şi Eric de Bishop, care au demonstrat că din Oceania se poate ajunge în America de Sud şi că din Peru se poate ajunge în Oceania pe plute de bambus şi, respectiv, balsa.

În fapt, se aduc astfel argumente în favoarea ipotezei unor duble migraţii — unele mai vechi, dinspre Peru, altele mai recente, dinspre Asia. Ipoteza nu întruneşte, desigur, sufragii unanime — însuşi termenul migraţie include ideea unei deplasări în masă — „cu căţel şi cu purcel", cum spune vorba populară; migraţiile sînt determinate de factori economici, sociali sau naturali, iar scopul lor (mărturisit sau nu) este, în general, de a întemeia în altă parte aşezări bazate pe aceleaşi relaţii, credinţe şi norme de viaţă caracteristice grupului de migraţie; or, asemenea deplasări masive pe ocean sînt extrem de dificile cu mijloace atît de primitive şi fragile cum sînt plutele, chiar dacă alcătuite din materiale rezistente ca lemnul de balsa sau bambusul. Fiindcă trebuie să luăm în consideraţie şi faptul că întemeierea unor comunităţi noi presupune prezenţa femeilor în grupurile migratoare (altfel respectiva comunitate s-ar stinge după o singură generaţie...), ceea ce iarăşi sporeşte dificultăţile deplasării, mai ales că între insulele situate în bazinul central al Pacificului distanţele sînt enorme. Evident că putem pleca de la presupunerea că — după cum reiese din numeroase legende polineziene — grupurile migratoare, formate numai din bărbaţi, au găsit în insulele respective femei aparţinînd unei populaţii mai vechi (ceea ce nu este exclus, „răpirea sabinelor" din istoria Romei antice corespunde, aşa cum arătam, unei practici larg răspîndite în perioadele caracterizate prin migraţii masive); în acest caz, însă, ne aflăm în faţa unei noi întrebări sortite să rămînă deocamdată fără răspuns: cine erau aceste populaţii „mai vechi" şi de unde au venit?

Este o problemă pe care un cercetător modern ca Fr. Mazière (din lucrarea căruia am mai citat) o pune astfel: „Aici (este vorba, firește, de Insula Paştelui — n.n.) apar anumite urme ale acestui popor antediluvian, a cărui prezenţă începem s-o regăsim şi care va pune sub semnul întrebării toate noţiunile de timp şi de etică pe care ştiinţa noastră a voit să i le impună, fie din orgoliu, fie dintr-o extremă sărăcie a cunoaşterii". Şi, mai departe: „Aflînd despre existenţa acestei rase antediluviene şi neavînd îndoieli asupra nivelului de cunoaştere a unei cu totul alte lumi, anumite informaţii culese pe Insula Paştelui, pe care am fost autorizaţi să le înregistrăm, mi-au părut că trebuie comunicate cu luciditate..."

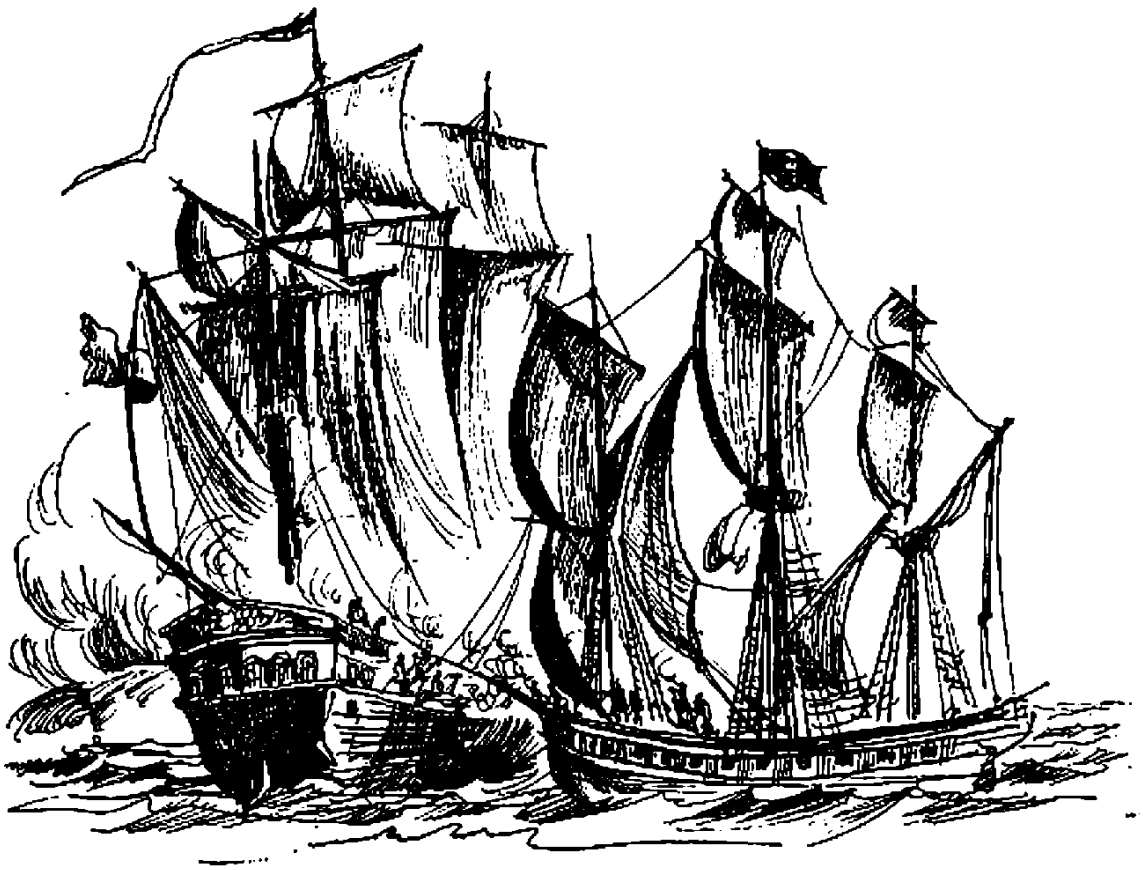
Numărul impresionant de lucrări despre insulele Polineziei — fie cu caracter strict ştiinţific, fie scrise la nivel mediu şi accesibile unor cercuri mai largi de cititori — sînt, în majoritate, rodul unor călătorii presărate cu întîmplări şi situaţii neobişnuite, imprevizibile, uneori primejdioase, care le dau acea nuanţă de aventură atît de atrăgătoare pentru cititor; după cum atrăgătoare sînt însăşi chestiunile neelucidate, „tainele" acestor insule care preocupă numeroşi cercetători moderni: originea celor mai vechi locuitori din Insula Paştelui, Noua Zeelandă, Hawaii şi din alte părţi; originea „tăbliţelor vorbitoare" cu scriere *rongo-rongo* din Insula Paştelui, o scriere cum nu

se mai găseşte nicăieri în altă parte, înfăţişarea caracteristică, stînd mărturie pentru o artă relativ evoluată, a statuilor din Insula Paştelui şi din cîteva insule ale Arhipelagului Societăţii; existenţa unor cuvinte de origine necunoscută în familia de limbi malaiezo-polineziană, desemnînd anumite construcţii sau folosite de preoţi în exorcisme şi activitatea sacerdotală — şi multe altele.

În centrul acestor probleme neelucidate se află Insula Paştelui, cel mai izolat colţ de lume, care pare să deţină cheia tuturor enigmelor. Tocmai din pricina acestei izolări, în largul celui mai vast ocean de pe planeta noastră, o expediţie pînă la „Buricul Pămîntului" cere investiţii enorme în energie şi fonduri — şi totuşi, nu puţini sînt oamenii de ştiinţă ca şi amatorii entuziaşti atraşi de necunoscut care reuşesc să adune suma necesară şi vin aici, unde stau cîteva săptămîni sau cîteva luni, apoi se întorc şi scriu o carte care de obicei este un succes de librărie. Din păcate, performanţele spectaculoase ale unora dintre expediţii — avînd, cum am văzut, un pronunţat caracter sportiv — n-au dus, în ultima vreme, la descoperirea unor date noi, ci numai la emiterea unor ipoteze noi, unele dintre ele foarte interesante de altfel. Dar poate că nu este departe vremea cînd o expediţie prevăzută cu întreg arsenalul ştiinţei moderne va reuşi să ridice, măcar în parte, vălul de mister — şi atunci, poate că „Insula celor o mie de enigme" ni se va spovedi, iar tainele ei nu vor mai fi taine...

POVESTIRI CU PIRAȚI: SUB FLAMURA CU CAP DE MORT

Neplăcutele aventuri prin care au trecut filosoful grec Platon și generalul roman Cezar. *Aethiopika* lui Heliodor, un roman cu piraţi din secolul al III-lea. Vikingii: „Pe unde trec normanzii, nici lătrat de cîine nu se mai aude". Piratul Störtebeker: cum se făuresc legendele moderne. În legătură cu originea piratului Barbarossa. Corsarii Majestăţii Sale. Isprăvile lui Morgan Roșcovanul, amiral de Jamaica. Anne Bonny și Mary Read pe nava *Dragon*.

DOUĂ SÎNT LUCRURILE DE MIRARE pentru cel ce studiază istoria pirateriei şi influenţa pe care tîlharii mărilor şi faptele lor au exercitat-o asupra literaturii în general şi, firește, asupra literaturii de aventuri în mod special. Primul: numărul enorm de „povestiri cu piraţi" — unul dintre comentatorii lui Philip Gosse (autorul unei *History of Piracy*, Burt Franklin, New York, 1932; o primă versiune românească a apărut în 1942, la Edit. Şcoalelor, Craiova — o a doua în 1974, la Edit. Politică, Bucureşti; este o lucrare de referinţă în domeniu) a încercat să le numere după fişele Bibliotecii publice din New York şi, după ce a trecut de o mie, s-a lăsat păgubaş... Al doilea: atracţia oarecum ciudată pe care au exercitat-o piraţii şi fărădelegile lor asupra autorilor de povestiri (mai tîrziu şi asupra autorilor de benzi desenate, de scenarii de film şi seriale T.V.) — ciudată deoarece, în fond, istoria pirateriei este un lung şir de violenţe, de tîlhării şi jafuri, de acţiuni brutale, uneori de o ferocitate care întrece orice închipuire. Fiindcă este în afară de orice îndoială că piraţii, aceşti tîlhari ai mărilor, au fost, înainte de toate, jefuitori şi ucigaşi.

Se pot găsi, desigur, unele justificări pentru aceste preferinţe ale autorilor de romane de aventuri, între care cea mai îndreptăţită ar fi faptul că din rîndurile piraţilor s-au ridicat cîţiva mari amirali, că unii dintre „vagabonzii mărilor" au descoperit noi pămînturi, completînd hărţile geografice, ba chiar au făcut să progreseze meşteşugul navigaţiei şi al construcţiilor navale. Chiar aşa i-au şi înfăţişat cei mai buni autori de romane de aventuri — eroii lor, piraţi şi corsari, sînt uneori generoşi, alteori brutali, totdeauna de o temeritate demnă de o cauză mai bună — pana acestor naratori a dat isprăvilor piratereşti un suflu de romantism care ne-a legănat anii adolescenţei şi stăruie adesea peste cei ai maturităţii, stimulîndu-ne fantezia, făcîndu-ne să vedem cu ochii minţii chipuri stranii, întîmplări ieşite din comun, meleaguri îndepărtate pe care altfel închipuirea noastră cu greu le-ar fi putut zămisli. Fiindcă, aşa cum pe bună dreptate afirmă Philip Gosse, unul dintre cei mai competenţi cunoscători ai isprăvilor acestor tîlhari: „Istoria pirateriei nu este [...] numai o cronică înspăimîntătoare a triumfului legii; de asemenea, ea este mai mult decît o înşiruire de povestiri fanteziste despre aur, lupte şi aventuri. Ea îşi are partea ei amuzantă şi totodată învăţătura ei stranie, întîmplările ei groteşti şi ceea ce este bizar în firea omenească".

Despre piraţi au scris şi marii clasici ai literaturii: cîteva dintre cele o sută de povestiri din *Decameronul* lui Boccaccio ne prezintă, episodic, piraţii sarazini care bîntuiau în acea vreme (secolul al XIV-lea) în apusul Mediteranei, avîndu-şi ascunzătorile în porturile din nordul Africii, regiune cunoscută atunci sub numele de Coastele Barbareşti; Cervantes a scris o piesă de teatru, *Los tratos de Argel*, în care e vorba de ostatici luaţi de aceşti piraţi barbareşti şi vînduţi la tîrgurile de sclavi — şi a scris-o în deplină cunoştinţă de cauză, de vreme ce el însuşi a stat cinci ani în captivitate, la Alger, pînă ce a fost răscumpărat. Nici Shakespeare n-a scăpat de tentaţie — eroul său Hamlet fusese capturat de piraţi, după cum rezultă din scrisoarea citită de Horaţiu (actul IV, scena 6), care l-au eliberat după ce „a încheiat un tîrg bun" cu ei — ceea ce nu trebuie să ne mire: perioada elisabetană a cunoscut cîţiva dintre cei mai mari corsari din istorie, ca Frobisher, Raleigh sau Drake, care se pare că împărţeau cu regina însăşi prăzile bogate obţinute din jefuirea galioanelor spaniole.

Secolele XVIII şi XIX cunosc o mare dezvoltare a povestirilor cu piraţi, domeniu în care găsim nume ca: Defoe, H. Melville, Jack London, R.L. Stevenson, J. Conrad; în veacul al XX-lea B. Traven, R. Sabatini şi (pe meleagurile noastre şi foarte aproape de zilele noastre) Radu Tudoran, căci *Toate pînzele sus* (Edit. Tineretului, numeroase reeditări) nu este numai romanul căutării prietenului Pierre Vaillant ci şi al dejucării planurilor tîlhăreşti ale piratului Spînu.

Pirateria este tot atît de veche ca şi navigaţia, ea apare în cele mai vechi mituri şi legende. Despre Dionisos, de pildă, ni se spune că a fost capturat de „tîlhari ai mării" care vroiau să-l vîndă ca sclav, dar zeul nostru, înzestrat cu puteri supranaturale ca orice zeu, i-a transformat pe piraţi în delfini — şi astfel viţa de vie şi-a păstrat protectorul, iar iubitorii de vin bun au cui închina cupele. În fond, şi expediţia argonauţilor, plasată aproximativ în a doua jumătate a secolului al XIII-lea î.e.n., avea un caracter pirateresc de vreme ce-şi propunea jefuirea unei regiuni de coastă, astfel că putem spune că *Argo* a fost prima navă de piraţi al cărei nume ni s-a păstrat pînă astăzi, iar Iason primul „căpitan" de piraţi. Nici eroii homerici nu prea aveau scrupule în această privinţă — Ulise întreprinde şi el o expediţie de pradă împotriva coastelor egiptene (*Odiseea*, cîntul al XIV-lea, versurile 338—361), după ce jefuise şi cetatea ciconilor: „*Surpai cetatea, ucisei bărbaţii,/ Femeile luînd şi-avere multă,/ Le-mpărţirăm între noi, ca nimeni/ Să nu fie lipsit de parte dreaptă*", îi relatează el lui Alcinou, regele feacilor; aurul şi sclavii (mai ales sclavele) au fost vreme de multe veacuri principalele obiective ale expediţiilor piraterești din Mediterana (şi de pe alte mări ale planetei noastre).

Atît miturile cît şi textele homerice (ale căror origini se plasează într-o perioadă incertă şi învăluită de o aureolă romanţioasă la care au contribuit, fără îndoială, şi multe opere literare) nu relatează despre pirateria ca despre

o îndeletnicire reprobabilă, ba am putea chiar spune că dimpotrivă — o socotesc ca pe o profesiune onorabilă, necesitînd curaj, inteligenţă şi o anume calificare. Ne-o confirmă primele texte istorice despre pirateriе; Tucidide (în primul volum al operei sale) o spune limpede: „De mult, elenii şi barbarii care locuiau pe coaste şi în insule, cum au început să călătorească pe nave unii la alţii, s-au apucat de pirateriе [...] Faptele acestea nu erau socotite pe atunci o ruşine, dimpotrivă, făceau mai degrabă cinste". Textul acesta, din secolul al V-lea î.e.n., va fi întărit, mai tîrziu, de altele, aparţinînd lui Herodot, Xenofon şi Plutarc. De altfel, în greaca veche, termenul *peirates* nu are numai înţelesul de „pirat" ci şi pe acela de „aventurier" şi „descoperitor de ţărmuri noi". Moştenitori ai culturii eline, romanii vor folosi expresia *ars piratica* — aşadar „arta" sau „meşteşugul" pirateriei.

Oricît ar părea de curios (fiind vorba de negustori), aceeaşi mentalitate o întîlnim la pricepuţii navigatori şi neguţători care au fost fenicienii — adepţi, se pare, ai principiului: „cumpără ce nu poţi lua ca pradă" —, căci iată ce ne relatează Herodot (în cartea întîia a operei sale); „Fenicienii sosiră la Argos şi-şi expuseră aici mărfurile. În a cincea sau a şasea zi după sosirea lor, după ce îşi vînduseră aproape toate mărfurile, iată că apăru pe ţărm, împreună cu numeroase alte femei, fiica regelui, care după cum povestesc grecii se numea Jo [...] Ele se aflau lîngă partea din spate a navei şi cumpărau acele mărfuri care li se păreau mai plăcute. Fenicienii se înţeleseră între ei să le răpească. Ce-i drept, cea mai mare parte a femeilor reuşi să scape cu fuga, dar Jo, împreună cu alte cîteva, fu răpită şi dusă pe navă [...]"

Nu trebuie să ne închipuim că, în vremurile mai vechi ale pirateriei, unicul rol al femeilor a fost acela de a constitui un obiect de jaf, apoi o marfă vîndută pe pieţele de sclavi ale Orientului. Dimpotrivă, în urmă cu aproape treizeci de veacuri Elissa din Tyr, fiica unui „lup de mare" fenician, va fi promotoarea unei expediţii piraterеşti ce va aduce profunde schimbări economice în Mediterana. Frumoasa Elissa era căsătorită cu Sicharbas, bogat armator şi iscusit căpitan de vas, care, ocazional, organiza şi cîte o expediţie de jaf, ca orice neguţător fenician care se respecta... Fratele Elissei, pus pe o înavuţire şi mai rapidă, atacă nava cumnatului său şi-l ucise — fără însă a găsi bogăţiile căutate, deoarece Sicharbas, avînd unele bănuieli, le îngropase pe un ţărm pustiu. Iată deci şi prima menţiune (sîntem în anul 800 î.e.n.!) despre o comoară ascunsă de piraţi — temă care mai tîrziu va constitui o sursă de inspiraţie pentru mulţi autori de romane de aventuri. (Un exemplu „clasic", dacă se poate spune astfel, este *Comoara din insulă* de R.L. Stevenson, dar şi *Contele de Monte Cristo* de Al. Dumas — acesta din urmă nu este, desigur, autor de povestiri de piraţi, totuşi eroul său şi-a procurat, dacă nu şi titlul nobiliar, în orice caz numele şi imensa bogăţie dezgropînd „comoara" din insula indicată de prietenul său abatele Faria).

Dar să ne întoarcem la Elissa care, înștiințată de moartea tragică a soțului ei și de locul unde se află ascunsă comoara, echipă în grabă o altă navă, acostă pe țărmul cel pustiu, scoase aurul și nestematele din ascunzătoarea lor, le transportă pe vas și porni mai departe. Cîteva zile după aceea se opri scurtă vreme în Cipru, doar pentru a răpi cincizeci de fete și a le aduce pe bord: frumoasa Elissa era credincioasă memoriei soțului ei și prin acest act pirateresc scăpa de insistențele echipajului... Mai tîrziu, pe coasta Libiei, ea înființă cetatea Cartagina, dar cînd regele maur Hiarbas deveni, la rîndul lui, insistent, porunci oamenilor ei să se urce pe bord și să pregătească nava de plecare. Atunci oamenii din echipaj, care se căsătoriseră și se obișnuiseră cu locurile, dădură foc vasului; cînd vîlvătaia incendiului se ridică în toată puterea, Elissa se aruncă pe neașteptate în flăcări, găsindu-și astfel o moarte eroică. Băștinașii au supranumit-o, după aceea, Deido, adică „cea neînduplecată", iar poeții de mai tîrziu i-au cîntat curajul și fidelitatea — numai poetul Virgil a găsit pentru sinuciderea ei o altă explicație, și anume o dragoste neîmpărtășită.

Cercetători mai noi sînt de părere că — întocmai ca expediția navei *Argo* și ca unele dintre episoadele homerice — povestea Elissei este țesută în jurul unor realități istorice. Oricum, Cartagina a dăinuit cîteva veacuri, a dat marinari și negustori (și, firește, pirați) renumiți — și a purtat războaie grele împotriva romanilor. Cît despre Elissa din Tyr, ea este prima femeie pirat al cărui nume s-a păstrat pînă în zilele noastre; în veacurile următoare ea va avea cîteva urmașe tot atît de temerare și de neînduplecate ca și ea (cum vom încerca să arătăm în cele ce urmează).

Trei dintre bărbații vestiți ai lumii antice au avut de suferit, într-un fel sau altul, de pe urma piraților: filosoful Platon și marii comandanți de oști care au fost Alexandru și Cezar. Filosoful a trăit cîtva timp la curtea din Siracuza a tiranului Dionisos al Siciliei, care, ori de cîte ori vistieria sa era pe cale să se golească, organiza expediții de jaf, prădînd coastele bogate ale Etruriei cu aceeași înverșunare cu care etruscii le prădau pe ale Siciliei. La un moment dat, cînd vistieria era din nou secătuită de viața luxoasă ce domnea la curtea tiranului, acesta îl consultă pe Platon, care își expuse punctul de vedere: nu expedițiile de jaf împotriva etruscilor sînt în măsură să însănătoșească finanțele țării, ci reducerea cheltuielilor la curte și încurajarea agriculturii. Furios, Dionisos răspunse că va începe imediat cu reducerea cheltuielilor, renunțînd să-l mai găzduiască pe filosof și că-l va trimite în patrie. Căpitanului vasului, pirat și om de încredere de-al său, Dionisos îi porunci să-l ducă pe ilustrul oaspete în insula Aigina și să-l vîndă acolo la tîrgul de sclavi. Așa se face că marele Platon era cît pe ce să-și sfîrșească viața ca sclav de galeră. Din fericire, se găsiră prieteni binevoitori care îl răscumpărară aducîndu-l la Atena.

Această întîmplare datează din jurul anului 360 î.e.n.; cam la două decenii după neplăcuta aventură a filosofului Platon, se va desfăşura o conversaţie interesantă între piratul Aristonikos din Chios şi Alexandru cel Mare (căruia literatura noastră populară i-a adăugat numele de Machedon, după ţara-i de origine). Aristonikos aborda navele aflate în drum spre Smirna, le jefuia şi vindea încărcăturile în diferite alte porturi, unde mărfurile respective aveau căutare. Iar insula Chios înflorea sub conducerea piratului-filosof, poeţii cîntau în versuri homerice succesele lui pe mare, palate şi statui de marmoră răsăreau de sub mîinile pricepute ale arhitecţilor şi sculptorilor. Pînă într-o bună zi, cînd galerelor încărcate de pradă le ieşi înainte flota macedoneană; piraţii fură ucişi pînă la unul, în afară de Aristonikos, care fu adus în faţa lui Alexandru. A avut loc o conversaţie pe care, mai tîrziu, ne-o relatează, într-una dintre scrierile sale, sfîntul Augustin (unul dintre teologii cunoscuţi sub denumirea de „părinţi ai bisericii").

Aşadar, Alexandru, referindu-se la jafurile, masacrele şi celelalte fărădelegi inerente îndeletnicirii de pirat, a întrebat: „De ce ai făcut toate acestea?" iar Aristonikos i-a răspuns: „Am făcut în mic acelaşi lucru pe care tu l-ai făcut în mare. Dar mie, lumea îmi zice pirat."

Rămîne deschisă întrebarea dacă marele comandant de oşti l-a graţiat pe micul pirat. Istoria nu ne-o spune şi nici nu atestă autenticitatea dialogului de mai sus: teologul Augustin (354—430) a trăit cam la şapte sute de ani după ce a avut loc conversaţia dintre Aristonikos şi Alexandru — dacă a avut vreodată loc.

În sfîrşit, înainte de a relata interesanta aventură prin care a trecut Cezar cu prilejul unei călătorii, se cuvine să vorbim de cilicieni, piraţii cei mai cruzi şi mai lipsiţi de scrupule pe care i-a cunoscut lumea antică. Ravagiile pe care le-au produs au afectat adînc navigaţia şi comerţul maritim din vremea lor: au prădat, în cîteva decenii, mai mult de patru sute de oraşe, precum şi insulele Samos şi Samothrake — pe aceasta din urmă aflîndu-se (întocmai ca la Delos) un templu unde navigatorii şi negustorii greci aduceau ofrande; din jefuirea acestui templu piraţii s-au întors cu o pradă evaluată la o mie de talanţi (sumă enormă, echivalentă astăzi cu peste un milion de dolari-aur), inclusiv numeroase opere de artă provenite din toate regiunile bazinului mediteranean, opere care s-au pierdut astfel pentru totdeauna. Flotele piraţilor cilicieni cuprindeau în jurul anului 100 î.e.n. circa o mie de nave, ceea ce pentru acea vreme constituia o cifră considerabilă şi făcea din piraţii cilicieni unul dintre principalii adversari politici ai Romei. Chiar în perioadele cînd nu înfruntau direct Roma, ei sprijineau pe oricine ridica armele împotriva ei; l-au sprijinit pe Sertorius, cînd acesta, fugind în Spania, a început să organizeze o armată împotriva Romei: pentru a-l salva de trupele romane, piraţii l-au transportat, împreună cu ultimii soldaţi care-i rămă-

seseră credincioşi, în insula Pityussa din arhipelagul Balearelor. Cînd Spartacus a ajuns, în fruntea grupelor sale de sclavi eliberaţi, la strîmtoarea Messina, cilicienii s-au oferit să-i transporte pe mare, în siguranţă, primind şi o sumă importantă drept arvună; de ce n-au făcut-o, nu este pe deplin lămurit nici pînă astăzi, dar mulţi istorici sînt înclinaţi să creadă că este vorba pur şi simplu de trădare — şi astfel Crassus a reuşit să înece în sînge răscoala condusă de Spartacus şi să înşire, de la Capua la Roma, sclavi răstigniţi de stîlpi şi de copacii care străjuiau şoseaua.

Întîlnirea lui Cezar cu piraţii cilicieni a avut loc pe vremea cînd era doar un tînăr de douăzeci şi doi de ani; amărît din pricină că pierduse un proces (mai tîrziu avea să devină unul dintre oratorii străluciţi ai vremii lui), hotărî să se retragă din viaţa publică şi să plece la Rhodos, pentru a urma acolo cursurile de retorică, pe atunci celebre, ale lui Apollonius Molo. În largul coastei stîncoase a Cariei, în dreptul insulei Pharmacussa, nava pe care călătorea a fost capturată de piraţi. Şi iată-l pe tînărul Cezar prizonier al piraţilor cilicieni.

Îmbrăcat după cum cerea moda la Roma şi însoţit de mai mulţi servitori şi sclavi, tînărul patrician părea un captiv de seamă şi, conform obiceiului, s-a pus imediat problema răscumpărării. La întrebarea căpeteniei piraţilor cît acceptă să plătească romanul pentru eliberarea lui, Cezar, dispreţuitor, a refuzat să răspundă; drept urmare, căpitanul s-a întors către secundul său, întrebîndu-l cît valorează captivul, după părerea lui; zece talanţi ar fi o sumă echitabilă, aprecie secundul. Înfuriat de tăcerea dispreţuitoare a captivului, căpetenia piraţilor hotărî dublarea preţului: douăzeci de talanţi. Drept care Cezar, cu sprîncenele încruntate, se răsti la el: „Dacă ţi-ai cunoaşte meseria, ţi-ai da seama că valorez cel puţin cincizeci de talanţi!"

În timp ce cîţiva însoţitori de-ai săi erau plecaţi să aducă suma necesară răscumpărării, tînărul roman îşi petrecea vremea făcînd zilnic exerciţii fizice, redactînd discursuri şi scriind poeme, pe care apoi le declama în faţa piraţilor care, pînă la urmă, nu mai vorbeau despre el decît numindu-l „nărodul de roman". La rîndul lui, tînărul patrician îi dispreţuia pe răpitorii săi pentru apucăturile lor grosolane, pentru lipsa lor de educaţie şi nu se sfia să le spună în faţă acest lucru; mai ales îi făcea plăcere să le descrie în amănunţime ce vor păţi cînd îi vor cădea în mînă, cum îi va răstigni — răstignirea fiind, în acea vreme, modul roman de execuţie a tîlharilor şi sclavilor revoltaţi. După cîteva săptămîni, trimişii lui Cezar se întoarseră anunţînd că răscumpărarea este depusă la Milet.

Eliberat din captivitate şi debarcat undeva pe coasta Asiei Mici, Cezar porni la executarea planului pe care-l concepuse şi la recuperarea răscumpărării. Primi de la Valerius, comandantul garnizoanei romane, patru galere de război cu care reuşi să-i ia prin surprindere pe piraţi, care încă nu sfîrşiseră de sărbătorit strălucita lovitură pe care o dăduseră. Legaţi fedeleş în

calele galerelor romane, piraţii, în număr de trei sute şi cincizeci, îşi dădură seama că „nărodul de roman" nu era chiar atît de nărod... Împreună cu prizonierii şi cu cei cincizeci de talanţi recuperaţi, Cezar porni spre Pergam, unde îşi avea cartierul general Junius, pretorul provinciei Asia Mică şi singurul care avea dreptul să aplice pedeapsa capitală. Junius însă refuză: el nu slujea numai statul ci, conform obiceiului, trăgea din funcţia sa şi un profit personal — or piraţii erau bogaţi şi... recunoscători guvernatorului. Atunci Cezar hotărî de unul singur: profitînd de lipsa pretorului din oraş, porunci ca trei sute douăzeci de piraţi să fie executaţi prin strangulare, iar restul de treizeci prin răstignire. Acestora din urma le ţinu mai întîi o scurtă cuvîntare, amintindu-le ce le făgăduise şi accentuînd pe faptul că el se ţine totdeauna de cuvînt, după care le-a arătat că — deoarece au avut cinstea să-i asculte poemele — le acordă favoarea ca înainte de a fi răstigniţi să li se taie beregăţile. A doua zi a pornit mai departe spre Rhodos, la şcoala de retorică a lui Molo, unde inteligenţa lui îl ajută să recupereze cele cîteva săptămîni pierdute din pricina captivităţii pe nava piratească.

Philip Gosse, reluînd sub altă formă celebra frază a lui Pascal despre nasul Cleopatrei (care, „dacă ar fi fost mai scurt, ar fi schimbat faţa lumii"), socoteşte episodul răpirii lui Cezar de către piraţi „... *an event wich, had it turned out a trifle differently, might have changed the whole history of the world*" — („...o întîmplare care, dacă s-ar fi sfîrşit puţin mai altfel, ar fi putut schiba întreaga istorie a lumii"); o afirmaţie amuzantă, chiar dacă puţin cam îndrăzneaţă — constituind, de altfel, unica legătură dintre monumentala operă a matematicianului şi filosofului Pascal şi interesanta lucrare a lui Gosse.

Acţiunea de stîrpire a piraţilor din Mediterana, consemnată de istoricii romani sub numele de „Războiul piraţilor", a pus capăt numai vremelnic activităţii piratereşti atît de dăunătoare navigaţiei şi comerţului. Tot surse romane ne informează că, după înăbuşirea răscoalei iudeilor de către Titus, un număr important de răsculaţi s-au refugiat în vechile ascunzători ale piraţilor din răsăritul Mediteranei, punînd în primejdie coastele siriene şi egiptene. Alte surse ne aduc informaţii cu privire la o intensă activitate piratească în lungul coastei răsăritene a Africii, mai ales în Marea Roşie, pe unde trecea drumul maritim al mătăsii şi mirodeniilor — activitate care a continuat de-a lungul primelor veacuri ale erei noastre.

În această perioadă apare primul „roman cu piraţi" — *Aethiopika* al grecului Heliodor, scris în jurul anului 250 e.n. (după alţii, cu cîteva decenii mai tîrziu). Heliodor trebuie că era bine informat în privinţa activităţii piratereşti din vremea lui, fiind originar din oraşul sirian Emesa (sau Hemesa), situat la gura rîului Orontes, ai cărui locuitori făceau comerţ cu susan şi ulei de măsline, iar cînd condiţiile erau favorabile, mai organizau şi cîte o expediţie piratească, îndeletnicire care, cum am văzut, avea aici o veche tradiţie.

De fapt, *Aethiopika* nu este ceea ce înţelegem astăzi printr-un „roman cu piraţi", dar este primul roman în care pirateria şi piraţii joacă un rol destul de însemnat. Şi iată că, după ce vreme de veacuri piraţii au figurat numai în literatura istorică (Tucidide, Herodot, Tacit ş.a.) şi în poezia epică (Homer, Vergiliu ş.a.), ei pătrund şi în genul romanesc — şi încă foarte de timpuriu: *Aethiopika* se numără printre primele romane traduse în apusul Europei. El are o intrigă complicată, cu relatarea numeroaselor peripeţii prin care trece cuplul Theagen şi Haricleea.

O interesantă traducere românească — interesantă pentru limba folosită — a fost alcătuită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea de către „loghiotatul Kir Toma vel logofătul" („loghiotat" este titlu dat dascălilor greci în epoca fanariotă), traducere care se încheie astfel: „Sfîrşit ca acesta au luat alcătuirea întîmplărilor celor ethiopiceşti a lui Teagen şi a Haricleei, care o au alcătuit un bărbat fenician emesinean, la neam de cei despre răsărit, fiul lui Theodosie, Iliodor". Această versiune, precum şi altele mai vechi sau mai noi, a cunoscut o mare răspîndire şi la noi: Dimitrie Cantemir menţionează *Aethiopika*, iar Eminescu poseda un manuscris fragmentar din 1813. Romanul, care inaugurează genul erotic-picaresc a fost imitat de Calderon, Tasso şi Cervantes (în *Persyles şi Sigismunda*) — acesta din urmă fiind în măsură să folosească experienţa personală, de vreme ce a fost, cum am mai menţionat, prizonier al piraţilor sarazini.

Atestînd vechimea romanului lui Heliodor şi prioritatea în gen, se cuvine să menţionăm şi saga nordică: povestirile vechii literaturi scandinave (şi islandeze), în care mitul se împleteşte cu faptul istoric şi unde găsim numeroase relatări despre expediţii piratereşti. Cele mai vechi sagas nu pot fi datate — nici măcar cu aproximaţie, ca romanul despre Theagen şi Haricleea; deşi aşternute relativ tîrziu în scris, nu este exclus să fie anterioare romanului lui Heliodor, avînd însă dezavantajul circulaţiei orale — de unde şi incertitudinile privind datarea.

Autorii (anonimi) ai acestor sagas sînt acei navigatori temerari de pe mările neospitaliere ale Nordului. Cunoscuţi astăzi sub numele de normanzi („Oamenii nordului" — denumirea a apărut mai tîrziu, în Evul Mediu timpuriu), ei alcătuiau mai multe ramuri ale germanilor nordici care s-au aşezat, în jurul erei noastre, în Iutlanda şi Peninsula Scandinavă; erau ţărmuri dificile pentru navigaţie: Scandinavia are numeroase fiorduri, adesea ascunse de ceaţă, coasta de vest a Iutlandei e bîntuită de puternici curenţi marini, iar cea de răsărit are ape puţin adînci şi stînci înşelătoare. În ciuda acestor condiţii nefavorabile, aici s-au dezvoltat cei mai îndemînatici navigatori (şi piraţi) pe care i-a cunoscut, vreme de un mileniu, istoria şi care în literatură sînt cel mai adesea numiţi vikingi. Erau înalţi, viguroşi, cu ochi albaştri şi păr blond, uneori roşcat, purtau bărbi şi plete lungi; peste veşmintele de in

sau de lînă aveau mantale cu glugi din blănuri de animale (vulpi, dihori, jderi).

Nu s-au îndeletnicit dintotdeauna cu pirateria — în primele veacuri ale erei noastre ocupaţiile lor principale erau creşterea vitelor, vînătoarea şi pescuitul; dar, o dată cu creşterea populaţiei, aceste îndeletniciri s-au dovedit neîndestulătoare, mai ales că pămîntul era sărac şi nu îngăduia practicarea agriculturii decît în proporţii modeste; astfel au luat naştere expediţiile pe mare, mai întîi în ţări învecinate, apoi pe meleaguri tot mai îndepărtate — expediţii care adesea aveau ca scop unic jaful; cu vremea, pirateria a ajuns să ocupe un loc însemnat în viaţa acestor oameni aspri ca natura aspră în mijlocul căreia trăiau.

Normanzii aveau despre lume o concepţie fatalistă, cu totul deosebită, însă, de doctrinele fataliste orientale, care predică pasivitatea şi contemplaţia: vikingul care îşi găsea moartea pe cîmpul de luptă cu arma în mînă avea parte veşnic de bucuriile Walhallei, măreţul palat al lui Odin, în care veselia şi petrecerile se stingeau o dată cu căderea nopţii şi reînviau cu fiecare răsărit de soare. Lupul fioros care păzea cele cinci sute patruzeci de porţi ale Walhallei nu îngăduia decît celor temerari să intre, celor care-şi dovediseră curajul pe cîmpul de luptă şi pe ocean.

Un rol important îl juca în viaţa lor nava: era un mijloc de transport, o unealtă de pescuit şi o armă de luptă, unul dintre elementele centrale ale întregii vieţi. Bărbaţii care se asociau şi, îmbarcaţi pe una dintre „navele lungi" ale vikingilor, plecau într-o expediţie de pradă, formau o comunitate sudată, de cele mai multe ori legată şi prin relaţii de rudenie. Ei au putut întreprinde călătoriile lor adesea îndelungate (au ajuns şi în America) deoarece au reuşit să elaboreze o navă solidă, capabilă să înfrunte mările neliniştite ale Nordului, o navă caracterizată prin rapiditate şi uşurinţă în manevrare şi care constituia o revoluţie în tehnica construcţiilor navale ale vremii: *drakkarul*. Săpăturile arheologice au scos la iveală cîteva *drakkare* bine păstrate, astfel că astăzi cunoaştem tehnica lor de construcţie — de pildă, băncile vîslaşilor erau mobile, inovaţie de cea mai mare însemnătate, care reducea mult efortul pe care-l depuneau vîslaşii, iar furcile în care se sprijineau vîslele contribuiau la creşterea vitezei şi uşurau operaţiile de manevrare. (În zilele noastre, schiful, cea mai rapidă ambarcaţie sportivă, este echipat cu vîsle lungi şi scaune mobile — probele de schif 8+1 fiind, după părerea unanimă, cele mai spectaculoase din cadrul celor de canotaj.)

În privinţa orientării pe mare a vikingilor, unii cercetători sînt de părere că ar fi cunoscut proprietăţile acului magnetic; se ştie însă că nu cunoşteau steaua polară: noaptea se orientau după o stea dublă din constelaţia Girafa — situată între Ursa Mare şi Perseu şi menţionată în vechile lor cîntece sub numele Tyr — stea pe care o socoteau ca fiind ochiul luminos al unei divinităţi protectoare a navigatorilor. Cunoşteau direcţia vînturilor şi a curenţilor

marini, de asemenea direcţia migraţiei păsărilor călătoare. Aveau şi reguli de navigaţie, ce se transmiteau din generaţie în generaţie; la vîrsta bărbăţiei, băieţii erau iniţiaţi deopotrivă în meşteşugul armelor ca şi în cel al navigaţiei.

Cu „navele lungi" şi priceperea în meşteşugul navigaţiei, cu mentalitatea lor şi abilitatea în mînuirea armelor, normanzii au elaborat şi metode ale atacului pirateresc. Mica expediţie pirateresc㠠îndreptată împotriva vreunei aşezări de coastă se numea *strandhug:* apariţia bruscă, debarcarea, măcelărirea populaţiei, încărcarea *drakkarului* cu provizii şi alte bunuri jefuite, apoi incendierea aşezării şi îmbarcarea; totul nu ţinea decît cîteva ceasuri, cel mult o zi, astfel încît seniorul sau autorităţile locale nu aveau timp să strîngă o armată pentru a apăra aşezarea respectivă, ba de multe ori aflau de atac după ce piraţii erau departe.

Iată o întîmplare caracteristică pentru mentalităţile vikingilor, întîmplare relatată de unul dintre vechii poeţi nordici (scalzi), anume Egill Skallagrimson. Pornind împreună cu alţi vikingi să prade ţărmul german (după cum se vede, printre îndeletnicirile poetului nostru se număra şi mînuirea armelor, nu numai a penei...), nava lor a fost surprinsă în larg de numeroase bărci de pescari. Inferiori numericeşte, vikingii fură învinşi, legaţi zdravăn, apoi duşi într-un sat pescăresc de coastă. Bucuria locuitorilor era mare: pe lîngă nava vikingilor pe care o capturaseră aveau şi prilejul să se răzbune pe piraţii care le pustiiseră de cîteva ori satul. În aşteptarea zorilor, cînd normanzii urmau să-şi primească pedeapsa, ei fură închişi în hambarul celei mai de vază gospodării din sat; aici, unul dintre ei izbuti să-şi roadă funiile cu dinţii, apoi îi dezlegă şi pe ceilalţi; înainte de a se îndrepta spre ţărm, luară din hambar şi din grajd tot ce le căzu în mînă: grîu, vite, unelte. Se urcară în linişte pe nava lor şi, punînd mîna pe vîsle, se pregătiră să ia drumul către patrie. Atunci Egill le vorbi aşa: „Ceea ce am făptuit noi nu este vrednic de un luptător. Fiindcă am furat pe ascuns ca nişte laşi. Să mergem să spunem acelui om ce anume am luat de la dînsul, şi dacă va fi nevoie să ne batem". Nici unul dintre cei doisprezece vikingi n-a voit să se întoarcă, dar, cum Egill ţinea morţiş s-o facă, se hotărîră să-l aştepte la ţărm. Poetul-pirat se duse la casa omului păgubit şi cum toţi cei dinăuntru dormeau, îşi anunţă sosirea... incendiind acoperişul casei. Cînd focul cuprinse pereţii de lemn, oamenii îngroziţi dădură să iasă; vikingul, care stătea în faţa uşii, îi ucise pînă la unul. Apoi se întoarse la tovarăşii săi cu conştiinţa împăcată: „Fiindcă", zicea el, „am înfruntat duşmanul în faţă".

Strandhugul era o expediţie pirateresc㠠de mică amploare, ce se efectua uneori cu un singur *drakkar*. Încă din perioada medievală timpurie, normanzii au început să organizeze expediţii la care participau adevărate flotile de *drakkare* şi avînd ca obiectiv castelele întărite aşezate în regiunile de coastă şi mai ales mănăstirile, deoarece acestea adăposteau adesea obiecte de cult şi veş-

minte preţioase şi aveau hambarele pline. Iată cum descrie un autor mai nou un asemenea atac:

„Se stingeau sub geana depărtării cele din urmă raze de soare. Printre colinele din acea parte a ţărmului frizon alerga o cărare îngustă, aci ascunzîndu-se, aci apărînd din nou ca într-o joacă, trecînd fără să se oprească pe lîngă poarta unei mănăstiri ce străjuia o margine de pădure. Zidurile împrejmuitoare, înalte şi cenuşii, vegheau mohorîte la liniştea lăcaşului din care, spre lumea din afară, răzbătea doar un dangăt tremurat de clopot.

Se primise în ziua aceea ştirea apropierii unei flote de piraţi normanzi. Vestea trecuse ca un vînt de groază de-a lungul ţărmului şi, pînă la căderea nopţii, cătunele de pescari risipite pe coastă, mănăstirea şi cele cîteva case răzleţe, pitite printre coline, rămaseră cu totul pustii. Sub lumina palidă a lunii, întreg cuprinsul părea încremenit.

Şi, deodată, în liniştea adîncă, se auzi un sunet de corn, stîrnind un prelung ecou pe ape. O barcă uriaşă, închipuind prin forma ei făptura unui animal fantastic, se opri lîngă ţărm, iar la chemarea repetată a cornului alte trei i se alăturară. Iscusiţii vîslaşi, care ştiuseră să se ferească de stîncile ascunse sub apă, coborîră într-o clipă pe uscat şi, cu disciplina unor adevăraţi războinici, se rînduiră în cete, risipindu-se apoi în interiorul ţinutului după pradă. În zori, se adunară din nou, încărcară în bărci lucrurile jefuite şi se îndreptară spre nord intonînd cîntecul bucuriei sălbatice a izbînzii.

Pe ţărmul rămas în urmă nu se vedea nici ţipenie de om; numai cărarea alerga printre colinele încremenite, ca şi cum ar fi alungat-o jalea şi pustiul."

Acesta era „secerişul de vară" al normanzilor. De cum se iveau primele semne ale primăverii, bărcile lor se abăteau ca norii de lăcuste asupra ţărmurilor mai bogate din apusul Europei. Piraţii Nordului adunau roadele holdelor, furau vitele şi tot ce le putea fi de folos, ucideau locuitorii ori îi duceau în robie. Prădau bisericile şi mănăstirile, atît din ură împotriva creştinismului, cît şi pentru odoarele preţioase care împodobeau aceste lăcaşuri. „Am oficiat aici slujba lăncilor", ziceau ei după ce jefuiau cîte o mănăstire.

Nu este deci de mirare că normanzii au fost socotiţi printre cei mai temerari şi mai nemiloşi piraţi pe care i-a cunoscut istoria. În anumite perioade, nu se mulţumeau să atace numai aşezări mici, castele sau mănăstiri, ci asediau chiar şi oraşe fortificate, pe care le treceau prin foc şi sabie. Pentru viaţa economică şi socială a numeroase regiuni, expediţiile lor piratereşti au însemnat un dezastru: pe coastele Belgiei şi Olandei de astăzi, înfloritoare în primele veacuri ale erei noastre, în urma jafurilor normande a dispărut pentru vreme îndelungată şi populaţia; aceste ţinuturi nu s-au mai ridicat economiceşte decît tîrziu, către începuturile epocii moderne. Pe bună dreptate spuneau contemporanii că „pe unde trec normanzii, nici lătrat de cîine nu se mai aude". Iar într-o litanie bisericească, din Anglia anului 860, se spune: *A furor nor-*

mannorum libera nos, Domine! („Şi ne mîntuieşte pe noi, Doamne, de mînia normanzilor").

Totuşi, nu se cuvine să exagerăm această „furie" piratească a normanzilor, care n-au fost numai nemiloşi tîlhari ai mărilor, ci şi pricepuţi negustori: în mormintele lor, arheologii au găsit, ce-i drept, multe arme, dar şi cîntare... Nu trebuie să uităm nici acea spectaculoasă performanţă a vikingilor care a fost debarcarea pe continentul care mai tîrziu va primi numele de America. De asemenea, nici excepţional de interesanta lor literatură, cum ar fi de pildă, scrierile islandezului Snorri Sturlesson de la cumpăna dintre veacurile XII şi XIII; istoric, cronicar şi poet, Snorri Sturlesson ne-a lăsat o culegere de biografii ale regilor Norvegiei, un amplu poem şi o culegere de legende (sagas) mai vechi, repovestite de el în proză cu multă măiestrie şi care au intrat în literatura universală. Aceste sagas au constituit şi constituie încă o sursă de inspiraţie inepuizabilă pentru autorii de romane de aventuri şi pentru scenariştii de film şi de seriale T.V.

Iată o întîmplare (confirmată, în linii generale, de cronicile vremii) avîndu-l ca erou pe Hasting, poreclit Fiul-Diavolului, care a trecut prin foc şi sabie numeroase aşezări din Franţa, Spania şi Italia; ajunşi în preajma oraşului Luna, împrejmuit de ziduri groase inexpugnabile, piraţii trimiseră o solie anunţînd că şeful lor se află pe moarte şi că şi-a exprimat dorinţa să primească botezul şi să fie înmormîntat după legea creştinească. Cîteva zile mai tîrziu, porţile cetăţii se deschiseră, lăsînd să treacă procesiunea funerară; în fruntea cortegiului păşeau locotenenţii lui Hasting purtînd pe perne de mătase bogat brodate armele poleite cu aur ale căpeteniei, după care păşeau cîţiva vikingi îndureraţi purtînd pe umeri sicriul în care şeful lor stătea culcat, prefăcîndu-se mort şi avînd armele ascunse sub giulgiu... În timpul slujbei din biserică, „mortul" se ridică, sfîşie cu sabia giulgiul şi se năpusti asupra episcopului. Oamenii lui uitară de prefăcuta lor durere, de sub mantii apărură arme şi din măcelul care se dezlănţui nu scăpă viu nici un locuitor al oraşului. După ce prădară altarul de toate obiectele de preţ, dădură foc bisericii, iar jefuirea oraşului şi măcelărirea populaţiei dură toată noaptea. Hasting a ajuns cu expediţiile sale de pradă pînă în insulele Sporade şi Ciclade, apoi în nordul Africii, iar în anul 892 a urcat cu flota sa pe Tamisa, fiind însă respins de armata engleză comandată de Alfred cel Mare.

Un alt erou preferat al povestirilor despre vikingi este Ragnar Regele-Mărilor. Izvoarele istorice ale vremii atestă că Ragnar Lodbrock a trăit în a doua jumătate a secolului al IX-lea; fiu al unui nobil norvegian şi al unei prinţese daneze, a organizat numeroase expediţii de pradă împotriva aşezărilor de coastă baltice şi frizone, iar mai tîrziu şi a celor engleze şi franceze. După treizeci de ani de fapte vitejeşti, bătrînul viking tocmai voia să se îmbarce pentru o nouă expediţie împotriva Angliei, cînd Aslauga, soţia lui, înzestrată cu darul cunoaşterii viitorului, îl îmbrăţişă şi, în loc de tradiţionala urare de

izbîndă, îi spuse: „Nenorocită va fi această călătorie pentru tine şi războinicii tăi şi întreg Nordul se va cutremura de cele ce se vor întîmpla!" Ragnar i-a răspuns că „Un adevărat bărbat nu se cuvine să se teamă de primejdie şi să fugă din calea ei" şi a pornit. Regele Aella al Angliei îl aştepta cu oaste puternică, Ragnar fu prins şi condamnat la moarte: aruncat de viu într-o groapă cu şerpi veninoşi, în timp ce regele, împreună cu curtenii, făceau roată în jurul gropii pentru a se bucura de priveliştе. Fiii eroului organizară o expediţie de răzbunare: oastea regelui Aella fu înfrîntă şi regele condamnat şi executat în acelaşi fel. (Într-o „superproducţie" hollywoodiană, *Vikingii*, cei trei fii ai lui Ragnar, pe nume Hubbi, Ivar şi Halfdan, sînt numai doi — altfel excelent interpretaţi de Kirk Douglas şi Tony Curtis, iar groapa cu şerpi a fost înlocuită de o groapă cu lupi: licenţe îngăduite scenaristului, mai ales că în vremea regelui semilegendar Aella, aşadar în secolul al IX-lea, mai existau lupi în Anglia...).

Printre eroii vikingi care au inspirat literatura şi filmul de aventuri, benzile de desene şi (mai recent) serialele de televiziune se mai numără Helgo, cel care a cucerit castelul prinţesei Thora; Knut, fiul lui Sven Barbă-Despicată, care a ajuns rege în Anglia; Olo cel Sprinten, învingător în nu mai puţin de şaptezeci de bătălii navale; Harald Dinte-Albastru şi mulţi alţi bărbaţi viteji, dar şi femei ca Atilda, surorile Russila şi Stikla, sau Ghita (aceasta din urmă a ajuns şi ea regină a Angliei) care au pornit pe „drumul lebedelor" — cum numeau normanzii cărările mişcătoare ale mărilor — practicînd abordajul şi *strandhugul* şi mînuind armele cu nimic mai prejos decît bărbaţii.

Este firesc ca autorii de romane de aventuri şi scenariştii de filme aparţinînd genului să fie atraşi de asemenea fapte de arme şi expediţii de o temeritate uneori nebunească, desfăşurate în cea mai mare parte în decorul mărilor ceţoase de la miazănoapte. Dar, aşa cum am mai arătat, aceşti „oameni ai nordului" n-au fost numai tîlhari, ci şi abili neguţători — şi literatura de aventuri n-a ignorat nici acest aspect: un autor mai nou, suedez (firește!), a scris un pasionant roman (Frans G. Bengtsson: *Kōde Orm*, Stockholm, 1959 — vers. rom. *Vikingii*, subintitulat „o povestire istorică din vremurile păgîne", Ed. Dacia, Cluj, 1974) care se desfăşoară pe celebrul drum „de la varegi la greci" (varegii era numele dat normanzilor de slavii de răsărit, iar prin greci erau desemnaţi locuitorii Bizanţului). De altfel, însuşi cneazul Igor al Novgorodului, imortalizat în cel mai vechi poem eroic rus (secolul al XII-lea) şi în celebra operă (cu acelaşi nume) de Borodin, era de origine normandă.

Pe aceleaşi mări ceţoase de la miazănoapte se va ivi, în secolul al XIII-lea, un element nou: hansa — o uniune comercială (apoi şi politică) a oraşelor interesate în comerţul pe mările Nordului şi Baltică — al cărei nucleu l-au format oraşele Hamburg, Lübeck şi Bremen. Se înţelege de la sine că navele comerciale ale hansei, cu calele pline de cele mai felurite mărfuri, constituiau

o tentaţie puternică pentru piraţi. Or, în aceste oraşe trăiau urmaşii temuţilor vikingi de odinioară — acum, ce-i drept, creştinaţi, dar care nu-şi pierduseră nici spiritul de aventură şi nici calităţile de excelenţi navigatori, şi care oricum nu s-au simţit niciodată prea bine să facă pe marinarii în slujba seniorilor feudali sau a negustorilor din oraşele hanseatice. Iar pe sacii cu piper şi pe celelalte mărfuri orientale atît de căutate se putea obţine preţ bun... Astfel a luat naştere ceea ce istoria pirateriei cunoaşte sub numele de Frăţia Vitalienilor, care va dăinui multă vreme pe acele meleaguri, numele ei fiind rostit uneori cu admiraţie şi deseori cu groază.

Dintre căpitanii faimoşi ai Frăţiei Vitalienilor mulţi şi-au luat nume de împrumut bizare: aşa, de pildă Klaus Schedel, a cărui poreclă (în germană *Schädel* = „ţeastă", „tigvă") spune multe. Un altul, magister Wigbold, îşi merită cu prisosinţă titlul deoarece era un om deosebit de cult şi ştia latineşte: originar din Rostock, studiase la Oxford. Alţi doi, pe nume Manteuffel şi Moltke, poartă numele unor reprezentanţi ai celei mai vechi nobilimi din Pomerania. Aceşti căpitani se aflau sub comanda lui Claus Störtebeker şi a lui Gödeke Michels — două nume la auzul cărora negustorii din oraşele hansei şi marinarii de pe mările nordice îşi făceau cruce.

Nu se ştie dacă Störtebeker (în germană — *Stürz den Becher:* „dă cupa peste cap" sau, mai liber „o cupă dintr-o sorbitură") era şi el un nume de împrumut; de altfel, Störtebeker este şi numele unui mic afluent al Elbei. Hans Leip (în *Bordbuch das Satan* — „Jurnalul de bord al Satanei", List V. München, 1959, 1966) presupune că sub acest nume se ascundea un senior din vechea familie Alkun, care avea pe blazonul său un corn de băut, de unde şi porecla lui. (Acest tip de corn, care nu poate fi aşezat pe masă decît după ce a fost băut pînă la fund, aminteşte într-un mod foarte insistent de cornurile — şi obiceiurile de ospeţe — ale vechilor vikingi). Cîţiva ani, Störtebeker cu căpitanii lui au domnit ca stăpîni absoluţi asupra Mării Nordului şi încercările Angliei (în alianţă cu Danemarca) de a pune capăt pirateriei în apele ei au dat greş, ca de altfel şi ale navelor de luptă echipate de hansă.

Aşa se face că, în ultimii ani ai veacului al XIV-lea, traficul către porturi hanseatice importante, ca Hamburg şi Bremen, se redusese apreciabil din pricina atacurilor pirateresti. Navele comerciale venite din Spania erau deosebit de căutate de căpitanii lui Störtebeker pentru vinurile dulci care nu lipseau niciodată din calele lor. Cele din Anglia şi Flandra erau încărcate mai ales cu diverse obiecte de metal şi ţesături, mărfuri care se puteau uşor desface pe diferite pieţe din apusul Europei. Cu desfacerea se ocupau cei care-i adăposteau pe Fraţii Vitalieni în porturile lor — micii seniori frizoni. De altfel, Störtebeker s-a căsătorit cu fiica unui asemenea nobil, Kenno ten Broke şi, sprijinit de socrul său, nu se sfia să atace chiar convoaie de nave comerciale franceze, engleze şi spaniole: în 1392, flota piraţilor a atacat, jefuit şi incendiat oraşul norvegian Bergen, capturînd numeroşi negustori bogaţi, pentru care

s-au cerut preţuri mari de răscumpărare; după această faptă, „cele mai mari pescării de scrumbii au trebuit să fie părăsite", ne asigură Philip Gosse, „fiindcă nici o barcă de pescari nu mai îndrăznea să iasă în larg".

Se pare că Störtebeker era şi el fascinat de călătoriile spre meleaguri îndepărtate şi mai calde — altă moştenire normandă —; numai că, spre deosebire de vikingi, căpitanii lui Störtebeker erau creştini; în cursul unei expediţii în Spania, nu uitară să viziteze celebrul loc de pelerinaj Santiago de Compostela şi plecară de acolo cu toate odoarele, precum şi cu o relicvă unică: limba uscată a sfîntului Vicenţiu, care-i fusese tăiată în timpul martiriului; legenda populară spune că Gödeke Michels „folosea sfînta relicvă ca oracol" şi de aceea Fraţii Vitalieni, fiind în măsură să prevadă mişcările flotelor duşmane, reuşeau întotdeauna să scape. Dar legenda aceasta se dovedi pînă la urmă a fi doar o legendă...

În luna mai a anului 1400, oraşele Hamburg şi Lübeck armară unsprezece nave de construcţie modernă (pentru vremea aceea) şi angajară echipaje şi mercenari totalizînd circa o mie de oameni. De preferinţă fură angajaţi militari şi marinari care avuseseră de suferit de pe urma Frăţiei Vitalienilor — şi erau destul de mulţi cei care pierduseră rude sau prieteni în cursul atacurilor piraterești; căci Störtebeker era departe de a fi piratul romantic şi generos din legendele care s-au născut mai tîrziu în jurul lui — dimpotrivă, era brutal, lipsit de scrupule şi crud: obişnuia să-şi ucidă prizonierii legîndu-i în grupuri (el numea asta „legatul snopilor"), apoi îi arunca în mare.

Primul succes îl obţinură hanseaticii, cînd, reuşind să cumpere pe unul dintre oamenii lui Störtebeker, surprinseră o mică flotă a Frăţiei Vitalienilor la gura rîului Ems; au fost capturaţi treizeci de piraţi, care fură apoi executaţi în piaţa publică din Emden. Se părea că steaua lui Störtebeker începuse să apună; deşi nici el şi nici vreunul dintre principalii săi căpitani nu se aflau pe navele capturate lîngă Emden, micii nobili care pînă atunci îi oferiseră adăpost, rupseră relaţiile cu el şi piraţii pierdură o parte a ascunzătorilor de pe coasta frizonă, ceea ce le îngreuia mult activitatea. Scurtă vreme după aceea, alţi şaptezeci de piraţi, prinşi de flota hanseatică, fură executaţi după o judecată sumară. Punînd la socoteală şi pe cei căzuţi în cursul luptelor, Störtebeker pierduse trei sute de oameni. Pe de altă parte, pe cîteva dintre navele sale se produseseră revolte, căpitanii fuseseră ucişi şi respectivele vase fugiseră în Norvegia, unde echipajele intraseră în slujba unor navigatori care practicau meserii mai puţin primejdioase.

Ultima lovitură Störtebeker o va primi de la un... negustor de brînzeturi: Simon din Utrecht, fabricant şi exportator de brînzeturi (încă de acum şase veacuri, Olanda avea o binemeritată faimă în acest domeniu), care suferise pierderi uriaşe de pe urma atacurilor piraterești. Simon din Utrecht puse să se construiască o navă de război folosind cele mai noi cuceriri tehnice ale vremii

şi o botează *Vaca Pestriţă* (numele se dădea prăvăliilor de brînzeturi din Olanda, pe ale căror firme era pictată o vacă în culori vii); în fruntea unei flote hanseatice, *Vaca Pestriţă* îl găsi curînd pe Störtebeker, care se aţinea cu o mică flotă între Helgoland şi coastă, în largul portului Hamburg. Încă de la prima ciocnire, Störtebeker căzu prizonier. Pus în fiare şi legat de catargul cel mare al navei, asistă la urmărirea celorlalte vase piraterești care încercau să scape cu fuga. Cîteva ceasuri mai tîrziu, *Vaca Pestriţă* acostă pe cheiul Sf. Nicolae din Hamburg, în dangătul de sărbătoare al clopotelor tuturor bisericilor din acel oraş de negustori, care sărbătoreau în felul acesta capturarea celui mai mare pirat al vremii lor.

Procesul a fost scurt şi, după cîteva zile, pe Grasbrook — piaţa din Hamburg în care aveau loc execuţiile — în prezenţa unei mulţimi imense, „Meister" Rosenfeld, călăul Hamburgului, tăie capetele celor o sută cincizeci de piraţi capturaţi de flota hanseatică în frunte cu *Vaca pestriţă*. Primul fu executat Störtebeker, iar ultimul Wigbold, fostul student la Oxford şi „magister al artelor libere". Descriind scena execuţiei, legenda populară ne spune că meşterul Rosenfeld „stătea în sînge pînă la glezne". După alte surse, grămăticul Wigbold ar fi fost prins abia cu un mai tîrziu (1401) şi executat împreună cu Gödeke Michels şi cu alţi şaptezeci şi unu de piraţi. După cum era obiceiul, capetele-lor, retezate de securea călăului, au fost înfipte în pari şi expuse cîteva zile în piaţă, spre a servi de exemplu. Începuseră, aşadar, vremuri grele pentru piraţii de pe mările de la miazănoapte; aceeaşi legendă populară ne asigură că, la Hamburg, securea călăului, păstrată într-o încăpere specială, zăngănea noaptea: cine îşi da osteneala să numere de cîte ori se auzea zăngănitul, afla cîte capete de piraţi vor cădea a doua zi...

Ca în multe alte cazuri, literatura populară (şi nu numai cea populară) a făcut din Störtebeker o figură legendară, modificîndu-i imaginea reală: piratul, pe cît de temerar, pe atît de nemilos şi crud, a devenit un fel de simbol al vieţii libere pe întinsul nemărginit al mărilor. Numeroase nave, mai ales ambarcaţii sportive, îi poartă numele. La Hamburg, ca şi în alte porturi germane, există taverne marinăreşti şi chiar localuri luxoase cu preţuri prohibitive pe firma cărora figurează numele lui, uneori şi imaginea aşa cum ne-a rămas dintr-o gravură în cupru a lui Wilhelm Heun. În 1701, cu prilejul împlinirii a trei veacuri de la execuţia din Grasbrook, oraşul Hamburg a emis chiar o medalie comemorativă de argint cu efigia lui Störtebeker.

Literatura de aventuri bineînţeles că l-a adoptat cu entuziasm — s-au scris sute de romane, nuvele şi povestiri în care, în general, piratului i se atribuie însuşiri alese, iar Simon din Utrecht este prezentat ca un negustor avar şi viclean. Un poet pe nume Joseph von Lauff (1855—1933) a scris chiar un amplu poem în care Störtebeker e prezentat ca un... patriot. Încă din 1885, doi cercetători calificaţi, Frahm şi Sundermann, au publicat un interesant

studiu *(Störtebeker in Sang un Sage* — „S. în cîntec şi legendă") care, în zilele noastre, probabil că ar fi trebuit să cuprindă un număr înzecit de pagini, avînd în vedere materialul de studiu ce s-a strîns în ultimul veac. S-au turnat cîteva filme şi nu numai în Germania; un serial de benzi desenate, publicat într-o revistă de copii din Stuttgart, a cuprins peste o sută de episoade, iar după încetarea publicării redacţia a primit mii de scrisori de la micii cititori care cereau continuarea lui. Iar membrii unei asociaţii foarte serioase, cum este *Clubul academic din Hamburg*, intonează, la întrunirile lor, un aşa-zis „cîntec de ospăţ", care redă foarte limpede caracterul eminamente romantic şi fantezist al concepţiei (totuşi contemporane) despre piraterie; în cîntec revine refrenul „Trăiască pirateria!", iar ultima strofă sună astfel: *„/După ce vom slobozi ultima împuşcătură,/ Şi ultima luptă se va fi sfîrşit,/ Vom îndrepta prora bătrînei carapace/ Drept spre iad, cinstit, cum se cuvine./ Şi-atunci Satan va trebui să ne facă pe plac,/ Căci de nu, îl vom băga chiar pe el în cazan/ Fiindcă noi am fost stăpînii mării şi-ai lumii/ Şi vrem să stăpînim şi în iad."*

Turismul, activitate modernă aducătoare de mari beneficii, a preluat şi el această imagine (falsă) a lui Claus Störtebeker şi Gödeke Michels întreţinînd-o nu numai în denumirea unor nave, taverne şi hanuri turistice, dar şi în instituţii de cultură: la Muzeul arsenalului din Hamburg este expusă cămaşa de zale a lui Störtebeker, tunul lung de peste şase metri de pe nava lui şi... securea cu care călăul i-a retezat capul. Legendelor mai vechi, publicitatea turistică le-a adăugat altele, mai recente: astfel, locuitorii oraşelului Verden povestesc turiştilor că Störtebeker şi Michels, pentru a-şi răscumpăra păcatele, au donat vechii catedrale şapte vitralii mari multicolore, reprezentînd „cele şapte păcate de moarte"; adevărul este că vitraliile, într-adevăr remarcabile, pe care turistul le admiră astăzi sînt de dată foarte recentă — cele vechi s-au pierdut pentru totdeauna: în 1945, cînd trupele SS au aruncat în aer podul de peste Aller pentru a întîrzia înaintarea trupelor britanice, s-au făcut ţăndări... Ultimul război n-a cruţat nici cupola turnului bisericii Sf. Ecaterina din Hamburg, despre care legenda spune că ar fi fost poleită cu aurul găsit în cetargul principal, scobit pe dinăuntru, al navei lui Störtebeker: distrusă în 1943, în cursul unui bombardament englez, cupola a fost refăcută abia în 1958 — „din acelaşi material", ne asigură ghidurile turistice ale Hamburgului; faptul că respectiva biserică a fost clădită la două veacuri şi jumătate după executarea lui Störtebeker, nu are, firește nici o importanţă...

În *Craii de Curtea-Veche* Mateiu Ion Caragiale îi atribuie lui Pantazi, printre alte spovedanii: „...cei mai vechi străbuni ce-mi cunosc erau, în suta a şaisprezecea, tîlhari de apă, oameni liberi şi cutezători, vînturînd după pradă mările în lung şi-n larg, de la Iaffa la Baleare, de la Ragusa la Tripoli" — ceea ce ne duce la supoziţia că îi atribuie eroului său (care, pînă la urmă, va apărea

totuşi ca „un gentleman ras şi cu berbeţii scurţi, în ţinută elegantă de călătorie") o origine barbarescă; fiindcă în „suta a şaisprezecea" piraţii barbareşti erau cei ce băntuiau apele Mediteranei — în fapt au făcut-o vreme de un mileniu, pînă către mijlocul veacului trecut.

Sub numele de „Coastele Barbareşti", care se bucurau de faima (tristă) de a adăposti piraţii cei mai temerari din Mediterana, europenii desemnau nord-vestul Africii; numele nu se trage, cum s-ar putea crede, de la „barbari", ci de la berberi — populaţia probabil de origină libiană, răspîndită înainte vreme din insulele Canare pînă în Egipt şi în Senegal; arabii numeau regiunea Maghreb — nume justificat prin poziţia ei în raport cu ţările Orientului Apropiat (în arabă: *maghreb* = „soare-apune").

Acest mileniu de piraterie barbarescă include aparent o inadvertenţă, ştiut fiind că, în vremurile mai vechi, marea era un element nefamiliar pentru musulmani: locuitori ai unor regiuni deşertice, navigaţia nu se număra printre ocupaţiile lor. Se spune că, după cucerirea Egiptului de către arabi (în jurul anului 640), califul Omar i-a scris generalului său din Alexandria întrebîndu-l cu ce seamănă marea de care auzise vorbindu-se atît de mult. Generalul i-a răspuns că este „o fiară uriaşă pe care oameni aparţinînd de anumite popoare o străbat ca nişte viermi cocoţaţi pe bîrne". Drept care califul ar fi dat o ordonanţă prin care se interzicea musulmanilor să se aventureze pe mare fără o autorizaţie specială. Cum se face atunci că urmaşii păstorilor şi conducătorilor de cămile yemeniţi au devenit, încă din perioada medievală timpurie, excelenţi navigatori şi piraţi dintre cei mai temuţi?

Încercînd să răspundem la această întrebare trebuie să luăm în considerare cîţiva factori istorici determinanţi. Mai întîi, faptul că, de-a lungul veacurilor, populaţia Coastelor Barbareşti s-a transformat într-un uriaş amestec de rase; pe lîngă berberi, s-au stabilit aici negustorii greci şi fenicieni ai contoarelor comerciale, romani din trupele de ocupaţie, năvălitori vandali, al căror imperiu se întindea pînă aici, levantini fugiţi din faţa expansiunii turceşti, cuceritori arabi, care au dat întregii regiuni o religie, influenţînd în bună parte şi limba, apoi senegalezi şi nigerieni originari din sud, ca şi normanzi cu ochi albaştri şi păr roşu veniţi din Sicilia — şi poate aceştia din urmă, urmaşi ai vikingilor, au influenţat în bună măsură orientarea către piraterie a acestei populaţii veşnic neliniştite, trăind pe un pămînt sărac în resurse şi aflat în vecinătatea unor ţări bogate ca Spania, Franţa, Italia.

În al doilea rînd, este un fapt istoric de necontestat că mulţi dintre căpitanii celebri ai flotelor piratereşti maure erau creştini trecuţi la islamism — renegaţi, cum li se spunea; erau, în general, marinari luaţi prizonieri de pe navele abordate de piraţi şi care preferau să treacă la religia mahomedană decît să fie vînduţi la tîrgurile de sclavi ale Orientului.

În sfîrşit, după alungarea maurilor din Spania, numeroşi imigranţi sarazini s-au aşezat pe coasta de nord-est a Africii, unde se alcătuiseră cîteva for-

maţii statale semiindependente, care se declarau pe faţă piraterești. În decursul a şapte veacuri, cît au stat în Peninsula Iberică, sarazinii se ocupaseră cu meşteşugurile şi negustoria, dar şi cu navigaţia. Ei cunoşteau limba spaniolă şi-şi păstraseră legături în fosta lor patrie, unde aveau surse de informare despre plecarea navelor din porturi şi itinerariile ce le vor urma.

Istoricii acestei perioade au încercat să explice dezvoltarea impetuoasă a pirateriei în Mediterana — acest „cazan în continuă fierbere", cum au numit-o — prin contradicţiile adînci dintre lumea creştină şi cea musulmană, dar problema este mai complexă, legată de anume împrejurări istorice. În Mediterana, traficul comercial era mai intens ca pe orice altă mare a lumii — navele veneţiene, genoveze şi raguzane, apoi cele engleze, spaniole şi portugheze, precum şi cele hanseatice, venite din porturile nordice, se îndreptau către Răsărit, pentru a achiziţiona mirodenii şi celelalte mărfuri orientale atît de căutate. Pe de altă parte, în perioade uneori foarte îndelungate nu exista în Mediterana o putere militară capabilă să combată pirateria: Veneţia şi Genova erau puteri comerciale şi adesea preferau să plătească tribut piraţilor spre a asigura navelor lor dreptul de liberă navigaţie, Franţa şi Anglia erau angajate în dezastruosul „război de o sută de ani", sfîrşit abia în 1453, iar oraşele hanseatice erau departe.

După toate probabilităţile, numele Barbarossa — sub care avea să fie cunoscut cel mai vestit (şi mai feroce) dintre piraţii barbareşti — s-a născut în 1504, cu prilejul unei expediţii piratereşti care (potrivit lui Ph. Gosse) „a stîrnit în toată creştinătatea o spaimă cel puţin tot atît de mare ca şi cea stîrnită de pătrunderea turcilor în Valea Dunării". Este vorba de abordarea a două mari galere de război ale Vaticanului, puternic înarmate şi încărcate cu mărfuri preţioase: după plecarea de la Genova, cînd galera din frunte ajunse în dreptul insulei Elba, la orizont apăru o galiotă (galeră uşoară şi rapidă), pe care însă căpitanul Paolo Victor de pe galera papală o ignoră, deoarece era mult mai bine înarmat; cînd galiota s-a apropiat, s-a văzut limpede că marinarii de pe puntea ei purtau turbane, iar cîteva clipe după aceea un stol de săgeţi şi de ghiulele se abătu asupra galerei, care fu abordată. Maurii, care se năpustiră pe puntea ei, erau conduşi de un pirat mic de statură, cu o barbă roşie ca focul. După ce echipajul galerei a fost făcut prizonier, căpetenia cu barbă roşie a început să organizeze captura celei de a doua galere papale, după un plan de o îndrăzneală nebunească: oamenii de pe galera capturată au fost despuiaţi şi cu hainele lor se îmbrăcară piraţii, apoi galera remorcă galiota astfel încît cei de pe cealaltă galeră să creadă că vasul piratesc a fost capturat. Stratagema a reuşit şi cînd cele două galere papale s-au apropiat una de alta, săgeţile pornite din arcurile piraţilor făcură ravagii. Astfel fu capturată şi a doua galeră, după care căpitanul cu barbă roşie dădu ordinul de plecare şi cele trei nave, cu preţioasa încărcătură şi cu prizonierii, porniră spre ţărmul african.

Vestea se răspîndi ca fulgerul, şi în tavernele din porturile Mediteranei, ca şi în casele somptuoase ale armatorilor şi negustorilor veneţieni şi genovezi, vreme de mulţi ani se va vorbi de isprăvile lui Uruk Barbăroşie (Barbarossa), unul dintre cei mai vestiţi piraţi ai veacului (ai „sutei a şaisprezecea", cum spune Mateiu); căci decenii în şir, Uruk, cu fratele său Khizr, vor teroriza apele Mediteranei, semănînd groază, din pricina cruzimii lor, dar şi admiraţie, datorită temerităţii şi a iscusinţei lor în domeniul navigaţiei şi a strategiei navale.

Asupra originii fraţilor Barbarossa cele cîteva date pe care le posedăm sînt interesante, dar incerte. Tatăl lor, pe nume Iakub, era originar din Macedonia; mai tîrziu, cînd se stabili ca olar pe insula Lesbos (astăzi Mitilene), îşi declară ca loc de origine cătunul Yenitse de pe valea Vardarului. Fusese creştin şi trecuse la islamism abia după ce intrase în armata otomană (probabil că nu recrutase de bună voie, ci prins cu arcanul, după obiceiul vremii şi locului). Soţia lui — şi mama viitorilor piraţi — pe nume Catalina, fusese, într-o primă căsătorie, soţia unui preot ortodox. Toate aceste elemente — şi înainte de orice faptul că tatăl lor fusese un meşteşugar creştin din Macedonia — ne fac să nu excludem posibilitatea că fraţii Barbarossa erau de origine aromână; de altfel, cătunul Yenitse, astăzi dispărut de pe hartă, se afla în vecinătatea unor vechi aşezări cu populaţie aromână. Din păcate, nu cunoaştem numele de familie al olarului Iakub, nume care ne-ar fi putut da unele indicaţii, astfel că originea sa aromână rămîne doar o ipoteză eventual de luat în considerare. (Această ipoteză, a originii aromâne a fraţilor Barbarossa, am înfăţişat-o pentru prima dată într-o lucrare mai veche — *Piraţi şi corsari*, Edit. Albatros, 1974). Unii autori sînt înclinaţi să-i socotească armeni — un cătun cu numele Yenitse se afla în Armenia; alţii că ar fi urmaşi ai normanzilor care se stabiliseră în Sicilia, sau ai varegilor care luptaseră ca mercenari în slujba Bizanţului — această ultimă ipoteză fiind sprijinită de culoarea părului celor doi piraţi.

Cum au ajuns fraţii Barbarossa faimoşi căpitani de piraţi este, iarăşi, o poveste interesantă. În afară de Uruk şi de Khizr, olarul Iakub a mai avut doi fii, pe Elias şi pe Ishak. Într-o zi, cînd Uruk şi Elias transportau la tîrg, cu o barcă, oalele produse în atelierul părintesc, le-a ieşit în cale o navă de război a cavalerilor ioaniţi. S-a întîmplat că pe galeră era nevoie de vîslaşi şi atunci, conform uzanţelor vremii, echipajul a abordat barca, încercînd să-i ia prizonieri pe cei doi fraţi. Aceştia s-au împotrivit; Elias a fost ucis, iar Uruk, căzut în captivitate, a fost legat cu lanţuri de banca vîslaşilor. Fratele său, Khizr a strîns apoi bani vreme de mulţi ani ca să-l poată răscumpăra. (Este probabil că, oricare ar fi fost preţul răscumpărării, cavalerii ioaniţi nu l-ar fi eliberat pe Uruk, dacă ar fi ştiut că astfel redau libertatea celui ce urma să devină cel mai aprig duşman al lor şi spaima navelor comerciale din Mediterana). Răscumpărat, Uruk s-a angajat pe o navă de piraţi turci, învăţînd tehnica

abordajului şi organizării expediţiilor de jaf; mai tîrziu îl găsim şef de echipaj în slujba unor negustori din Stambul, dar, curînd, piratul cel scund, voinic, cu părul şi barba de un roşu aprins, cu ochii vii şi nasul puţin coroiat, convinse echipajul să calce jurămîntul făcut negustorilor şi, cum căpitanul navei se împotrivi, îl ucise pur şi simplu căsăpindu-l cu securea. Trecînd în Mediterana apuseană, Uruk încheie un acord cu beiul din Tunis, angajîndu-se să-i plătească un anume procent din valoarea prăzilor obţinute, în schimbul dreptului de a folosi insula Djerba ca refugiu. Uimitoarele isprăvi ale lui Uruk (capturarea galerelor papale este numai una dintre ele) au făcut ca numeroşi aventurieri din porturile Mediteranei, musulmani şi creştini renegaţi, să se îndrepte către Djerba, pentru a se înrola sub comanda lui. Din primii ani ai veacului al şaisprezecelea, cînd insula a fost locul de refugiu al piraţilor, a rămas doar o sinistră piramidă clădită din ţestele victimelor neînduplecatului Uruk... (Înspăimîntătorul „monument" a fost înlăturat abia în ultimii ani ai veacului trecut.)

Principalii locotenenţi ai lui Uruk Barbarossa erau fraţii săi Khizr şi Ishak, precum şi un anume Iskander — acesta din urmă era probabil tot un creştin trecut la islamism („Iskander" este forma turcească pentru „Alexandru"). Cu prilejul luptei pentru capturarea unei nave spaniole puternic înarmate — avînd la bord cîteva sute de soldaţi, un transport de aur şi doamne din cele mai nobile familii castiliene, pentru care se puteau obţine preţuri mari de răscumpărare — Uruk a pierdut un braţ. Mai tîrziu, un meşter maur i-a confecţionat o ingenioasă protează din argint, astfel că poreclei Barbarossa i s-a adăugat încă una: „Braţ-de-Argint". După unii autori (între care Philip Gosse), Uruk şi-a pierdut braţul abia în 1516 în decursul luptelor pentru cucerirea Algerului, al cărui bei, Selim, îi trimisese emisari lui Uruk, cerîndu-i ajutor împotriva spaniolilor; ajuns la Alger, prima acţiune a lui Uruk Barbarossa a fost să-l înlăture pe Selim (sugrumîndu-l cu propriile lui mîini) şi să se declare unicul stăpînitor al ţării — avînd însă prudenţa să trimită ambasadori la Sublima Poartă, ca să-l asigure pe sultanul Turciei de supunerea sa. Curînd, algerienii, dîndu-şi seama că un tiran sîngeros fusese înlocuit cu unul şi mai sîngeros, se răsculară (în 1518) şi chemară pe spanioli în ajutor. Împăratul Carol Quintul, îngrijorat de atacurile pirateresti care anihilaseră aproape complet comerţul maritim al Spaniei, trimise o armată de zece mii de oameni, care-l surprinse pe Uruk la Tlemcen, pe cînd piratul nu avea cu el decît o armată de o mie cinci sute de oameni. Strîngîndu-şi în grabă prada, Uruk porni spre Alger, urmărit de aproape de spaniolii conduşi de Comares, guvernatorul Oranului. Ca să scape, Uruk lăsă în urma lui grămezi de aur şi de bijuterii, dar Comares rezistă tentaţiei şi continuă urmărirea, pînă îi ajunse pe sarazini la trecerea peste rîul Salado. Uruk fu nevoit să accepte lupta, în care întreaga lui armată fu masacrată, el însuşi fiind ucis.

Sfîrşitul lui Uruk cel cu barbă roşie şi cu un braţ de argint, unul dintre cei mai sîngeroşi piraţi care au bîntuit în Mediterana, n-a însemnat şi sfîrşitul pirateriei în această zonă: o dată cu moartea lui, porecla Barbarossa trecu asupra fratelui său mai mic, Khizr, care a ştiut să împletească temeritatea şi talentul de strateg al lui Uruk cu însuşirea unui abil om de stat şi astfel să se ridice de la condiţia unui pirat lipsit de scrupule la cele mai înalte demnităţi în lumea islamică. Porecla nu i se potrivea: părul şi barba lui Khizr erau mai degrabă castanii decît roşcate.

Khizr Reis (căpeteniile piraţilor mauri şi turci erau, în general, denumiţi *reis*, aşadar „căpitan de navă") se dovedi încă de la început un bun diplomat: imediat ce preluă moştenirea fratelui său Uruk, trimise la Stambul ambasadori care anunţară că Algerul se supune sultanului, iar el însuşi se declară „prea umilul servitor al Porţii". Sultanul, încîntat, acceptă oferta, numindu-l pe Khizr beglerbeg sau beglerbei, adică „bei al beilor" — demnitate corespunzătoare celui de guvernator general al unei provincii. Avînd astfel asigurat sprijinul unuia dintre cei mai puternici monarhi ai vremii, păstrîndu-şi în acelaşi timp o oarecare independenţă (pînă la Stambul era cale lungă...), Khizr putea să acţioneze după plac. Începu prin a strînge în jurul lui „cea mai formidabilă colecţie de căpetenii de piraţi cunoscută pînă atunci în lume" (Ph. Gosse), fără să ţină seama de naţionalitate sau de credinţa lor religioasă, ci selecţionaţi doar pe criteriul iscusinţei lor ca navigatori şi războinici. Trei dintre ei s-au distins în mod deosebit: Dragut, un musulman din Rodos, care mai tîrziu avea să-i urmeze lui Khizr la conducerea flotei; Sinan, poreclit „Evreul din Smirna", despre care se spunea că practica magia neagră, fiindcă putea să stabilească poziţia navei folosind arcul său de luptă cu săgeata vîrîtă într-un anume fel între corzi; şi Aydin, un creştin renegat, pe care spaniolii îl porecliseră Călăul Diavolilor, iar francezii şi turcii Călăul Spaniolilor.

Pavilionul piraţilor barbareşti — roşu aprins, avînd în centru un turban verde — semăna groaza pe rutele comerciale din Mediterana Occidentală, în largul coastei spaniole şi italiene, iar uneori piraţii treceau prin Gibraltar în Atlantic, mai ales cînd aveau informaţii despre corăbii spaniole care se întorceau din America (de curînd descoperită), avînd încărcături bogate la bord. Zeci de mii de sclavi creştini, ale căror rude n-aveau mijloacele de a-i răscumpăra, munceau în porturile barbareşti sau vîsleau înlănţuiţi pe galerele piraţilor în condiţii înfiorătoare. Abia acum Europa începu să-şi dea seama că Uruk Braţ-de-Argint, în ciuda faptelor sale sîngeroase, era o căpetenie de piraţi cu resurse relativ modeste în comparaţie cu fratele său Khizr, beglerbeg al Algerului şi comandant suprem al unei flote pirateresti cum istoria nu cunoscuse pînă atunci. Uruk fusese impulsiv, iute la mînie — Khizr era rece, calculat. Şiretenieiş şi temerităţii, uneori vecină cu nebunia, de care fratele său dăduse adesea dovadă, Khizr le adăugă diplomaţia, un dezvoltat

simţ de organizare şi o cunoaştere temeinică a tacticii navale adaptată la stadiul construcţiilor de nave din acea vreme.

Nu este, deci, de mirare că romanul de aventuri a găsit în viaţa şi isprăvile lui Khizr Barbarossa surse cît se poate de potrivite genului, mai ales că în cronicile vremii se relatează despre el tot felul de întîmplări ieşite din comun; iată una dintre ele, relatată într-o cronică a oraşului Fondi, o întîmplare romantic-aventuroasă, demnă de orice povestire sau scenariu pentru un film „de capă şi spadă": navigînd în apele din largul sudului Italiei, în drum spre Ostia, Khizr află lucruri uimitoare în legătură cu farmecele Iuliei Gonzaga, ducesă de Trajetto şi contesă de Fondi, tînără văduvă de o frumuseţe răpitoare, despre care se spunea că „două sute şi opt poeţi italieni au cîntat-o în versuri, iar pe blazonul ei avea ca semn distinctiv Floarea Amorului". Barbarossa nu stătu mult timp pe gînduri şi hotărî s-o răpească. (Aici, părerile sînt împărţite: unii înclină să creadă că „Şoimul Mărilor" voia s-o ofere pe frumoasa Iulia sultanului Soliman cel Mare, alţii că voia să-şi împodobească propriul harem cu ea.) Cum frumoasa contesă se afla la Fondi, piratul acostă în golful Garigliano şi porni într-acolo. Dar cîţiva călăreţi, scăpaţi din măcelul la care maurii supuseseră aşezările de coastă, ajunseră la Fondi înaintea piraţilor, astfel încît frumoasa Iulia avu timpul să fugă călare, însoţită de un servitor credincios, pe un drum plin de peripeţii. Cronica notează că, atunci cînd a fost anunţată de intenţiile piratului, în miez de noapte, sarazinii se şi aflau în curtea palatului şi fermecătoarea Iulia n-a avut decît timpul să sară pe fereastra iatacului şi să se arunce pe cal, despuiată cum era... Ajunsă la Neapole a intrat într-o mănăstire, pentru tot restul vieţii. Furios că-i scăpase prada, beglerbegul lăsă oraşul pe mîna oamenilor săi vreme de patru ceasuri — ceasuri de groază pentru paşnicii locuitori ai orăşelului; urmele jafurilor şi incendiilor se mai cunosc pînă astăzi, după peste patru veacuri.

În 1534, o dată cu cucerirea Tunisului, Khizr Barbarossa deveni stăpîn pe întreaga coastă nordică a Africii, din Libia şi pînă la Gibraltar — o culme în ascensiunea lui uimitoare: sultanul Soliman cel Mare îl ridică la rangul de mare amiral al flotei turceşti şi-i atribui înaltul titlu de *Chaireddin* (Kheir-ed-din, adică „Nădejdea credinţei") — este, fără îndoială, o performanţă cu totul ieşită din comun pentru fiul unui modest olar. Acum nu mai putem vorbi de piratul Barbarossa — palatul său din Alger, printre cele mai bogate şi fastuoase ale vremii, adăpostea medici şi astrologi vestiţi ai lumii islamice; o armată de poeţi cîntau în versuri înflorite vitejia lui în bătălie şi-l împodobeau cu toate virtuţile; iar pavilionul cu turban pe fond roşu începe să fie înlocuit de cel verde cu semilună al flotei turceşti. O cronică turcească notează că, atunci cînd l-a ridicat la rangul de mare amiral, Soliman i-ar fi spus: „Toţi soldaţii mei să-ţi dea ascultare şi toate ţărmurile imperiului meu să fie sub ocrotirea ta", iar Chaireddin ar fi răspuns: „Voi ocroti toate ţărmurile

tale, și nici unul dintre supușii tăi să nu se mai teamă, fie vară, fie iarnă, să navigheze pe mare". Această convorbire (reală sau imaginară, faptul n-are importanță) se petrecea la nouă veacuri după ce califul Omar interzisese supușilor săi, sub aspră pedeapsă, să se aventureze pe mare...

Unul dintre cercetătorii competenți ai istoriei Africii de Nord, Pierre Hubac, își pune pe drept cuvînt întrebarea dacă — începînd cu înălțarea lui Chaireddin la rangul de comandant suprem al flotei turcești — se mai cuvine să vedem în el pe piratul Barbăroșie care jefuise navele comerciale spaniole și genoveze: acum comanda flota unei mari puteri, ducea războaie sub flamura turcească, dădea socoteală de actele sale sultanului din Stambul. Alții, iarăși, sînt de părere că Chaireddin a rămas pînă la sfîrșitul vieții sale pirat și probabil că Ludwig Bühnau (în *Piraten und Korsaren der Weltgeschichte*, Arena V., Würzburg, 1963) are dreptate cînd arată că: „Datorită firii sale energice și neînfrînate, n-a devenit sluga ascultătoare a unui monarh, ci întreaga flotă ce i-a fost încredințată a devenit instrumentul patimii lui piratерești".

Încă un episod de cronică merită relatat aici — o întîmplare cu totul ieșită din comun, petrecută în cursul expediției din 1535 împotriva lui Chaireddin Barbarossa, expediție care, prin însăși alcătuirea forțelor ei militare, avea caracter de cruciadă: vase italiene și germane, cărora li se adăugară douăzeci și cinci de caravele portugheze și spaniole, apoi șaizeci de nave flamande, bine înarmate, și douăsprezece mari galere papale. Anglia și Genova erau și ele bine reprezentate în această uriașă flotă, care cuprindea peste cinci sute de nave avînd la bord zece mii de marinari și treizeci de mii de cavaleriști și pedestrași; pe vasul-amiral al cavalerilor de Malta, *Capitana*, călătorea însuși împăratul Carol Quintul — era cea mai mare navă de război a vremii, cu o deplasare de o mie și șase sute de tone, cu trei catarge și șapte punți și treizeci de grajduri pentru cai; prora și pupa erau împodobite cu figuri sculptate și aurite, velele erau pictate cu emblema ordinului ioaniților, prelatele erau din catifea purpurie, iar echipajul purta haine de mătase trandafirie...

Sub comanda vestitului amiral genovez Andrea Doria, flota supuse fortăreața Goletta, care apăra Tunisul, unui bombardament violent, creînd o spărtură în zidurile groase ale cetății, după care interveniră escadroanele de elită ale cavalerilor de Malta și cuceriră fortăreața. Chaireddin Barbarossa, în fruntea unei armate de zece mii de oameni, încercă să oprească înaintarea trupelor aliate asupra Tunisului, cînd se produse un fapt care răsturnă radical raportul de forțe: cei douăzeci și două de mii de sclavi creștini aflați în temnițele Tunisului se revoltară și cuceriră orașul; evenimentele s-au succedat într-un fel care, dacă n-ar fi fost consemnat în mai multe cronici (atît

maure, cît şi creştine), ar părea un episod dintr-un film de aventuri — o „superproducţie" cu zeci de mii de figuranţi: Chaireddin prevăzuse că sclavii creştini din Tunis s-ar putea revolta şi-i adunase într-una dintre fortăreţele oraşului, cu intenţia de a-i ucide prin aprinderea unor butoiaşe cu praf de puşcă: în temniţele cu toate ferestruicile astupate, parte a sclavilor legaţi în lanţuri ar fi murit în urma exploziei, parte sufocaţi de gazele emanate de praful de puşcă în compoziţia căruia intra pucioasă. Chaireddin n-a avut vreme să-şi pună planul în aplicare: cînd zgomotul luptei se apropie de zidurile citadelei-temniţă, sclavii începură să se agite. Unul dintre temnicieri, un renegat originar din Flandra, socoti că a venit vremea să-şi răscumpere păcatele şi în acelaşi timp să se pună la adăpost de eventualele represalii ale viitorilor stăpîni ai oraşului: scoase din lanţuri cîţiva dintre captivii cei mai voinici şi le dădu uneltele necesare să-i elibereze şi pe ceilalţi. În scurtă vreme, uriaşa temniţă se afla în mîinile foştilor sclavi, comandantul ei şi ceilalţi paznici fură măcelăriţi („rupţi în bucăţi", menţionează cronica) şi mulţimea celor douăzeci şi două de mii de foşti sclavi se revărsă spre porţile oraşului, în întîmpinarea armatelor aliate.

Cînd Chaireddin, cu cei zece mii de oameni ai săi, ajunse la porţile cetăţii, fu întîmpinat cu o ploaie de pietre; de pe ziduri sclavii eliberaţi aruncau cadavrele ciopîrţite ale temnicerilor şi militarilor din garnizoana oraşului, huiduindu-l pe fostul lor călău, Barbarossa, care nu mai avu altă cale decît să ordone o retragere precipitată spre Bône (azi Anaba), unde se afla flota piraţilor. Aşa se face că împăratul Carol Quintul, ajuns la porţile Tunisului, le găsi larg deschise şi o mulţime de sclavi eliberaţi îl întîmpinară cu ovaţii. În fruntea procesiunii se afla un moşneag care purta o cruce. Cronica ne spune că împăratul, plîngînd de bucurie, a căzut în genunchi şi a sărutat crucea; apoi a sărit în picioare şi a îmbrăţişat pe foştii sclavi care se aflau mai aproape de el, sărutîndu-i. Cînd medicul său personal i-a atras atenţia asupra mirosului pestilenţial pe care îl emanau aceşti nenorociţi şi care ar putea fi consecinţa unei boli contagioase, împăratul ar fi răspuns: „Focul iubirii curăţă aerul cel mai infectat".

Cronicile consemnează însă şi ceea ce a urmat după această scenă impresionantă: foştii captivi reuşiseră să pună mîna pe arme şi începură să jefuiască şi să măcelărească tot ce le ieşea în cale — nici măcar Carol Quintul nu mai putea să stăpînească „gloata dezlănţuită şi setoasă de sînge". Vreme de trei zile şi trei nopţi, oraşul a fost teatrul unor scene de groază: jaful, incendiile, violurile, asasinatele se ţineau lanţ — iar bilanţul este înfiorător: treizeci de mii de oameni masacraţi, alţi zece mii duşi în sclavie. Pînă la urmă, foştii captivi şi „cruciaţii" s-au întors unii împotriva celorlalţi, deoarece s-au ivit neînţelegeri la împărţirea prăzii.

Amiralul-pirat Chaireddin Barbarossa s-a retras, la o vîrstă destul de înaintată, pe splendida lui proprietate de pe malul Bosforului; şi-a petrecut restul vieţii cultivînd trandafiri şi folosindu-şi imensa avere — obţinută din jafuri şi vînzarea de sclavi — pentru clădirea unei moschei monumentale şi a unui mausoleu impunător, în care a fost înmormîntat în 1546 (după alte surse, în 1547). Aşa cum locuitorii Hamburgului nu vedeau în Störtebeker un pirat, ci un fel de erou popular, tot aşa marinarii turci au văzut în Chaireddin pe eroul care întruchipa cele mai înălţătoare virtuţi ale navigatorului şi războinicului. Numeroase legende au fost răspîndite pe seama lui (de pildă, că în fiecare noapte cadavrul său ieşea din pămînt şi nu şi-a găsit odihna decît cînd a fost îngropat împreună cu hoitul unui cîine negru...) Oricum, vreme de mulţi ani, navele turceşti care părăseau Cornul de Aur — frumoasa radă a Stambulului — salutau omagial mausoleul celui mai mare dintre amiralii turci şi celui mai faimos pirat al Mediteranei.

După moartea lui Chaireddin, flota turcă a început să decadă, mai ales sub sultanul Selim al II-lea, poreclit Mest („cel Beţiv"), care ducea o viaţă desfrînată în palatul său din Stambul, lăsînd treburile de stat pe seama marelui vizir, Mahomed — fost ţîrcovnic al unei biserici din Anatolia. Această decădere va deveni evidentă cu prilejul bătăliei de la Lepanto, din 1571, cînd flota turcă de sub comanda lui Ali Paşa va suferi o categorică înfrîngere în faţa flotei, totuşi inferioară numericeşte, comandate de don Juan de Austria (un fiu natural al lui Carol Quintul), care trecea drept „cel mai romantic dintre cavalerii rătăcitori ai veacului său". De altfel, printre căpitanii lui don Juan se afla Miguel de Cervantes, pe atunci în vîrstă de douăzeci şi patru de ani, care avea să ironizeze cavaleria rătăcitoare într-una dintre marile capodopere ale literaturii universale.

La Lepanto, Cervantes fusese rănit la mîna stîngă — rană de pe urma căreia va rămîne beteag toată viaţa. A fost internat în lazaretul de la Messina, apoi a plecat la Neapole (pe atunci sub stăpînire spaniolă), unde i-au sosit banii necesari întoarcerii acasă. În septembrie 1575 se îmbarcă, împreună cu fratele său Rodrigo, pe galera *Il sole* („Soarele"), pornind spre Spania. Dar „Soarele" n-a putut rezista semilunei: cîteva galere barbareşti, comandate de Arnaut Memi (un renegat albanez, după cum îl arată şi numele) l-au capturat şi cei doi fraţi Cervantes au fost duşi în robie la Alger. Aici, în Badestan, piaţa de sclavi, Miguel a fost vîndut unui grec trecut la islamism. Acesta a găsit la Miguel o scrisoare de recomandaţie către don Juan de Austria (devenit, între timp, guvernator al Ţărilor de Jos), drept care crezu că are de-a face cu un om de vază şi ceru un preţ de răscumpărare ridicat. Între timp, îl puse să lucreze pe moşia lui, situată nu departe de ţărmul mării. Aici, viitorul autor al lui *Don Quijote* făcea tot felul de planuri de evadare, pentru el şi pentru ceilalţi sclavi ai grecului. La un moment dat, erau cît pe ce să reuşească: săpaseră un tunel pînă la ţărm, unde ascunseseră cincisprezece sclavi fugari

într-o grotă; în acelaşi timp, se înţeleseseră cu un fost captiv, al cărui preţ de răscumpărare fusese plătit şi care pleca la Mallorca, să li se trimită un vas care sosi într-adevăr. În ultima clipă fură însă trădaţi de un anume Indoratore şi încercarea de fugă eşuă.

Dus în faţa lui Hasan Paşa, guvernatorul Algerului, Cervantes refuză să-şi denunţe complicii, în ciuda torturilor cu care a fost ameninţat. Se pare că Hassan a fost atît de impresionat de curajul captivului, încît îl absolvi de pedeapsă şi-l cumpără plătind pentru el cinci sute de ducaţi de aur... după care fixă preţul de răscumpărare la dublul acestei sume. Mama şi sora lui Miguel reuşiră cu mare greutate să strîngă banii şi, în 1580, după unsprezece ani de lipsă de acasă, dintre care cinci de captivitate — cînd era cît pe ce să fie dus de Hasan la Constantinopole, unde acesta era rechemat — preţul răscumpărării sosi şi Cervantes fu eliberat. În opera lui, experienţa anilor de captivitate se oglindeşte în mai multe piese de teatru, între care *Sclavul maurilor* şi *Neguţătorii de sclavi din Alger*. Aceşti ani întunecaţi n-au slăbit, din fericire, puterea creatoare a celui ce a dat literaturii universale pe „Cavalerul tristei figuri".

Comerţul cu sclavi făcea parte dintre practicile obişnuite ale piraţilor, constituind o importantă sursă de venituri. După fiecare expediţie, trierea captivilor se făcea după anumite criterii: bărbaţii voinici erau repartizaţi la galere, pentru vîslit; femeile tinere şi fetele erau vîndute în pieţele de sclavi şi ajungeau, de obicei, slujitoare în haremuri; cei mai bine cotaţi erau meseriaşii — lemnarii, fierarii, ţesătorii; de cele mai multe ori, constructorii de nave, pe atunci celebri, din Menorca şi Mallorca, nu erau vînduţi ca sclavi, ci repartizaţi pe şantierele navale ale piraţilor, iar unii dintre ei, care au trecut la islamism, au fost eliberaţi, stabilindu-se definitiv la Alger sau Tunis; în sfîrşit, bătrînii şi infirmii, care nu valorau nici cît costa transportul lor pînă la Coastele Barbareşti, erau de obicei ucişi. Captivii de vază, proveniţi din nobilime sau din familiile de negustori avuţi, erau trataţi relativ bine: pentru căpeteniile de piraţi, ei reprezentau o valoare, erau o „marfă" pe care se putea obţine un anumit preţ drept răscumpărare. Un tratament preferenţial îl aveau captivii creştini trecuţi la islamism — unii dintre ei obţineau slujbe importante în administraţie, cîţiva au devenit chiar căpitani pe navele flotei turco-maure. Se cunosc şi cazuri de captivi care au avut şansa să fie cumpăraţi în Badestan de oameni cumsecade, care i-au îndrăgit şi i-au tratat cu blîndeţe — cum s-a întîmplat, de pildă, cu Vincent de Paul (ulterior canonizat de biserica catolică). Într-o scrisoare adresată unui prieten (şi reprodusă într-o biografie a teologului redactată de E.K. Sanders, Londra, 1913) Vincent de Paul relatează că a fost „...vîndut unui bătrîn alchimist, un om foarte prietenos şi blînd. Acesta din urmă mi-a povestit că-şi consacrase cincizeci de ani din viaţă ca să caute piatra filosofală. Slujba mea era de a întreţine focurile în cele zece sau două-

sprezece cuptoare, îndeletnicire în care, slavă Domnului, am găsit mai multă plăcere decît caznă. Stăpînul meu avea multă afecţiune pentru mine şi îi plăcea să-mi vorbească de alchimie şi de ţelul pe care-l urmărea şi făcea tot ce-i stătea în putinţă să mă iniţieze, făgăduindu-mi bogăţia şi toate tainele ştiinţei lui..."

Dar Vincent de Paul, Cervantes (şi alţii) sînt cazuri excepţionale. Cei mai mulţi dintre captivi trebuiau să presteze o muncă grea, istovitoare. În porturile de pe Coastele Barbareşti se puteau vedea şiruri de sclavi săpînd, tăind piatra, clădind case şi forturi, amenajînd rada portului. Dar cea mai grea muncă era vîslitul la galere, unde sclavii era puşi în lanţuri, fiecare lîngă o vîslă, primind drept hrană de obicei cîţiva pesmeţi uscaţi, iar ca băutură apă amestecată cu oţet şi cu cîteva picături de untdelemn; cu aceste alimente trebuiau să depună un efort fizic adesea superior posibilităţilor umane. Între cele două şiruri de vîslaşi se afla un culoar pe care se plimbau doi vătafi cu bice în mînă, cu care îi plesneau peste spinările goale pe cei care, din pricina oboselii, nu respectau ritmul vîslitului. În acest tratament inuman aplicat vîslaşilor, galerele piraţilor barbareşti nu făceau excepţie: pe galerele spaniole sau franceze, musulmanii luaţi prizonieri, precum şi creştinii condamnaţi de tribunale pentru diferite crime erau supuşi aceluiaşi tratament în acele vremuri pline de cruzime. Documentele nu lipsesc nici în această privinţă; astfel, în arhiva unei organizaţii pentru răscumpărarea prizonierilor căzuţi în captivitate algeriană se află o scrisoare a beiului de Alger relatînd povestea unui maur care, înlănţuit pe o galeră spaniolă, şi-a tăiat mîna stîngă deasupra pumnului, ca să scape de vîslă; atunci căpitanul navei a poruncit să fie din nou înlănţuit cu un dispozitiv prins de încheietura mîinii. Munca de vîslaş la galere, o muncă abrutizantă, ducea în cele mai multe cazuri la degenerarea fizică şi morală a captivilor care, chiar dacă pînă la urmă erau răscumpăraţi, nu mai erau apţi pentru reintegrarea în viaţa socială.

În unele ţări s-au făcut încercări de rezolvare a problemelor legate de răscumpărarea celor capturaţi de piraţii barbareşti. În Anglia, de pildă, parlamentul a votat uneori fonduri speciale (sub forma unor taxe suplimentare asupra mărfurilor importate) destinate răscumpărării sclavilor, iar Camera Lorzilor a lansat liste de subscripţie pentru ajutorarea soţiilor celor captivi; dar mare parte din banii destinaţi răscumpărării erau apoi alocaţi marinei — în speţă acoperirii pierderilor cauzate de piraţi. În ţările catolice, dominicanii şi franciscanii au desfăşurat o oarecare activitate în această direcţie — uneori cu tendinţe discriminatorii: se cunoaşte cazul unui grup de preoţi care conveniseră să plătească trei mii de piaştri pentru trei captivi catolici, iar cînd guvernatorul Algerului, într-un elan de generozitate, s-a oferit să adauge unul în mod gratuit, preoţii au refuzat deoarece respectivul captiv era luteran....

Dacă povestirile despre isprăvile piraţilor abundă în cadrul literaturii de aventuri, în schimb, lucrările documentare (autobiografii, memorii, jurnale ş.a.) sînt foarte rare: piraţii şi negustorii de sclavi nu prea obişnuiau să-şi scrie memoriile, mai întîi fiindcă, în general, nu ştiau carte, în al doilea rînd, fiindcă ele ar fi constituit acte compromiţătoare în mîinile judecătorilor şi o cale sigură spre spînzurătoare sau spre securea călăului. Totuşi, cîteva asemenea documente, de autenticitatea cărora nu avem motive să ne îndoim, există. Între ele se numără memoriile căpitanului spaniol Alonso de Contreras, aşternute pe hîrtie în numai unsprezece zile, pe masa unei cîrciumi, la îndemnul dramaturgului Lope de Vega. De asemenea, unele pasaje din jurnalele redactate de William Dampier şi Woodes Rogers despre călătoriile lor în regiunea caraibă şi în mările sudului redau (cu o prudenţă lesne de înţeles) unele aspecte ale pirateriei din vremea lor, constituind, cum am văzut, surse de inspiraţie pentru scriitori ca Daniel Defoe.

Despre piraţii barbareşti din primele decenii ale secolului al XVII-lea avem două mărturii interesante — una apărută la Londra, în 1632 (William Lithgow: *Rare Adventures and Painfull Peregrinations)*, constituind, între altele, o sursă pentru biografia căpitanului Simon Danser, poreclit „Capitaine Diable" — şi alta apărută la Paris, în 1637 (Père F. Dan: *Histoire de la Barbarie et de ses Corsaires)*, redactată de un preot care se ocupa de răscumpărarea sclavilor căzuţi în captivitatea piraţilor barbareşti. În sfîrşit, o mărturie despre activitatea piraţilor din răsăritul Mediteranei la mijlocul veacului trecut o aduce compatriotul nostru Ion Ghica, în două scrisori mai puţin cunoscute adresate prietenului său Vasile Alecsandri: numit bei de Samos, Ion Ghica va sta cinci ani în această însorită insulă, ducînd, din însărcinarea sultanului, o activitate susţinută pentru stîrpirea pirateriei.

Despre piraţii englezi ai perioadei elisabetane — „Corsarii Majestăţii Sale", cum li se spunea — literatura documentară este ceva mai bogată. Cronicile oficiale, de curte, menţionează numele lui Hawkins, Drake, Grenville, Frobisher, Cavendish, Raleigh, Cumberland — căpitani vestiţi ai vremii lor, dar, după cum e şi firesc, se arată destul de discrete în ce priveşte activitatea lor piraterească; în schimb menţionează că Hawkins a adus în Anglia cartoful, iar Raleigh tutunul — ambele considerate, în acel secol al XVI-lea, plante medicinale şi cunoscute mai dinainte în Spania.

De ce „Corsarii Majestăţii Sale" şi nu „piraţi" pur şi simplu? Chestiunea este legată de sistemul patentelor regale; cunoscute în Anglia încă dinaintea epocii elisabetane, aceste *Lettres de marque* erau de fapt un fel de privilegii acordate anumitor asociaţii, comandanţi de escadră sau căpitani de nave de a aborda şi jefui navele aparţinînd unor state duşmane — aflate sau nu în stare de război cu Anglia — cu condiţia ca o parte a prăzii să revină administraţiei portului sau comitatului, uneori direct coroanei. Nu mai este vorba, deci, de

simpli piraţi, de tilhari ai mării lucrînd exclusiv pe cont propriu, ci de corsari, posesori ai unui brevet şi arborînd uneori pavilionul englez. Evident, pentru negustorul spaniol a cărui corabie era jefuită, respectivul căpitan englez nu era altceva decît un pirat, dar pentru locuitorii (şi chiar pentru autorităţile) din Hastings sau Dover el era un cetăţean respectabil, şi cînd se întorcea încărcat de pradă era sărbătorit ca un erou.

Sub domnia reginei Elisabeta I corsarii englezi au ajuns la mare înflorire; atacurile lor se îndreptau în primul rînd împotriva navelor spaniole, venind astfel (uneori neoficial, alteori cu aprobarea tacită a reginei) în întîmpinarea politicii externe a Angliei faţă de puternica ei rivală. Asociaţii de negustori şi de nobili comanditau expediţiile pirateresti avînd drept scop jefuirea galioanelor care se întorceau din Lumea Nouă încărcate cu aurul şi odoarele prădate de la azteci sau incaşi; îndrăzneala piraţilor mergea pînă acolo încît atacau chiar oraşele de pe coasta Americii, apărate de garnizoane spaniole. Francis Drake, cu prilejul călătoriei sale în jurul lumii (1579—1580), cu celebra sa navă *Golden Hind* („Ciuta aurie"), a jefuit patru oraşe şi mai mult de zece nave spaniole — iar la sfîrşitul lui septembrie 1580 i s-a făcut o manifestaţie entuziastă la intrarea în portul Plymouth, după doi ani şi zece luni de la plecare. Astfel s-a încheiat cea de a doua călătorie în jurul lumii începută ca o simplă expediţie pirateresca şi pe care Drake a efectuat-o fiindcă nu avea altă soluţie: aflat pe coasta vestică a Americii, nu putea să se înapoieze pe la Capul Horn, deoarece acolo îl pîndea o puternică escadră spaniolă — şi atunci a pornit spre Apus.

Francis Drake a fost, probabil, cel mai mare amiral al vremii sale: cu toate că, efectuată la aproape o jumătate de veac după cea a lui Magellan, expediţia lui în jurul lumii constituie o realizare cu totul excepţională pentru acea vreme; nu trebuie să pierdem din vedere nici faptul că *Golden Hind* s-a întors în portul Plymouth cu comandantul ei la bord, spre deosebire de nava spaniolă *Victoria*, care şi-a pierdut comandantul (pe Magellan) în împrejurări tragice — ucis pe o insulă din mările sudului —, încheierea călătoriei făcîndu-se sub comanda locotenentului său, pe nume Juan Sebastian El Cano.

Acţiunile piraterești din cursul călătoriei lui Drake în jurul lumii s-au concretizat într-o pradă enormă: pentru fiecare liră investită, comanditarii expediţiei au primit patruzeci şi şapte de lire. Regina Elisabeta i-a făcut o vizită pe *Ciuta aurie* şi, în strigătele entuziaste ale echipajului, l-a ridicat la rangul de cavaler. Legenda, foarte verosimilă de altfel, povesteşte că regina l-a pus pe Drake să îngenuncheze şi i-a luat spada, ca pentru a-l pedepsi, spunîndu-i: „Drake, regele Spaniei mi-a cerut capul tău. Am venit să ţi-l retez!" Apoi l-a îmbrăţişat şi a adăugat: „Ridică-te, sir Francis!" Piratul Drake deveni astfel sir Francis Drake, membru al aristocraţiei engleze. Cu alte cuvinte, în loc să fie judecat conform legii şi condamnat la moarte pentru

piraterie (plîngeri existau cu duiumul, mai ales din partea ambasadorului Spaniei — ţară cu care Anglia se afla totuşi în relaţii diplomatice), Drake este sărbătorit ca un erou, înnobilat de însăşi Elisabeta, pe bordul vasului său pirateresc. Aceasta arată că expresia „Corsarii Majestăţii Sale" nu este doar un eufemism, ci corespunde pe deplin unor realităţi din epoca elisabetană. Pe de altă parte, gestul regal ne apare oarecum justificat: mai întîi, fiindcă asemenea distincţii erau conferite în mod obişnuit marilor navigatori (şi Sebastian El Cano fusese înnobilat şi primise de la regele Spaniei un glob de aur cu inscripţia *Primus circumdediști me* — „Tu m-ai înconjurat primul"); şi apoi, prin faptul că Spania şi Anglia se aflau de mulţi ani într-un „război rece" (cum se spune cu o expresie mai nouă), care nu va întîrzia să atingă un stadiu „fierbinte" (în 1588), cînd Filip al II-lea va trimite împotriva Angliei cea mai mare flotă de război cunoscută pînă atunci în istorie, *Invincibila Armada*, la învingerea căreia corsarii elisabetani vor avea o importantă contribuţie — ceea ce ne apare firesc avînd în vedere experienţa lor în luptele navale cu spaniolii....

Nici sub domnia Stuarţilor, pirateria nu înregistrează o scădere în intensitate, în ciuda faptului că legea începuse să fie aplicată cu mai multă severitate — dar pirateria postelisabetană nu se mai efectuează în stilul grandios al unor Drake sau Hawkins. Unele amănunte interesante despre această perioadă din primele decenii ale secolului al XVI-lea găsim într-o lucrare autobiografică intitulată: *The True Travels and Adventures of Capitaine John Smith* şi mai ales într-un manuscris (pînă acum nepublicat) al piratului Henry Mainwaring, care dăduse grele lovituri flotei spaniole; activitatea deosebit de dăunătoare a lui Mainwaring devenise o chestiune de stat şi ambasadorii Spaniei şi Franţei la Londra îl ameninţară pe paşnicul rege Iacob cu măsuri dintre cele mai drastice dacă nu va pune capăt, într-un fel sau altul, expediţiilor piratereşti ale supuşilor săi — drept care regele trimise un emisar piratului, punîndu-l pe acesta în faţa următoarei alternative: sau amnistia, pentru el şi oamenii lui, cu condiţia să renunţe la activitatea piratească, sau, în caz contrar, flota regală va porni o acţiune energică pentru exterminarea piraţilor. Neavînd încotro, Mainwaring primi propunerea şi (la 9 iunie 1616) intră în portul Dover, unde este amnistiat deoarece „...nu comisese prea mari fărădelegi." Oamenii săi promiseră solemn că nu se vor mai îndeletnici cu pirateria şi li se îngădui să se întoarcă la casele lor în diferite porturi engleze. Curînd, regele Iacob îl numeşte pe sir (!) Henry Mainwaring comandant al flotei echipate să-i combată pe piraţi — căci cine era mai potrivit să conducă această acţiune decît un fost pirat, care cunoştea toate metodele şi ascunzişurile piraţilor? Iertat şi pocăit, intrat în graţiile regale, Mainwaring deveni un înverşunat vînător de piraţi, apoi consilier al regelui în chestiunile maritime, iar în 1623 devine membru al Parlamentului ca reprezentant al oraşului Dover.

În ciudă multiplelor sale îndatoriri, Henry Mainwaring a găsit timpul să scrie şi o carte (al cărei manuscris se găseşte la *British Museum*): *Despre începuturile, obiceiurile şi suprimarea piraţilor;* lucrarea poartă dedicaţia: „Preamilostivului meu suveran, care reprezintă pe Regele din ceruri, a cărui clemenţă este mai presus de toate înfăptuirile lui". Cele patruzeci şi opt de pagini ale manuscrisului ne dau date foarte interesante despre piraţii barbareşti şi mai ales despre piraţii englezi de sub Stuarţi. Printre aceştia din urmă se numărau cîţiva căpitani vestiţi, ca Warde, Verney şi Nutt; activitatea lor nu mai avea nici pe departe strălucirea marilor acţiuni ale corsarilor epocii elisabetane, deşi păstraseră unele obiceiuri — de pildă cîştigarea bunăvoinţei unor persoane influente de la Curte.

Abia către sfîrşitul veacului, prin urmare aproape o sută de ani după moartea Elisabetei, se vor ivi în Anglia doi mari căpitani de piraţi despre care se va vorbi foarte mult: William Kidd (interpretat magistral de Charles Laughton într-un film al cărui scenariu nu respectă decît în mică măsură adevărul istoric) şi Henry Every (căruia Daniel Defoe i-a descris viaţa aventuroasă prezentîndu-l, în romanul său, sub numele de Captain Singleton). William Kidd este eroul unei frumoase balade populare, în care este numit „Teroarea mărilor" şi se relatează cum a capturat, cu nava sa *Adventure*, uriaşa galeră a Marelui Mogul, însuşindu-şi bogăţii fabuloase şi salvînd cîteva zeci de fecioare destinate haremului.... De procesul căpitanului William Kidd s-a vorbit mult la vremea lui; cîteva acte care l-ar fi putut dezvinovăţi pe căpitanul de pe *Adventure* au dispărut şi au reapărut cîteva decenii mai tîrziu, în arhive, multă vreme după ce sentinţa fusese executată. Mai mult: acuzaţia de piraterie n-a putut fi dovedită — legislaţia elisabetană era încă în vigoare şi patenta regală atîrna greu în cumpăna justiţiei — astfel că William Kidd a fost condamnat pentru că, în cursul unei altercaţii cu un grup de marinari nemulţumiţi, a aruncat un hîrdău în capul maistrului tunar Moore, care mai tîrziu a murit de pe urma rănii primite; la proces, căpitanul Kidd n-a putut dovedi că se afla în stare de legitimă apărare, a fost condamnat şi executat (în 1701), apoi expus în lanţuri spre a servi drept exemplu. După cum remarcă un autor mai nou — „...Kidd, eroul a numeroase romane de aventuri şi filme turnate la Hollywood, n-a meritat streangul mai mult decît acei bărbaţi pe care Henric al VIII-lea şi Elisabeta I i-au ridicat de la condiţia de piraţi la rangul de amirali" (L. Bühnau, în op cit.). Dar vremurile se schimbaseră...

Henry Every îşi botezase nava *Fancy* („Ciudata", „Capricioasa") şi-şi luase porecla *Long Ben* („Ben Lunganul") — se pare că pentru a induce în eroare autorităţile, deoarece era mai degrabă scund de statură. Una dintre multele sale capturi a fost o navă indiană de mare tonaj, abordată în Marea Roşie şi avînd pe bord doamne din nobilime şi înalţi demnitari care fuseseră în pelerinaj la Mecca. A fost o captură de o temeritate excepţională: nava era

înarmată cu şaizeci şi două de tunuri şi avea pe bord patru sute de soldaţi cu muschete. Lupta a durat două ore, soldîndu-se cu pierderi mari de ambele părţi; cînd piraţii au năvălit pe bord, căpitanul vasului, Ibrahim, a silit un grup de fete turce — cumpărate ca sclave pentru sultanul Caşmirului — să ia parte la luptă, ceea ce au şi făcut, „îmbrăcate numai în pantaloni şi turban", consemnează cronica; oamenii lui Long Ben au jefuit tot ce se afla mai preţios pe bord, pasagerilor le-au smuls pînă şi hainele de pe ei, şi „nu s-au purtat deloc cuviincios cu femeile". Părăsind nava capturată, piraţii luară cu ei obiectele de valoare, precum şi femeile mai tinere; cîteva dintre acestea se sinuciseră cu pumnalele agresorilor lor sau se aruncară în mare, altele îi urmară mai mult sau mai puţin de bunăvoie.

După mai multe isprăvi de acest fel, pe capul fiecăruia dintre oamenii lui Every autorităţile puseseră un preţ de cinci sute de lire, sumă pe care Compania comercială a Indiilor de Est — greu păgubită de activitatea piratească din Marea Roşie şi regiunea Madagascarului — o dublă. Pînă la urmă, mare parte dintre ei fură prinşi şi aduşi în faţa tribunalului: dintre cei douăzeci şi patru judecaţi la proces, şase fură spînzuraţi, cîţiva achitaţi, iar ceilalţi deportaţi în coloniile de muncă forţată din Virginia. Every-Long Ben n-a fost prins niciodată.

Un anume Captain Charles Johnson — autorul unei lucrări ciudate, plină de amănunte inedite *(A General History of the Pyrates)*, care continuă interesanta lucrare a lui Henry Mainwaring, pretinde că Every a trăit sub numele de Bridgman pînă la bătrîneţe, în orăşelul Bideford din Devonul natal, că fabuloasele giuvaeruri indiene le-a încredinţat spre vînzare unui negustor din Bristol, care l-a tras pe sfoară, şi că a murit atît de sărac încît n-a lăsat nici măcar banii trebuincioşi pentru confecţionarea unui coşciug şi a trebuit să fie înmormîntat pe cheltuiala primăriei din Bideford.

Nu este exclus ca Daniel Defoe să se fi inspirat din lucrarea lui Johnson, cînd a scris romanul *Viaţa şi aventurile piratului de faimă mondială Bob Singleton* — lucrare pe care poate că a cunoscut-o în manuscris. Despre identitatea căpitanului Johnson, care cunoştea atît de bine activitatea celor mai vestiţi piraţi ai vremii, nu se ştie nimic. Cum pe alocuri amănuntele relatate de el par să fie ale unui martor ocular, sîntem îndreptăţiţi să presupunem că a luat parte la unele dintre expediţiile lui Kidd sau Every. În favoarea acestei presupuneri pledează însuşi faptul că şi-a publicat lucrarea sub pseudonim: spre deosebire de celălalt cronicar al pirateriei din veacul al şaptesprezecelea — Henry Mainwaring, pirat pocăit care ajunsese unul dintre favoriţii regelui — pe oamenii lui Kidd şi ai lui Every îi aştepta temniţa, poate chiar ştreangul... Pentru Captain Charles Johnson — a cărui identitate n-o vom afla, probabil, niciodată, pseudonimul literar era, deci, o necesitate.

Despre piraţii din Marea Caraibilor cele mai complete şi interesante date le datorăm unui anume Alexandre Olivier Exmelin, care a navigat mulţi ani în calitate de chirurg pe diferite vase piratereşti, ţinînd un jurnal cu scrupulozitatea şi meticulozitatea unui om de ştiinţă. Multă vreme s-a crezut că este olandez de origine, deoarece cartea lui a apărut prima oară (în 1678) la Amsterdam, numele autorului fiind puţin schimbat: Exquemelin. Trei ani mai tîrziu a apărut o ediţie spaniolă, iar o traducere engleză apare în 1684 sub titlul: *Bucanierii din America, sau o relatare adevărată a celor mai însemnate atacuri comise în ultimii ani, în regiunile de coastă ale Indiilor Apusene, de către bucanierii din Jamaica şi Tortuga, atît englezi cît şi francezi.* Cartea s-a bucurat de un succes enorm, ediţii noi s-au succedat la intervale scurte, unele însoţite şi de un al doilea volum.

„Bucanier" este termen de origine caraibă — prin *bucacoui* era desemnat locul unde indienii afumau carnea vînatului; în *Larousse*, sub *boucanier* se află următoarele: „Nume prin care erau desemnaţi aventurierii care, în secolele XVI şi XVII, vînau boi sălbatici în America pentru a le obţine pieile, cu care făceau un comerţ intens. (Ei s-au transformat în piraţi, în corsari sau în flibustieri.)". Transformare deloc surprinzătoare, dacă avem în vedere că în insulele Caraibilor, şi îndeosebi în Jamaica şi Tortuga, aflate în apropierea rutei obişnuite a caravelelor şi galioanelor spaniole, s-au strîns tot felul de aventurieri veniţi din Europa, atraşi şi ei de mirajul aurului spaniol. Aşa au luat naştere flibustierii. În Franţa se numeau *friboutiers* sau *flibustiers*, iar etimologia în mod obişnuit admisă derivă termenul din engleza veche: *flibutor*, sau *frybuter*, sau *freebooter;* la rîndul lor, englezii l-au luat din olandeză unde *vrisbueter* sau *vrijbuiter* înseamnă, în traducere literală, „care pradă fără restricţii", prin urmare, este oarecum opus accepţiei termenului „corsar" — corsarul trebuind să ţină seama de restricţiile impuse de patentă, de acea *Lettre de Marque*, a cărei nerespectare ducea la interzicerea înapoierii în ţară, uneori chiar la arestarea şi condamnarea căpitanului şi a întregului echipaj. Corsarul avea patrie şi arbora pe nava lui pavilionul ţării sale, flibustierul nu avea patrie ci numai un refugiu, o ascunzătoare, echipajul său era alcătuit din oameni de toate neamurile şi rasele, iar pe catargul navei sale arbora pavilionul negru al piratului, uneori împodobit cu o hîrcă şi două oase încrucişate — simbol sinistru, cum nu se poate mai potrivit îndeletnicirii sale caracterizată de violenţă şi adesea de cruzime.

Aceşti „Compagnons de la Flibuste", cum îşi spuneau, aveau anumite reguli de la care nu se abăteau — de pildă, la împărţirea prăzii, existau părţi cuvenite guvernatorului insulei care-i adăpostea, apoi părţi corespunzătoare căpitanului, chirurgului, şi şefului de echipaj, iar restul se împărţea între flibustierii de rînd. Existau şi un fel de îndemnizaţii pentru răniţi, arată Exmelin, acordate după un tarif fix: o sută de scuzi pentru pierderea unui ochi, şase sute de scuzi pentru pierderea ambilor ochi, două sute pentru mîna dreaptă

sau pentru un picior etc. Beneficiarii acestor îndemnizaţii nu primeau totdeauna bani peşin ci, de pildă, unul sau doi sclavi — dintre prizonierii luaţi cu prilejul abordajelor — după ce, în prealabil, comisia de experţi evalua preţul lor. Uneori, piratul căruia i se amputa mîna dreaptă prefera să i se dea, în locul banilor, un sclav care să muncească pentru el, deoarece ca invalid nu mai avea şanse să fie angajat pe o navă pirateresacă. Toate aceste amănunte, precum şi numeroase altele le găsim în interesanta lucrare a felcerului Exmelin, cronicar autentic şi corect al flibustei.

Cîţiva dintre flibustierii celebri erau hughenoţi — cum li se spunea în Franţa celor de religie reformată — şi care îi urau de moarte pe spaniolii cunoscuţi pentru intransigenţa lor catolică şi sprijinul acordat inchiziţiei. Aşa este Monbars, căruia cronicarii spanioli îi atribuie inventarea unor suplicii înfiorătoare şi chiar francezii îl porecliră „L' Exterminateur" sau „Le Roc", care, în ciuda poreclei sale, era olandez, originar din Groningen şi a cărui „distracţie" favorită era să-i pună pe ofiţerii spanioli capturaţi să umble desculţi pe un grătar încins. Dar cel mai feroce dintre ei a fost probabil Jean-François Nau — zis L'Olonnois, deoarece era originar din mica localitate Les Sables d'Olonne — despre care cronicarul flibustei relatează că-i vîra pe captivi în cală, apoi, pe măsură ce apărea capul unui spaniol pe deschizătura tambuchiului, îl reteza, şi după fiecare cap retezat lingea sîngele de pe teaca sabiei, cu aerul unui gurmand care gustă dintr-o mîncare delicioasă... Împreună cu un anume Michel le Basque, L'Olonnois a jefuit oraşul Maracaibo, unde se adunau o parte a bogăţiilor prădate de spanioli în Peru, cu care prilej s-au petrecut scene înfiorătoare; L'Olonnois a sfîrşit (în 1671) capturat la rîndul lui de băştinaşii din insula Barn, care l-au tăiat în bucăţi şi l-au mîncat... un sfîrşit vrednic de acest căpitan al flibustei care, în ciuda calităţilor lui indiscutabile de luptător, a împins ferocitatea dincolo de orice limite, îngrozind Europa acelor vremuri, care nu era, totuşi, lipsită de războaie sîngeroase şi grele suferinţe.

Printre cei mai vestiţi căpitani ai flibustei se numără Henry Morgan, zis Morgan Roşcovanul, ale cărui isprăvi (într-adevăr ieşite din comun) au inspirat numeroase povestiri şi scenarii — care nu se prea aseamănă între ele: unele ni-l prezintă ca avînd comun cu L'Olonnois calitatea de luptător dîrz, dar deosebindu-se de el prin firea lui blîndă — altele că a fost cel mai cinic şi mai feroce dintre piraţii caraibi. A prădat oraşul Santiago din Hispaniola (Haiti), apoi, asociat cu alţi doi căpitani, Morris şi Jackman, a jefuit oraşul Villa Hermosa din Mexic şi cîteva aşezări din America Centrală, în re care Granada din Nicaragua; a organizat mai multe incursiuni în Cuba, care l-au făcut celebru şi i-au adus... numirea în postul de viceamiral de Jamaica; scurtă vreme după aceea, Edward Mansfelt, amiral de Jamaica, moare la Tortuga: o moarte subită, misterioasă, prezentînd simptomele unei otrăviri — şi iată-l pe Morgan Roşcovanul, care abia împlinise 30 de ani, amiral.

Sosise acum vremea expedițiilor de mare anvergură, socotea Morgan, care porni, în 1668, cu nouă nave și cinci sute de oameni, să cucerească și să prade Porto Bello, pe țărmul atlantic al Istmului Panama — oraș întărit, situat la capătul drumului urmat de convoaiele de catîri încărcate cu bogățiile din Peru — de aici porneau navele care transportau aceste bogății în Spania. Într-o lucrare temeinic documentată (Georges Blond: *Histoire de la Flibuste*, Stock, Paris, 1969), asaltul asupra unuia dintre forturile cetății este relatat, pe baza cronicilor vremii, într-un fel care demonstrează că realitatea nu este cu nimic mai prejos de fantezia desfășurată în povestirile de aventuri; iată un fragment din acest text (cu unele prescurtări și completări):

Primul atac fu respins cu pierderi serioase pentru pirați; fortul avea ziduri groase, înalte și o poartă din lemn masiv de mahon, bătută în fier și groasă de cincisprezece centimetri. De pe parapetele zidurilor, spaniolii aruncau (după cum ne spune cronica) „pietre înfierbîntate la roșu, apă clocotită, rășină aprinsă și bombe". (Este vorba de un soi de bombe primitive — vase de lut ars umplute cu iarbă de pușcă.) Morgan ordonă retragerea și, în timp ce oamenii lui se odihneau sau își oblojeau rănile, concepu un alt plan de atac.

La Porto Bello se aflau două mănăstiri, una de călugări, alta de călugărițe. În seara zilei atacului, detașamente de flibustieri — oameni în zdrențe, plini de sînge, cu fețele înnegrite de praf de pușcă — pătrunseră în incintele mănăstirilor și, cu sabia în mînă, îi mînară pe cucernicii monahi pînă la poalele zidurilor fortului, unde le porunciră să ridice scările și să înceapă escaladarea. De sus, de pe parapete, spaniolii priveau cu groază femeile și bărbații în rase lungi, negre, cu ochii scăldați în lacrimi și spinările brăzdate de ascuțișul săbiilor, care se cățărau pe scări; în urma lor, flibustierii se cățărau cu o singură mînă, în cealaltă ținînd sabia sau pistolul, iar între dinți cuțitul.

Pînă la urmă veni și ordinul ca apărătorii să nu țină seama de rasele călugărești și să tragă în plin; dar cele cîteva minute în care soldații majestății sale catolice au șovăit le-au fost fatale: primii pirați ajunseseră sus și escaladaseră parapetul, iar în lupta corp la corp flibustierii din Jamaica erau de neînvins. Astfel căzu ultimul bastion din Porto Bello — fortul Santiago de la Gloria.

Vreme de trei săptămîni, cît a durat jefuirea orașului, în toate piețele se desfășura același spectacol: notabilitățile și cetățenii cu stare erau supuși la cazne pentru a destăinui unde și-au ascuns averile. Se pare că amiralul de Jamaica era foarte îndîrjit de pierderile însemnate suferite (în oraș izbucnise, între timp, și o epidemie de friguri galbene, care făcea victime atît printre locuitori, cît și printre flibustieri, fără alegere) și ordonase utilizarea mijloacelor celor mai drastice. Mai tîrziu, unul dintre participanții la expediție, John Style, cuprins de remușcări, a adresat un fel de confesiune primului-ministru al Angliei; atrocitățile descrise în acest ciudat document întrec orice închipuire

şi contrazic în mod flagrant părerea că Morgan evita pe cît cu putinţă vărsarea de sînge.

După înapoierea în Jamaica, vreme de cîteva săptămîni, chefurile şi orgiile s-au ţinut lanţ la Port Royal. Prosperitatea oraşului îi făcea pe oameni să suporte mai uşor — după cum ne asigură cronica — epidemia de ciumă care izbucnise pe neaşteptate — de fapt, era vorba de friguri galbene, prizonierii spanioli le numeau „vomito negro", aduse din Porto Bello de navele lui Morgan. Amiralul prefera de aceea să stea mai mult pe nava lui, unde se simţea mai ferit decît în somptuoasa casă pe care şi-o construise la marginea oraşului. Aici, pe nava-amiral, Henry Morgan chefuia cu căpitanii, notabilităţile oraşului şi oaspeţii de vază, în timp ce cele treizeci şi şase de tunuri ale navei trăgeau din cînd în cînd cîte o salvă de salut în cinstea participanţilor la ospăţ. La un moment dat, un marinar beat a pătruns în magazia de pulbere a vasului cu o feştilă aprinsă. A urmat o explozie de proporţii uriaşe, şi nava s-a scufundat în cîteva minute. Două sute de invitaţi au murit — Morgan a scăpat datorită faptului că masa oaspeţilor de vază era la pupa, magazia fiind situată în partea din faţă a calei. Pescuit din apa mării, unde-l aruncase explozia, Morgan, aflînd numărul morţilor, spuse cu amărăciune: „Mai mulţi ca la Porto Bello".

După o altă expediţie de proporţii uriaşe — treizeci şi şase de nave şi aproape două mii de oameni — întreprinsă în 1671 împotriva oraşului Panama şi care i-a adus o pradă uriaşă, Morgan se retrage din activitatea piratească. Ultimii ani ai vieţii i-a petrecut pe pămînt ferm. Era printre cei mai bogaţi oameni din Jamaica — avea o casă somptuoasă la Port Royal şi trei proprietăţi cu diverse plantaţii şi creşcătorii de animale. În 1680 este numit guvernator, apoi vreme de cîţiva ani nu se mai vorbeşte de el — pînă în 1685, cînd îl dă în judecată pe chirurgul Exmelin (a cărui carte apăruse între timp), precum şi pe un anume Malthus, editorul versiunii engleze. Excelenţei sale guvernatorului de Jamaica nu-i convenea cîtuşi de puţin ca în faţa opiniei publice să fie evocate isprăvile lui Morgan Roşcovanul, căpitan de flibustieri şi autorul a numeroase jafuri de nave şi oraşe spaniole. Este un proces important şi din punct de vedere strict juridic, fiind primul de acest fel intentat unui editor (de altfel, Malthus a fost condamnat la două sute de lire despăgubire, sentinţă care a fost apoi de multe ori folosită ca jurisprudenţă în tradiţionala justiţie britanică).

Henry Morgan a murit în 1688, probabil de ciroză alcoolică. Deşi nu se mai aventurase de mulţi ani pe mare, la semnalele fregatelor regale *Assistance* şi *Drake*, ancorate în port, tunurile de pe toate navele au slobozit lovituri la înmormîntarea sa — cinste pe care englezii o rezervă numai marilor amirali şi şefilor de guverne. Patru ani mai tîrziu, un teribil cutremur a nimicit Port Royal, inclusiv casa lui Henry Morgan şi cimitirul unde fusese înmormîntat.

Numeroşilor turişti (mai ales nord-americani), care vizitează astăzi Jamaica, li se arată diferite locuri care amintesc de marele amiral al flibustei, în jurul vieţii şi faptelor căruia s-au ţesut numeroase legende şi s-au scris multe cărţi mai mult sau mai puţin conforme cu realitatea istorică.

Cu Henry Morgan se încheie, într-un fel, o perioadă din istoria pirateriei în regiunea caraibă, perioada flibustei, caracterizată prin expediţii de amploare organizate cu sprijinul oficial (sau oficios) al autorităţilor coloniale din anumite centre (Tortuga, San Domingo, Jamaica) — autorităţi care veneau astfel în întîmpinarea politicii guvernelor din metropole. Cînd Franţa se afla în război cu Anglia, flibustierii francezi abordau cu predilecţie navale engleze, iar cînd Anglia se afla în război cu Spania, flibustierii englezi jefuiau navele comerciale şi coloniile spaniole. Această „perioadă de glorie a flibustei" a ţinut pînă către sfîrşitul veacului al şaptesprezecelea şi s-a limitat, în ce priveşte teatrul de operaţiuni, la regiunea caraibă şi coastele Americii Centrale, cu excepţia cîtorva expediţii către sud (Venezuela) sau dincolo de Istmul Panama.

A doua perioadă atinge un maximum de intensitate după tratatul de la Utrecht (1712) care a stabilit pacea între Anglia, Franţa şi Spania: flibustierii devin treptat piraţi în adevăratul înţeles al termenului, arborează pavilionul negru cu cap de mort, îşi extind activitatea pînă pe coasta apuseană a Africii şi în Oceanul Indian — deşi regiunea caraibă rămîne unul dintre centrele piratereşti cele mai active. Căpitani de piraţi ca Stede Bonnet, Charley Vane, Christopher Condent, Bartholomew Roberts, James Plantain, Edward Teach terorizează mările şi sînt la rîndul lor vînaţi fără milă de navele militare ale tuturor naţiunilor interesate în comerţul pe mare.

Piratul acestei perioade este, într-un fel, piratul „clasic" a numeroase romane de aventuri. John Silver, de pildă, celebrul erou al lui Robert Louis Stevenson i-a fost inspirat acestuia din urmă de unul dintre oamenii care navigase multă vreme sub căpitanii Edward England şi James Plantain şi care avea un picior de lemn... În alegerea acestor surse de inspiraţie autorii au ţinut mai puţin seama de proporţiile activităţii (din punctul de vedere al istoriei pirateriei, Charley Vane sau Calico Jack, de exemplu, sînt nişte palizi pigmei faţă de Drake sau Morgan), cît de unele aspecte pitoreşti: felul de a se îmbrăca, limbajul colorat, modul spectaculos de a comite isprăvile, legendele despre comori ascunse. Fiindcă aspectele pitoreşti nu lipseau din viaţa acestor tîlhari ai mărilor. Edward „Blackbeard" Teach, de pildă, avea o barbă neagră (de unde şi porecla) pînă la brîu, pe care şi-o împletea în cozi legate cu panglici; distracţia lui favorită era ca, la sfîrşitul unui ospăţ, să stingă luminările şi să tragă cu pistoalele la nimereală, silindu-i astfel pe comeseni să-l imite; cine avea noroc, scăpa cu viaţă... Un alt căpitan de piraţi, Lewis, organiza, în fiecare seară, o slujbă „religioasă" în cinstea lui Satan. Căpitanul Low, un sadic de genul l'Olonnois, tăia urechile prizonierilor şi-i silea să le

mănînce cu sare şi piper. Căpitanul Fly era celebru prin vastul său repertoriu de injurături, care circulau în tavernele din New Providence şi din toate porturile Antilelor. De o asemenea „celebritate" se bucurau şi Stede Bonnet, care se apucase de piraterie la şaizeci şi cinci de ani şi suferise nu mai puţin de zece naufragii, Bartholomew Roberts, care era totdeauna îmbrăcat cu eleganţă şi întreţinea o orchestră pe bordul navei sale *Royal Rover* („Vagabondul regal"), şi mulţi alţii. Majoritatea au sfîrşit în streang.

În această perioadă se generalizează şi folosirea pavilionului negru cu hîrcă (poreclit, nu se ştie de ce, „Jolly Roger"), pe care flibustierii francezi din regiunea Antilelor îl arboraseră, ocazional, încă din ultimii ani ai veacului precedent. Faptul se explică prin aceea că nu mai avem de a face cu corsari, posesori ai unei patente, a unei *lettre de marque* care le dădea dreptul să arboreze pavilionul vreunui stat, ci cu piraţi scoşi în afara legii, cu tîlhari ai mării lucrînd pe cont propriu. La abordare şi în cursul luptei pentru capturarea vreunei nave comerciale, arborarea pavilionului negru era o chestiune de mîndrie (de „onoare", am putea spune...) pentru un căpitan de piraţi; nu trebuie să uităm că ne aflăm în primele decenii ale veacului al optsprezecelea, cînd chestiunile de onoare, de prestigiu, jucau un rol însemnat.

Rărirea patentelor eliberate unor corsari şi folosirea pe scară largă a pavilionului negru coincide, după cum e şi firesc, cu o frecvenţă mai mare a proceselor intentate piraţilor şi cu numeroase condamnări la moarte. Piratul care aborda navele comerciale şi le jefuia sub flamura cu cap de mort nu mai ajungea la cele mai mari onoruri ca Francis Drake, şi nici nu putea să spere că va primi o slujbă bine remunerată în colonii, ca Henry Morgan: prins asupra faptului, el era judecat şi condamnat la moarte prin spînzurătoare — unica pedeapsă rezervată piraţilor. Stede Bonnet a fost judecat, condamnat şi executat (la Charleston, în 1718) prin spînzurătoare, împreună cu treizeci dintre oamenii săi; sentinţa în procesul echipajului lui Bartholomew Roberts prevedea cincizeci şi două de condamnări la moarte, toate executate prin spînzurătoare. Cele mai frecvente şi severe condamnări aveau loc în Anglia şi în coloniile ei — aceeaşi Anglie care vreme de două veacuri îşi ocrotise corsarii, ba chiar îi răsplătise, tratîndu-i uneori ca pe eroi naţionali. Dar vremurile se schimbaseră şi justiţia ţinea pasul cu vremea: într-o ţară în care navigaţia şi comerţul constituiau activităţi esenţiale pentru economie, era firesc ca piraterie să fie socotită printre crimele cele mai grave şi pedepsită ca atare.

Dintre figurile cele mai pitoreşti ale acelei perioade fac parte două femei: Anne Bonny şi Mary Read, vrednice urmaşe ale anticei Elissa, care par să stea mărturie că ceea ce unii obişnuiesc să numească „sexul slab" nu este întotdeauna slab. Anne Bonny era fata unui avocat dintr-un orăşel irlandez situat nu departe de Cork. De mică se îmbrăca băieţeşte şi, mai tîrziu, cînd tatăl ei a emigrat în Carolina de Sud, luînd-o cu el, a continuat să ducă viaţa

obişnuită a unui băiat. Era o fire impulsivă, înzestrată cu toate atributele femeii; cînd l-a întîlnit pe ucenicul-marinar James Bonny s-a îndrăgostit de el şi, cum tatăl ei i-a interzis această legătură, a fugit de acasă, s-a căsătorit cu Bonny şi l-a urmat pe insula New Providence (în Arhipelagul Bahamas), care — după Tortuga, San Domingo şi Jamaica — devenise un refugiu agreat de piraţii din Indiile apusene. Aici l-a părăsit curînd pe Bonny pentru un anume John Rackam, poreclit Calico Jack. Acesta colindase mările sub cei mai vestiţi căpitani de piraţi ai vremii; fusese secundul lui Edward Teach, zis Blackbeard („Barbă-neagră"), iar acum colinda tavernele din Nassau, cheltuindu-şi banii obţinuţi dintr-o expediţie întreprinsă ca timonier pe brigantina lui Charley Vane care, între Maracaibo şi Curaçao, reuşise să abordeze şi să jefuiască o fregată spaniolă şi o navă comercială olandeză. În timp ce pesoşii spanioli şi guldenii olandezi răsunau pe tejgheaua circiumii, iar cei de faţă închinau cănile cu rom în cinstea lui, Calico Jack făcea planuri pentru o nouă expediţie.

Cum a reuşit Calico Jack s-o strecoare pe Anne pe bordul navei *Dragon*, a căpitanului Charley Vane, nu se ştie. Legile neoficiale ale pirateriei erau respectate cu stricteţe, iar una dintre ele prevedea că, sub nici un motiv, femeile nu erau admise la bord, căci (după cum ne spune textul unui regulament păstrat în arhivele britanice) „erau mai periculoase ca zarurile şi ca băutura, zăpăcind minţile oamenilor şi stîrnindu-i la ceartă"; iar un alt paragraf (citat de H. Leip) prevedea că: „Oricine va convinge o fată îmbrăcată în straie bărbăteşti să-l urmeze pe mare, va fi pedepsit cu moartea".

În cele ce urmează vom folosi textul din lucrarea din care am mai citat *(Piraţi şi corsari)* şi care se bazează în bună parte pe textul misteriosului şi atît de temeinic documentatului căpitan Johnson; acesta ne asigură că Anne Bonny primi foarte curînd botezul focului: se afla de cîteva zile pe bord, cînd în portul Nassau sosi căpitanul Woodes Rogers cu o navă de război şi cu ordinul să graţieze, în numele regelui, pe piraţii care se vor preda şi vor declara sub jurămînt că se lasă de piraterie. Ordinul nu era însă valabil şi pentru piraţi înrăiţi ca Vane; căpitanul Rogers refuză să primească delegaţia acestuia, din care făcea parte şi Calico Jack, ba chiar deschise focul asupra brigantinei *Dragon*. Vane ridică pînzele şi ieşi în grabă din port, punînd între el şi vasul de război o altă navă — cea olandeză capturată în ultima expediţie — menită să primească ghiulelele slobozite de tunurile lui Rogers.

Cîteva zile mai tîrziu, pe bordul navei piratereşti izbucni o revoltă: oamenii erau nemulţumiţi că Vane lăsase să-i scape o navă militară franceză care transporta lefurile funcţionarilor din Antilele franceze. Echipajul alese căpitan, în unanimitate, pe John Rackam zis Calico Jack. Se pare că Anne Bonny a jucat şi ea un rol destul de important în această acţiune, atîţîndu-i pe oameni împotriva lui Charley Vane.

Acelaşi Charles Johnson, biograful piraţilor din Antile, pretinde că nimeni — în afară de Calico Jack — n-a ştiut că pe bord se află o femeie. Mai verosimilă ni se pare o altă versiune: la un moment dat, Calico Jack, acum căpitan al navei, a obţinut ca Anne să fie primită la bord cu drepturi egale, prin urmare şi cu dreptul la partea din prada obţinută la abordaje. Anne se îmbrăca cu haine bărbăteşti şi participa la luptă, folosind pistolul şi sabia cu o îndemînare cu nimic mai prejos de a celorlalţi piraţi. De altfel, Anne Bonny nu va fi singura excepţie pe bordul *Dragonului:* curînd se va ivi aici încă o femeie, Mary Read.

Întîmplarea s-a produs scurtă vreme după ce Anne Bonny s-a întors pe bord (lipsise cîteva luni, pe care le petrecuse pe o mică plantaţie din Cuba, aparţinînd lui Calico Jack, unde, sub îngrijirea unei negrese, dăduse naştere unui copil). Oamenii de pe *Dragon* salvaseră un naufragiat care rătăcea, în plină mare, pe jumătate mort de sete, într-un canoe. Era un marinar spîn, cu voce subţire, avînd tatuat pe braţ un cap de mort cu două tibii încrucişate şi care declară că se numea Mac Read. Cîteva zile după aceea, Anne Bonny, care avea unele bănuieli, îl înghesui pe marinar într-un colţ şi-şi văzu bănuielile confirmate: era o femeie. Anne Bonny o îmbrăţişă cu căldură, fericită că va avea o tovarăşă pe bord. Johnson ne povesteşte că tocmai în clipa aceea apăru Calico Jack care, neştiind despre ce e vorba, trase cuţitul şi probabil că scena s-ar fi sfîrşit tragic, dacă Anne n-ar fi smuls, cu un gest brusc, cămaşa „marinarului" dovedindu-i lui Calico că gelozia lui e neîntemeiată...

Mary Read, născută la Londra, dusese o viaţă aventuroasă. Copil nelegitim, moştenise dorul de ducă al tatălui ei, care fusese marinar; la vîrsta de treisprezece ani, îmbrăcată băieţeşte, se îmbarcă pe o navă militară, ca mus; doi ani mai tîrziu, dezertă într-un mic port olandez, deoarece oamenii de pe bord începuseră să aibă unele bănuieli că ar fi fată. În Olanda, Mary se angajă într-un regiment de dragoni, unde învaţă meşteşugul armelor. Curînd se îndrăgosti de un tînăr dragon flamand, dezertă împreună cu el şi, după ce se căsătoriră, deschiseră în apropiere de fortăreaţa Beda o cîrciumă: *La cele trei potcoave.* Rămasă văduvă — soţul ei muri într-un accident — Mary Read îşi reluă hainele marinăreşti şi se îmbarcă pe o navă comercială olandeză cu care plecă în Indiile apusene.

Cum a ajuns Mary Read — respectiv marinarul Mac Read — în echipajul unei nave pirateşti, nu se ştie. Fapt este că a făcut parte dintre piraţii care, la Nassau, au obţinut graţierea de la căpitanul Woodes Rogers (între timp acesta fusese numit guvernator la New Providence). Aşadar, Mac Read, conform promisiunii făcute, se lăsă de piraterie şi se angajă pe o navă comercială. Din echipaj făceau parte însă şi alţi foşti piraţi, care se revoltară, puseră mîna pe navă şi hotărîră să se apuce iarăşi de vechea îndeletnicire. Dar, într-o ciocnire cu o mică escadră spaniolă, nava lor fu scufundată. Cei care n-au murit, au rătăcit multă vreme pe mare — în mici ambarcaţii sau agăţaţi de

butoaie, lăzi, scînduri — pînă ce o parte dintre ei au fost pescuiţi de o navă trimisă de Rogers, aduşi la New Providence şi... spînzuraţi. Mary Read a avut şansa să fie salvată de oamenii lui Calico Jack.

Scurtă vreme după aceea, Mary Read se recăsători cu un tînăr flamand, care fusese luat captiv pe bordul *Dragonului* de pe o corabie franceză, deoarece era meşter în confecţionarea velelor. N-a fost o căsătorie cu „forme legale", cum se spune, dar — cum avea să declare mai tîrziu Mary Read la procesul ce i-a fost intentat — ea se socotea unită pe vecie de soţul ei „în faţa lui Dumnezeu". Se pare că, o dată cu această căsătorie, a fost primită în rîndurile echipajului cu drepturi egale, întocmai ca Anne Bonny. Dovadă este însuşi faptul că i s-a acordat dreptul să se bată în duel, conform codului „onoarei" pirateşti, cu un anume Cachalot.

Acest Cachalot (o poreclă care spune multe: caşalotul este un soi de balenă uriaşă, foarte feroce) devenise insistent şi, după cîteva impertinenţe, fusese pălmuit de Mary Read şi ceruse satisfacţie. Mary solicită dreptul să se bată în duel, iar nu soţul ei, cerere care fu pusă la vot şi aprobată. *Dragonul* ancoră într-un mic golf dintr-o insulă pustie. Cei doi duelişti se aşezară spate la spate, într-o mînă ţinînd pistolul, în cealaltă sabia. La comanda arbitrului făcură cîte zece paşi, apoi se întoarseră şi traseră. Mary îşi răni adversarul la braţ, iar în lupta cu sabia care urmă îl ucise.

Cam în aceeaşi perioadă — sîntem în toamna anului 1720 — brigantina lui Calico Jack reuşi una dintre cele mai importante capturi ale sale: o fregată de război spaniolă, încărcată cu o mare cantitate de aur şi numeroase butoaie cu rom. După ce urcară echipajul spaniol în diferite ambarcaţii, piraţii scufundară fregata, apoi *Dragonul* porni cu toate pînzele sus, lăsîndu-i pe marinarii majestăţii sale catolice în voia soartei. Împărţirea prăzii avu loc pe plaja pustie a unui golf din insula Green Key. Partea fiecăreia a fost atît de mare, încît unii dintre oamenii lui Calico Jack îşi făcură socoteala că au cu ce trăi pînă la sfîrşitul zilelor, drept care îşi luară rămas bun de la ceilalţi şi porniră — cu canoe, cu plute, cu ce găsiră la îndemînă — spre diferite porturi din Antile, aflate la distanţe nu prea mari. Ceilalţi — vreo două duzini de oameni, între care Anne Bonny şi Mary Read — nu părăsiră *Dragonul*, de care se legaseră în cei doi ani de viaţă aventuroasă petrecută pe bordul lui. Cum brigantina avea nevoie de reparaţii — curăţirea chilei, călăfătuire, refacerea velaturii — şi cum aveau din belşug alimente, provenite din cambuza fregatei spaniole capturate, hotărîră să rămînă cîtva timp pe insulă; a fost o greşeală pe care Calico Jack şi oamenii lui aveau s-o plătească scump, fiindcă şi în acele vremuri, cînd telegrafia fără fir nu se inventase încă, veştile circulau destul de repede în Antile.

Piraţii nu se grăbeau cu reparara navei: mizele pentru jocul cu zaruri nu lipseau, butoaiele cu rom păreau nesecate. Aşa se face că, în seara cînd

oamenii guvernatorului de Jamaica năvăliră în mica tabără din Green Key, numai Anne Bonny şi Mary Read erau capabile să ţină o armă în mînă. Se luptară ca nişte leoaice şi numai printr-o minune scăpară neatinse. A doua zi dimineaţa, nava amiralităţii din Jamaica porni spre Kingston (după cutremurul care distrusese Port Royal, reşedinţa guvernatorului se mutase aici); în cala ei se aflau piraţii lui Calico Jack puşi în lanţuri.

Procesul a durat două zile, la 16 şi 17 noiembrie 1720, execuţiile urmînd să aibă loc la 18 noiembrie. Toţi acuzaţii au fost condamnaţi la moarte prin spînzurătoare, cu o singură excepţie: reparatorul de vele, care reuşi să aducă dovezi că fusese silit să-i urmeze pe piraţi. În actele procesului, aflate actualmente în Arhivele din Londra (acte care atestă încă o dată că relatarea căpitanului Johnson se bazează pe fapte reale), rezultă că Anne Bonny şi Mary Read au fost judecate după aceeaşi procedură ca şi ceilalţi oameni ai lui Calico Jack; nu se pomeneşte nicăieri că ar fi femei, ceea ce ne duce la concluzia că au ascuns acest fapt curţii. La urmă, însă, se produse lovitura de teatru. Cînd judecătorul întrebă, conform procedurii, dacă are cineva vreo obiecţie în legătură cu sentinţa, Anne şi Mary se ridicară, făcură un pas înainte şi declarară, conform unei formule consacrate: *My lord we plead our bellies* — ceea ce (în traducere liberă) înseamnă: „Domnule judecător, obiectăm deoarece sîntem gravide". Era pentru prima oară că un asemenea incident se producea într-un proces intentat unor piraţi... Un examen medical stabili că Anne şi Mary spuseseră adevărul, astfel că, în conformitate cu legile engleze, execuţia lor fu amînată pînă după naştere.

Ultima dorinţă a lui John Rackam, alias Calico Jack, a fost s-o mai vadă o dată pe Anne. A fost o slabă consolare pentru el, deoarece Anne se mulţumi să-i spună: „Îmi pare rău să te văd astfel. Dar dacă te-ai fi purtat ca un bărbat, n-ai muri acum ca un cîine".

Mary Read a murit imediat după ce a născut, în primăvara anului 1721, de febră puerperală, pe salteaua de paie a celulei ei din închisoare. Anne Bonny a fost graţiată, în urma intervenţiei tatălui ei care era, după cum am văzut, avocat. Ce s-a întîmplat cu ea, după aceea, nu se ştie.

Astăzi, autorii de literatură de aventuri par să fi abandonat în bună măsură povestirea cu piraţi. Poate şi datorită faptului că pirateria a dispărut de pe mările globului nostru — dispariţia avînd cauze multiple: dezvoltarea flotelor militare, prin urmare şi a eficacităţii mijloacelor de combatere a pirateriei, introducerea pe scară largă a navigaţiei cu aburi şi cu motoare diesel, înzestrarea navelor cu telegrafie fără fir şi radio, folosirea aviaţiei în operaţiile pe mare. Vremurile romantice ale navigaţiei cu vele, în care de îndemînarea căpitanului de piraţi în a folosi vîntul şi a găsi ascunzătorile cele mai potrivite depindea succesul unei expediţii au trecut; progresul tehnic de care navigaţia s-a bucurat din plin face ca, practic, orice navă piratească

să fie reperată şi capturată în cel mai scurt timp, oriunde ar încerca să se ascundă. De altfel, astăzi nu mai există teritorii de aparteneţă incertă sau insule pustii care să ofere posibilităţi de a fi amenajate ca adăposturi pentru nave piratereşti şi ca baze de aprovizionare. Goeletele, brigantinele şi caravelele se aprovizionau cu cîteva butoaie cu apă potabilă şi cîteva lăzi cu pesmeţi şi carne sărată — energia o furniza vîntul. O navă din zilele noastre necesită cantităţi enorme de cărbuni sau păcură, care nu se pot procura pe nici o insulă pustie din Atlantic sau Pacific.

În zilele noastre, urmaşii căpitanilor de piraţi se ocupă cu contrabanda şi cu traficul de stupefiante — activităţi ilegale ca şi pirateria (şi se pare că tot atît de remuneratorii), dar ele nu mai au acel suflu de romantism care a inspirat atîţia scriitori de seamă. Nici nu mai este de conceput astăzi ca un traficant sau contrabandist să participe cu nava sa la bătălii navale, să aibă un cuvînt greu de spus în politica ţării sale sau să dea sfaturi capetelor încoronate: corsarul Surcouf, într-o convorbire cu Napoleon, l-a sfătuit să demonteze tunurile de pe marile nave de război, greoaie în manevră, şi să armeze cu ele o flotă rapidă de corsari; cu peste două sute de ani în urmă, Elisabeta I primise un sfat asemănător de la corsarul Drake şi-i dăduse ascultare; Napoleon nu l-a ascultat pe Surcouf — avea s-o regrete amarnic: mai tîrziu, la Trafalgar, flotele reunite franceză şi spaniolă vor suferi o dezastruoasă înfrîngere în faţa flotei britanice de sub comanda amiralului Nelson.

Căci aceasta este una dintre învăţăturile pe care le desprinde cel ce se apleacă asupra captivantei şi pe alocuri ciudatei istorii a pirateriei, învăţătură pe care Goethe, în *Faust*, o pune în gura lui Mefisto (actul II, scena 5): *Krieg, Handel und Piraterie/ Dreieinig sind sie, nicht zu trennen.* („*Război, negoţ, piraterie/ Treime sînt, de nedespărţit*").

ROMANELE PRERIEI: „PIEI-ROȘII“ ȘI „FEȚE-PALIDE“

De Soto şi de Coronado: primele relatări despre bizoni şi scalpuri. Călătorii franco-canadieni şi comerţul cu blănuri. Unelte şi arme de foc: schimbări profunde în modul de viaţă al „pieilor-roşii“. Sfaturile din jurul focului: „conferinţe de pace“. Bizonul, acest „rege al preriei“. Turismul şi combaterea poluării folclorului amerindian. „Pământul este un bun comun al omenirii“. Politica de i n d i a n r e m o v a l şi literatura.

ÎN FRAZA „Indienii preriei nord-americane se mai numeau și piei-roșii" există două inexactități. Prima: indienii nu erau indieni — așa i-a numit Columb convins că, străbătînd Atlanticul, ajunsese în India; cunoaștem și data exactă a acestui botez din eroare, 12 octombrie 1492, precum și locul: insula numită de băștinași Guanahani, căreia apoi Columb i-a schimbat numele (e cert că amiralul mării-ocean avea o anume slăbiciune pentru rebotezări...) în San Salvador, astăzi identificată cu insula Watling din Arhipelagul Bahamas.

A doua: „piei-roșii" este o poreclă deloc justificată — băștinașii Lumii Noi (termenul științific folosit actualmente: amerindieni) aparțin, din punct de vedere antropologic, rasei mongoloide. Asupra originii lor, teoria general acceptată în prezent este cea formulată de etnologul american Alěs Hrdlička, în 1910: amerindienii s-au format prin migrațiile succesive ale populațiilor de vînători din nord-estul Asiei, venind peste strîmtoarea Bering. Migrațiile au început, probabil, cam cu 45 000 de ani în urmă și au continuat în valuri succesive. În favoarea acestei teorii pledează două argumente peremptorii: mai întîi, faptul că în Lumea Nouă nu s-au descoperit urme ale omului preistoric, iar în al doilea rînd afinitățile etnice dintre amerindieni și popoarele asiatice. Migrația în mai multe valuri, pe o perioadă cuprinzînd zeci de milenii, explică extraordinara diversitate a limbilor vorbite de amerindieni.

Avînd în vedere originea lor, este deci limpede că „pieile roșii" nu puteau avea pielea roșie. Caracteristicile lor fizice comune (cu variații relativ puțin însemnate de la regiune la regiune) sînt: trăsături somatice în general mongoloide, părul lins, aspru și negru, ochii de culoare închisă, pielea în nuanțe de brun-gălbui, nas deseori acvilin. De unde vine, așadar, denumirea de „piei-roșii", foarte veche și foarte răspîndită? Ea figurează în rapoartele misionarilor iezuiți de la începutul veacului al XVII-lea, în dările de seamă ale ofițerilor francezi și englezi asupra luptelor purtate pentru teritoriile canadiene — și chiar în documente oficiale, ca să nu mai vorbim de jurnale de călătorii, de literatură în general. Răspunsul la această întrebare e simplu: vine de la obiceiul răspîndit la unele triburi amerindiene ca bărbații să-și vopsească fața și trupul în culori în care domina roșul, la anumite ocazii (ceremonii, dansuri rituale), de asemenea, cînd porneau „pe poteca războiului" — în anumite perioade aborigenii aveau destul de rar prilejul să „îngroape securea

războiului" şi să „fumeze pipa păcii", căci trebuiau să-şi apere domeniile de vînătoare invadate de „feţele-palide".

De fapt, nici feţele-palide nu erau chiar palide, ci bătute de soare şi intemperii: exploratorii *(voyageurii)* franco-canadieni, vînătorii, puitorii de capcane *(trappers)* şi negustorii de blănuri nu se deosebeau prea mult la culoare de băştinaşi — ba pînă la urmă le-au adoptat şi îmbrăcămintea, foarte potrivită acelor locuri: mocasinii din piele de bizon, haina de piele de cerb, uneori împodobită cu ciucuri, căciula din blană de castor.

Primii albi care au venit în contact cu „pieile-roşii — aşadar cu amerindienii din prerie au fost spaniolii: trei expediţii, conduse de de Soto, Moscoso şi Coronado, au pătruns aici venind dinspre sud. Hernando de Soto — tînăr conchistador care servise sub Pedrarias în America Centrală şi sub Pizarro în Peru — fusese trimis de împăratul Carol Quintul să cucerească Florida (nume sub care spaniolii desemnau întregul continent nord-american). Debarcarea lui, în 1539, lîngă Tampa Bay, a fost începutul unei uimaşe aventuri, care i-a purtat pe de Soto şi pe tovarăşii săi pînă aproape de Munţii Stîncoşi, în căutarea aurului, argintului şi pietrelor preţioase — pe care, de altfel, nu le-au găsit. Au găsit în schimb „piei-roşii" în regiunile unde se află astăzi statele Georgia, Tennessee şi Alabama, băştinaşi care, firește, nu vedeau cu ochi buni această invazie şi-şi apărau cu hotărîre domeniile de vînătoare. De Soto, deşi rănit într-o luptă cu amerindienii, decise să-şi continue drumul şi ascunse oamenilor săi vestea că vasele spaniole părăsiseră coasta, lăsîndu-i la voia întîmplării.

Membrii expediţiei lui de Soto au fost primii albi care au traversat fluviul Mississippi, în primăvara lui 1541; călătoriră în sus pe rîul Arkansas şi în Oklahoma, fără să găsească rîvnitele comori, şi se întoarseră descurajaţi pe malurile Mississippiului. Aici, de Soto muri (în vîrstă de 42 de ani) şi ostaşii săi îl îngropară în taină — coborîndu-i sicriul în albia fluviului — pentru ca amerindienii, care se temeau de el, să nu afle de moartea lui. Supravieţuitorii au mai făcut o încercare, sub conducerea lui Luis de Moscoso, traversînd Red River („Rîul Roşu") şi nordul Texasului, dar fără să găsească fabuloasele comori, astfel că se întoarseră la Panuco (în Mexic). Din cei 550 însoţitori ai lui de Soto, la Panuco au mai ajuns 320 — ceilalţi pieriseră în luptele cu indienii şi de diferite boli.

Avem toate motivele să presupunem că membrii expediţiei lui de Soto au fost primii europeni care au venit în contact cu amerindienii *osage* şi *kansas*, după ce traversaseră teritoriile locuite de triburile *cherokee* şi *creek;* cronicarii expediţiei sînt cei dintîi care pomenesc de obiceiul „pieilor roşii" de a-şi scalpa duşmanii ucişi în luptă. Americanii cinstesc memoria lui de Soto: trei oraşe din vestul S.U.A., în statele Kansas, Texas şi Montana (deşi de

Soto-n-a ajuns pînă în Montana, stat aflat în nord, la granița cu Canada...), îi poartă numele, iar în Florida, în regiunea unde au acostat corăbiile spaniole în 1540, s-a amenajat un parc memorial.

Aproximativ contemporană cu expediția lui de Soto și de Moscoso, și pornită tot din Mexic, este cea a lui Coronado, care se leagă de misterioasa legendă despre „cele șapte cetăți aurite ale Cibolei". Francisco Vasquez de Coronado aflase de la un călugăr franciscan, *fray* („fratele") Marcos de Niza, despre existența a șapte cetăți nespus de bogate în aur, între care cea mai mare se numea Cibola. Povestea Cibolei era atestată și de un alt călător, anume Alvar Nunez Cabeza de Vaca („Căpățînă de vacă"): naufragiat pe coasta Texasului, Cabeza de Vaca și alți trei supraviețuitori — Madonado, Dorantes și Estevanico — au trăit o vreme printre indieni, unde și-au creat o reputație de vraci-tămăduitori, apoi au pornit-o spre apus, străbătînd continentul prin Texas, pe urmă (probabil) prin New Mexico și Arizona și poate pînă în California. În 1536 s-au îndreptat spre sud, ajungînd după numeroase peripeții la Culiacan, în Mexic. Ei sînt primii albi care au văzut bizoni; Cabeza de Vaca și-a scris memoriile *(Los naufragios*, 1542) în care relatează legenda despre comorile Cibolei.

Ademenit de povestirile lui *fray* Marcos de Niza și de relatările lui Cabeza de Vaca, Francisco de Coronado pornește din Compostela, străbate regiunea Sonora și sud-estul Arizonei și ajunge chiar la Cibola. Dar ce dezamăgire: în locul cetății cu bogății fabuloase, un biet *pueblo* al indienilor *zuni* din New Mexico, cum erau de altfel și celelalte șase așa-zis cetăți. Singurele „comori" pe care le-a găsit au fost coșuri artistic împletite, vase de lut pictate și podoabe de turcoază (peruzea)— o piatră semiprețioasă, de fapt un fosfat de aluminiu și cupru, aflat în zăcăminte bogate în New Mexico, Nevada, Arizona și Colorado — în prelucrarea căreia amerindienii *zuni* erau mari meșteri.

Amerindienii *hopi* și *zuni* nu erau „piei-roșii", ei nu duceau viața migratoare a vînătorilor de bizoni din prerie; pe aceștia din urmă, Coronado îi va cunoaște datorită locotenenților săi pe care-i trimite să caute aur și pietre prețioase în regiunile învecinate: Pedro de Tovar ajunge la triburile amerindiene din nordul Arizonei de astăzi, Garcia Lopez de Cardenas descoperă Grand Canyon („Marele Canion"), iar Hernando de Alvarado vizitează Acoma și așezările amerindiene din regiunile lui Rio Grande și ale rîului Pecos. Nici unul dintre ei n-a găsit aur, dar de Alvarado s-a întors cu un amerindian din prerie și cu... o nouă legendă: despre pu ernicul regat Quivira, așezat mai departe, spre nord-est. Amerindianul, pe care spaniolii l-au poreclit „Turcul", dădea amănunte de-a dreptul senzaționale despre bogățiile Quivirei. „Turcul" este primul amerindian din prerie al cărui nume îl cunoaștem — de fapt nu un nume, ci o poreclă; „pieile-roșii" aveau nume pitorești, pline de fantezie (cum vom vedea mai departe).

Hotărît să găsească noul El Dorado — Quivira — Coronado iernează pe malul lui Rio Grande, nu departe de oraşul Santa Fé de astăzi, iar în primăvară porneşte prin Texas, pînă la Palo Duro Canyon, apoi spre nord, prin Oklahoma şi Kansas, pînă la Quivira. Altă dezamăgire: nici urmă de aur sau argint, doar nişte aşezări temporare modeste (probabil ale indienilor *wichita*), mai sărace decît ale amerindienilor *zuni*... După ce l-a pedepsit cum se cuvine pe „Turcul" cel mincinos, Coronado a iernat pe malul lui Rio Grande şi în 1542 s-a întors, lipsit de glorie, în Mexic.

Americanii cinstesc şi memoria lui Coronado: un oraş destul de important din California îi poartă numele, iar în 1952 a fost amenajat, în sud-estul Arizonei, parcul memorial Coronado (1 111 hectare), în regiunea unde căutătorul fabuloaselor Cibola şi Quivira a păşit prima oară pe teritoriul de astăzi al S.U.A. Coronado este eroul cîtorva monografii moderne, între care ale lui A. Grove Day *(Coronado Quest*, 1940 — „Ţinta lui C.") şi Herbert E. Bolton *(Coronado on the Turqoise Trail*, 1949—„C. pe drumul turcoazei"). Firește că „feţele-palide", ce formează eroii acestor lucrări, sînt conchistadori — aventurieri şi mercenari avizi de aur şi puşi pe jaf — ale căror contacte cu „pieile-roşii" au fost un lung şir de lupte şi hărţuieli; totuşi, cinstirea de care se bucură unii dintre ei în istoria (şi geografia) S.U.A. este oarecum justificată prin faptul că au fost primii europeni care au explorat regiuni întinse ale Lumii Noi.

Dacă despre „pieile-roşii" din veacul al XVI-lea avem oarecare informaţii de la spaniolii veniţi dinspre sud, din Florida şi Mexic, pentru veacul al XVII-lea şi o parte din cel următor, aceste informaţii le datorăm în bună parte francezilor veniţi dinspre nord, din Canada. Dintre călătoriile întreprinse mai ales de militari, vînători şi misionari, una dintre cele mai remarcabile este cea din 1678, cînd Louis Jolliet şi Jacques Marquette, împreună cu alţi cinci *voyageurs* (în accepţia franco-canadiană a vremii, „voyageur" însemna mai mult decît „călător" — mai degrabă „explorator") pornesc din sud-vestul Marilor Lacuri şi ating şi ei fluviul Mississippi, la cîteva zeci de mile mai la nord decît o făcuse — ce-i drept cu 130 de ani mai înainte — spaniolul de Soto. De altfel, Jolliet şi Marquette, temîndu-se de amerindienii *comanşi*, care nu vedeau cu ochi buni pătrunderea albilor pe teritoriul lor, se mulţumiră să coboare numai pînă la gura rîului Arkansas, după care făcură cale întoarsă pe rîul Illinois, pînă la lacul Michigan. Preotul iezuit Jacques Marquette, care vorbea mai multe dialecte amerindiene, a scris un interesant jurnal al acestei călătorii (publicat în *Recueil de voyages*, 1681 — culegere editată de călătorul şi eruditul francez M. Thévenot), în care aduce unele date interesante despre „pieile-roşii"; aceste date — nu totdeauna riguros verificate, după cum s-a constatat mai tîrziu — au creat în Franţa o anume

imagine a amerindianului din prerie, preluată apoi de autori de prestigiu, printre care Chateaubriand.

Alții doi *voyageurs* vor întregi această imagine (fără s-o modifice esențial), și anume Robert Cavelier de la Salle, care va coborî pe Mississippi, ajungînd (în aprilie 1682) pînă la Golful Mexicului, și Pierre Gaultier de la Vérendrye care, în 1731, obținînd permisiunea de la guvernatorul Québecului de a căuta mult discutatul *Northwest Passage* („Trecerea către nord-vest"), pornește către apus împreună cu cei trei fii ai săi și cu un grup de vînători și negustori de blănuri din Montréal — aceștia din urmă fiind și cei care finanțau expediția: dacă de la Vérendrye căuta drumul spre Oceanul Pacific pentru gloria Franței și a regelui Ludovic al XV-lea, negustorii căutau contactul cu vînătorii indieni pentru a-și procura mult căutatele blănuri de castor, vidră și nurcă din regiunea Marilor Lacuri și de mai departe, dinspre apus, din regiunea Marilor Prerii străbătute de nenumărate cirezi de bizoni.

Este, aici, locul să remarcăm spiritul de aventură care-i anima pe acești temerari porniți în călătorii lungi și primejdioase pe meleaguri necunoscute, în căutarea unor bogății care adesea s-au dovedit iluzorii: conchistadorii veniți din Mexic căutau legendarele Cibola și Quivira, despre care se spunea că au acoperișurile aurite, *voyageurii* veniți din Canada explorau drumurile către regiunea Munților Stîncoși, despre care se spunea că ar ascunde animale necunoscute cu blănuri nespus de prețioase. Cei din urmă s-au dovedit mult mai realiști din acest punct de vedere, deși au plătit și ei tribut greu. De la Vérendrye, de pildă, care în fiecare an înainta tot mai mult spre apus, pierde, în 1736, pe unul dintre fiii săi, Jean-Baptiste, ucis de indienii *sioux*.

S-a vorbit mult despre expediția întreprinsă de de la Vérendrye, unii cercetători de mai tîrziu fiind de părere că străbătuse Munții Stîncoși; această ipoteză a fost abandonată după 1913, cînd niște copii de școală au descoperit, lîngă Pierre (în South Dakota), o tăbliță de plumb — îngropată aici de exploratori pe drumul de întoarcere — din textul căreia pare să reiasă că nu ajunseseră decît pînă la regiunea muntoasă de la Black Hills („Colinele Negre"), un avanpost al Munților Stîncoși. De pe urma acestor expediții ne-au rămas relatări interesante despre indienii *mandani* (printre care de la Vérendrye a stat cîtva timp, în 1738, în regiunea fluviului Missouri) și despre amerindienii *sioux* — acestea din urmă mai puțin demne de încredere, deoarece erau scrise cu patimă — *voyageurul* nostru nu putea să le ierte acestor „peaux-rouges" uciderea fiului său.

Călătoriile pornite din Canada se rărește treptat în a doua jumătate a veacului și încetează aproape complet, cînd francezii sînt chemați sub drapel să lupte pentru Noua Franță (Canada) împotriva Noii Anglii, în războiul pe care americanii îl numesc *French and Indian War* („Războiul francez și indian"). În 1760, după ce francezii pierduseră Canada (și monopolul co-

merţului cu blănuri), cîteva posturi avansate din apusul ţării au continuat să arboreze o vreme drapelul cu floarea de crin, dar timpul îndrăzneţilor *voyageurs* trecuse. Pe de altă parte, coloniile americane ale Angliei erau în plină frămîntare, pregătindu-şi independenţa, astfel că pînă către sfîrşitul veacului drumurile spre Apus sînt bătute doar de cîţiva vînători îndrăzneţi, despre ale căror itinerarii nu ne-au rămas date sigure, ci mai degrabă povestiri fabuloase, plămădite din acelaşi aluat cu cele despre Cibola şi Quivira — sau, fiind vorba de vînători, am putea spune: povestiri vînătoreşti...

Veacurile XVII şi XVIII nu sînt aşadar sărace în informaţii despre amerindienii din prerie: rapoarte ale diferitelor misiuni (mai ales iezuite), ale militarilor francezi din Canada şi englezi din Noua Anglie, ale unor autorităţi administrative şi comandanţi de forturi aflate la frontieră sau chiar în teritoriile amerindiene. Toate acestea nu formează, bineînţeles, o literatură, ci nişte simple surse de informaţie care trebuie considerate cu prudenţă şi folosite cu discernămînt, fiind adesea redactate cu părtinire sau incompetenţă.

„Pieile-roşii" apar în literatura (de aventuri, dar nu numai) o dată cu literatura americană — prin urmare la scurtă vreme după războiul de independenţă, cînd scriitorii din Noua Anglie se desprind din matricea engleză, găsind teme originale, chiar dacă tehnica scrisului rămîne deocamdată tributară literaturii din patria-mumă insulară. Începuturile sînt timpurii: în ale sale *Leaves of grass* („Fire de iarbă") Walt Whitman cîntase munţii, pădurile, rîurile, lacurile şi preria, iar mai tîrziu, Washington Irving, înainte de a redacta biografiile lui Washington şi... Mohamed, va zugrăvi teritoriile amerindiene în *Tour on the prairies* şi în *Astoria* — aceasta din urmă o biografie (romanţată, dar respectînd în liniile sale esenţiale adevărul istoric) a prietenului său John Iacob Astor, negustor de blănuri şi unul dintre cei mai timpurii şi mai activi pionieri ai vestului nord-american.

Irving a fost însă numai un precursor; primele povestiri tipice despre „piei-roşii" şi „feţe-palide" sînt cele cinci romane ale lui Fenimore Cooper: *Pionierii*, *Ultimul mohican*, *Preria*, *Cercetaşul* şi *Vînătoul de cerbi* (1823 — 1841); figura eroului principal al poveş irilor, „Ciorap-de-piele", este inspirată, mărturiseşte însuşi autorul într-o scriere autobiografică, de Daniel Boone, unul dintre pionierii americani cu o viaţă foarte aventuroasă, care se stinsese din viaţă cu numai trei ani înainte de apariţia primului volum al ciclului (1820). Cooper este un romantic, iar amerindienii lui sînt în bună măsură tipici: vînători care se strecoară în totală tăcere, cu mişcări feline, prin desiş, „citind" urmele animalului vînat sau omului urmărit: războinici care-şi agită securile *(tomahawks)*, mîndri de scalpurile atîrnînd de centurile lor şi privind în faţă cu dispreţ moartea; mari căpetenii, şefi puternici şi înţelepţi, împodobiţi cu pene de vultur şi evocînd pe Marele Spirit Manitu. Prietenul lor este nobilul cercetaş (cu faţă-palidă), numit Vînătorul-de-cerbi, Flintă-lungă,

Ciorap-de-piele, Ochi-de-șoim, pionierul cu trupul oțelit de marșuri lungi, îmbrăcat în haină de piele, încălțat cu mocasini, cu pușca lui („al cărei tunet aduce moarte") și având la șold cornul frumos împodobit, în care se află iarba de pușcă. Un mod idilic de a prezenta pe amerindieni și relațiile lor cu cei mai vechi coloniști veniți din Europa, în care — potrivit lui Paul Wiegler (în *Geschichte der Weltliteratur*, Ullstein, Berlin, 1920) —„pădurea virgină și «pieile-roșii» sînt ridicați în slăvi cu aceeași naivitate pe care, în Anglia, Scotto vădește pentru cavaleri și călugări".

Probabil că la această imagine (literară) a amerindianului nord-american a contribuit într-o măsură deloc neglijabilă și folclorul — mai bine zis ceea ce se cunoștea din folclorul amerindian. Cercetările asupra folclorului au început ca o consecință logică a faptului că nu existau documente scrise despre locul de unde au venit amerindienii, drept care istoricii au încercat să capete răspuns la această problemă cercetînd literatura orală a diferitelor triburi și în special așa zisele „legende ale migrațiilor". Una dintre cele mai cunoscute este cea a amerindienilor *delaware*, *Walam Olum* (publicată pentru prima oară de naturalistul C.S. Rafinesque în 1836). Deși numeroase comunități amerindiene au asemenea legende ale migrațiilor, numai foarte puține au putut fi culese de către cercetătorii folclorului, deoarece sînt considerate sacre și ținute în taină. Triburile care trăiesc în *pueblourile* din Arizona și New Mexico, de pildă, au cîteva asemenea legende foarte interesante, dar nici una dintre ele n-a putut fi notată integral.

Fără îndoială că interesul pe care un scriitor ca J.F.Cooper — și mulți alții după el — îl arăta acestor populații în general migratoare, din patria lui de curînd independentă, se datorește și acestor misterioase povestiri despre migrații trecute, relatări ale unor etnogeneze desfășurate într-un mod miraculos și descrieri de drumuri străbătute în cadrul migrației, dintr-o țară ce nu poate fi identificată și pînă în regiunea locuită actualmente sau într-o perioadă mai recentă identificabilă istoricește. Interesant este faptul că un studiu comparativ al acestor legende evidențiază numeroase elemente comune, de pildă aceleași descrieri de drumuri și aceleași întîmplări și evenimente, care s-au produs la mai multe triburi, uneori avîndu-și domeniile de vînătoare la distanțe de mii de kilometri unul de celălalt. Fiind singurele dovezi (literare, orale) ale unei istorii comune, valoarea științifică a acestora trebuie pusă deocamdată sub semnul întrebării. Dar un scriitor romantic ca J.F. Cooper nu putea să nu fie atras de asemenea legende, cu tot ce implică ele misterios, tainic, miraculos.

În momentul descoperirii Lumii Noi, populația amerindiană nu era uniform distribuită pe întregul cuprins al teritoriului de astăzi al S.U.A. — ea era mai densă către margini, cu alte cuvinte pe cîmpia coastei atlantice și pe coasta Pacificului. Una dintre regiunile cu populație mai rară era tocmai pre-

ria, adică regiunea locuită de „pieile-roşii" propriu-zise — populaţii migratoare ocupîndu-se în principal de vînarea bizonilor. Orînduirea lor politică şi socială era cea tribală, fiecare trib fiind independent şi constituind o unitate socială de sine stătătoare. Se cunosc şi unele „confederaţii" de triburi, între care cea mai temeinic organizată pare să fi fost aşa-zisa „ligă irocheză"; dar chiar şi în cadrul unor asemenea uniuni, fiecare trib îşi păstra dreptul de a acţiona independent în cele mai multe dintre chestiunile privind viaţa tribală.

Erau oameni mîndri, iubitori de libertate şi războinici temerari. Fricţiunile cu coloniştii europeni au început foarte curînd după sosirea acestora din urmă. De asemenea, se cunosc numeroase cazuri de triburi ostile unele faţă de altele şi angajate în războaie care au durat uneori timp de mai multe generaţii. Această situaţie a uşurat foarte mult cucerirea teritoriilor amerindiene de către coloniştii albi care, pe măsură ce creşteau ca număr, împingeau populaţia aborigenă către apus. Nu arareori albii s-au folosit de o duşmănie veche dintre triburi, atîţîndu-le unele contra altora şi realizînd astfel o continuă migraţie spre vest a băştinaşilor.

Scriitorului american din prima jumătate a veacului trecut, viaţa amerindianului din prerie, războinic şi vînător de bizoni, îi oferea un material inedit, interesant, încă necunoscut în literatură. Poate că astfel se făcea, într-un fel, o nedreptate celorlalţi băştinaşi, locuitorii regiunilor unde astăzi se află statele New Mexico şi Arizona, şi care se ocupau şi de cultivarea cerealelor şi a legumelor, în special cu cultivarea porumbului. Buna parte dintre plantele „importate" de europeni din Lumea Nouă se cultivau aici: în afară de porumb — fasolea, dovleacul şi floarea soarelui, de asemenea tutunul, cultivat exclusiv pentru folosinţe ceremoniale, precum şi o varietate de bumbac american. Oricum, pionierii au ajuns mai tîrziu în aceste regiuni sud-vestice ale teritoriului american, aflate în aria de civilizaţie mezo-americană, locuitorii lor fiind, dealtfel, înrudiţi cu amerindienii mexicani şi vorbind, ca şi aceştia din urmă, mai cu seamă limbi din familiile uto-aztece.

Pentru european, amerindianul din prerie avea un aspect foarte pitoresc mai ales datorită îmbrăcămintii sale, formate în cea mai mare parte din piei. În perioada descoperirii Americii, meşteşugul prelucrării textilelor era încă înapoiat; în regiunea fluviului Mississippi, unele triburi indiene foloseau fibre din coajă de copac şi de cînepă americană din care făceau mai ales funii. Mai favorizaţi par să fi fost indienii din sud şi sud-vest spre frontiera mexicană, care aveau la dispoziţie şi un material mult mai adecvat: bumbacul. În regiunea Marilor Prerii şi în nord erau folosite la confecţionarea ţesăturilor lîna caprei de munte şi părul unei anumite rase de cîini; în general, însă, amerindienii nu erau ţesători prea îndeminatici, în îmbrăcămintea lor fiind predominante pieile şi blănurile.

Unul dintre aspectele mai puţin relevate de literatura acelor ani de început este faptul că, în perioada de colonizare a Statelor Unite, amerindianul

a fost un factor economic important: constituia o piață pentru obiectele manufacturiere, în schimbul cărora dădea blănuri, piei și alimente —porumb, tutun, cartofi, fasole, dovleci; coloniștii albi au învățat de la el cum să cultive aceste plante, ca și tehnicile de prelucrare a lemnului, folosirea ambarcațiunilor din coajă de mesteacăn, a tălpigilor atașate la mocasini pentru mersul pe zăpadă, toboganului — sania lungă și îngustă pentru transportul hranei și al lemnelor. Primii coloniști au adoptat numeroase plante medicinale de la amerindieni, iar folclorul de la „frontieră" datorează foarte mult legendelor amerindiene.

Dacă este adevărat că amerindianul a fost un războinic dîrz, că a rezistat cu tenacitate strămutării și asimilării, cucerirea teritoriilor amerindiene făcîndu-se cu grele sacrificii, nu este mai puțin adevărat că, mai ales în perioada colonială și în cea de constituire a S.U.A., a fost un activ partener comercial. Primele drumuri în vest folosite de coloniștii albi au fost cele bătătorite de amerindieni, care, la rîndul lor, le-au folosit pe cele ale bizonilor — acești „ingineri de drumuri din instinct". Pînă în zilele noastre, unele autostrăzi ultramoderne urmează traseul celor doi aborigeni ai S.U.A.: amerindianul și bizonul. Bizonii (ca și ursii nord-americani) mergeau „în șir", unul cîte unul, și așa făceau și amerindienii, cînd se aflau în afara teritoriului aparținînd tribului lor (de unde și expresia „a merge în șir indian"). Amerindianul avea anumite semne — pietre, ciopliturî în scoarța copacilor —, care îl ajutau să regăsească potecile cele mai tăinuite. Primii albi care au pătruns în teritoriul amerindian au deprins și ei folosirea acestor poteci, care au căpătat numele de *trails*.

În general, amerindianul căra în spinare pielile și blănurile pe care le aducea la locul de întîlnire cu vînătorii albi, numit (cu o expresie franco-canadiană) *rendez-vous*. În unele regiuni — mai ales în Marile Prerii — el folosea ca animal de povară... cîinele; două bețe erau atașate, printr-un fel de ham, pe umerii cîinelui, celelalte capete tîrîndu-se pe jos, dispozitiv *(travois)* pe care amerindianul își transporta cortul și puținele obiecte de gospodărie. Mai tîrziu, a învățat la rîndul lui, de la albi, să folosească animalele de povară, îndeosebi calul, și încetul cu încetul *travoisul* a dispărut.

Cel mai important furnizor de blănuri era biberul și adesea expresia *beaver trade* („comerțul cu blănuri de biber") era folosită în locul expresiei *indian trade* („Comerțul cu indienii") — dar mai erau și alte blănuri prețuite: vidra, nurca, zibelina, vulpea, care în primii ani ai colonizării se găseau din belșug, mai ales în regiunea Marilor Lacuri și în nord-vest. În regiunea Marilor Prerii și în zonele montane dominau pieile și blănurile de cerb, urs și bizon. Cît privește bunurile oferite în schimb pentru blănuri erau de o mare varietate, iar unele povestiri, care lasă impresia că vînătorii și negustorii de blănuri albi ofereau amerindienilor numai obiecte lipsite de valoare — podoabe eftine, mărgele de sticlă și altele de felul acesta — se bazează în bună parte

pe pură fantezie. Cele mai obişnuite obiecte de schimb erau cele de fierărie, îndeosebi topoare, cuţite, capcane, lanţuri, vase de bucătărie, sule, ace; după aceea veneau textilele, cu precădere păturile de lînă, iar mai tîrziu arme de foc şi muniţii, apreciate de indieni şi ca mijloace de luptă, dar în primul rînd pentru vînătoare. Din păcate, în teritoriile amerindiene au pătruns curînd, ca mărfuri, şi băuturi alcoolice — „apa de foc" — îndeosebi romul englezesc şi rachiurile franţuzeşti distilate în Canada. Către sfîrşitul secolului al XVIII-lea, triburile nord-americane deveniseră un însemnat partener de comerţ pentru englezi şi francezi, iar mai tîrziu, după declararea independenţei coloniilor americane, pentru americani.

„Frontiera" a cunoscut, firește, şi oameni necinstiţi, speculanţi puşi pe îmbogăţire rapidă care ofereau amerindienilor mărgele de sticlă colorată în schimbul preţioaselor blănuri — dar aceştia erau mai degrabă excepţii: un negustor de blănuri ca J.J. Astor, de pildă, avea tot interesul să vîndă partenerilor amerindieni capcane pentru prinderea castorilor, cuţite pentru jupuirea animalelor, chiar arme de foc pentru vînarea bizonilor. Folosirea acestor unelte, şi mai cu seamă a armelor de foc, a produs schimbări adînci în modul de viaţă al pieilor-roşii.

În ultima vreme, istoricii americani acordă mai multă atenţie rolului însemnat pe care l-au jucat vînătorii şi negustorii de blănuri în explorarea teritoriilor apusene ale ţării într-o primă etapă, iar apoi în colonizarea acestor teritorii. Expediţia condusă de căpitanul Lewis şi locotenentul Clark, prima care a atins, în 1805, malul Pacificului, era compusă din douăzeci şi şase militari şi nouăsprezece *trappers* (de la *trap* „capcană", aşadar „puitori de capcane"), nume sub care sînt desemnaţi de obicei şi negustorii de blănuri: vînatul cu ajutorul capcanelor evita găurirea blănii prin proiectile şi astfel deprecierea ei; în general, *trapperul* nu se mulţumea cu ceea ce vîna el, ci achiziţiona blănuri de la amerindienii din regiune, pe care apoi le vîndea la contoarele stabilite de societăţile pentru achiziţionarea blănurilor.

Asemenea *trappers* au însoţit şi expediţia din 1806 a locotenentului Zebulon Montgomery Pike, care a explorat regiunile unde se află astăzi statele Kansas şi Colorado, precum şi pe cele întreprinse de Stephen Harriman Long între 1817 şi 1823. Era firesc: cunoşteau drumurile, aveau experienţa procurării hranei şi echipamentului adecvat, vorbeau dialecte indiene. Ei sînt, după toate probabilităţile, primii albi pe care indienii i-au poreclit „feţe-palide".

În al treilea deceniu al veacului, negustorii de blănuri nu s-au mai mulţumit cu activitatea militarilor în această direcţie şi au început să organizeze expediţii pe cont propriu. William Henry Ashley şi Thomas Fitzpatrick cercetează, între 1822 şi 1826, regiunea Yellowstone şi împrejurimile Marelui Lac Sărat. Alţi promotori ai comerţului de blănuri cu amerindienii, ca Jedediah

(„Jed") Smith, William L. Sublette și David („Dave") Jackson traversează Marile Prerii, urmează pistele bizonilor și descoperă în Munții Stîncoși trecători spre California, ajungînd pînă la San Diego.

Este limpede, deci, că nu avem de-a face cu negustori de blănuri în sensul pe care îl dăm astăzi termenului — Ashley, Fitzpatrick sau Jed Smith erau autentici *frontiersmen*, oameni ai „frontierei", plămădiți din același aluat cu faimoșii lor înaintași din est, David („Davy") Crockett și Daniel Boone. Călîți în viscolele din Munții Stîncoși și în arșița deșerturilor din Nevada, rezistenți la foame și sete, obișnuiți să doarmă unde apucau și să călărească pe deșelate cai pe jumătate sălbatici, erau excelenți țintași și știau să deosebească urmele vînatului și să-l pîndească îndelung și cu răbdare; adoptaseră de la amerindieni încălțămintea de piele, rudimentar tăbăcită, dar atît de practică în condițiile vînătorii în prerie și pădure; mulți dintre ei se căsătoriseră cu *squaws* (femei amerindiene) și se convertiseră, în parte, la modul de viață al băștinașilor. Unii, ca Toussaint Charbonneau, își cîștigau femeile la jocul cu zaruri; alții, ca Jed Smith și Willam („Old Bill") Williams, aveau în sacul cu merinde o biblie de care nu s-ar fi despărțit pentru nimic în lume. Acești *plainsmen* („*plain*=„prerie"), *woodsmen* (*wood*=„pădure") și *mountainmen* (oameni ai munților) își încercau puterea înfruntînd uriașul urs *grizzly* înarmați doar cu un cuțit — povestirile de acest fel, care abundă în literatura despre „piei-roșii" și „fețe-palide", se întemeiază în bună parte pe întîmplări reale: în 1833, de pildă, un anume Hugh Glass, rănit grav în lupta cu un urs, s-a tîrît, mai mult în coate, cale de 160 kilometri, pînă la fortul Kiowa. Oamenii aceștia trăiau după propriile lor legi, fiindcă dincolo de frontieră nu existau nici șerifi, nici judecători și nici închisori (care vor apărea mai tîrziu, constituind elemente ale romanului *western*, continuator firesc al povestirilor despre „piei-roșii" și „fețe-palide").

Alianța, de altfel vremelnică, dintre militari și oamenii frontierei se baza pe interese reciproce și constituie, într-un fel, o ilustrare a spiritului practic american: militarii care organizau expediții nu se puteau lipsi de experiența acestor oameni încercați — la rîndul lor, *trapperii* și negustorii de blănuri erau interesați în găsirea unor noi surse pentru procurarea blănurilor, care constituiau una dintre bogățiile regiunilor apusene ale Americii. Se cunosc și cazuri cînd unii ofițeri au părăsit cariera militară devenind negustori de blănuri în regiunile apusene ale teritoriului: Benjamin de Bonneville a demisionat din armată în 1832, conducînd apoi un grup de 110 negustori de blănuri pînă la Green River („Rîul Verde") și cercetînd sălbatica regiune a Munților Stîncoși; tot el a condus peste South Pass primul *wagon train* („convoi de căruțe cu coviltir") de emigranți spre vest. (Un lac preistoric uscat, situat în statul Utah, a primit numele lui Bonneville — lacul este astăzi celebru deoarece pe fundul lui acoperit de un strat de sare poroasă se dispută recordul mondial de viteză la automobile).

Evoluția comerțului de blănuri american reproduce, la scară redusă, evoluția întregului comerț capitalist al epocii. După micile asociații din primii ani ai veacului trecut — cea mai importantă fiind a lui Jed Smith, Bill Sublette și Dave Thompson — în 1830 se înființează *Rocky Mountain Fur Company* care — împreună cu cele două companii ale lui John Jacob Astor *(American Fur Co.* și *Pacific Fur Co.)* — ajunse curînd să concureze puternica *Hudson Bay Company* din Canada, înființată cu aproape două veacuri în urmă. (Comerțul cu blănuri a făcut din J. J. Astor cel mai bogat om din America; la moartea lui, în 1848, a lăsat prin testament 400 000 dolari pentru înființarea unei biblioteci la New York, care astăzi este printre cele mai mari din lume.) Este perioada cînd în cele mai elegante saloane din marile capitale europene blănurile americane concurau pe cele ruseşti (siberiene).

În general, amerindianul a avut de profitat de pe urma acestui comerț, deși, așa cum arătam, bunurile obținute în schimb — și mai cu seamă uneltele și armele — au produs schimbări adînci în modul său de viață. Una dintre lucrările de referință în domeniul istoriei americane *(Concise Dictionary of American History*, Charles Scribner's Sons, New York, 1962) caracterizează astfel aceste schimbări: „Cînd amerindianul a intrat în orbita comerțului european, economia sa domestică a suferit o schimbare profundă și el a trecut foarte repede de la epoca de piatră la cea de fier. Felul său de a trăi și de a vîna s-a schimbat, el a devenit din ce în ce mai dependent de bunurile omului alb, într-o măsură atît de mare, încît o întrerupere a comerțului ar fi putut aduce după sine o adîncă sărăcie sau chiar dispariția".

Un aspect semnificativ, remarcat de autorii care au cunoscut bine viața și obiceiurile amerindienilor din prerie și din regiunea Munților Stîncoși: chiar în perioadele cînd relațiile dintre coloniști și amerindieni nu erau deloc pașnice și grupuri ale armatei porneau în campanie împotriva unor triburi revoltate, contactele dintre negustorii albi și amerindieni continuau. În cele mai multe cazuri, relațiile bazate pe schimbul de mărfuri se desfășurau prietenește, fapt firesc dacă avem în vedere că unii depindeau de ceilalți: negustorii albi căutau blănurile amerindienilor, care la rîndul lor erau interesați să achiziționeze mărfurile oferite de „fețele-palide". Din păcate, traficul cu băuturi spirtoase a constituit un obstacol însemnat în calea menținerii păcii în unele regiuni; de asemenea, unii negustori, care nu-și țineau angajamentele contractate, stîrneau adesea ostilitatea unor grupuri sau chiar triburi întregi de indieni. În general, agențiile guvernamentale aveau destul de mult de furcă nu numai cu amerindienii, dar și cu acești negustori — aventurieri necinstiți puși pe îmbogățire.

În a doua jumătate a veacului trecut, pe măsură ce teritoriile de la apus de Mississippi erau colonizate, comerțul propriu-zis din teritoriile amerindiene (ca și alte forme ale economiei) a devenit mai complex și a cerut o organizare mai largă. Încetul cu încetul, a dispărut negustorul de blănuri pe jumătate

vînător, îmbrăcat în piei de bizon și trăind în parte ca partenerul lui de comerț, amerindianul, iar locul său a fost luat de un funcționar comercial care lucra pentru întreprinderile de blănuri cu sediul în marile orașe din est — la New York, Boston, Philadelphia, Charleston, St. Louis — companii dispunînd de mari capitaluri, care își echipau și-și aprovizionau agenții acordîndu-le creditele necesare în bani și mărfuri.

În povestirile despre „piei-roșii" și „fețe-palide", acest aspect este în general mai estompat, fără a lipsi întru totul, ceea ce ne apare oarecum firesc: aceste povestiri fac parte din literatura „de aventuri" pentru care războinicul *sioux* sau *cheyenne*, vopsit în roșu și cu o impresionantă podoabă din pene de vultur, vînător mai degrabă de scalpuri decît de animale cu blană prețioasă, era un personaj mai potrivit. Și astfel s-a născut un soi de tradiție care, mai tîrziu, va trece Oceanul găsindu-și și în Europa reprezentanți, printre care pe germanul Karl May *(Winnetou*, 1893 ș.a.), care n-a pus însă vreodată piciorul în America și, în general, n-a părăsit decît rar orășelul Radebeuil (lîngă Dresda) și despre care o enciclopedie de prestigiu din patria sa *(Meyers Lexikon*. Leipzig) notează că a scris „peste 50 volume de povestiri de călătorie și cu indieni, fără valoare literară sau științifică, dar captivante și cu tendință moralizatoare"...

Unii autori folosesc expresia „sat indian" pentru a desemna un grup de locuințe amerindiene permanente, în contrast cu taberele temporare. Expresia nu este prea potrivită: în regiuni foarte întinse, cum sînt Marile Prerii, cei mai mulți dintre amerindieni erau în primul rînd vînători și abia în al doilea rînd agricultori; ori, numai agricultura cerea așezări mai mult sau mai puțin durabile — măcar în timpul sezoanelor care încep cu semănatul și se termină cu recoltatul — în apropierea terenurilor cultivate. Triburile de vînători foloseau așezări temporare care puteau fi ridicate și mutate cu ușurință, în funcție de abundența sau dispariția vînatului.

Este adevărat că amerindienii din ramura *algonchină*, locuind pe coasta Pacificului, ridicau un soi de colibe dreptunghiulare acoperite cu scoarță de copac sau rogojini; triburile din familia *irocheză* își construiau case pentru mai multe familii: lungi, dreptunghiulare, de asemenea acoperite cu scoarță de copac: în sud, triburile vorbind limbile *muskogee* ridicau case circulare, cu ziduri verticale și acoperișuri conice. Cele mai multe triburi foloseau însă corturile, mai potrivite taberelor de vînătoare: amerindienii din Marile Prerii de pildă, vînători de bizoni, într-o migrație aproape permanentă, foloseau exclusiv corturile. O dată cu introducerea calului de către europeni, cînd vînătorii de bizoni n-au mai folosit cîinii ca animale de povară, s-a observat și o schimbare în construcția cortului, care a devenit mai încăpător, mai greu.

Din relatările unor autori din prima jumătate a veacului trecut (James A. Jones: *Povestiri dintr-o tabără indiană*, 1829; W.J. Snelling: *Povestiri*

din nord-vest sau schiţe despre viaţa şi firea indienilor, 1830; Benjamin B. Thatcher: *Biografii indiene*, 1832; Washington Irving: *O călătorie în prerii* şi mai ales Francis Parkman: *Pe calea Oregonului*, 1846 — vers. rom. de D. Mazilu, B.P.T., 1978) ştim cum arăta şi cum era organizată o tabără de vînători: cuprinzînd pînă la 200 corturi, fiecare locuit de o familie de 4—10 persoane, era totdeauna bine organizată şi disciplinată, putînd în orice clipă să fie ridicată şi transportată în altă regiune.

Unele confuzii persistă şi în privinţa corturilor amerindiene; etnologii le împart în trei mari categorii, fiecare avînd anumite caracteristici: este, în primul rînd, *wickiup*-ul, termen luat din limba amerindienilor *algonchini*, care desemnează un cort primitiv, conic, acoperit cu ramuri împletite şi frunziş, specific regiunii Marelui Bazin şi pe teritoriul actualelor state Utah şi Nevada; susţinut de trei stîlpi încrucişaţi, constituie o variantă mai primitivă a *wigwam*-ului mai încăpător, cu o formă prelungă, acoperit cu scoarţă de mesteacăn. Mai tîrziu, americanii au dat numele de *wigwam* tuturor corturilor folosite de triburile *irocheze* şi *algonchine*. În literatura actuală, există tendinţa de a folosi termenul *wigwam* pentru toate locuinţele amerindiene ovale şi prelungi, iar termenul *tepee*, pentru cele conice. *Tepee* (sau *tipi)* este un termen din limba amerindienilor *dakota*, cu semnificaţia „unde locuiesc eu" — a fost adoptat la „frontieră", pentru a desemna cortul conic acoperit cu piei, sprijinit de stîlpi încrucişaţi.

În vremurile mai noi — cam către sfîrşitul veacului trecut — pieile au fost înlocuite cu pînză de cort. Progresul a pătruns curînd şi în satul amerindian de la frontiera de miazăzi, care poartă un nume împrumutat din spaniolă (mexicană), *pueblo*, unde au apărut tabla de acoperiş şi burlanele pentru evacuarea fumului. Dar *pueblourile* nu erau locuite de „pieile-roşii" migratoare, eroii „clasici" ai povestirilor — erau aşezări permanente ale unor populaţii ocupîndu-se în principal cu agricultura.

Satul amerindian (expresia este încetăţenită nu numai în literatura „de aventuri", dar şi în lucrări de specialitate — mai corect ar fi, cum arătam, „tabăra de vînători") forma o comunitate separată, deşi nu erau rare cazurile cînd mai multe ascultau de un singur şef *(sachem* sau *sagamore)*. Satele amerindiene ţineau în general foarte mult la independenţă şi libertate în acţiune; „confederaţia" indienilor *irochezi* îngăduia autonomia satelor chiar şi în probleme de mare importanţă. Aşa-zisul sat era centrul unde se ţinea sfatul adunat în jurul focului. Sfatul amerindian nu era un privilegiu, ci un drept al tuturor bărbaţilor maturi aparţinînd unui sat sau unei comunităţi. Toate problemele importante în viaţa comunităţii erau discutate de către această instituţie, înlăuntrul căreia şeful nu se bucura de drepturi deosebite, în afară de cele ce decurgeau din prestigiul cucerit datorită înţelepciunii şi personalităţii lui.

În perioadele cînd exista vreo formă de confederație sau cînd un anumit număr de sate (tabere) erau considerate ca formînd un trib, fiecare sfat sătesc trimitea cîte un reprezentant la sfatul tribal. Nu se fixa aproape niciodată un număr anumit de reprezentanți, fiind de la sine înțeles că bărbații cei mai capabili și mai înțelepți vor participa ca trimiși ai fiecărui sat. Aceștia se așezau în jurul unui foc, desemnat cu termenul „focul sfatului".

Iată cum se desfășura sfatul amerindienilor *delaware*, unul dintre primele care a fost descris, în 1781, de un alb, misionarul David Zeisberger (care este și autorul unei gramatici amerindiene, al unui dicționar și unei istorii a indienilor nord-americani) — Zeisberger, așadar, relatează: cînd șefului i se aduc la cunoștință unele fapte sau probleme care ar trebui să fie discutate la „focul sfatului", un sol este trimis să-i anunțe pe membrii sfatului cînd va avea loc întîlnirea. După ce s-au adunat, șeful sau cineva delegat de către el prezintă în amănunt și cu limpezime problema ce urmează a fi discutată; fiecare vorbitor se ridică în picioare, vorbește scurt și „la chestiune". Nimeni nu-l întrerupe pe vorbitor, datina fiind cea a unei tăceri depline. După ce toți au vorbit, unul dintre participanți rezumă discuția și formulează părerea care a întrunit majoritatea; pentru a trage concluziile sînt aleși doar cei care au o deosebită competență și experiență în acest domeniu. Discuțiile se pot sfîrși la o singură întrunire, dar uneori continuă vreme de o săptămînă sau chiar mai mult. În acest timp, este datoria femeilor să aducă de mîncare la orele stabilite.

Un aspect pitoresc, care i-a atras pe toți autorii de povestiri din prerie, îl avea ceremonialul fumatului; la „focul sfatului", el se desfășura după anumite reguli respectate cu sfințenie: fiecare membru al sfatului își aducea pipa și punga cu tutun — în timpul sfatului se fumează foarte mult și, după obiceiul indian, fiecare pipă se trece vecinului —; fumatul juca un rol deosebit de important la sfaturile ținute la încheierea vreunui conflict între triburi — la „conferințele de pace", cum am spune astăzi. Atunci „se fuma pipa *(calumet*-ul*)* păcii" și „se îngropa securea *(tomahawk*-ul*)* războiului". Pipa amerindiană, care avea de cele mai multe ori țeava tăiată dintr-un cotor de pană, se folosea și la ceremoniile legate de anumite sărbători, iar în negocierile dintre triburi era unul dintre însemnele împuterniciților.

Sfaturile din jurul focului nu aveau, în general, un caracter secret; oricine putea să asiste, cu condiția să păstreze cea mai desăvîrșită liniște. Femeilor le era îngăduit să asiste, dar nu le era îngăduit să ia cuvîntul, în afară de cazul că erau chemate să depună mărturie cu privire la vreo întîmplare la care asistaseră ca martore.

Un alt element care i-a atras pe autorii de „povestiri cu indieni" este felul pitoresc de a se exprima al acestor fii ai preriei — adunările care se țineau în jurul focului au dus la dezvoltarea unei arte oratorice autohtone; de altfel, era aproape unicul prilej cu care se exercita această artă. Istoria a reținut și numele cîtorva străluciți oratori amerindieni, cum sînt: King

Philip, căpetenia amerindienilor *wampanoag;* Logan, care a explicat englezilor, într-o celebră cuvîntare, de ce va continua lupta împotriva lor; Red Jacket („Haină Roşie"), şef al amerindienilor *seneca* (porecla provenea de la o tunică de ofiţer englez pe care o purta), al cărui fel de a vorbi era lăudat de George Washington însuşi; apoi Keokuk, şef al amerindienilor din triburile *sac* şi *fox* (de origine *algonchină)* şi mulţi alţii, care s-au distins în conferinţe cu delegaţi ai guvernului american, ţinute tot în jurul focului, după obiceiul indian. Cum participanţii erau căpetenii indiene şi şefi militari albi, le putem caracteriza, în termeni mai noi, drept „conferinţe de pace la nivel înalt".

Vorbind despre schimbările adînci care s-au produs în viaţa amerindianului din prerii, după ce acesta şi-a însuşit mînuirea uneltelor şi armelor de foc, se cuvin menţionaţi încă doi factori, de cea mai mare însemnătate, care au contribuit la aceste prefaceri: dispariţia bizonului şi apariţia calului.

Înainte de venirea omului alb, bizonul *(Bison bison* sau *Bison americanus*, rudă apropiată a lui *Bison bonasus* sau *Bison europaeus*, acesta din urmă cunoscut la noi sub numele de zimbru, pe vremuri des întîlnit şi în ţara noastră) avea o arie largă de răspîndire, ocupînd aproape o treime din continentul nord-american, cele mai numeroase cirezi aflîndu-se între rîul Missouri şi Munţii Stîncoşi, adică tocmai în regiunea unde se aflau domeniile de vînătoare ale amerindienilor din prerii — ale „pieilor-roşii".

Imaginea bizonului — americanii îl numesc *buffalo* — ne-a rămas mai ales din desenele care însoţesc lucrările călătorului şi pictorului George Catlin (între care: *Manners, Customs and Condition of the North American Indians*, 1841); de asemenea, o descriere amănunţită a comportamentului şi obiceiurilor bizonului găsim în monografia *The Winning of the West* (1896) a naturalistului amator şi vînătorului Theodore Roosevelt, care, în 1901, va fi ales al 26-lea preşedinte al S.U.A. şi în 1906 va lua Premiul Nobel pentru pace. Este vorba, bineînţeles de înfăţişarea şi comportamentul bizonului trăind liber (în habitatul lui), iar nu de cele ale animalelor aflate astăzi numai în grădini zoologice şi rezervaţii.

Cirezile de bizoni, cuprinzînd între 25 şi 100 de animale, se deplasau în şir cîte unul, săpînd poteci bine bătătorite, străbătînd munţii prin trecători şi fluviile prin vaduri descoperite cu un instinct extraordinar. Drumurile săpate de ei au fost mai tîrziu folosite de conducătorii de diligenţe, apoi chiar de inginerii însărcinaţi să stabilească traseele viitoarelor căi ferate; pînă şi marea linie *Union Pacific* urmează, pe o distanţă uriaşă — între Omaha şi Munţii Stîncoşi — traseul cirezilor de bizoni.

Vreme de multe milenii, bizonul a fost principala sursă de hrană a amerindianului din prerie — pentru „pieile-roşii", vînătoarea de bizoni constituia ocupaţia de bază şi, în acelaşi timp, mijlocul principal de a-şi procura cele necesare hranei, îmbrăcăminţii şi chiar locuinţelor lor temporare. Ce-i drept,

bucătăria amerindianului din Marile Prerii nu este prea variată și nici nu putea fi, în condițiile vieții rătăcitoare pe care o ducea — prepararea unor feluri variate este, în general, o caracteristică a populațiilor sedentare cultivatoare. Totuși, în privința cărnii de *buffalo*, „pieile roșii" au dovedit o uimitoare fantezie. Un exemplu tipic este așa-numitul *pemmican* — produs foarte asemănător cu cel pe care gospodinele zilelor noastre îl numesc „supă în plic" și pe care amerindienii l-au preparat cu sute de ani (poate chiar milenii) înaintea europenilor. *Pemmican*-ul este carne de bizon afumată, uscată, apoi pisată pînă se transformă în pulbere fină, căreia i se adăugau condimente și un anumit fel de grăsime din regiunea spinării bizonului. Păstrat în burdufuri de piele (tot de bizon...) ,*pemmican*-ul rezista ani în șir, fiind consumat ca atare sau în apă clocotită. *Trapperii* și negustorii de blănuri l-au adoptat foarte curînd, iar membrii unor expediții polare — cum este cea condusă de Peary — au luat cu ei importante cantități ale acestui preparat cu valoare nutritivă ridicată și foarte potrivit în regiunile ghețurilor veșnice.

Din pielea bizonului, amerindianul își confecționa îmbrăcămintea, încălțămintea și cortul, din oase făcea arme și un fel de samare, cu ajutorul cărora femeia transporta în spinare poverile și uneori cîte un copil. Din vine confecționa coarde pentru arcuri și fire cu care își cosea îmbrăcămintea și pielea cortului. Din stomac făcea burdufuri pentru *pemmican* și pentru apa de băut, care în regiunile aride era foarte prețioasă. Pînă și copitele bizonului erau folosite la prepararea unui clei consistent cu care se astupau crăpăturile pieilor de cort. Practic, din sutele de kilograme (se cunosc exemplare de *buffalo* masculi care depășeau o tonă greutate) se folosea totul — sau aproape totul — ceea ce ne dă încă o imagine asupra importanței covîrșitoare pe care o avea bizonul în viața „pieilor-roșii".

Și într-o zi apărură „fețele-palide"... Apărură cu arme de foc, cu cai și o cu totul altă mentalitate. Indienii erau vînători foarte iscusiți, dar ca arme nu aveau decît arcul și lancea — și nu cunoșteau calul; erau convinși că Marele Manitu îi ajută numai pe vînătorii foarte iscusiți, care nu ucid decît cît le trebuie pentru hrană și îmbrăcăminte — socoteau că vînătoarea este o îndeletnicire nobilă, în care bărbatul își poate dovedi curajul și ingeniozitatea, că numai cei îndrăzneți și îndemînatici sînt admiși, după moarte, pe „domeniile veșnice de vînătoare ale lui Manitu". La cîteva triburi din prerie, tînărul indian, după ce trecea anumite probe legate de inițierea lui, trebuia să răpună cu săgeata sau cu lancea un bizon pentru a fi primit în rîndurile adulților.

Pentru „fețele-palide", vînătoarea de bizoni deveni repede o activitate economică: pieile erau foarte prețuite în tăbăcării, carnea era un aliment gustos. Cînd au început construcțiile de căi ferate, companiile angajau vînători calificați care aprovizionau pe muncitorii lucrînd în prerie, departe de

centrele aglomerate, cu carne proaspătă de bizon. Celebrul William Cody, erou a numeroase povestiri şi filme western, angajat de compania feroviară *Union Pacific*, a răpus, împreună cu echipa condusă de el, 4 280 de bizoni într-un an şi jumătate. Într-un soi de (regretabilă) întrecere cu alt celebru ţintaş, Bill Comstock, acelaşi Cody doborî într-o singură zi 69 bizoni, cucerindu-şi porecla cu care va intra în legendele Westului şi în literatură: Buffalo Bill.

Cîţi bizoni se aflau în Marile Prerii la apariţia omului alb, e imposibil de stabilit — în orice caz, erau multe zeci de milioane. O primă cifră (aproximativă) avem pentru anul 1866 cînd, după părerea generalului Phil H. Sheridan, unul dintre comandanţii cavaleriei unioniste din Războiul Civil, în aşa zisul „teritoriu indian" se mai aflau 1 000 000 de bizoni, la care se cuvin adăugate cirezile din Vestul Îndepărtat şi Canada. O altă cifră: în primii şase ani după inaugurare, numai linia *Northern Pacific* a transportat peste 200 000 piei de bizon. Regiuni întinse erau despopulate într-un timp uimitor de scurt: în patru ani (1869—1872), cirezile aflate la sud de calea ferată *Union Pacific* au fost complet nimicite.

În această înfiorătoare acţiune, multlăudatul spirit practic american nu s-a manifestat cîtuşi de puţin. Zeci de mii, chiar sute de mii de bizoni erau ucişi pentru pieile lor, carnea fiind lăsată să putrezească în prerie, hrană pentru coioţi şi păsări de pradă. O fabrică de conserve din Chicago achiziţiona de la vînători numai limbile de bizon, care se transportau aşezate în butoiaşe cu sare. O companie de căi ferate îşi făceau reclamă arătînd că pe respectivul traseu călătorii vor întîlni cirezi de bizoni şi vor putea să-şi dovedească îndemînarea de ţintaşi din goana trenului... Preria era presărată cu zeci de mii de schelete de bizoni, pînă ce în primii ani ai veacului nostru se înfiinţă o companie pentru exploatarea acestei „mine de fosfaţi" şi făina din oase de bizon veni să îngraşe pămînturile fermierilor — şi astfel, pe întinderile nesfîrşite nu mai rămase nici o urmă a celui ce fusese cîndva „regele preriei".

Semnalul de alarmă a fost tras de William T. Hornaday, directorul grădinii zoologice din New York, în diverse articole publicate în presă şi o amplă lucrare (*The Extermination of the American Bison*, 1887). Apoi s-au dat publicităţii rapoarte oficiale în care se arăta că triburile de „piei-roşii" din prerie erau ameninţate de moartea prin foame, că pe teritoriile amerindienilor *chipewa* şi *cree* s-au semnalat cazuri de canibalism, că agenţiile pentru afacerile amerindiene cereau insistent să se trimită alimente. Un recensămînt efectuat în 1889, sub conducerea lui W.T. Hornaday, arată că, din zecile de milioane de exemplare, în lumea întreagă (aşadar inclusiv grădinile zoologice europene) se mai aflau 1 091 bizoni. Drept urmare, guvernul american constitui primele rezervaţii de stat, realizate prin străduinţa lui Hornaday, care deveni şi primul preşedinte al lui *American Bison Society*, înfiinţată în 1905 cu sprijinul preşedintelui Theodore Roosevelt, el însuşi iubitor al naturii.

Ocrotit de lege, îngrijit în diverse refugii naționale, bizonul a fost salvat de la pieire — în Statele Unite și Canada se găsesc astăzi circa 20 000 de capete. Bizonul a fost salvat, nu însă și indianul din prerie; lăsat fără principala sa sursă de hrană și îmbrăcăminte, el a fost silit să se supună legilor (adesea nedrepte, cum vom încerca să arătăm mai departe) care au hotărît strămutarea de triburi întregi către Apus — în rezervații, ca bizonii...

În urmă cu un veac și jumătate, cînd Fenimore Cooper își scria cărțile, era destul de răspîndită părerea că Lumea Nouă este patria unor rase de cai: după cum stepele Asiei Centrale au cunoscut *tarpanul*, tot așa preria americană ar fi cunoscut *mustangul* care, pe la mijlocul veacului trecut, colinda Marile Prerii și văile Munților Stîncoși în mici herghelii de 10—12 animale. Părerea aceasta a fost infirmată de cercetătorii mai noi, care au dovedit că *mustangul* provine din herghelille spaniole (mexicane), unde domina calul arab. Așadar, nu este un cal „american", și nici nu este un cal sălbatic, ci unul sălbăticit după nenumărate generații de domesticitate.

Primii cai au fost aduși pe continentul american de conchistadorul Hernando Cortez: șaisprezece cai și un... mînz născut pe corabie în cursul traversării. Nu este exclus ca printre *mustangi* să fi fost și urmași ai cailor rătăciți în decursul expedițiilor lui Coronado și de Soto; este sigur că mulți dintre ei provin din crescătoriile de cai *(haciendas)* mexicane care, în secolele XVII și XVIII, nu erau îngrădite. Calul a găsit condiții excelente de dezvoltare în prerie unde, ca și bizonul, nu avea dușmani naturali.

Amerindienii din prerie au cunoscut calul mai tîrziu decît frații lor din Mexic. În 1719, triburile *pawnee* din Kansas aveau circa 300 de cai, parte purtînd ștampila (cu fierul înroșit, „stigmat") unor *haciendas* mexicane; în 1730 sînt semnalați cai la indienii *snake*, iar în jurul lui 1750 la triburile *blackfeet*. Către începutul veacului următor, calul se răspîndise aproape în întreaga prerie. Dovedindu-se excepțional de acomodabil la noile condiții create de apariția calului, amerindianul a adoptat metodele de vînătoare și de luptă ale „fețelor-palide", ba chiar a reușit să crească un cal de șa cu proprietăți remarcabile, perfect adaptat condițiilor din prerie: mic de statură, rezistent, rapid. Calul provenit din domesticirea (redomesticirea) *mustangului* și a *broncoului* (în spaniolă: *bronco* = „brut", „nelmblînzit") a dat două rase cunoscute sub numele de *cayuse* și *indian poney*, care, mai tîrziu, au fost adoptate de *cowboys* și de unități ale cavaleriei americane.

Calul a pătruns curînd și în folclorul amerindian și chiar în obiceiurile de zi cu zi. Un cal frumos era un dar demn de un șef de trib, iar fiica șefului era petită după ce socrul primea (și accepta) unul sau doi cai. Un cal frumos era prețul de răscumpărare pentru un prizonier de război mai de seamă, o căpetenie de pildă. Calul și-a găsit locul și în riturile de înmormîntare ale

amerindienilor; un exemplu: Cochise — vestita căpetenie a amerindienilor *chiricahua* (trib din familia *apacilor*), care după 1861 a dat mult de furcă unităţilor militare din Arizona —, la moartea lui, a fost gătit în straie de ceremonie, urcat pe calul său favorit şi răsturnat într-o prăpastie adîncă pentru ca duşmanii să nu-i dea de urmă.

Cochise a murit în 1874, care a fost un an negru pentru amerindieni, cît şi pentru caii lor: este anul marilor campanii militare împotriva unor grupuri *cheyenne*, *arapaho*, *kiowa*, *comanche* şi *sioux*, soldată cu o mare înfrîngere indiană în Palo Duro Canyon, din nordul Texasului, şi cu masacrarea de către armată a sute de cai aparţinînd celor înfrînţi (unele surse menţionează 1 500 de cai ucişi) — alături de armele de foc, caii deveniseră un aliat eficace în lupta triburilor răsculate. Mari iubitori de cai — care au jucat un rol de cea mai mare însemnătate în istoria colonizării westului — americanii au înălţat, mai tîrziu, pe locul masacrului, un monument sobru amintind de durerosul eveniment; în fiecare an, pe locul execuţiei — terasele din roci multicolore ale canyonului texan — se adună dansatori amerindieni care evocă, într-o ceremonie urmată de un spectacol folcloric, masacrul din 1874.

Foarte rare sînt povestirile din prerie în care este menţionată o literatură a triburilor amerindiene, în schimb vom găsi dese referiri la legende — termen nu totdeauna adecvat, fiindcă există realmente o literatură orală cuprinzînd forme variate ca: povestiri umoristice, relatări istorice şi despre migraţii vechi, basme presărate cu amănunte despre originea supranaturală a vieţii şi altele. În general, literatura amerindiană poate fi împărţită în două ramuri principale: pe de o parte povestiri despre viaţa prezentă, de toate zilele, şi, pe de altă parte, legende presupuse a-şi avea originea în trecutul îndepărtat, pe vremea cînd animalele puteau să vorbească şi să săvîrşească minuni, aşa cum în legendele multor popoare din Lumea Veche făceau zeii şi supraoamenii.

La sosirea omului alb, în nordul Americii trăiau cîteva sute de triburi, vorbind cîteva sute de limbi şi dialecte, fiecare avînd cicluri de legende şi de povestiri proprii; în acelaşi timp însă, această mitologie tribală are multe elemente comune, nu numai în trăsăturile ei generale, ci şi în conţinut. Pînă în prezent, au fost alcătuite şi publicate culegeri destul de cuprinzătoare de legende ale cîtorva dintre cele mai importante triburi de pe teritoriul de astăzi al Statelor Unite, iar studiul lor comparativ a dus la rezultate interesante. Cu culegerea şi studiul acestor legende se ocupă *American Folklore Society*, organizată în 1888, unde actualmente lucrează şi cîţiva cercetători de origine amerindiană.

Este de la sine înţeles că, deoarece nici unul dintre triburile din prerie nu poseda sisteme de scriere (spre deosebire de unele populaţii din Mexic, cum ar fi maiaşii sau aztecii), aceste povestiri, legende şi mituri constituie o

literatură exclusiv orală, ale cărei calități etice și estetice sînt remarcabile și absolut comparabile cu cele ale mitologiilor Lumii Vechi. Cîteva dintre aceste povestiri, socotite astăzi „clasice" sînt: *Femeia care s-a căsătorit cu o stea*, *Frații gemeni*, *Copilul pierdut*, *Războinicii lui Broască-Țestoasă* — povestiri cu eroi, cu oameni obișnuiți sau înzestrați cu puteri supranaturale, aflate în diferite versiuni purtînd specificul tribului în sînul căruia s-au născut sau au fost prelucrate.

Încercările unor etnologi și folcloriști de a stabili origini comune ale acestor povestiri și legende vechi de milenii s-au lovit de uriașe dificultăți și, în ultimă instanță, au eșuat. Se pot totuși determina unele trăsături comune. Una dintre caracteristicile mitologiei amerindiene este credința într-un anumit erou, o ființă supranaturală care stabilește actuala ordine a lumii prin schimbarea celei existente din vremuri îndepărtate. Filosofia amerindienilor are la bază credința că lumea originară a existat dintotdeauna, că nu este produsul vreunui „creator" ci a unui „transformator" care a folosit formele și materia existentă aflate la îndemînă. O caracteristică oarecum contradictorie a acestor „transformatori" este că de activitatea lor sînt legate povestiri imorale, chiar obscene; uneori eroul favorit este un fel de șarlatan, necioplit în apucături și cu limbaj vulgar, alteori apare ca posesor al unei inteligențe și viclenii ieșite din comun; în sfîrșit, cîteodată, este de-a dreptul stupid și acțiunile sale sînt ilogice. În povestirile foarte vechi, acești transformatori ai naturii sînt prezentați ca animale — de pildă șobolani de cîmp sau șacali *(coyotes)* — înzestrate cu facultăți supranaturale. În general însă, aceste povestiri reflectă pînă la un punct idealurile și aspirațiile amerindienilor — prin ele participă la evenimentele legate de viața tribului respectiv.

Cum natura umană are trăsături comune pretutindeni unde se manifestă, indiferent de culoarea pielii, și folclorul amerindian a fost primit cu căldură de către americani și folosit ca sursă de inspirație de cîțiva dintre poeții și prozatorii de seamă din Statele Unite. Un merit deosebit în popularizarea mitologiei amerindiene îi revine lui Henry Rowe Schoolcraft, explorator și întemeietor al etnologiei americane; Schoolcraft — care în 1822 a devenit agent pentru afacerile indiene și s-a căsătorit cu fiica unui negustor de blănuri, pe jumătate amerindiană *ojibwa* — și-a publicat cercetările de-o viață în șase volume (1851—1857), trezind interesul pentru istoria, literatura și arta amerindiană. În 1855 apare celebrul poem al lui Henry Longfellow *The Song of Hiawatha* („Cîntecul lui Hiawatha"), cu care mitologia indiană, ca sursă de inspirație, își face o intrare triumfală în literatura modernă. Hiawatha (în limba amerindienilor *onondaga:* „Cel care croiește drum rîurilor") este o figură semilegendară; se pare că, prin anii 1550—1570 a întemeiat așa-zisa „Confederație irocheză" sau „Liga irocheză" sau „Confederația celor cinci popoare", cuprinzînd triburile *mohawk*, *oneida*, *onondage*, *cayuse* și *seneca* (la care s-au adăugat mai tîrziu indienii *tuscarora)*, pentru a pune

capăt războaielor fratricide şi canibalismului. Reformatorul Hiawatha a intrat în legende ca simbol al înţelepciunii şi purtător de mesaje profetice. Prelucrări remarcabile s-au publicat mai tîrziu şi din literatura indienilor *ojibwa*, *sak* şi *fox*, *dakota*, *blackfeet* („picioare negre"), *crow* („corbi"), *pawnee*, *micmac*, *apaci*, *hopi* şi *zuni*.

Schoolcraft a fost un etnolog de prestigiu, iar Longfellow un mare poet — o comparaţie cu autorii „povestirilor cu «piei-roşii»" nu-şi are rostul; autorii de „romane de aventuri" este firesc să caute pitorescul, neobişnuitul, situaţiile ieşite din comun şi apte de a susţine o acţiune trepidantă, chiar dacă nu totdeauna în limitele stricte ale realităţii. De asemenea, se cuvine să nu uităm că un deschizător de drumuri (în acest soi de povestiri) ca Fenimore Cooper şi-a publicat ultimul volum din ciclul său, *Ciorap de piele*, în 1841, aşadar cu zece ani înainte ca Schoolcraft să publice primul volum al cercetărilor sale; de altfel, Cooper a călătorit foarte puţin în prerie — înainte de a lua condeiul în mînă ca să ne dea captivantele sale povestiri el a fost ...marinar.

În domeniul artelor plastice, indienii au dezvoltat o artă miniaturală — băştinaşii de pe teritoriul Statelor Unite nu practicau sculptura în blocuri de piatră, artă monumentală în care vechile civilizaţii mexicane şi peruviene au obţinut realizări uimitoare. Nici pictura şi desenul geometric nu erau foarte dezvoltate — desenele convenţionale pe piele, de pildă, nu depăşeau calitativ desenele obişnuite ale scrierii pictografice. Principalele materiale ale artistului indian erau: ceramica, textilele, lemnul, oasele, scoicile.

Acestea din urmă au contribuit la dezvoltarea unei arte caracteristice, unice, în confecţionarea aşa-ziselor *wampum* (în limbile *algonchine:* „şirag alb de mărgele"), la care erau folosite diferite cochilii de moluşte oceanice sau de pe malurile rîurilor din interior. (Înainte de venirea albilor, cochiliile, foarte preţuite, circulau şi ca monedă, cele albe avînd o valoare mai ridicată.) *Wampumul* nu servea numai ca podoabă; centurile *wampum* — un fel de chimire din piele încrustată cu cochilii artistic aşezate — aveau o anume importanţă în ceremonii: de pildă, la semnarea unui tratat de pace, delegaţii celor două părţi, după ce fumau pipa păcii, schimbau între ei *wampumurile*, semn că securea războiului fusese îngropată. În numeroase muzee americane şi în colecţii particulare se găsesc astăzi asemenea *wampumuri* lucrate cu multă măiestrie, numărîndu-se printre piesele originale valoroase.

Cercetările întreprinse în ultima vreme de americanişti (arheologi, istorici, etnologi) par să ducă la concluzia că, la descoperirea Americii, prin urmare în ultimii ani ai veacului al XV-lea, arta populaţiilor indiene se afla în declin, excepţie făcînd doar (după opinia unor cercetători) indienii din Marile Prerii şi cîteva triburi din California. Dar în această privinţă cercetările încă nu s-au terminat şi probabil că arheologii îşi vor spune şi aici cuvîntul.

O curiozitate: prelucrarea ceramicii, împletirea coșurilor și o mare parte a picturii pe piele erau executate de către femei. Stîlpii totemici, însă, erau ciopliți de către bărbați, ca de altfel și „fețele false" (măștile) caracteristice indienilor *irochezi*. Tot așa, desenul cu anumite semnificații ceremoniale și cel pictografic, precum și unele picturi cădeau în sarcina bărbaților. În general, cercetătorii sînt de părere că femeia amerindiană era specializată în arta geometrică, iar bărbatul în arta realistă pictografică. Calitativ, arta femeilor este superioară, poate pentru că scopul ei era frumusețea, pe cînd lucrările bărbaților din acest domeniu sînt mai puțin finisate, obiectivele lor fiind pe de o parte informarea (transmiterea unor mesaje pictografice destinate vînătorilor sau războinicilor), pe de altă parte exprimarea simbolurilor mitice.

Imaginea pe care unele filme, turnate la Hollywood sau în alte părți, ne-o dau despre cîntecele și dansurile indiene este exagerată. Muzica indiană nu era prea dezvoltată — cîntecele erau de fapt niște melopee acompaniate de tobe și de un fel de castaniete *(rattles)* din lemn de rezonanță, însoțite de dansuri, aveau un caracter ceremonial, excepție făcînd doar „cîntecele despre eroi", bazate pe texte vechi în care se introducea numele eroului care se distinsese recent printr-un act de curaj.

Se cuvine să explicăm afirmația de mai sus, că imaginea folclorului indian, prezentată de unele filme, este exagerată și să recunoaștem că „vina" n-o poartă, de cele mai multe ori, cineastul ci — oricît ar părea de curios — uriașa activitate modernă care este turismul. Producătorul hollywoodian care face un film „cu indieni" — sau un western în scenariul căruia indienii au și ei rolul lor — se adresează uneia dintre rezervațiile indiene și angajează o echipă folclorică aptă să-i furnizeze, după dorință, cîntece și dansuri, ceremonii, focuri de tabără cu recitări rituale, ba chiar temerare figuri de ecvitație, aruncarea lasoului, tragerea cu arcul. Aceste echipe se pregătesc pentru festivalurile indiene care au loc în fiecare an, în lunile iulie și august (lunile tradiționale de concedii în S.U.A., și nu numai în S.U.A...): *All Indian Pow-wow* din Flagstaff (Arizona), *Smoki Ceremonials* din Prescott (Arizona), *Inter-tribal Indian Ceremonial* din Gallup (New Mexico), *All American Indian Days* din Sheridan (Wyoming), *American Indian Exposition* din Anadarko (Oklahoma) și multe altele. Însoțite de tîrguri de expoziții ale produselor de artizanat, vizitate de numeroși turiști, aceste festivaluri promovează concursuri de folclor — unele dotate cu premii importante — ceea ce implică o pregătire temeinică a participanților; sînt angajați specialiști în folclor, maeștri de balet etc. pentru pregătirea echipelor; se întîmplă atunci (ceea ce se întîmplă și în unele țări din Europa și din alte părți) că dansurile, cîntecele, ceremonialurile sînt excesiv stilizate de către acești „specialiști" și nu mai au decît vagi asemănări cu cele originale, așa cum se desfășurau ele, de pildă, la mijlocul veacului trecut. Vina nu este, așadar, (numai) a producătorilor din Hollywood, ci mai cu seamă a

principiilor de organizare a turismului — activitate aducătoare de importante profituri.

Cercetători avizaţi au atras atenţia asupra acestei „poluări" a folclorului amerindian şi au propus măsuri pentru remedierea situaţiei. Nu este o treabă uşoară: în veacul trecut nu exista pelicula cinematografică în măsură să fixeze imagini în mişcare, nici discuri sau benzi magnetice pentru imprimări sonore, astfel că materialele de reconstituire se rezumă la scrierile de etnografie, pînze ale unor pictori ca George Catlin şi (rare) fotografii în alb-negru. Dar cercetătorii de la *American Folklore Society* se arată optimişti şi speră să obţină în combaterea poluării folclorului indian mai mult succes decît au obţinut alţii în combaterea celei a mediului înconjurător...

Indienii din prerie erau, aşa cum arătam, oameni dîrji, iubitori de libertate, vînători abili, războinici temerari. În unele domenii au dovedit o uimitoare adaptibilitate: s-au obişnuit repede cu armele de foc, devenind buni ţintaşi, au adoptat repede calul, devenind călăreţi excelenţi. În alte privinţe, însă... iată ce povesteşte un vechi frontiersman (Joe Hamman în *Sur les pistes du Far West*, Les Editeurs Français Réunis, Paris, 1961) despre cum au primit indienii *nez percé* („nasuri-găurite") trenul care trecea pe domeniile lor de vînătoare.:

„...un grup de nasuri-găurite se hotărîse să prindă «monstrul». Ei vînau bizonul, se luptau corp la corp cu ursul *grizzly* şi erau convinşi că era de ajuns să fie curajoşi ca să nimicească acest balaur, care la urma urmei nu putea fi chiar atît de fioros, dacă admitea să tragă carele grele pe care i le punea în spinare omul alb.

Nasurile-găurite pîndiră cu răbdare trecerea trenului *Union Pacific* şi băgară de seamă că la urcarea Munţilor Stîncoşi îşi pierde răsuflarea şi-şi încetineşte mersul. Aleseră deci un defileu abrupt şi se aşezară la pîndă, înarmaţi cu arcuri şi cu lasouri de piele.

Gîfîind, gemînd, în timp ce trîmbe groase de fum îi ieşeau pe gură, «monstrul» îşi făcu apariţia. Cînd socotiră momentul potrivit, scoţînd strigătul lor de luptă, nasurile-găurite împroşcară locomotiva cu săgeţi, în timp ce cei mai curajoşi azvîrleau lasourile şi se cramponau de coş cu disperare. Luaţi pe sus ca nişte frunze uscate de o pală de vînt, vînătorii fură azvîrliţi în ripă, în timp ce fochistul şi mecanicul care se adăpostiseră în dosul pereţilor de tablă rîdeau în gura mare".

Cu timpul, indienii s-au obişnuit, firește, cu trenul, ba chiar (ne asigură acelaş Joe Hamman) au adoptat de la albi metodele de... atacare şi jefuire a trenurilor.

Vorbind despre firea indienilor, despre calităţile (şi defectele) lor, se cuvine să zăbovim puţin şi asupra tovarăşelor lor de viaţă, în legătură cu

care ne-au rămas unele date cît se poate de interesante. S-a reproșat (pe bună dreptate) povestirilor din prerie lipsa unor eroine veridice — femeile au, în general, un rol șters (cînd nu lipsesc cu desăvîrșire) sau eminamente romantic: frumoasa fiică a șefului de trib care se îndrăgostește de un *trapper* „față-palidă", fetița albă luată prizonieră și crescută de indieni și care va media pacea cu fermierii etc. etc. Se vorbește foarte puțin de calitățile reale ale femeii indiene (*squaw*, cum se numea) — după mărturii demne de crezare ale celor mai vechi călători, erau frumoase, chiar judecate după standardele estetice ale omului alb, și aveau nume poetice care, în traducere, însemnau: Mireasma-florilor-de-seară, Căprioara-iute-de-picior, Lumina-curcubeului, Murmurul-izvorului, Șopîrla-sprintenă.

Aceleași mărturii consemnează printre calitățile femeii indiene din triburile preriei: onestitatea, rezistența la lipsuri, îndemînarea, curajul. Sînt calități ilustrate cum nu se poate mai pregnant în biografia unei tinere originare din Idaho, care a jucat un rol important în prima expediție organizată de guvernul american pentru căutarea căii apusene către Pacific, expediție condusă de doi ofițeri, căpitanul Lewis și locotenentul Clark și care merită a fi relatată aici.

Organizarea unei expediții pentru cercetarea regiunilor apusene constituia o preocupare mai veche a lui Thomas Jefferson care, după alegerea sa ca președinte al Statelor Unite, elaborează în acest sens un proiect împreună cu secretarul său, căpitanul Meriwether Lewis. În 1803, după ce Congresul aprobă proiectul și alocă fondurile necesare, Jefferson îl numește pe Lewis șef al expediției, iar acesta îl alege pe locotenentul William Clark ca adjunct. Scopurile expediției erau de a căuta o cale terestră spre Pacific, de a întări pozițiile americane în regiunile apusene și de a culege informații despre indienii și teritoriile din *Far West* („Vestul Îndepărtat"). Patruzeci și cinci de oameni încercați, militari și civili, au fost antrenați în cursul iernii 1803—1804, apoi aduși la St. Louis, punctul de plecare al expediției. (În 1803, Napoleon vînduse Statelor Unite, pentru suma de 60 milioane franci, Louisiana, cuprinzînd bazinul Mississippiului.)

Expediția porni din St. Louis la 3 mai 1804, urcă pe Missouri și petrecu iarna în satele indienilor *mandani* din North Dakota. În 1805 fu efectuată cea mai grea parte a traseului: trecerea munților pînă în regiunea rîurilor care curgeau spre apus. Apoi, expediția urmă o vreme albia lui Clearwater („Apă Limpede") pînă la Snake River („Rîul Șarpelui"), care o duse pînă la rîul Columbia, la gura căruia și-a petrecut iarna, așteptînd zadarnic, pe malul oceanului, sosirea unui vas cu provizii. În primăvara următoare porni pe drumul de întoarcere, altul decît la ducere, executînd astfel dispozițiile președintelui Jefferson, de a explora un teritoriu cît mai cuprinzător. La 23 septembrie 1806, exploratorii ajunseră la St. Louis și fură sărbătoriți ca eroi ai națiunii americane. Expediția Lewis-Clark, pregătită cu grijă și executată

cu îndrăzneală şi precizie (un singur om a pierit în decursul ei) a avut o influenţă considerabilă asupra istoriei Statelor Unite, deschizînd vaste teritorii naţiunii americane în formare.

Printre participanţii la expediţia Lewis-Clark se aflau şi doi interpreţi canadieni, George Drouillard şi Toussaint Charbonneau, şi — fapt semnificativ — un negru, York, ordonanţa căpitanului Lewis, precum şi o indiană, Sacajawea, soţia lui Charbonneau, care şi-a urmat soţul parcurgînd tot drumul cu un copil mic în circă. Despre Sacajawea se cuvine să vorbim mai pe larg, viaţa ei fiind concludentă atît pentru condiţiile aspre de la „frontieră", unde domneau alte legi decît în statele de pe coasta Atlanticului, cît şi pentru calităţile deosebite cu care erau înzestrate femeile indiene.

Această *squaw* — membrii expediţiei au tradus numele Sacajawea prin *the Bird women*, („Femeia-pasăre") — era originară din nord-vest, făcînd parte din tribul *shoshone* care trăia atunci în Idaho. Luată prizonieră de către un trib duşman, este vîndută lui Tousssaint Charbonneau, împreună cu o altă sclavă, *the Otter women* („Femeia-castor"); după alte informaţii, Charbonneau, care făcea negoţ de blănuri cu indienii, ar fi cîştigat cele două femei la zaruri... În toamna anului 1804, angajat de Lewis ca ghid şi interpret, Charbonneau ajută la instalarea taberei de iarnă, iar în primăvară porneşte cu expediţia spre apus, însoţit de Sacajawea care purta în spate, după obiceiul indian, pe fiul lor nou născut pe nume Jean-Baptiste.

Sacajawea se dovedi ea însăşi un ghid şi interpret dintre cei mai preţioşi. Salvă de la înec materialul aflat într-un canoe în derivă, obţinu provizii şi chiar cai de la triburile locale a căror limbă o vorbea; din satul ei natal procură carne afumată de bizon şi tineri voinici care să ajute la trecerea munţilor Bitterroot; cînd lipsea vînatul, ştia să găsească fructe şi rădăcini comestibile pe care albii nu le cunoşteau — în scurt timp deveni sfetnicul principal al căpitanului Clark. În august 1806, cînd Sacajawea şi Charbonneau părăsiră expediţia, au primit drept plată 500 de dolari — sumă imensă pentru acea vreme. Ulterior, Sacajawea veni de mai multe ori în vizită la căpitanul Clark, care conducea Agenţia Indiană din St. Louis.

Nu se cunosc date precise despre ultimii ani ai vieţii ei. Se crede că ar fi însoţit una dintre expediţiile lui John Frémont spre California, părăsindu-l pe Charbonneau, al cărui gust pentru poligamie nu-l putea nici înţelege şi nici aprecia. A murit în satul ei natal din Idaho şi a fost înmormîntată în cimitirul rezervaţiei *Shoshone*. Americanii, care au un adevărat cult pentru ea, i-au ridicat statui la St. Louis, la Portland (Oregon) şi la Bismarck (North Dakota). Vechiul drum al expediţiei aminteşte şi el de curajoasa indiană — între altele o placă de bronz prinsă de o stîncă la Three Forks (Montana) şi o fîntînă cu efigia ei la Lewiston (Idaho), orăşel situat la vărsarea lui Clearwater în Snake River.

Cea mai autentică mărturie despre Sacajawea ne-a rămas, după cum e și firesc, de la ofițerii Meriwether Lewis și William Clark: „Foarte atentă, avea o excelentă memorie, amintindu-și toate locurile pe care le cutreierase în copilărie. A fost de mare ajutor în momentele grele, dovedindu-se ingenioasă și hotărîtă. Ducînd în spinare copilul, pe care nu voia să-l încredințeze nimănui, a mers alături de bărbați, călăuzindu-i fără șovăire peste munți, prin trecătorile cele mai accesibile și prin regiunile pustii. Inteligentă, fără toane, plină de resurse, neobosită, fidelă, a fost pentru toți geniul nostru bun".

După expediție, William Clark a fost numit după cum am văzut, în fruntea Agenției Indiene din St. Louis. Meriwether Lewis a devenit, în 1807, guvernator al Teritoriului Louisiana (care abia în 1812 va fi anexat Uniunii, ca stat), iar doi ani mai tîrziu și-a găsit moartea în împrejurări pînă astăzi nelămurite; în timp ce călătorea de la St. Louis la Washington, pentru a pregăti publicarea notelor de călătorie ale expediției, a murit subit într-un han singuratic, între Natchez și Nashville (Tennessee); cauza morții nu este elucidată și constituie pînă în zilele noastre obiectul unor controverse, după cum rezultă din mai multe lucrări interesante publicate în ultima vreme, printre care se cuvine citată cea a lui Vardis Fisher *(Suicide or Murder?*, 1962 — „Sinucidere sau crimă?"). Nu este, din păcate, unicul caz cînd un fruntaș politic american își găsește moartea în împrejurări nelămurite...

Dezbătînd problema relațiilor dintre „pieile-roșii" și „fețele-palide" — dintre indienii din prerie și coloniștii care cuceream pas cu pas Westul (continentului nord-american) — așa cum sînt oglindite aceste relații în unele povestiri și cum sînt ignorate în multe altele, se cuvine să ținem seama de un principiu de cea mai mare însemnătate, și anume: concepțiile indiene cu privire la pămînt și la proprietatea asupra pămîntului erau complet diferite de cele ale coloniștilor albi. Indienii nu înțelegeau și nu aveau cum înțelege operațiile de vînzare-cumpărare sau de transfer. Tecumseh, vestitul șef al indienilor *shawnee*, spunea unor delegați ai guvernului american: „Să vinzi pămîntul! Atunci, de ce să nu vinzi aerul, norii și marele ocean, căci e același lucru cu a vinde pămîntul"! Fiindcă în concepția indienilor, solul forma un tot neseparabil de produsele lui — un element al naturii care cuprinde toate făpturile, inclusiv oamenii, făpturi care trăiau vînînd și pescuind — iar unitatea naturii nu trebuie tulburată prin hotărîri neraționale. Un misionar, David McClure, povestește că, în 1772, un indian i-a spus: „Cînd voi, oamenii albi, cumpărați o fermă, cumpărați doar pămîntul. Nu cumpărați caii și vacile și oile. Cerbii sînt caii noștri, bizonii sînt vacile noastre, căprioarele sînt oile noastre".

Unele lucrări menționează totuși o anume concepție indiană de proprietate, dar avînd alt înțeles decît cel dat de albi noțiunii: conform acestei concepții, anumite zone geografice pot fi folosite vremelnic, în exclusivitate, de către diferite triburi. De altfel, uneori se iveau conflicte și se porneau chiar

războaie între grupuri de indieni, ca urmare a litigiilor asupra unor teritorii de vînătoare. Dar indienii nu cunoşteau noţiunea de proprietate asupra pămîntului, ci numai pe cea de folosinţă în comun. Un misionar din veacul al XVIII-lea, John Heckewelder, care şi-a petrecut ani mulţi printre indieni, lăsîndu ne interesante memorii şi un jurnal de călătorie (editate abia în 1958, la aproape un veac şi jumătate după ce au fost redactate), exprimă foarte limpede această concepţie: indienii erau convinşi, scrie el, că „pămîntul şi tot ce conţine este un bun comun al omenirii [...] orice lucru este dat în comun fiilor oamenilor. Orice trăieşte pe pămînt, orice creşte din pămînt şi tot ce se află în rîuri şi în apele mari [...] a fost dat în totalitate tuturor şi fiecare are dreptul să le folosească". Luînd în considerare această concepţie, ne apare firească aversiunea pe care o aveau indienii în a consimţi la cedarea pămînturilor lor prin tratate încheiate cu guvernul american: aceste cedări de „teritorii indiene" formează un capitol important în istoria Statelor Unite.

Înainte de independenţă, în perioada pe care americanii o numesc „colonială", englezii (ca şi alte naţiuni europene care aveau posesiuni peste mări) îşi bazau expansiunea teritorială pe descoperire, explorare, imigrare şi colonizare. În general, autorităţile coloniale ignorau drepturile indienilor, socotind ca un lucru de la sine înţeles că pămînturile nou descoperite să fie cedate unor particulari sau unor companii, urmînd ulterior să fie anexate ca noi teritorii coloniale. Abia către sfîrşitul perioadei coloniale din America, guvernul englez a formulat unele principii ale politicii sale cu privire la drepturile de proprietate ale indienilor — proprietarii albi şi autorităţile coloniale fiind în genere lăsaţi să negocieze direct cu indienii, după cum credeau de cuviinţă.

În primii ani de după cucerirea independenţei şi constituirea Statelor Unite, guvernul american a continuat o vreme politica din perioada colonială, dar, în acelaşi timp, în Congres începea să cîştige din ce în ce mai mult teren ideea că indienii au dreptul de proprietate asupra pămînturilor pe care se aflau în acea vreme. O măsură importantă a guvernului american a fost stipularea că negocierile pentru cedarea pămînturilor aparţinînd indienilor nu pot fi conduse decît de agenţi ai guvernului federal, în afară de cazuri speciale, în care autorităţile statului înlăuntrul cărora se află teritoriul respectiv puteau lua unele hotărîri. O lege din septembrie 1783 (aşadar la şapte ani după terminarea Războiului de independenţă şi chiar în anul semnării Tratatului de la Versailles) interzicea oricărei persoane „să cumpere sau să primească în dar sau sub formă de cedare asemenea teritorii sau pămînturi decît cu autorizaţie specială şi cu aprobarea Statelor Unite întrunite în Congres". Această lege a avut consecinţe foarte importante, şi vreme de aproape un secol după aceea toate cedările de teritorii indiene au avut loc numai pe baza unor tratate negociate între căpeteniile indiene şi delegaţi ai guvernului federal, apoi ratificate de către forurile legiuitoare din Washington. Este un mare pas înainte faţă de perioada colonială, cînd a fost posibil, de pildă, ca teritoriul pe

care se află astăzi New Yorkul (cartierul Manhattan) să fie „cumpărat" de la o căpetenie a indienilor *seneca* pe 20 monezi de argint și cîteva lăzi cu rachiu...

Sistemul încheierii de tratate formale cu amerindienii a încetat practic în 1871, deoarece devenise inutil: de altfel, în 1894 procesul cedărilor succesive nu mai avea obiect, de vreme ce aceștia nu mai aveau pămînt — cu excepția rezervațiilor, în care triburile supraviețuitoare locuiau, în baza tratatelor și a autorității conferite lor de către guvernul federal.

Astăzi, după aproape un veac, este greu de stabilit numărul acestor cedări. Un specialist, Charles C. Royce, indică (pe hărțile care însoțesc lucrarea sa *Indian Land Cessions in the United States*) un total de 720 cedări de teritorii făcute de indieni pe baza unor tratate, în perioada cuprinsă între anii 1784 —1894, este însă de presupus că nu le-a putut cuprinde pe toate. În schimbul acestor cedări, indienii au primit alimente, diferite mărfuri (inclusiv arme de foc și muniții) și chiar anumite sume plătibile anual în timpul unei perioade date. Un raport guvernamental publicat în 1883 arată că pînă în anul 1880 guvernul federal a cheltuit mai mult de 187 milioane dolari pentru stingerea titlurilor decurgînd din proprietatea indiană asupra anumitor teritorii. Totuși, ce procent din această sumă a ajuns într-adevăr pînă la indieni, fie în bunuri, fie în bani, este foarte greu de stabilit. În numeroase cazuri, anumiți negustori sau agenți au reușit să-și însușească sume mari destinate amerindienilor, pe baza unor acte mai mult sau mai puțin legale, care dovedeau că indienii le sînt îndatorați.

Cedările de teritorii, strămutarea băștinașilor către apus și înființarea așa-zișelor „teritorii indiene" ocupă un loc important în povestirile din prerie și, mai recent, în peliculele turnate după aceste povestiri sau după scenarii originale. În general, aceste povestiri și scenarii oglindesc două atitudini care (reduse la cea mai simplă expresie) pot fi înfățișate astfel: pe de o parte, în apărarea sărmanului indian, obligat să-și părăsească domeniile de vînătoare, în schimbul unor avanaje minime și cu totul temporare, silit să-și schimbe modul de viață și, în ultimă instanță, condamnat la foamete și poate la dispariție, și care în mod firesc pune mîna pe armă și pornește pe poteca războiului, să-și apere drepturile; pe de altă parte, în apărarea pionierului de la frontieră, exponent al civilizației, care muncește din greu crescînd vite sau lucrînd pămîntul, nevoit să-și apere cu arma în mînă avutul, femeia și copiii.

Este, firește, un tablou simplist, în alb/negru, iar argumentele nu lipsesc nici de o parte, nici de cealaltă, și poate că adevărul este undeva la mijloc, cum par să indice temele unora dintre autorii de povestiri „cu indieni". Un exemplu tipic îl constituie Dorothy Johnson, una dintre (foarte) puținele femei care au abordat aceste teme, ale cărei volume de povestiri *Indian Country* și *The Hanging Tree* („Copacul spînzuraților"), apărute în anii de după al doilea război mondial, s-au bucurat de o primire foarte favorabilă din partea criticii.

Una dintre povestiri, *Flame on the Frontier* („Flăcări la frontieră") începe astfel: „Duminică dimineaţă, un şef *sioux* numit Micul-Corb, purtînd haine de culoare închisă croite după moda oamenilor albi, asistă la slujba de la biserică şi după aceea strînse mîna predicatorului. Duminică după-amiază, războinici *sioux* din tribul *santee* condus de Micul-Corb, cu trupurile vopsite şi împodobite cu pene, năvăliră asupra coloniştilor şi-i masacrară într-o baie de sînge..." În al doilea ei volum, apărut cîţiva ani mai tîrziu, aceeaşi Dorothy Johnson, elogiată de critică pentru realismul temelor abordate de ea, publica o povestire în care un grup de colonişti (albi, firește) năvălește într-un sat indian incendiindu-l şi masacrînd pînă şi copiii...

Din păcate, nu este simplă ficţiune — istoria descoperirii şi colonizării vestului nord-american înregistrează sute de asemenea acţiuni pe care diferitele guverne americane au încercat să le rezolve prin strămutarea triburilor din prerie către apus şi înfiinţarea de rezervaţii indiene. Desigur că, trăind în rezervaţie, indienii nu mai puteau organiza raiduri împotriva micilor aşezări din prerie şi, la rîndul lor, erau ocrotiţi împotriva acţiunilor brutale ale oamenilor aspri de la frontieră. Dar problema care se punea nu este în ce măsură cedările de teritorii indiene şi acţiunile de strămutare erau formal legale, ci în ce măsură erau justificate din punct de vedere moral. În lucrarea de referinţă din care am mai citat *(Scribner's...)* se menţionează, pe bună dreptate, că, oficial, guvernul federal nu i-a frustrat niciodată pe indieni de dreptul lor asupra pămîntului, ci în prealabil le-a obţinut consimţămîntul (evident, cu unele excepţii lipsite de însemnătate); mai departe, lucrarea arată că numai luat în sens strict acest lucru este adevărat, după care se fac unele interesante consideraţii cu privire la o străveche controversă juridică: dacă o „cedare prin consimţămînt" este acelaşi lucru cu o „cedare de bună voie şi nesilit de nimeni [...]"

Un studiu al cedării pămînturilor de către indieni dă la iveală că — privite în lumina condiţiilor în care s-au desfăşurat şi a cauzelor care le-au generat — ele se împart în trei largi grupuri generale: „În primul rînd, multe dintre cedări au fost făcute la sfîrşitul unor războaie. În acest grup intră cedările făcute cu prilejul tratatului de la Greenville, încheiat după campania lui Anthony Wayne [...] fără îndoială că indienii au semnat aceste tratate, dar cu greu se poate spune că au făcut-o voluntar. În al doilea rînd, sînt cedările de pămînturi făcute după ce guvernul exercitase presiuni pentru a putea duce la îndeplinire anumite proiecte a căror realizare şi-o propusese. Exemplificări ale acestui grup se pot găsi în tratatele semnate cu triburile din răsărit şi cu cele din apus între 1830—1840, cînd începuse acţiunea de strămutare a indienilor către vest [...] În sfîrşit, numeroase tratate de cedare a pămîntului au fost semnate în urma cererii de extindere de teritoriu, pentru stabilirea emigranţilor; aşa sînt, de pildă, tratatele [...] care au eliberat pentru colonizare pămînturile

din Indiana. Va fi foarte greu, într-adevăr, să găsim o cedare de pămînt făcută de indieni în întregime din propria lor voință".

În relativ tînăra istorie a S.U.A., aceste cedări — și mai cu seamă cele cuprinse în cel de-al doilea grup—au jucat un rol de cea mai mare însemnătate, ele au creat baza colonizării regiunilor apusene ale țării, care se vor constitui treptat în state, fiind apoi primite în Uniune. Istoria Statelor Unite cunoaște expresia *Indian Removal (removal* = „deplasare", „mutare"), desemnînd politica guvernului federal de strămutare a triburilor de la răsărit de Mississippi către teritoriul de la apus de acest fluviu, politică ce primise aprobarea definitivă a Congresului în 1830 și a fost pusă riguros în aplicare în anii imediat următori. Aplicarea politicii de *Indian Removal* a fost una dintre cauzele principale ale unor războaie adesea sîngeroase și ale unor campanii militare împotriva indienilor, în care aceștia din urmă s-au dovedit adversari redutabili, reușind să obțină chiar și cîteva victorii strălucite împotriva unor unități militare superioare ca pregătire și armament.

O lucrare interesantă cu privire la Istoria S.U.A., scrisă de un francez și destinată unui public mai larg (André Maurois: *Historie des États Unis*, Editions de la Maison Française, New York, 1944) descrie plastic una dintre cauzele războaielor amerindiene: „Multe triburi erau civilizate. Ele trăiau în bună înțelegere cu Statele Unite, încheind tratate care le recunoșteau proprietatea asupra anumitor terenuri. După aceea, albii le cereau dreptul de trecere prin aceste terenuri, iar ei îl acordau. Mai trecea o vreme și veneau crescătorii de vite și fermierii care încercau să-i constrîngă pe indieni să le vîndă pămînturile. Refuzau? Atunci «fețele-palide» îi măcelăreau". Și A. Maurois continuă relatînd un episod înfiorător: „În Oregon, în 1871, albi ajutați de cîini înconjurară niște indieni într-o peșteră și, după o adevărată vînătoare, îi uciseră pînă la unul: bărbați, femei și copii. Firește, indienii se răzbunau..." O relatare care rezumă foarte limpede, în simplitatea ei, o seamă de condiții existente în Marile Prerii, condiții legate nu atît de politica oficială, guvernamentală, față de indieni, cît de o alta, lăsată pe seama unor mărunți împuterniciți federali, aleși adesea la întîmplare, și pe seama unor crescători de vite, cîteodată bine intenționați, dar aproape totdeauna lipsiți de orice experiență în relațiile cu indienii.

Dar André Maurois este, înainte de orice, un romancier și se cuvine să arătăm că am comite o gravă eroare limitînd cauzele războaielor indiene la acea „răzbunare" de care vorbește el și pe care o exemplifică atît de plastic. Aceste cauze erau, înainte de orice, de natură economică. Indianul din Marile Prerii a dovedit o excepțională adaptabilitate; a preluat de la albi calul, devenind unul dintre cei mai buni călăreți din lume, a adoptat arma de foc, devenind un țintaș deosebit de îndemînatic, dar s-a arătat refractar la schimbarea condițiilor economice: el era vînător de bizoni, iar nu cultivator — însușindu-și

calul şi arma de foc, a sperat ca vînătoarea să-i fie mai uşoară şi mai eficace. În împuţinarea cirezilor de bizoni, ca urmare a vînătorii iraţionale dezlănţuite de albi, el îşi vedea periclitată însăşi existenţa.

Nici în această privinţă exemplele nu lipsesc, multe tot atît de plastice; aşa sînt cuvintele unei căpetenii a indienilor *nez-percé* („nasuri-găurite" — numele le-au primit de la canadienii de origine franceză şi americanii l-au păstrat pînă în zilele noastre); este vorba de celebrul Chief Joseph care, cu prilejul tratativelor duse în 1877 cu delegaţia condusă de generalul Oliver O. Howard, îi spunea acestuia: „Ce eşti dumneata ca să ne spui să plecăm de pe pămînturile pe care le ocupăm de la facerea lumii? Faci dumneata iarba să crească şi-i dai porunci soarelui? Cred că nu. Atunci, cu ce drept vorbeşti aşa? [...] Dumneata ce-ai zice să mă duc eu în ţara dumitale şi să-ţi omor vitele?" Cele de mai sus nu sînt extrase dintr-o lucrare de ficţiune, ele sînt relatate chiar de generalul O.O. Howard — care l-a stimat ca adversar pe Chief Joseph pentru demnitatea şi calităţile lui de războinic — într-o biografie a vestitei căpetenii *nez-percé*, apărută în 1881.

Un alt exemplu concludent o constituie plîngerea indienilor *crow* („corbi"), o ramură a tribului *sioux*, întocmită în 1876 şi expusă de căpetenia Dinte-de-Urs: „Părinţilor, am făcut drum lung spre a vă vedea şi sînt foarte sărac; mi-e foame, mi-e frig, n-am găsit pe drum nici bizoni, nici lemne, nici apă. Priviţi-mă, voi toţi care mă ascultaţi, sînt un om ca şi voi, am cap şi chip ca şi voi. Marele Spirit ne-a făcut pe toţi la fel, dar l-a pus pe omul roşu la mijloc, iar pe oamenii albi de jur-împrejur [....] Părinţilor, mi-aţi spus să sap pămîntul şi să cresc boi, nu vreau să mi se spună asemenea vorbe, am fost crescut alături de bizon şi-l iubesc".

Politica de *Indian Removal*, iniţiată de Thomas Jefferson, a fost adoptată de Congres în speranţa că va soluţiona problemele şi conflictele ce se iveau oriunde albii şi indienii veneau în contact. Cîţiva ani după hotărîrea Congresului, a fost creată o mare „Ţară Indiană" *(Indian Country)* despre care, cînd se vorbea, i se adăuga atributul de „permanentă". Alte legi, votate ulterior, reglementau activitatea agenţiilor pentru afacerile indiene, a şcolilor pentru indieni, interziceau intrarea albilor pe teritoriul indian, cu excepţia celor autorizaţi de guvern. „Ţara indiană" se întindea pe o suprafaţă uriaşă de-a lungul graniţelor apuse ale statelor Arkansas şi Missouri de astăzi, prin Iowa de răsărit, la nord de Mississippi şi prin nordul statului Wisconsin.

Mai ales în sudul ţării politica de deplasare a indienilor către vest a întîlnit o rezistenţă îndîrjită şi s-a soldat cu rezultate tragice. Aici, în sud, trăiau indienii *cherokee*, *creek*, *chickasaw*, *choctaw* şi *seminole*, cunoscuţi sub numele colectiv de „Cele cinci triburi civilizate", datorită modului de viaţă relativ avansat al celor mai multe dintre ele: spre deosebire de vînătorii nomazi din Marile Prerii, aveau locuinţe permanente şi pămînturi unde începuseră să crească vite şi să cultive diverse plante, făceau comerţ, îşi trimiteau copiii la şcolile

misiunilor, aveau reprezentanți care conduceau treburile politice și tratau cu delegații guvernului federal. Ei își iubeau pămînturile natale și au rezistat cît le-a stat în putință argumentelor și îndemnurilor, au refuzat sumele ce le-au fost promise drept îndemnizații de către agenți și delegați pentru a-i convinge să semneze tratate prin care consimțeau să se deplaseze într-o țară nouă și mai puțin potrivită pentru ei. În special indienii *seminole* s-au arătat deosebit de dîrji și n-au putut fi convinși de ceea ce era inevitabil decît după cîteva campanii militare. Abia după ani și ani de tratative și expediții militare, toate aceste triburi, numărînd circa 60 000 suflete, au putut fi strămutate pe teritoriile apusene ce le fuseseră atribuite.

Strămutarea către vest este diferit oglindită în lucrările de ficțiune (povestiri, romane, scenarii ș.a.) dar, de cele mai multe ori, cu simpatie față de indieni. Tot așa, lucrările mai recente din domeniul istoriei apărute în S.U.A. tratează problema cu o lăudabilă obiectivitate — lucrarea citată *(Scribner's ...)*, de pildă, arată: „Fără îndoială că guvernul nu și-a dat seama de dificultățile și problemele legate de deplasarea unui număr mare de oameni pe asemenea distanțe lungi. Ofițerii și ostașii din unitățile militare regulate, detașați să escorteze triburile care se deplasau, și-au îndeplinit în general neplăcuta lor datorie în mod conștiincios și cu simpatie față de indieni. Dar voluntarii recrutați la fața locului și funcționarii civili de cele mai multe ori nu se prea sinchiseau să creeze condiții mai bune nefericiților indieni, iar furnizorii nu erau din cale afară de scrupuloși în ceea ce privește calitatea hranei livrate. Ca rezultat al acestor factori, istoria deplasării, în special a indienilor din sud, este presărată de patos și tragedie. Fie că se efectua cu vase fluviale sau pe simple plute, în care cu coviltir sau pe jos, migrația indienilor se caracteriza prin suferințe pricinuite de foame, de extenuare, de boli și printr-un număr anormal de morți".

Cît de inutile au fost aceste suferințe reiese din însuși faptul că „permanenta" Țară Indiană a avut o viață foarte scurtă și a început să se destrame încă înainte de a se fi terminat organizarea ei pe baze economice cît de cît stabile. Mare parte a triburilor—între care *sioux*, *cheyenne*, *arapahoe*, *comanche*, *apaci*—au fost plasate în rezervații răspîndite pe tot teritoriul apusean al Statelor Unite, iar imediat după 1850 triburile aduse de peste Mississippi au fost din nou afectate de politica de deplasare către vest și mutate mai departe. Așa se face că singurele forme de teritorii indiene care au supraviețuit pînă astăzi sînt așa-zisele rezervații indiene.

Politica rezervațiilor a fost inaugurată imediat după războiul civil, cînd o bună parte a triburilor a fost plasată în aceste noi „teritorii indiene" cu ajutorul armatei. Numărul rezervațiilor s-a schimbat adesea din pricina atribuirii de pămînturi coloniștilor albi, stabilindu-se în 1960 la circa 250. Indienii au titluri de proprietate asupra lor stabilite prin tratate, înțelegeri, acte ale Congresului și ordine executive ale președintelui; rezervațiile indiene va-

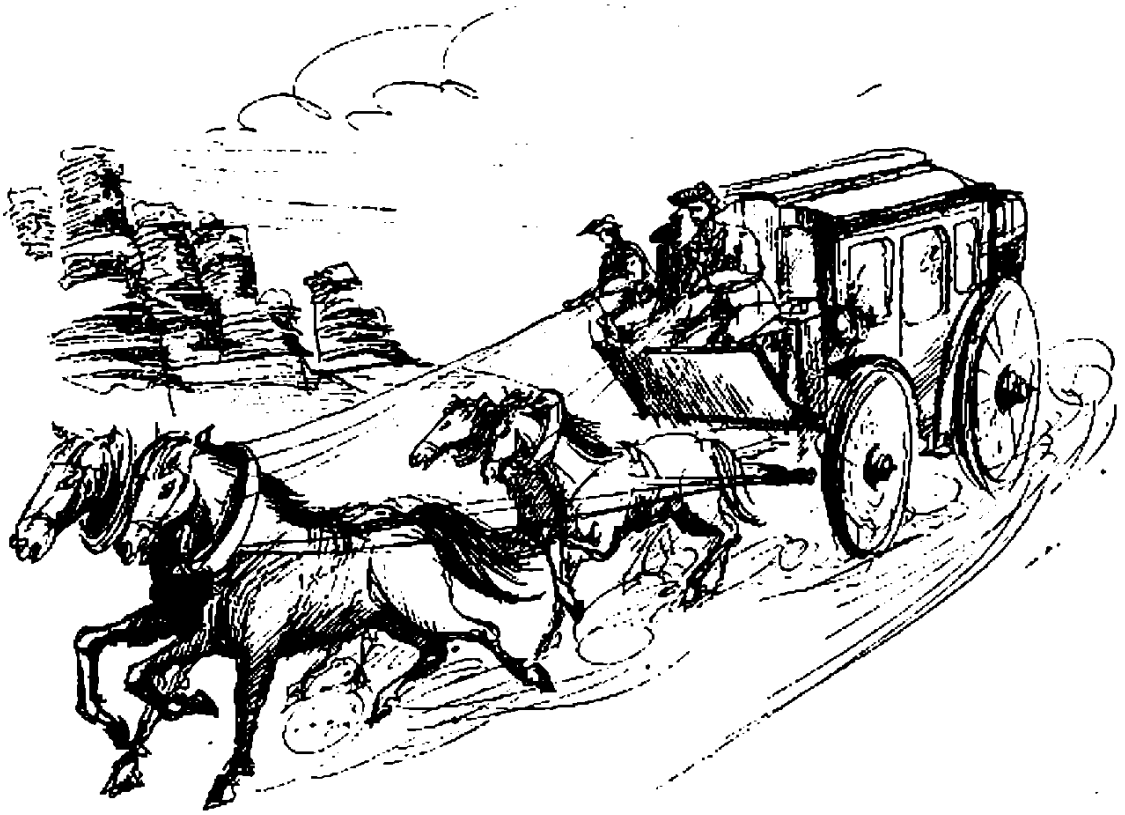
riază ca mărime de la cîteva hectare pînă la marea rezervaţie a indienilor *navajo*, cu o suprafaţă de aproape 24 000 mile pătrate (peste şase milioane de hectare).

Chestiunile privind indienii erau (şi sînt încă) de competenţa unei instituţii speciale, *Bureau of Indian Affairs*, înfiinţată în 1824, pe lîngă Ministerul de Război şi trecută în 1849 pe lîngă Ministerul de Interne. Cîteva decenii în şir, Biroul Afacerilor Indiene a fost un fel de măr al discordiei între cele două ministere: cel de interne le dădea indienilor arme de foc şi muniţii pentru a le uşura vînătoarea, iar după cîtva timp armele erau folosite împotriva trupelor trimise să-i pacifice pe indieni, trupe ce ţineau, bineînţeles, de Ministerul de Război; acesta din urmă lua împotriva indienilor unele măsuri cu care Ministerul de Interne, ca for ocrotitor, nu putea fi de acord. De aici un lung şir de fricţiuni între cele două departamente, în care a fost adesea nevoie de intervenţia Congresului sau a preşedintelui Statelor Unite. Aceste disensiuni din sînul guvernului S.U.A. erau mai acute îndeosebi cînd la comanda trupelor se aflau militari care preconizau un „război total" — ca de pildă, generalul William T. Sherman, care, în timpul campaniei contra indienilor *sioux*, spunea „... la nevoie, trebuie să mergem pînă la completa lor exterminare: bărbaţi, femei şi copii", sau generalul Philip H. Sheridan care spunea: „Singurul indian bun este indianul mort". Aceste opinii erau, din fericire, izolate — alţi militari de prestigiu, cum a fost generalul Oliver O. Howard (despre care am mai vorbit), s-au arătat destul de moderaţi şi de cîte ori le-a stat în putinţă au evitat vărsările inutile de sînge.

Biroul Afacerilor Indiene a fost reorganizat prin mai multe legi adoptate de Congres, între care legea Wheeler-Howard (sau *Indian Reorganization Act)* din 1934, prin care i se fixează atribuţii legale de îndrumarea indienilor în agricultură şi industria locală, realizarea unui program de ocrotire a sănătăţii şi organizarea serviciilor sociale, uşurarea accesului indienilor în instituţiile de învăţămînt ş.a. Întocmai ca şi celelalte chestiuni privind indienii, şi acordarea cetăţeniei americane a fost obiectul a numeroase legi, unele prea complicate, altele anacronice. În 1919 s-a acordat cetăţenia americană tuturor indienilor care serviseră în armata de uscat sau în flotă în timpul primului război mondial; în sfîrşit, în 1924, o lege nouă le completează pe cele fragmentare anterioare, acordînd cetăţenia tuturor indienilor născuţi pe teritoriul Statelor Unite: a trebuit să treacă un veac şi jumătate de la Declaraţia de Independenţă pentru ca adevăraţii băştinaşi, locuitori de milenii ai acestor locuri, să capete drepturi depline şi egale cu toţi ceilalţi locuitori ai ţării...

POVESTIREA (ȘI FILMUL) WESTERN: „NU TRAGEȚI ÎN PIANIST!“

Texas, California: există o „tradiție a violenței“? Romanul istoric și mitul Westului. Drumul spre West: Pista Oregonului. Orășelul tipic: între saloon și oficiul șerifului. John Ford și John Wayne: D i l i g e n ț a. 1903 — actul de naștere al filmului western. C o w b o y-u l — acest „erou al marilor spații“. Mark Twain, Bret Harte, Jack London și alții: Goana după aur. Orașe înfierbîntate și orașe-fantomă. Western: o literatură pe cale de maturizare.

EXISTĂ, ÎN MOD EVIDENT, o continuitate între ceea ce numim (convenţional) romanele preriei şi literatura western. O delimitare în timp a celor două genuri nu e lesne de stabilit; după părerea unora dintre istoricii literari şi criticii (puţin numeroşi) care au arătat oarecare preocupare pentru această chestiune, nici măcar nu poate fi vorba de genuri distincte: romanele preriei nu fac decît să prefigureze povestirile western, ambele categorii încadrîndu-se în genul specific american al „literaturii de la frontieră". Totuşi, o asemenea delimitare în timp poate fi întreprinsă ţinîndu-se seama nu numai de datele (evaluate cu oarecare aproximaţie, firește) de apariţie a acestor categorii, ci şi de perioada istorică înlăuntrul căreia se desfăşoară evenimentele, reale sau de domeniul ficţiunii, din romanul sau povestirea ţinînd de acest gen controversat.

Fără îndoială că „piei roşii" şi „feţe palide" apar şi în povestirea western propriu-zisă, dar nu mai sînt primitivii care supravieţuiesc în lupta cu natura aspră din regiunile aproape nelocuite: acum indianul foloseşte cu îndemînare calul şi armele de foc, vînătorul *(trapperul)* e pe cale de dispariţie cedînd locul crescătorului de vite calificat *(cowboyului)*, iar acţiunea nu se petrece pe întinsul preriei sau în pădurile din munţi, ci (de cele mai multe ori) în marile crescătorii de vite *(ranchuri)* şi în orăşelul de la frontieră — aşezare tipică a cărei viaţă se desfăşoară în jurul circiumii *(saloonului)* şi a biroului şerifului. Se înţelege că aceste aprecieri, în bună măsură definitorii, nu exclud cîtuşi de puţin excepţiile.

Raportate la cadrul istoric, fiecare dintre aceste categorii corespunde unor evenimente majore ale dezvoltării societăţii americane. Pentru ceea ce ne-am obişnuit a numi „romanele preriei", caracteristice sînt perioada colonială, apoi războiul de independenţă şi adoptarea constituţiei din 1787 — aceasta din urmă avînd o importanţă hotărîtoare în formarea S.U.A. ca stat independent şi în desăvîrşirea procesului de constituire a naţiunii americane. În veacul următor a avut loc expansiunea teritorială a S.U.A., realizată pe de o parte prin cumpărări de vaste teritorii (Louisiana de la francezi, în 1803; Florida de la spanioli, în 1819: Alaska de la ruşi, în 1867), pe de altă parte prin cuceriri (Texasul de la Mexic, în 1845); în sfîrşit, aşa cum arătam, expansiunea teritorială spre Apus s-a realizat concomitent cu strămutarea, uneori însoţită de violenţe, a populaţiilor amerindiene.

Povestirea western apare în preajma unui alt eveniment istoric de cea mai mare importanţă, războiul civil (1861—1865) şi care a reprezentat de fapt o luptă între două sisteme sociale — sistemul sclaviei şi sistemul muncii salariate — şi a dus la victoria statelor din nord, creînd condiţii propice dezvoltării rapide a economiei şi, implicit, colonizării vastelor teritorii din apusul ţării, a regiunii cunoscute sub numele de West.

Westul nu reprezenta un teritoriu riguros delimitat din punct de vedere geografic la începutul veacului trecut, cînd Cooper îşi scria romanele, prin acest termen se desemnau toate regiunile aflate la apus de fluviul Mississippi; mai tîrziu, pe măsură ce emigranţii din Est ocupau noi teritorii, Mississippiul înceta de a mai fi „frontiera", iar Westul se... muta mai către apus.

Fundalul pe care se desfăşoară literatura western este din punct de vedere geografic, foarte variat: în afară de crescătoriile de vite din prerie şi de orăşelul tipic de pionieri, apar (mai rar) marile monumente ale naturii: pustiurile nisipoase, cum este celebrul Deşert Colorat, regiuni aride ca Valea Morţii (Death Valley), situată între California şi Nevada — unul dintre ţinuturile cele mai fierbinţi din lume — sălbaticele chei ale rîului Colorado, cunoscute sub numele de Marele Canion (Grand Canyon) şi pădurile uriaşe de pe coasta Pacificului, unde se găseşte cel mai gros şi cel mai „bătrîn" copac din lume, sequoia.

Cucerirea şi colonizarea Westului, presărate cu violenţe dar nu lipsite de un anume pitoresc, au oferit romanului de aventuri şi filmului western inepuizabile surse de inspiraţie şi, înainte de orice, o vastă galerie de personaje: indieni, *cowboys*, hoţi de vite, şerifi, *desperados* — excelenţi călăreţi şi neîntrecuţi ţintaşi. Ca şi în cazul „romanelor preriei", mulţi dintre eroii literaturii western au existat aievea, de pildă Kit Carson, cercetaş, apoi ofiţer al armatei americane, William Hickock sau Wyatt Earp, şerifi care au curăţat de bandiţi oraşele Dodge City şi Tombstone, tîlhari ca Billy the Kid sau Jesse James, jefuitori de diligenţe din care folclorul a făcut eroi populari, şi atîţia alţii care au trăit la „frontieră", la frontiera care se muta mereu către Apus.

Se pune în mod firesc întrebarea: există, în West o „tradiţie a violenţei" aşa cum este ea reflectată în literatura „frontierei"? Sau, altfel formulată întrebarea: în ce măsură evenimentele reale, legate de istoria frămîntată a acestor teritorii — presărată cu acţiuni marcate de forţă şi brutalităţi — a influenţat modul de viaţă al oamenilor din West? Mulţi sînt înclinaţi să răspundă afirmativ: da, există indubitabil o tradiţie a violenţei în West. Argumente în favoarea acestei afirmaţii nu sînt greu de găsit: de pildă, cînd se descoperă aur în regiuni îndepărtate, ca Alaska sau chiar Australia, violenţele din efemerele aşezări miniere se puneau pe seama... californienilor: avînd o mai veche practică a „goanei după aur" *(gold rushului)*, aceştia aduceau cu ei nu numai sita de spălat nisipurile aurifere ci şi pistolul... Iar în 1963, cînd

vestea asasinării preşedintelui John F. Kennedy a zguduit lumea, nu puţini au fost comentatorii care arătau că teatrul tragicului eveniment a fost oraşul Dallas din Texas — teritoriu cu o veche tradiţie a violenţei... Sînt, desigur, argumente falacioase, dar este în afară de orice îndoială că Texasul şi California au fost printre teritoriile cele mai „fierbinţi" ale Westului şi o investigaţie în trecutul lor ne poate duce la unele concluzii interesante.

Texasul a fost multă vreme un fel de măr al discordiei între Mexic şi S.U.A. Pretenţiile mexicane asupra teritoriului erau perfect justificate. istoriceşte vorbind: în urmă cu trei veacuri, conchistadorii de Vaca şi de Soto îl „luaseră în stăpînire" pentru coroana spaniolă. Pe de altă parte, numeroşi imigranţi americani veniţi din nord şi nord-est întemeiază aici aşezări prospere. Guvernul mexican nu privea cu ochi buni emigraţia nord-americană în această regiune — favorabilă creşterii vitelor şi culturii bumbacului — punînd tot felul de condiţii, unele dintre ele de-a dreptul năstruşnice, de pildă: coloniştii să fie neapărat de confesiune catolică....

În 1836, generalul mexican Santa Anna atacă aşezarea Alamo şi măcelăreşte pe cei circa două sute de apărători, între care se afla şi celebrul David Crockett. Cîteva săptămîni mai tîrziu, texanii, conduşi de Sam Houston, îşi luară revanşa învingîndu-l pe Santa Anna la San Jacinto şi declarîndu-se independenţi de Mexic. Apoi, în cadrul unui soi de referendum, texanii au votat aproape unanim pentru anexarea la Statele Unite; dar delegaţii statelor din nord se opuseră deoarece Texasul, stat sudist, cu plantaţii de bumbac, ar fi mărit ponderea statelor sclavagiste în sînul Uniunii. Drept care, Texasul se declară republică independentă.

Perioada aceasta (1836—1845), în care autoritatea mexicană fusese înlăturată iar cea nord-americană nu se instalase încă, se caracterizează prin numeroase violenţe şi o rată ridicată a delicvenţei, cărora nu le-au putut face faţă nici celebrii *Texas Rangers*—corp de jandarmi voluntari ale cărui acţiuni îndrăzneţe au intrat în legendă. În cele din urmă, după ani de frămîntări, în decursul cărora instabila republică texană a cerut adesea ajutorul S.U.A., preşedintele James K. Polk, proaspăt ales şi avînd o majoritate democrată în Congres, reuşeşte să ducă la bun sfîrşit negocierile. În decembrie 1845, constituţia texană este acceptată de Congres, Texasul primit în Uniune şi drapelul S.U.A. se îmbogăţeşte cu încă o stea: a 28-a.

Cam în aceeaşi vreme, în California aveau loc, de asemenea, mari frămîntări politice, cărora guvernul S.U.A. încerca să le pună capăt; căpitanul Frémont fu însărcinat de guvern să însoţească o expediţie pînă la graniţa cu California, pe atunci teritoriu mexican — o expediţie... ştiinţifică. John C. Frémont mai condusese două expediţii în West; în 1842, avîndu-l drept ghid pe celebrul Kit Carson, explorase Munţii Stîncoşi, iar în 1843—1844, mai întîi cu Tom Fitzpatrick şi apoi cu Kit Carson, explorează Oregonul şi Nevada, trece peste Sierra Nevada, pînă în California şi se întoarce pe un itinerar sudic.

Aşadar, Frémont cunoştea drumul spre California. De altfel, expediţia din 1846 cuprindea un convoi de căruţe care transportau oamenii de ştiinţă şi materialele, dar şi cîteva sute de cavalerişti, avînd ca ghid pe acelaşi Kit Carson.

Expediţia alese drumul care trecea la sud de pista spre Santa Fé, prin New Mexico şi Arizona, pînă la frontiera cu California; aici, prezenţa cavaleriştilor căpitanului Frémont se dovedi cît se poate de oportună: autorităţile mexicane nu reuşeau să menţină ordinea printre aventurierii de felurite naţionalităţi, mai ales americani veniţi pe calea mării prin portul Yerba Buena (care mai tîrziu va deveni San Francisco). Ţara trecea prin adînci frămîntări interne: după obţinerea independenţei şi constituirea republicii federative (1824) începuse lupta pentru putere între diferite grupări, creîndu-se o instabilitate politică favorabilă manifestărilor anarhice — scandalurile se ţineau lanţ, crimele rămîneau nepedepsite. Toate acestea îi nemulţumeau profund pe cei veniţi din est să se stabilească aici şi care vedeau în coloana lui Frémont, ce se apropia, o posibilitate de a întrona legea şi ordinea, de a scăpa de hegemonia Mexicului frămîntat de lupte fratricide.

Începutul l-au făcut imigranţii americani din Yerba Buena, care s-au răsculat, arborînd celebrul lor *Bear's Flag* — un drapel alb pe care erau desenate un urs şi o stea; ursul era emblema Californiei, iar steaua o aluzie mai mult decît transparentă... Curînd, răscoala se transformă într-o adevărată bătălie, iar Frémont interveni ocupînd cîteva puncte strategice. Rînd pe rînd, oraşele Monterey, San Francisco şi Sacramento înălţară drapelul înstelat. Dinspre mare, comodorul Stockton cucereşte Santa Barbara şi San Pedro, întîlnindu-se cu Frémont la Los Angeles. Grupuri armate californiene sub conducerea unor ofiţeri mexicani dau contralovituri trupelor americane, dar administraţia coruptă şi veleităţile dictatoriale ale preşedintelui Lopez de Santa Anna slăbiseră moralul armatei mexicane şi, în ianuarie 1847, la Cahuenga Rancho, generalul mexican Andréas Pico şi căpitanul (între timp: colonelul) Frémont semnează armistiţiul.

Frămîntările prin care trecea regiunea au mai continuat multă vreme, fiindcă aveau să mai treacă aproape patru ani pînă ce California să fie admisă ca stat în Uniune; de data aceasta procesul a fost invers decît în cazul Texasului: senatorii statelor sudice se opuneau deoarece californienii adoptaseră în 1848 o constituţie care scotea în afara legii sclavia. Între timp, descoperirea unor nisipuri aurifere făcuse din California un teritoriu bogat şi provocase o imigraţie masivă, care în doi ani îi mărise de cinci ori populaţia; orăşelul Yerba Buena, de pildă, avea 800 locuitori cînd s-a descoperit aurul în California, iar doi ani mai tîrziu un recensămînt înregistra 25 000 locuitori.

O bună parte a povestirilor western care se desfăşoară în Texas sau în California sînt plasate în aceste perioade politice incerte, cînd respectivele

teritorii nu mai erau mexicane, dar încă nu fuseseră formal primite în Uniune; valuri de imigranţi soseau din Est în lungi şiruri de care cu coviltir — dar nu numai imigranţi în căutarea unui petec de pămînt pe care să crească vite sau să cultive grîne, ci şi aventurieri veniţi din toate colţurile lumii, care profitau de lipsa unei poliţii regulate pentru a se deda la fărădelegi, jafuri şi crime. În cartierul portului San Francisco de pildă, care a primit numele *Barbary Coast* („Coasta Barbarilor", după numele litoralului nord-african bîntuit în Evul Mediu de piraţi), se aciuaseră numeroşi indivizi căutaţi de poliţiile altor state, gangsteri, jucători profesionişti, prostituate, se înfiinţaseră mulţime de circiumi, tripouri, bordeluri, creînd oraşului o tristă faimă.

Cetăţenii cinstiţi din California au încercat să-şi apere viaţa şi avutul înfiinţînd un corp de poliţie semivoluntar: *the Hounds* („Dulăii"), membrii săi se recrutau în majoritate din foşti soldaţi şi din... condamnaţi eliberaţi pe cuvînt de onoare. Curînd „dulăii" deveniră şi ei o plagă pentru San Francisco, jefuind negustorii şi terorizînd străinii — în special pe chinezi şi negri. Drept urmare, s-a înfiinţat un nou detaşament numit *Vigilantes*, care nu mai lupta împotriva bandiţilor profesionişti ci a „Dulăilor", reuşind, nu fără jertfe, să cureţe oraşul de ei. După „Dulăi", veni rîndul circiumilor, tripourilor şi bordelurilor de pe *Barbary Coast*, unde Vigilenţii se arătară tot atît de necruţători, făcîndu-se şi ei vinovaţi de ilegalităţi şi excese — de pildă judecăţile sumare urmate de executarea pe loc a pedepsei capitale *(lynching* — „linşaj"; termenul, apărut mai tîrziu, îşi trage probabil originea de la numele colonelului Thomas Lynch, luptător în Războiul pentru Independenţă).

Vedem, aşadar, că istoria Westului nu duce lipsă de subiecte ademenitoare pentru autorii orientaţi către literatură de aventuri. Scriitori ca A.B. Guthrie Jr. sau Stewart Edward White (şi alţii) au folosit cu precădere figuri istorice în povestirile lor. S-au scris zeci, chiar sute de povestiri despre incidentele de la Alamo şi moartea eroică a lui Davy Crockett, despre viaţa aventuroasă a ghidului Kit Carson, despre expediţiile îndrăzneţe ale lui John Frémont. Multe dintre ele au folosit drept bază unor scenarii de film, realizate (cu mai mult sau mai puţin succes) la Hollywood, citadela filmului american situată în California, prin urmare în Vestul Îndepărtat, ceea ce oferea respectivelor pelicule folosirea unui decor natural dintre cele mai autentice. Cîteva dintre aceste filme — mai ales cele care se abat de la formulele stereotipe ale westernurilor turnate în serie — constituie realizări remarcabile intrate în repertoriul permanent al cinematecilor; un exemplu: „*Alamo*, unde, alături de binecunoscutul John Wayne, apărea Richard Widmark în rolul lui Jim Bowie, organizatorul rezistenţei de la Alamo şi erou naţional american. Widmark, însă, a interpretat un Jim Bowie cam beţiv şi foarte diferit de imaginea eroului viteaz şi devotat pînă la sacrificiu cauzei pe care o apăra — ceea ce i-a adus aspre critici din partea unor asociaţii şi organizaţii aşa-zise patriotice.

„Cazul Bowie" și filmul *Alamo* au generat interesante discuții în critica literară americană, cu care prilej a ieșit în evidență că anumite povestiri ale genului depășesc cadrul eminamente specific dar și oarecum restrins al literaturii western intrînd în categoria (mai veche și temeinic statornicită) romanului istoric propriu-zis, între altele prin însuși evoluția personajului real. De pildă, Frémont n-a fost numai militarul animat de spiritul de aventură și promotor al unor acțiuni temerare: imediat după 1850, californienii l-au trimis să-i reprezinte în Congres, iar mai tîrziu, în 1856, același John Charles Frémont era cît pe ce să ajungă al 15-lea președinte al S.U.A.: candidat al republicanilor la alegerile prezidențiale, a fost învins de James Buchanan.

Interesant este faptul că autorii de literatură western, ca și biografii lui Frémont profesează uneori opinii diametral opuse: unii dintre biografi îi atribuie trăsături de caracter nu prea măgulitoare, zugrăvindu-l fanfaron, chiar șarlatan, gata oricînd să profite de buna credință a naivilor, alții văd în el un erou național, deschizător al drumurilor spre West. Către sfîrșitul vieții, retras din viața politică și sărăcit, a găsit sprijin material în activitatea de scriitoare a soției lui, Jessie Benton Frémont, autoarea cîtorva cărți interesante (între care *Far West Sketches*, 1890 — „Schițe din Vestul Îndepărtat"). Controversele în legătură cu Frémont nu s-au încheiat nici în zilele noastre: un roman, *Dream West (dream* = „vis") al lui David Nevin, apărut în 1985 la editura Putnam, a stîrnit vii discuții în cadrul cărora istoricul Marcus Cunliffe a relevat caracterul „șarmeur și provocator" al personajului, precum și pe cel „profund ambiguu" al acțiunilor sale. Nu este pentru prima oară cînd literatura se află în contradicție cu istoria, iar genul western nu face nicidecum excepție — ba dimpotrivă.

Din acest punct de vedere, Frémont nu constituie nicidecum un caz unic; și în ceea ce îl privește pe Christopher „Kit" Carson, părerile diferă. După ce a călătorit cîtăva vreme cu negustorii de blănuri, îl însoțește pe J.C. Frémont în expedițiile din 1842 — 1845, care-i aduc faima unui experimentat *mountainman*, apoi însoțește ca ghid corpul expediționar al generalului Stephen Kearny în California; aici, în bătălia de la San Pasqual (1846), cînd trupele lui Kearny au fost înconjurate, reușește să se strecoare — împreună cu un alt cercetaș, E.F. Beale și cu un ghid indian — printre liniile mexicane și să aducă ajutoare de la San Diego. Mai tîrziu a fost numit în fruntea agenției indiene de la Taos, iar în Războiul Civil a condus un regiment de voluntari din New Mexico. Ca și în cazul lui J.C. Frémont, unele mărturii contemporane menționate de biografi îl pun pe Kit Carson într-o lumină nu prea favorabilă: se pare că era irascibil și adesea cam grăbit să pună mîna pe armă...

Critica mai nouă (este vorba de criticii americani, firește, de vreme ce genul western este eminamente american) tinde să deosebească romanul istoric al Westului de povestirea western propriu-zisă care perpetuează un mit. Irwin R. Blacker (în *The Old West in Fiction)* exprimă limpede această ten-

dinţă: „Romanul istoric al Westului nu este, în fapt, deosebit de romanul istoric din orice alt loc sau timp [...] Este mai lesne de evaluat romanul istoric al Westului decît povestirea care foloseşte mitul Westului, deoarece este general acceptat că scriitorii primei categorii se găsesc în cadrul unei tradiţii în care au fost create mari opere de artă. Folosesc expresia «general acceptat» deoarece eruditii care scriu istoria literaturii western şi redactează studii critice găsesc că romanul istoric american e suspect. Ei vor recunoaşte valabilitatea unui roman ca *Război şi pace* [...] dar nu sînt deloc siguri cum trebuie să considere romanul istoric scris în Statele Unite şi tratînd despre un episod din istoria noastră naţională [...] Pentru mai multă siguranţă, majoritatea acestor critici şi eruditi evită complet tema. Dar aceasta nu înseamnă că respectivele cărţi nu s-au scris şi că n-au fost acceptate de marele public. Nu înseamnă nici că anumite calităţi fundamentale ale multora dintre aceste cărţ-au trecut neobservate. An de an, premii literare majore sînt decernate autorilor de romane istorice ale Westului".

Desigur că părerile unui specialist ca I.R. Blacker sînt demne de luat în consideraţie, deşi, după părerea noastră, nu trebuie scutite, la rîndul lor, de unele observaţii critice. Este foarte adevărat că premii literare prestigioase au fost atribuite unor autori de literatură western — mai mult, a luat fiinţă *Western Writers Association* care decernează anual „Pintenul de aur" pentru cea mai bună povestire western. Nu este mai puţin adevărat că autorii de povestiri western — cărora trebuie să le adăugăm pe scenariştii de filme şi seriale T.V. ale genului — sînt adesea supuşi tentaţiei de a exploata cu precădere aspectele violente ale istoriei agitate a Westului; experienţa a arătat însă că, de cele mai multe ori, abundenţa scenelor violente influenţează negativ gradaţia epică a naraţiunii şi duce în ultimă instanţă la producţii de calitate mediocră. Aceasta se datorează, poate, şi faptului că, aşa cum arătam, povestirea western — spre deosebire de ceea ce am numit convenţional — „romanele preriei" — nu mai oglindeşte lupta pionierului cu natura aspră, ci, în general, lupta pentru impunerea legii, a principiilor morale fără de care nu se poate constitui o societate stabilă.

Nici eroii nu mai sînt aceiaşi. După cum remarcă judicios regretatul D.I. Suchianu (în *Prefaţa* la versiunea românească a cărţii lui Joe Hamman *Far West* — E.L.U., Bucureşti, 1966): „Eroul cel mare nu apărea [...] nici în persoana vînătorului, nici a prospectorului, nici a constructorului, nici a ghidului, nici a poştaşului, ci a şerifului, a *marshalului*. Un Buffalo Bill, un Wyatt Earp, faimoşii *Texas Rangers*, iată figurile legendare. Eroismul lor este de un gen foarte particular. Fapta lor nu seamănă nici cu a căpitanului de oaste, nici cu a detectivului de afaceri poliţiste. Duşmanul aici e anarhia, individualismul exacerbat al unor oameni pentru care omorul era singurul mod serios de a rezolva o problemă. Şeriful, *marshalul* trebuia să fie omul care trage cel mai iute, care trage întîi; dar care trage rar, şi totdeauna după ce nici o altă ieşire

nu mai există. Este un duel singular între un om şi toată lumea, în serviciul legii, al ordinii, al unui minimum de viaţă socială posibilă".

Şi astfel, iată-ne ajunşi la ceea ce Irwin R. Blacker numeşte „mitul Westului": spre deosebire de autorii care au recreat cu mai multă sau mai puţină măiestrie literară istoria Westului, folosind întîmplări şi personaje reale, autorii de povestiri western propriu-zise au folosit (după ce l-au creat) mitul cu simbolurile sale pe care criticul american citat de noi le enumeră astfel: „Eroul principal şi personajul negativ, deosebirea categorică dintre Bine şi Rău, duelul, pistolul cu şase focuri, pălăria Stetson, calul, codul onoarei, eroina care va fi sărutată numai la urmă." Şi I.R. Blacker conchide: „Cu aceste simple procedee, scriitorul care lucrează în domeniul mitului Westului este în stare să aştearnă pe hîrtie aproape orice poveste".

În ciuda acestor „simple procedee", povestirea western şi-a găsit actualmente locul în literatură, deşi procesul ei de maturizare încă nu s-a încheiat. Cît priveşte „mitul" şi „simbolurile" ei, nu trebuie totdeauna judecate cu asprime, fiindcă şi povestirii western i se potriveşte comentariul lui James Mason la filmul western (în serialul T.V. *Hollywood — Istoria filmului mut*, care s-a difuzat şi la noi), care arăta, pe bună dreptate, că westernul nu numai că a reînviat istoria agitată a frontierei, dar a şi recreat-o. De altfel, cele mai convingătoare dovezi ale viabilităţii povestirii western le constituie controversele înverşunate pe care le stîrneşte şi interesul cu care este primită de un larg public cititor.

Atît romanul preriei cît şi povestirea western sînt uneori încadrate în ceea ce unii caracterizează drept „literatura frontierei". Se cuvine să insistăm asupra faptului că în America veacurilor XVIII şi XIX termenul „frontieră" nu avea accepţia pe care o are astăzi. Un istoric american a definit-o, poetic, „linia spumoasă a valului pe nisip, care demarcă înaintarea extremă a oceanului omenesc"; un altul, mai prozaic, vorbea despre zona „în care desimea populaţiei era mai mică de doi sau trei locuitori pe mila pătrată şi în care albii duceau viaţa indienilor". Drept urmare, pe măsură ce populaţia înainta dinspre coasta Atlanticului, peste Marile Prerii şi Munţii Stîncoşi, spre coasta Pacificului, frontiera îşi schimba şi ea coordonatele geografice înaintînd către West. Dar frontiera (cum vom încerca să arătăm mai departe) nu era numai o simplă linie de demarcaţie: legată de un anume mod de viaţă, devenise un proces social care încuraja iniţiativa, înăsprea moravurile şi făurea concepţii democratice pe plan economic şi social.

Oamenii frontierei sînt eroii atît ai romanului preriei, cît şi ai povestirii western; personajele romanului preriei sînt oamenii frontierei dintr-o primă etapă a cuceririi Westului, anume cea a cercetării celor mai bune căi de acces, urmată de pregătiri pentru anexarea la Uniune a principalelor teritorii.

Transformări profunde se produseseră în aceşti ani: între 1790 şi 1830, populaţia ţării se triplase, trecînd de la patru la douăsprezece milioane, iar suprafaţa se dublase. Un ritm de creştere pe care un om politic avizat ca John Caldwell Calhoun, ministru de război sub preşedinţia lui James Monroe, îl califica (în 1817) drept „înspăimîntător".

Personajele povestirii western sînt oamenii frontierei dintr-o a doua etapă, caracterizată prin colonizarea noilor teritorii. Valuri succesive de emigranţi porneau peste Marile Prerii spre Coasta Pacificului, unde îşi întemeiau cămine, creşteau vite, lucrau în mine. Mulţi dintre ei erau emigranţi europeni în special irlandezi şi scoţieni, polonezi, italieni, ruşi. Totuşi, cei mai mulţi erau americani din est. Publicistul francez Alexis de Tocqueville, care în anii aceia a efectuat o lungă călătorie în Lumea Nouă, arăta (în *De la Démocratie en Amérique*, 1835): „În general, domneşte credinţa că întinderile deşerte ale Americii se populează cu emigranţi europeni, care debarcă în fiecare an pe ţărmurile Lumii Noi, pe cînd populaţia americană creşte şi se înmulţeşte pe pămîntul ocupat de părinţi. Aici este marea greşeală. Europeanul care soseşte în Statele Unite, fără prieteni şi deseori fără mijloace, este silit, ca să trăiască, să-şi închirieze serviciile şi nu poate depăşi decît rar marea zonă industrială care se întinde de-a-lungul Oceanului [...] Şi apoi, înainte de a te aventura în inima pădurilor, trebuie ca trupul să se fi obişnuit cu asprimea unei clime noi. Aşadar, acei care îşi părăsesc locurile natale şi pleacă zi de zi [...] sînt înşişi americanii".

Se pare că această afirmaţie este într-o oarecare măsură exagerată — în West au emigrat şi europeni, iar pe Coasta Pacificului asiatici (chinezi, japonezi) — dar nu e mai puţin adevărat că un procent ridicat îl dădeau chiar americanii, ceea ce a asigurat o anume unitate populaţiei ţării. Un compatriot al lui de Tocqueville, anume André Maurois (în *Histoire des États Unis*, 1944) completează tabloul: „Datorită ei (emigraţiei americanilor din est—n.n.) calităţile şi defectele puritanilor din Noua Anglie au fost transplantate [...] iar spiritul din West şi dorul de aventură au fost altoite pe vechile tulpini americane."

O imagine tipică a acestei (a doua) etape, folosită frecvent de autorii de povestiri western, este a convoiului de emigranţi spre West; mii şi zeci de mii de perechi mai tinere sau mai vîrstnice, dornice de a-şi găsi un rost, plecau spre frontieră, unde îşi achiziţionau un *vagon*, o căruţă cu coviltir. Apoi, asociindu-se cu alţi emigranţi şi tocmind un ghid, porneau către West pe una dintre cele două „piste" cercetate de expediţiile din anii precedenţi: Pista Oregonului şi Pista Santa Fé. Carele, trase de cai sau de boi, erau încărcate cu copii, păsări, un sac cu făină, cîte o căpiţă de fîn, un fier de plug, o secure, un ferăstrău, un felinar şi o mulţime de nimicuri care de multe ori trebuiau aruncate în drum.

Istoria colonizării Westului este legată mai ales de celebra Pistă a Oregonului — *Oregon Trail* (în engleză, *trail* = „urmă lăsată de vînat", „cărare", „potecă", verbul *to trail:* „a se tîri", „a urmări un vînat") — care străbătea de-a curmezişul continentul nord-american, de la rîul Missouri la Coasta Pacificului. Primii care au explorat porţiuni întinse ale acestei „piste" au fost, după cum am văzut, vînătorii şi degustorii de blănuri. Ei au stabilit numeroase rute şi trasee care apoi au fost folosite în bună parte de convoaiele de emigranţi. Către mijlocul veacului, Pista Oregonului devenise o importantă cale de comunicaţii. Lungă de circa 3 200 km, era presărată de dificultăţi şi pericole. De ea se leagă numele unor celebri *mountainmen* ca Thomas Fitzpatrick, James Bridger şi Joseph Meck, care deveniră ghizii cei mai apreciaţi.

Pista Oregonului îşi are propria ei istorie, care, la rîndul ei, constituie o secţiune cuprinzătoare a istoriei cuceririi şi colonizării Westului: John Bidwell, un învăţător originar de lîngă New York, organizează în 1841 primul convoi de emigranţi, cuprinzînd circa optzeci de bărbaţi, femei şi copii, din care jumătate a pornit spre sud-vest, în California, iar cealaltă jumătate şi-a continuat drumul călare spre Oregon. Primul convoi de emigranţi care ajunge în Oregon cu chervanele este cel organizat în 1842 de Elijah White, medic, misionar al bisericii metodiste şi agent federal pentru afacerile indiene. Anul următor (1843) este începutul „Marii Emigraţii": spre West pleacă două sute de familii, cuprinzînd circa 900 oameni, şi avînd cu ele cam 1 000 vite. Patru convoaie străbat traseul în 1844, iar în 1845 totalul emigranţilor trece de 3 000.

Povestirile (şi filmele) western care au ca fundal peisajele şi convoaiele de emigranţi de pe Pista Oregonului sînt foarte numeroase — ceea ce este firesc, dacă avem în vedere că o asemenea călătorie era legată de tot felul de întîmplări neprevăzute şi de eforturi uriaşe, şi presărată cu tot felul de primejdii. Drumul dura cam şase luni. Înaintînd cu o „viteză" de patru kilometri pe oră, convoaiele de care trase de cai sau de boi puteau face patruzeci de kilometri în zilele bune, pe teren plat; în regiunea muntoasă, media zilnică scădea uneori sub zece kilometri. Majoritatea convoaielor avea ca ţintă valea Willamette, căreia îi mersese faima că este foarte potrivită păşunatului şi culturii cerealelor. Zi de zi, lungi convoaie de care cu coviltir, conduse de ghizi pricepuţi, porneau în lunga călătorie spre West. Chervanul emigrantului, cu pînza lui decolorată umflată de vînt, a primit şi o poreclă: *prairie schooner* — „corabia preriei". La apusul soarelui, chervanele formau un cerc, cu bagajele şi bărbaţii în afară, iar femeile, copiii şi animalele înăuntru. Toată noaptea, bărbaţii făceau de pază cu rîndul. Mîncare se gătea pe drum, rufele erau spălate în mers. Şi tot pe drum se năşteau copii şi se contractau căsătorii — un preot nu lipsea niciodată din convoi. Cei slabi şi cei bolnavi mureau şi erau îngropaţi în morminte fără inscripţii, acoperite cu pietre, ca să nu le dezgroape *coyoţii*. Cînd animalele istovite nu mai puteau trage carele grele, o

parte din bagaje trebuiau părăsite. De-a lungul pistei se înşirau astfel tot felul de obiecte — mobile vechi, sobe de tuci, roţi de car rupte, alături de scheletele de cai şi boi nălbind la soare.

Toate acestea erau întrucîtva normale — adevăratele pericole veneau din altă parte; de pildă, de la triburile indiene care (pe bună dreptate) nu vedeau cu ochi buni pătrunderea oamenilor albi pe domeniile lor de vînătoare şi unele dintre ele atacau convoaiele. La aceasta se adăugau epidemiile de holeră, furturile, setea în regiunile de deşert, frigul în cele muntoase (South Pass, din Munţii Stîncoşi, se află la o înălţime de aproape 2 300 m), transformînd călătoria într-un lung calvar. Şi totuşi, pentru cei tineri şi rezistenţi Pista Oregonului, cu peisajul ei mereu schimbat, cu cirezile de bizoni alergînd pe întinsul preriei şi vînătorile organizate pentru aprovizionarea convoiului, constituia o aventură pasionantă. În deceniul 1845—1855, în ciuda condiţiilor grele în care se efectua drumul, convoaiele de emigranţi erau atît de numeroase, încît Pista Oregonului deveni o cale precis definită, săpată adînc în solul Westului nord-american — atît de adînc încît pe porţiuni întinse trebuiau tăiate drumeaguri paralele ca emigranţii să-şi poată continua călătoria.

Noii sosiţi n-au format o populaţie omogenă de-a lungul celor şapte-opt decenii cît a durat cucerirea Westului. Aşa cum arătam, cei din prima etapă îşi păstraseră ca ocupaţie de bază vînătoarea; erau oameni de obicei necăsătoriţi, trăind asemenea indienilor — erau, aşadar, foarte aproape de personajele romanelor preriei. Un călător englez, Fordham, îi descrie astfel: „O rasă de oameni cutezători, voinici, trăind în colibe sărăcăcioase pe care le fortifică atunci cînd se află în război cu indienii, pe care îi urăsc dar cu care se aseamănă la îmbrăcăminte şi apucături. Sînt necioplţi dar ospitalieri, prietenoşi faţă de străini, cinstiţi şi demni de încredere. Ei cultivă un fel de porumb mărunt indian, dovleci, cresc porci şi uneori posedă una sau două vaci şi doi sau trei cai. Dar puşca este principalul lor mijloc de întreţinere". Este evident, deci, că între aceşti oameni care păşeau în avangarda emigraţiei şi *trapperii* colindători ai pădurilor şi preriilor există o singură deosebire esenţială: erau sedentari (cel puţin pentru o vreme), pe cînd *trapperii* duceau o viaţă nomadă. Şi-unii, şi alţii erau obişnuiţi să mînuiască securea şi puşca, funia şi undiţa. Şi-au construit „cabane" — de fapt colibe de lemn, rudimentare — au luptat împotriva indienilor ostili şi au făcut comerţ cu cei dispuşi să colaboreze. Ei au pregătit astfel drumul pentru grupurile din cea de-a doua etapă.

Acelaşi Fordham descrie aceste grupuri ca „un amestec de vînători şi de cultivatori", deosebindu-se de cele din prima etapă prin faptul că-şi construiau case de lemn cu geamuri de sticlă, că în loc de a folosi izvoare săpau puţuri, că acordau mai multă atenţie cultivării pămîntului şi creşterii vitelor. Cele dintîi săptămîni după sosirea la destinaţie erau foarte grele. Oamenii dormeau încă în aer liber; bărbaţii începeau să doboare copacii. Adesea se păstra obi-

ceiul din est, ca fiecare familie venită mai de mult să trimită în ajutor noilor veniţi cîte un bărbat, iar femeile ajutau la cultivarea unei mici grădini de legume. Casa din trunchiuri rudimentar îmbinate era ridicată în cîteva zile. „Dulapul" era o curea lungă de piele de bizon, pe care se atîrnau hainele, iar paturile, mesele şi scaunele se confecţionau pe loc. Femeile torceau şi ţeseau în casă; stofele şi păturile trebuiau, înainte de orice, să fie solide.

Către sfîrşitul acestei etape începe să apară orăşelul din West — aşa cum îl cunoaştem din povestirile genului — prin constituirea unor forme de comerţ; fiindcă, pe măsură ce populaţia se înmulţea, se găsea şi un negustor să deschidă un *general store* („magazin general") în care se vindeau de toate, de la ace, aţă şi dantele, pînă la rachiu şi pistoale. Un vechi *frontiersman* (citat de Joe Hamman) îşi amintea: „Am auzit un om cerînd o pereche de ghete şi negustorul răspunzîndu-i că lipsesc ghetele dar că are un gin nemaipomenit. Un altul, trimis de soţia lui să cumpere o maşină de călcat, se întorcea cu un ceas cu cuc". Un lucru mai puţin cunoscut este că nu arareori comerţul se făcea prin troc — fermierul aducea porumb, slănină, fructe şi pleca cu securi, cratiţe, îmbrăcăminte, muniţie pentru arme. Preţurile erau de trei ori mai mari ca pe coasta Atlanticului: mărfurile străbăteau şi ele mii de mile pe pistele Oregonului şi Santa Fè — sau, încărcate pe nave, trebuiau să ocolească America de Sud (Canalul Panama va fi inaugurat în 1914.)

În sfîrşit, un al treilea grup de emigranţi va da orăşelului din West aspectul său tipic, familiar nouă din filmele western. Caracteristic pentru acest al treilea grup era faptul că, pe lîngă crescători de vite şi mineri care formau majoritatea, cuprindea medici, avocaţi, negustori, predicatori, meşteşugari — profesiuni trebuincioase pentru alcătuirea unei societăţi stabile. A doua caracteristică: ei nu intenţionau să rămînă doar vremelnic, pornind mai departe, spre West, ci — pricepuţi cultivatori şi crescători de vite — erau hotărîţi să-şi petreacă restul vieţii acolo unde se aşezaseră. Au clădit hambare mai mari ca ale predecesorilor lor, case mai solide, de cărămidă sau bîrne; au adus o rasă de vite îmbunătăţită, au arat solul cu mai multă pricepere, cultivîndu-l cu seminţe mai productive. Curînd au apărut şi primele mori de făină şi joagăre pentru cherestea, primele şcoli şi biserici. Frontiera căpătase acum altă înfăţişare — era frontiera orăşelelor (de fapt nişte modeste aşezări rurale) cu o uliţă prăfuită, în marginea căreia se înşirau o cîrciumă denumită pompos *saloon*, o fierărie-potcovărie, oficiul şerifului, un han cu două-trei camere care se intitula la fel de pompos „hotel" şi alte cîteva clădiri de bîrne sau din *adobe* — un soi de chirpici folosit în regiunile sărace în lemn şi locuite de mexicani.

Povestirea western tipică nu face, în fond, altceva decît să pună în evidenţă faptul că aici, la frontieră, se vădeau virtuţile şi defectele pionierilor, se zămisleau calităţile lor: curajul, iniţiativa, spiritul de independenţă, călite în lupta de zi cu zi împotriva naturii aspre, a indienilor ostili, a aventurierilor

trăind în marginea legii. Numeroşi emigranţi, neavînd altă avere, începuseră — după cum spunea un cronicar al Westului — „numai cu o casă şi o nevastă, o biblie şi o puşcă". Este şi în această afirmaţie unul dintre aspectele mitului Westului — valabil numai pentru perioada de început, a pionieratului propriu-zis, fiindcă, încetul cu încetul, satele se măreau şi deveneau oraşe, teritoriile se delimitau şi deveneau state, cirezile se dezvoltau păscînd iarba grasă a preriilor, pămîntul începea să-şi dezvăluie bogăţiile. Oamenii priveau cu încredere viitorul, convinşi — după cum ne spune tot André Maurois, relevînd un alt element al mitului — că „în West erau permise orice visuri, orice ambiţie era legitimă, orice basm era verosimil".

În fapt, aceste visuri şi ambiţii nu se realizau decît în proporţii modeste: dintre noii veniţi cu pregătire sau dintre imigranţii mai vechi se alegeau un judecător şi un şerif, se găsea cîte unul cu chemare pentru meseria de preot, altul era bun de cîrciumar şi nu întîrzia să deschidă un *saloon* cu o tejghea pentru băutură şi cîteva mese pentru jocul de cărţi. Nu e mai puţin adevărat că spiritul de iniţiativă caracteriza pe mulţi dintre oamenii de la frontieră — poetul şi eseistul american Ralph Waldo Emerson descrie (în eseul *Self-Reliance*, — „Încrederea în sine", 1844) un american tipic — un yankeu cum se spune — din acea vreme, care emigrează în West şi devine succesiv fermier, proprietar de prăvălie, speculator de terenuri, avocat, deputat, judecător şi altele, încercînd toate meseriile cu mai mult sau mai puţin succes şi „căzînd totdeauna în picioare". Portretul nu era prea exagerat: unul dintre vestiţii comandanţi de armată din Războiul Civil, William T. Sherman, a fost, rînd pe rînd, soldat în războiul mexican, bancher la San Francisco, avocat la Leavenworth, fermier în Kansas — înainte de a deveni unul dintre cei mai capabili generali, unul dintre făuritorii victoriei armatei nordiste asupra celei confederate.

Harta Westului este presărată cu numeroase denumiri care evocă istoria agitată a acestui teritoriu, şi îndeosebi „perioada marii migraţii", cum este uneori denumită deplasarea către apus a „frontierei" şi a oamenilor ei. La poalele Sierrei Nevada, de pildă, nu departe de locul unde se desface din Pista Oregonului o variantă sud-vestică spre California, se află Lacul Donner — denumire ce evocă una dintre marile tragedii desfăşurate aici. Un convoi cuprinzînd, între altele, familiile Donner şi Reed, a fost surprins de iarna timpurie a anului 1846, în colibele de pe malul lacului; înnebuniţi de foame, de frig, de scorbut, unii dintre emigranţi se sinuciseră, alţii se dedară la acte de canibalism. În primăvară, o echipă pornită din California mai găsi, dintre cei 87 membri ai convoiului Donner, 47 supravieţuitori. Tragica întîmplare a stîrnit mare vîlvă în presa S.U.A.; o documentată lucrare a lui C.F. McGlashan (*History of the Donner Party*, 1881) a contribuit la destrămarea mitului emi-

namente romantic ţesut în jurul Pistei Oregonului — lucrarea a inspirat episoade din cîteva notabile povestiri western.

De convoaiele emigranţilor amintesc şi alte denumiri — *Wagon Mound* („Movila chervanului“), aflat pe vechea Pistă Santa Fé, sau *Emigrant Rock; Massacre Rock* („Stînca masacrului“), unde un convoi a fost masacrat de indieni; *Destruction Plateau* („Podişul Distrugerii“), unde emigranţii erau adesea nevoiţi să-şi părăsească avutul, iar scheletele de animale şi mormintele erau mai frecvente ca oriunde; *Horse Creek* („Pîrîul calului“) îşi trage numele de la o bandă de hoţi de cai care l-au prădat aici pe *trapperul* şi negustorul de blănuri Thomas Fitzpatrick; o răscruce de drumuri se numeşte *Burnt Ranch* („Ranchul ars“), după numele fermei care a fost de două ori incendiată de indienii *sioux* şi, mai tîrziu, de tîlhari.

Denumiri de felul acesta mai sînt multe în regiunea Marilor Prerii, în văile Munţilor Stîncoşi şi pînă în însorita Californie. Despre unele dintre ele nu se mai ştie de unde provin — în apropiere de *Rock River*, în Wyoming, se află *Hidden Treasure* („Comoara ascunsă“), despre care multă vreme s-a crezut că este o simplă denumire fără temei real, pînă ce, în 1916, doi *cowboys* au descoperit aici, într-o ascunzătoare, cîteva mii de dolari proveniţi din jefuirea unei diligenţe, petrecută cu cîteva decenii în urmă.

În mintea multora dintre amatorii de literatură şi filme western, imaginea diligenţei se asociază cu cea a unor cavalcade furtunoase şi focuri de armă — cu ceea ce se numeşte un atac la drumul mare. În această privinţă, filmul lui John Ford *Diligenţa* (1937), după povestirea lui Ernest Haycox *(Diligenţa de Lordsburg* 1936) — film socotit astăzi pe drept cuvînt un „clasic“ al genului — şi-a adus partea sa de contribuţie: mai întîi, l-a consacrat pe John Wayne (interpretul lui Malpais Bill) ca interpret ideal al *frontiersmanului*, aşadar al eroului filmului western; apoi a demonstrat că genul western poate produce, cu mijloacele sale specifice, valori artistice autentice în cadrul celei de-a şaptea arte, bineînţeles cu condiţia de a se bucura de contribuţia unor regizori, interpreţi şi scenarii corespunzătoare. Povestirea western, poate mai mult ca orice alt gen, a constituit baza scenariilor a numeroase producţii mai mult sau mai puţin izbutite.

Din păcate, asociaţia de imagini de care vorbeam mai sus (diligenţă—atac la drumul mare) corespunde unor triste realităţi din istoria atît de frămîntată a Westului, şi chiar dacă atacurile săvîrşite asupra diligenţelor nu erau atît de frecvente ca în filmele western, nu e mai puţin adevărat că au fost perioade în care nu erau deloc rare — de pildă perioada imediat următoare descoperirii aurului în California. Iată cum descrie Joe Hamman (în op cit.) aceste pitoreşti vehicule de pe drumurile Westului: „Coşul, în formă de barcă, era susţinut cu legături de piele solide; geamuri la ferestre nu erau, fiindcă nici n-ar fi apucat să intre bine roţile prin hîrtoape că s-ar fi făcut

praf, dar nişte perdele groase de pînză cenuşie îi fereau pe călători, mai mult sau mai puţin, de ploaie şi de norii de praf.

Gonind pe drum prost, diligenţa părea o barcă zgîlţîită de furtună. Nu lipseau nici santinelele în post — oameni înarmaţi suiţi pe acoperiş, cu ochii-n patru, aveau misiunea de a preveni eventualele atacuri ale pieilor-roşii şi ale... albilor.

La primul foc de armă, poştalionul pornea să mîie caii la galop, iar victoria era a celor mai buni trăgători şi a celor mai buni cai. Dacă unul dintre caii înaintaşi era lovit, ceilalţi, în goana lor, cădeau grămadă şi şubreda cetăţuie pe roţi trebuia să se predea.

Dacă surugiul era rănit, hăţurile lungi le apuca vecinul lui, fără ca animalele, care cunoşteau manevra, să încetinească pasul.

Aşa-zişii *desperados*, tîlhari de rasă albă — în cazul cînd nu li se opunea rezistenţă — se mulţumeau să ia sacii poştali, bijuteriile, armele şi hainele Aceste *hold-up* (atac cu mîna înarmată — n.n.) le ofereau călătorilor prilejul de a-şi face apariţia în oraş îmbrăcaţi doar în cămaşă...".

Printre piesele unor colecţionari de vestigii ale „vremurilor eroice ale Westului" se află un afiş al celei mai celebre companii de diligenţe din acea vreme, *Wells-Fargo and Co.* (înfiinţată de Henry Wells şi William George Fargo) — afiş care, lipit pe pereţii staţiilor de poştă, era un fel de regulament de funcţionare şi, în acelaşi timp, dădea călătorilor sfaturi, nu lipsite de un anume umor: „Dacă se sperie caii şi o iau la goană, staţi liniştit şi aşteptaţi să vedeţi cum va fi norocul. Dacă săriţi, riscaţi 90% să vă răniţi"; „Nu faceţi scandal în legătură cu mîncarea servită la poşte. Compania face ce poate"; „Scuipaţi în direcţia vîntului"; „Procuraţi-vă stimulentul la plecare, fiindcă whiskyul de la poşte nu e nectar"; „Nu înjuraţi"; „Nu vă sprijiniţi de vecin ca să dormiţi"; „Nu atrageţi atenţia asupra locului unde s-a desfăşurat recent un atac, mai ales dacă sînt femei de faţă"; „Să nu vă închipuiţi nici un moment că vă duceţi la un picnic, aşteptaţi-vă la tot felul de neplăceri".

Pitoreştile vehicule ale companiei *Wells-Fargo* (care mai tîrziu şi-a schimbat profilul şi funcţionează în zilele noastre, sub numele *American Express Company*) au intrat din plin în componenţa mitului Westului; printre numeroasele lucrări dedicate diligenţei în West, două se cuvin menţionate: Lucius Beebe şi Charles Cleg *(U.S. West: The Saga of the Wells Fargo*, 1949) şi N.C. Wilson *(Epic Days of the Wells Fargo*, 1936) — aceasta din urmă un soi de lucrare de referinţă la îndemîna autorilor de povestiri western, care au folosit-o din plin.

Este de la sine înţeles că unele reprezentante ale acestui pitoresc mijloc de transport — „intrate în istoria westului pe căi vecine cu legenda", după cum ne asigură o lucrare de specialitate — au devenit astăzi piese de muzeu; de pildă, în micul muzeu din oraşul Cody (Wyoming) se află diligenţa restaurată

şi folosită într-un spectacol organizat de celebrul Buffalo Bill. Vehiculul în chestiune a circulat mulţi ani în California, transportînd poştă, pasageri şi săculeţe cu praf de aur din valea rîului Sacramento, apoi în Utah, după descoperirea aurului în această regiune, fiind ţinta mai multor atacuri la drumul mare; ciuruită de săgeţile indienilor şi de gloanţele tîlharilor albi, a eşuat pînă la urmă într-o prăpastie. Aici a găsit-o Buffalo Bill, cu roţile în sus, adăpost pentru şoareci de cîmp şi bufniţe; cu ingeniozitate (şi frînghii solide) a fost scoasă la drum şi, reparată provizoriu, a ajuns a doua zi la destinaţie (cu o întîrziere de vreo zece ani), primită cu flori şi muzică, cu urale şi discursuri, în prezenţa ziariştilor şi fotografilor presei. Apoi a colindat mulţi ani America şi Europa în spectacolul *Wild West Show*, în care „totul era autentic", după cum ne asigură (în memoriile sale) organizatorul spectacolului, căpitanul William Cody, care nu era altul decît vechiul *frontiersman* şi cercetaş Buffalo Bill.

Westul deţine cîteva recorduri în ce priveşte transportul cu diligenţa, vehicul care aici a trăit mai mult ca oriunde: în 1870, aşadar la un an după ce se terminase construcţia căii ferate a Pacificului care unea cele două mari oceane, mai existau în West 250 diligenţe acoperind trasee de cinci mii de kilometri şi folosind opt mii de cai. Fiindcă marea linie ferată n-a desfiinţat „frontiera", ci a tăiat doar un „culoar" de-a curmezişul continentului. Alt record: ultimul atac asupra unei diligenţe a avut loc în regiunea Yellowstone, la 20 iulie 1914 (cu opt zile înaintea izbucnirii primului război mondial şi după mulţi ani de cînd în Europa nu se mai înregistraseră asemenea atacuri la drumul mare).

În sfîrşit, deoarece am menţionat mai înainte acel clasic al westernului care este filmul *Diligenţa* şi creaţia de neuitat a lui John Wayne în rolul lui Malpais Bill (şi apoi în multe zeci de pelicule ale genului), se cuvine să arătăm că, în 1985, americanii i-au înălţat popularului actor o statuie pe Wilshire Boulevard din Los Angeles — aşadar în plină citadelă a filmului — o statuie monumentală (şapte metri înălţime, peste şase tone de bronz), creată de sculptorul Harry Jackson. John Wayne este reprezentat (firesc!) călare — „călărind pentru eternitate", după cum spunea primarul din Los Angeles, ceea ce nu este o afirmaţie prea exagerată: bronzul durează.

O statuie monumentală dedicată unui actor de film? De ce nu — la Rio de Janeiro s-a ridicat o statuie unui jucător de fotbal (Pellé), la Londra unui... cîine care a salvat viaţa unui copil, la Melbourne unui cal care şi-a adjudecat numeroase trofee pe hipodrom; fiindcă brazilienii iubesc fotbalul, englezii cîinii, australienii caii, iar americanii westernul: din comitetul de iniţiativă de la Los Angeles au făcut parte nu numai actori de prestigiu, ca James Stewart şi Cary Grant, dar şi doi foşti preşedinţi ai S.U.A. — Richard Nixon şi Gerald Ford.

Nici trenul n-a scăpat de atacul la drumul mare (pentru circumstanţă: drumul de fier...); statistici exacte nu există, dar frecvenţa ştirilor apărute în ziarele vremii şi relatînd despre asemenea atacuri arată că se produceau destul de des; *Express Gazette* relata că în decada 1890—1899 s-au comis în întreaga ţară 261 jafuri de trenuri, în care şi-au găsit moartea 88 de oameni — şi este de la sine înţeles că marea majoritate a acestora s-au produs în West, unde, de altfel, existau „specialişti" în asemenea atacuri banditeşti. Dintre aceşti tîlhari, mai ales Sam Bass, Cole Younger şi Jesse James au exercitat o anume atracţie asupra scriitorilor genului, devenind eroi ai unor povestiri şi filme western. Jesse James, de pildă — unul dintre biografii săi scrie că avea „un stil melodramatic de a-şi comite isprăvile" — este şi el o figură controversată. Mulţi vedeau în el un fel de erou romantic, care nu ucidea decît atunci cînd n-avea altă cale şi fura numai de la cei avuţi — un fel de haiduc, pornit pe calea pribegiei din pricina dezamăgirii suferite în urma pierderii războiului de către armatele confederate. Cînd vorbeau de el, oamenii din West nu foloseau expresii ca „bandit" sau „tîlhar", ci pe cea de *outlaw* („proscris", „în afara legii") care se dădea în Anglia unor eroi populari ca Robin Hood. Tînărul folclor american cunoaşte şi *the Ballad of Jesse James* — născută, se pare, în Missouri şi răspîndită apoi în toată ţara. În schimb, Robert Ford, care (în 1882) l-a surprins neînarmat şi l-a ucis pe Jesse James — pe capul căruia se pusese un premiu mare („Viu sau mort...") — a devenit, în balada populară, prototipul mişelului şi trădătorului avid de bani.

Jefuirea trenurilor a prilejuit, de asemenea, cîteva recorduri în West; primul *train hold-up* a avut loc la 6 octombrie 1866 în statul Indiana, cînd banda celor patru fraţi Reno a jefuit un tren întreg; lucrarea din care am mai citat *(Scribners's Concise Dictionary...)* relatează cu un soi de (ciudată) mîndrie că banda fraţilor Reno este „prima bandă specializată în jefuirea trenurilor, cunoscută în istorie". Lista acestor „specialişti" e lungă: numele cele mai cunoscute, popularizate în povestiri şi filme mai mult sau mai puţin corespunzătoare realităţii (şi rareori de bună calitate) cuprinde, în afară de Jesse James şi Cole Younger, pe fraţii Dalton, Bill Doolin, Rube Barrow. Toţi au murit împuşcaţi cu prilejul unor atacuri, în afară de Cole Younger: simpatiile de care s-a bucurat Jesse James (erou de baladă...) au contribuit, se pare, la oarecare clemenţă faţă de complicii lui — Cole Younger, arestat şi condamnat la închisoare pe viaţă în 1876, a fost amnistiat în 1901 şi şi-a petrecut restul vieţii în celebrul *Wild West Show* al colonelului William F. Cody (Bufallo Bill), unde interpreta roluri de... tîlhar. Fiindcă, aşa cum arătam, în spectacolul celebrului *frontiersman* totul era autentic...

Desele referiri la film sînt perfect justificate în cazul literaturii western — în fond scenariul de film este şi el un gen literar; dar aici mai intervine un factor de cea mai mare importanţă: impactul pe care l-a avut povestirea western asupra cinematografului. Criticul şi istoricul André Bazin (dintre

lucrările lui, la noi a apărut *Ce este cinematograful?*, Edit. Meridiane, 1968) are perfectă dreptate cînd afirmă că „[...] Westernul este singurul gen ale cărui origini aproape că se confundă cu cele ale cinematografului". În 1983, Hollywoodul (şi cinematecile din numeroase ţări situate pe cele cinci continente) a sărbătorit împlinirea a 80 de ani de la naşterea filmului western: *The Great Train Robbery* („Marele jaf al trenului"), turnat de Edwin S. Porter în 1903.

Westul, cu aspectele sale variate, fusese filmat încă din 1894, pentru kinetoscopul lui Edison — o făcuse W.K.L. Dickson, avînd ca protagonist un fost *cowboy* din Colorado, pe nume Lee Martin, excelent călăreţ şi actor în trupa lui William (Bill) Cody. Un scurt metraj — reproducînd o scenetă din acelaşi show al întreprinzătorului Cody — fusese turnat şi în 1897. Dar filmul lui E.S. Porter era primul lung metraj al genului. *The Great Train Robbery* ecraniza piesa de teatru a unui autor obscur, spectacol care din 1897 înregistra un răsunător succes — poate şi pentru că se baza pe un fapt real. Pornind de la această piesă, James White a scris scenariul, în care vom găsi multe dintre elementele filmului western aşa cum îl cunoaştem astăzi: urmărirea pe acoperişurile vagoanelor în plină viteză, decuplarea şi furtul locomotivei, împărţirea prăzii, lupta dintre tîlhari şi oamenii legii, în care aceştia din urmă vor ieşi învingători, ca totdeauna.

Filmul lui E.S. Porter a consacrat şi pe primul „*cowboy*" din istoria westernului (dacă facem abstracţie de Lee Martin); felul în care a fost găsit are partea sa amuzantă şi merită a fi relatat: pentru diversele roluri, regizorul a căutat interpreţi în lumea actorilor de revistă de pe Broadway, precum şi printre călăreţii manejurilor. Între alţii, l-a angajat pe un anume Max Anderson, un actor de vodevil care „...deşi se declara maestru neîntrecut al echitaţiei, nu încălecase un patruped copitat în viaţa lui", ne asigură Tudor Caranfil (în *Vîrstele Peliculei*, Edit. Meridiane, 1982). Şi totuşi, în timpul filmării, acest specialist în roluri de operetă s-a dovedit atît de talentat încît E.S. Porter i-a încredinţat în film nu mai puţin de patru roluri — cu diferite machiaje şi costumaţii — iar din toată echipa a fost singurul care a făcut carieră în cinematograf: sub numele de Broncho Billy, a jucat vreme de şaptesprezece ani (pînă în 1920) în nenumărate westernuri — primul dintr-un lung şir de *cowboys* specializaţi, ca William S. Hart, Tim McCoy, Harry Carey, Tom Mix, Fred Thompson, Hoot Gibson, George O'Brien, Dick Foran şi mulţi alţii. În 1920 s-a întors pe Broadway — se pare că dezgustat de rolurile sale de călăreţ şi pistolar — după cum rezultă din declaraţiile făcute de el într-un interviu din 1948 (reprodus într-o lucrare de referinţă — J.L. Rieupeyrout: *La grande aventure du western*. Ed. du Cerf, Paris, 1964): „Westernul? Este şi astăzi ceea ce a fost şi pe vremea mea: maximum de distracţie pentru minimum de bani! [...] formula a rămas aceeaşi: vreo două pistoale, împuşcături,

cai, un şerif [...] Şi cu cît va fi mai puţin plauzibil şi mai absurd, cu atît îl va aprecia lumea mai mult [...]".

Este, desigur, un mod nu prea reverenţios de a vorbi despre filmul western şi despre publicul său — cu atît mai mult cu cît aceste consideraţii vin de la un actor care s-a bucurat vreme îndelungată de sufragiile acestui public. Oricum, filmul lui E.S. Porter era pe afişul primului cinematograf permanent deschis la New York (1903), cu sală de proiecţie specializată, şi a rămas pe afiş vreme de luni de-a rîndul.

Aveau să mai treacă peste douăzeci de ani, însă, pînă la apariţia celei de a doua pelicule de referinţă, *The Iron Horse*, 1924 („Calul de fier"), povestea construirii căii ferate a Pacificului, în care producătorii au lucrat cu *cowboys* şi indieni autentici, iar pentru scenele dificile au fost angajaţi actori de circ: este consacrarea oficială a profesiunii de cascador; regia filmului o semna un tînăr de care nu auzise nimeni, John Ford — acesta lucra (potrivit lui James Mason, în comentariul la serialul *Hollywood*) „cu exactitatea unui jurnal de actualităţi"...

Aşa cum arătam (în capitolul precedent) calul — fără de care povestirea şi filmul western sînt de neconceput — a apărut relativ tîrziu în Lumea Nouă, adus de spanioli în Mexic, unde se organizară şi primele crescătorii. Aceste *haciendas* funcţionau în locuri neîngrădite, şi caii luau uneori drumul sălbăticiei, găsind în prerie condiţii naturale propice dezvoltării. Curînd, indienii învăţară să cunoască valoarea calului şi deprinseră şi meşteşugul de a-l prinde, a-l îmblînzi, a-l călări, de a-l utiliza la război şi la vînătoare.

Pentru coloniştii albi, calul a fost în primul rînd un auxiliar preţios la dezvoltarea creşterii vitelor. În perioada celor două decenii cuprinse între 1860 şi 1880, Marile Prerii sînt scena dezvoltării rapide şi a declinului (tot atît de rapid) a unei uriaşe industrii de transport a vitelor, cu întreaga ei succesiune de *cowtowns* („oraşe ale vacilor") şi de *cattle trails* — drumuri nesfîrşite din Texas pînă în porturile Mississippiului şi la staţiile de cale ferată. Aceste transporturi masive formează o secţiune importantă a istoriei Westului, ele au contribuit la alcătuirea acelor caracteristici ale *cowboyului* nord-american, care-l deosebesc de *vaqueroul* mexican sau *gauchoul* sud-american — caracteristici uneori amplificate peste măsură în povestirea western.

Marile transporturi de vite constituie o consecinţă a războiului civil, care paralizase într-o oarecare măsură agricultura şi creşterea vitelor, făcînd ca aprovizionarea cu carne să sufere în statele din est. Numai Texasul, regiune specializată în creşterea animalelor, nu cunoscuse ororile „pămîntului pîrjolit" şi *ranchmenii* de-aici n-au lăsat să le scape prilejul de a realiza cîştiguri mari; aşa a început exodul spre nord al vitelor, aşa s-au format celebrele *cattle trails*, cuprinzînd uneori rute de peste o mie de kilometri. Cele mai însemnate *cattle trails* duceau din Texas în Illinois (la Chicago se aflau mari

abatoare), în Montana și în Kansas; celebrul Chisholm Trail își trage numele de la Jesse Chisholm, un metis (mama sa era indiană *cherokee*), care în 1866 a străbătut cu un car cu coviltir, încărcat cu piei de bizon, drumul prin teritoriul indian — Oklahoma de astăzi — pînă aproape de Wichita, în Kansas, lăsînd urme adînci de roți în solul preriei. Vreme de douăzeci de ani, numeroase transporturi de vite din Texas au urmat această cale, ale cărei urme se zăresc și astăzi de-a lungul liniei ferate Santa Fé.

Cîteva performanțe uimitoare, realizate în cadrul acestor transporturi masive de vite, au rămas în istoria Texasului și au constituit surse de inspirație pentru povestiri și filme western. Un anume W.H. Snyder a reușit să ducă 1 200 vite prin Colorado, Wyoming, Utah și Nevada, peste trecătorile din munți, pînă lîngă San Francisco — drum care a durat un an și în decursul căruia, deși a pierdut numeroase vite, cireada s-a înmulțit: se născuseră sumedenie de viței... Căpitanul Jack Careton a condus primul o cireadă prin regiunile deșertice, străbătînd Valea Morții și — în ciuda pierderilor suferite în oameni și vite din pricina atacurilor indienilor *apache* și a lipsei de apă — reușește să ajungă în California. Dar cel mai spectaculos transport este probabil cel condus de Pointing și Malone: o cireadă uriașă, cale de 1 500 km călare și 700 km cu trenul, din Texas pînă la New York; după un drum care a durat doi ani, cireada a fost dusă din gara New York la abatoare, pe străzile pline de trăsuri (chiar și pe Broadway!), speriind caii și obligînd trecătoarele în crinolină să se adăpostească în magazine.

Asemenea performanțe și-au adus partea lor de contribuție la crearea unei anumite imagini a *cowboyului* — acreditînd părerea că, în fapt, *cowboyul* este personajul în jurul căruia gravitează, în măsură mai mică sau mai mare, evenimentele din istoria atît de recentă și de agitată a westului american; și, într-adevăr, *cowboyul* este eroul a nenumărate balade și romanțe, care se recită sau se cîntă acompaniate de chitară și de banjo, eroul a nenumărate povestiri western, scrise mai ales de autori americani dar și europeni, a nenumărate filme turnate la Hollywood sau aiurea. Criticii literari (ca să nu mai vorbim de istorici) sînt de acord că literatura și filmul western fac o nedreptate acestui „erou al marilor spații" prin faptul că ni-l prezintă, adeseori, cam convențional și unilateral: convențional în îmbrăcăminte, în felul de a fi, de a vorbi, în modul său de viață — unilateral fiindcă de multe ori accentul cade pe abilitatea lui în mînuirea pistolului și numai foarte rar îl vedem în exercițiul activității sale principale, aceea a unui foarte calificat crescător de vite.

Se cuvine însă să nu fim prea severi în judecata noastră, fiindcă este oarecum de înțeles de ce autorii de literatură western — gen cu anume specific din categoria mai largă a literaturii de aventuri — au făcut din *cowboy* un erou preferat și de ce au ales tocmai aspectele neobișnuite, uneori violente, din viața lui, și fără îndoială că au existat și asemenea aspecte — nici nu se

putea altfel în Westul imenselor spaţii sălbatice, supuse unor permanente transformări sociale şi economice, vreme de aproape un veac, unor frămîntări în cadrul cărora ordinea şi legea se instaurau cu încetul şi anevoie. Fiindcă este foarte adevărat că unii dintre aceşti văcari, sătui de mirosul de băligar şi mînaţi de dorul unei înavuţiri rapide, „au ieşit la drumul mare", cum se spune, au devenit *desperados* — hoţi de vite, jefuitori de diligenţe şi de trenuri, trişori. Şi tot atît de adevărat este că alţii, bucurîndu-se de încrederea concetăţenilor şi înzestraţi cu îndrăzneală şi un anume simţ al moralei general acceptate şi al dreptăţii, au devenit şerifi, *marshali*, judecători, luptînd — de multe ori cu succes — împotriva fărădelegilor. Se cuvine însă să menţionăm de asemenea şi faptul că aceste ipostaze — atît de utilizate în literatura western — constituiau excepţii; cei mai mulţi dintre *cowboys* n-au devenit nici şerifi, nici *desperados*, nici căutători de aur şi nici n-au fost trimişi de concetăţenii lor să-i reprezinte în Congresul de la Washington, ci au continuat să mîie vitele peste prerie, să le adune în *corraluri* pentru numărătoare şi înfierare, să le ducă la staţiile de cale ferată, unde luau drumul abatoarelor şi fabricilor de conserve.

Se pune în mod firesc întrebarea cum a apărut *cowboyul*, în ce împrejurări şi-a dobîndit însuşirile specifice care au făcut din el eroul principal al povestirii western. Nu putem fixa decît o dată aproximativă a naşterii profesiunii de *cowboy:* în ultimii ani ai veacului al XVIII-lea şi în primii ani ai celui următor, cînd texanii au învăţat de la vecinii lor din sud cum să crească vite şi astfel *vaqueroul* mexican a dat naştere *cowboyului* american, care i-a fost mai întîi ucenic şi apoi urmaş. Această filieră se poate lesne urmări şi filologic: din vocabularul celor mai autentici *cowboys* din West fac parte sumedenie de termeni de origine hispano-mexicană: *mustang*, *bronco*, *burro*, *mochila*, *ranch*, *corral*, *desperado*, *lasso*, *rodeo* şi multe altele. Şi, cum se întîmplă uneori, ucenicul şi-a întrecut meşterul, atingînd treptat o pregătire profesională deosebită, care i-a imprimat şi un mod de viaţă specific. Fiindcă, după cum e şi firesc, munca şi viaţa *cowboyului* n-au fost totdeauna aceleaşi, ci s-au schimbat, în diferite perioade, în funcţie de fazele dezvoltării creşterii vitelor. În general, se pot deosebi patru faze mai însemnate: prima, înainte ca Texasul să devină stat al Uniunii (1845), este cea în decursul căreia *cowboyul* şi-a desăvîrşit ucenicia; a doua, pînă la sfîrşitul Războiului Civil (1866), a dus la o dezvoltare rapidă a cirezilor în statele din sud şi sud-vest (în Texas, peste 3 500 000 capete de vită în 1860); a treia, pînă în jurul anului 1885, este cea a uriaşelor transporturi de la sud spre *cowtowns* şi spre staţiile de cale ferată (circa 5 500 000 vite mînate din Texas spre nord), precum şi a extinderii *ranchurilor* în Marile Prerii şi Vestul Îndepărtat; a patra durează pînă aproape de zilele noastre şi se caracterizează prin introducerea vitelor de rasă, mari producătoare de carne şi lapte, şi prin trecerea la metode moderne de creştere.

Marea majoritate a povestirilor şi scenariilor western au ca erou pe *cowboyul* din fazele a doua şi a treia — de ce, este lesne de înţeles: în prima fază, *cowboyul* din prerie nu se deosebea de *vaqueroul* mexican, încă nu-şi căpătase însuşirile specifice — autorii preferau pe *trapper*, pe cercetaş şi, firesc „pieile roşii" aflate în continuă frămîntare. Cît priveşte ultima fază, se înţelege că între *cowboyul* texan din 1850, păzitor al unor „coarne-lungi" mexicane pe jumătate sălbăticite, şi cel de astăzi, care adună masivele şi pretenţioasele *herefords* cu jeepul, este o deosebire nu tocmai neglijabilă. *Cowboyul* zilelor noastre (îl mai putem oare numi aşa?) este un specialist în creşterea vitelor cu nimic deosebit ca fel de viaţă de alţi salariaţi din agricultură, de pildă de tractorişti sau combaineri. În aceste condiţii, este lesne de înţeles de ce autorii de literatură western şi-au ales eroii din perioada cuprinzînd a doua jumătate a veacului trecut, cînd Westul era în curs de colonizare şi *cowboyul* mai era *cowboy*...

Alături de *cowboi*, printre eroii preferaţi ai autorilor de literatură western se cuvine pus minerul — mai exact: căutătorul de aur. „Goana după aur" — *goldrush* — este unul dintre capitolele cele mai interesante din istoria Westului. În California — teritoriu mai întîi spaniol, apoi mexican — aurul nu va fi descoperit nici de spanioli şi nici de mexicani, ci de un american şi un... elveţian: James Wilson Marshall şi Johann Augustus Sutter, proprietarii unui joagăr pus în mişcare de apa iute a lui American River. În dimineaţa zilei de 24 ianuarie 1848, James W. Marshall, controlînd jgheabul care aducea apa la ferăstrău, găseşte în şanţul de derivaţie, secat prin mijlocirea unor mici ecluze, o grămadă de pietricele galbene: aur. Marshall şi Sutter îşi pierd capul. Înarmaţi cu lopeţi şi tîrnăcoape, încep să prospecteze febril dealurile înconjurătoare, ceea ce atrage atenţia oamenilor de la fermele din apropiere şi secretul nu mai poate fi păstrat.

În diferite regiuni ale ţării — şi mai ales pe coasta apuseană — vestea descoperirii aurului dă naştere la scene vecine cu panica. Ea soseşte mai întîi la San Francisco; sute şi sute de oameni, care pînă atunci îşi văzuseră liniştiţi de treburile lor, precum şi tot soiul de aventurieri se năpustesc în văile rîului Sacramento şi ale afluenţilor săi. Fermierii şi cresc ătorii de vite nu sînt în stare să-i oprească. În presă, ştirea apare în numărul din 15 martie al ziarului *The Californian* şi se răspîndeşte cu repeziciune în statele din est şi din vest şi în teritoriile care nu fuseseră încă primite în Uniune. Se vorbeşte de „bulgări cît pumnul" şi de „milionari în zdrenţe". Negustorii îşi părăsesc prăvăliile, fermierii lasă cîmpurile în paragină, văcarii fug de pe *ranchuri*, marinarii dezertează de pe vase — din rada portului San Francisco nu pot ridica ancora nici vasele de război, de pe care o parte din membrii echipajelor a plecat înot; convoaie de emigranţi pe pista spre Oregon se răzgîndesc pe drum şi pornesc spre California.

Şi iată că se iveşte şi celălalt erou a nenumărate povestiri western, prospectorul: cu un tîrnăcop, o sită, o pînză de cort şi o tigae, încărcate pe un măgăruş — un *burro*, cum i se spune în California — cu pălăria mare, cizmele înalte şi pistolul la brîu, colindînd dealurile şi văile, spălînd nisipul şi scormonind pămîntul, încăierîndu-se cu proprietarul pămîntului respectiv, sub privirile mirate ale indienilor...

Cei ce s-au ocupat de istoria Statelor Unite sînt, în general, de acord că descoperirea aurului în California, mai tîrziu şi în alte locuri (Nevada, Colorado, Idaho, Montana, Wyoming, Alaska), a influenţat mult sporirea emigraţiei către S.U.A. Fiindcă, la rîndul ei, nici Europa n-a scăpat de mirajul aurului; ziarele răspîndeau veşti senzaţionale, vorbeau despre averi fabuloase. La Londra, Berlin, Paris, se înfiinţează numeroase societăţi pentru exploatarea zăcămintelor din America şi pentru organizarea emigrării — mai întîi spre California, mai tîrziu şi în alte regiuni. Amatorii nu lipseau: în cei zece ani care au urmat descoperirii aurului în California, peste 2 500 000 emigranţi au trecut Atlanticul, mulţi dintre ei atraşi de *goldrush*, despre care Mark Twain, Bret Harte, Jack London şi alţii ne-au lăsat pagini de neuitat, iar Charlie Chaplin un film antologic.

Firește că, în bună parte, ştirile erau adevărate. În prima decadă de după senzaţionala descoperire din California (1848—1858), minele din văile Sacramento şi San Joaquin au dat aur în valoare de 550 000 000 dolari, adică mai mult de douăzeci de ori producţia de aur a S.U.A. de pînă atunci. Această uriaşă cantitate de aur se extrăsese de pe un teritoriu pe care spaniolii şi mexicanii căutaseră aur vreme de trei sute de ani, pe un teren pe care Johann Sutter însuşi îl săpase, arase şi grăpase ani în şir. Şi, culme a ironiei, data descoperirii aurului — 24 ianuarie 1848 — se situa numai cu nouă zile înaintea semnării tratatului de la Guadelupe Hidalgo prin care Mexicul ceda California Statelor Unite.

Mirajul aurului a constituit nu numai un stimulent al emigraţiei europene către America, dar şi unul al migraţiei americane dinspre coasta răsăriteană spre cea apuseană, precum şi unul dintre elementele însemnate ale populării unor vaste regiuni şi întemeierii unor aşezări. De pildă, la scurtă vreme după începerea *rushului* californian, prospectorii se vor muta din valea Sacramento mai spre sud, în însorita vale San Joaquin, unde o simplă tabără, la Sonora, se va transforma cu repeziciune într-un oraş important, punct de întîlnire a celor 30 000 de mineri din regiune. Fiecare descoperire mai importantă dădea naştere unor orăşele, care răsăreau ca „ciupercile după ploaie", cum se spune (o ploaie de aur, ca în basme...), şi ale căror localuri de petrecere se dezvoltau şi erau împodobite după bogăţia zăcămîntului.

Orăşelul minier din West avea şi el *saloon*, magazin general, o fierărie, un oficiu al şerifului; dar în ciuda acestor asemănări, între oraşele situate în zonele agricole şi cele din regiunile miniere existau unele deosebiri funda-

mentale. Orăşelul din prerie era adesea şi el doar provizoriu, iar în perioadele de *boom*, cum a fost cea a transporturilor masive de vite din Texas spre nord, se transforma şi el într-un loc de petrecere, cu multe circiumi şi cu încăierări, cu case de joc şi o faună pestriţă de aventurieri de toate soiurile. În general, însă, era întrucîtva mai liniştit decît oraşul-ciupercă din regiunile miniere: crescătorii de vite şi salariaţii lor, ca să nu mai vorbim de fermieri, îşi cîştigau existenţa mult mai greu decît prospectorii norocoşi transformaţi în mineri.

Orăşelul miner apărut peste noapte se dezvolta mult mai repede şi era mai zgomotos, mai brutal, exercita o atracţie mai mare pentru tot soiul de aventurieri: un sac cu pulbere de aur era mai lesne de furat decît o cireadă de vite... Lucrurile se desfăşurau astfel: mai întîi, în regiunile aurifere cu mine proaspăt deschise — în California, iar mai tîrziu în alte părţi — se înfiinţau mici tabere în jurul minelor de aur (apoi şi a celor de argint); pe lîngă fiecare nou zăcămînt răsăreau sute de corturi, apoi, încetul cu încetul, se construiau case de lemn, se deschideau *saloonuri*, baruri, case de joc, soseau negustori, circiumari, jucători de cărţi, femei de moravuri uşoare şi astfel se ridica un oraş-ciupercă. În jurul lui, fermierii desţeleneau pămîntul, socotind că vor reuşi mai uşor să-şi vîndă produsele. Apăreau reprezentanţi ai băncilor, care deschideau sucursale unde minerii puteau depune produsul muncii lor şi contracta împrumuturi garantate prin valoarea zăcămîntului. Se iveau tot felul de inventatori care ofereau minerilor diverse maşini menite să ridice randamentul — unele fantastice, ca „telescopul indicator", care făcea să oscileze un ac asupra unui filon aurifer, dar şi instalaţii practice, de pildă „toboganul", precursorul canalizărilor cu jgheaburi de lemn şi sisteme de a produce jeturi care smulgeau rocile aurifere, canalizîndu-le spre nişte site semimecanice. Reziduurile din unele mine vechi au fost tratate, în vremurile mai noi, cu metode moderne — reexploatare care s-a dovedit în unele cazuri rentabilă.

Întocmai ca şi în „oraşele vacilor", centrul activităţii acestor oraşe miniere era *saloonul*, local de petrecere unde se bea whisky prost, se dansa, se juca faro şi pocher, cîteodată pe sume foarte ridicate. *Saloonul* era printre primele clădiri care apăreau într-un oraş-ciupercă, la început într-o baracă primitivă, cu o tejghea de lemn negeluit şi luminată gălbui de lămpi cu petrol; pe măsură ce oraşul creştea, aceste circiumi se înmulţeau, deveneau mai luxoase, se aducea un pian mecanic, cupletişti şi dansatoare, mese de joc, pereţii se împodobeau cu catifele, tablouri, trofee de vînătoare, în tavan se atîrna un candelabru. Lăsînd deoparte unele exagerări (într-o anumită măsură justificate — ele constituie un privilegiu, poate chiar o datorie a autorilor de literatură de aventuri), este în afară de orice îndoială că băutura şi jocul duceau uneori la încăierări. Omul din West — regiune unde legea nu se instaura decît treptat, cu mare încetineală — nu-şi părăsea niciodată revolverul; fie el miner, *cowboy*, negustor sau jucător profesionist, el ştia că unde nu există şerif, *marshal* sau judecător, trebuie să-şi facă singur dreptate. În anumite peri-

oade acţiona şi un soi de „cod al onoarei", mult slăvit în povestirea western, în virtutea căruia eroul (pozitiv) nu scotea niciodată primul pistolul, ci o făcea numai provocat — dezavantajul rezultat astfel fiind compensat de iuţeala sa de mînă şi calităţile deosebite de ţintaş.

Existau anumite legi nescrise ale Westului respectate cu stricteţe: omorul, jaful cu mîna înarmată, furtul de vite şi trişatul la joc de cărţi erau pedepsite pe loc, cu moartea prin spînzurătoare, după o judecată sumară sau fără judecată. „Justiţia lui Lynch", atît de odioasă în zilele noastre, era — în acele vremuri, în care fărădelegile se ţineau lanţ, şi în acele locuri, unde nu existau închisori — singura soluţie. Iar stîlpii de telegraf deveneau, după cum se exprima plastic un vechi *frontiersman*, „colaboratori preţioşi ai unei justiţii sumare în regiunile cu arbori puţini".

În unele perioade — în special cele aşa-zise de *boom*, caracterizate prin transporturi masive de vite sau descoperirea de terenuri aurifere — încăierările şi schimburile de focuri erau spectacole cotidiene oferite (în afara programului artistic...) în *saloonuri*. În amintirile unor *frontiersmeni* se pomeneşte de proprietarul unui *saloon* care, „grijuliu de bunul renume al localului, ca şi de odihna sufletului clienţilor nenorocoşi", amenajase în spatele cîrciumii un mic cimitir, unde îngropa, discret şi fără să fie nevoit a parcurge un drum prea lung, victimele împuşcăturilor. Iar celebrul afiş dintr-un *saloon*: „Nu trageţi în pianist, omul face ce poate", se pare că nu era doar o glumă sau, în orice caz, era o glumă cu temeiuri reale.

Firesc că istoria Westului (cea oficială, plătind tribut manualelor) nu înregistrează — şi nici nu este menită s-o facă — asemenea evenimente mărunte din „oraşele înfierbîntate" *(hottowns)* — care nici nu se cuvin calificate drept evenimente, ci mai degrabă întîmplări oarecare. Dar în muzee şi colecţii particulare se găsesc „piese" care spun multe în această privinţă. Un afiş din Dodge City, oraş care în perioada sa fierbinte a avut şerifi şi *marshali* renumiţi ca Wyatt Earp şi Bat Masterson, proclama între altele: „Este interzis să se intre călare în *saloon* [...]" şi „Orice vizitator este obligat să-şi lase armele de foc la garderobă [...]"; cît de eficiente au fost recomandările afişului se poate constata la... cimitirul oraşului: inscripţiile de pe morminte arată că, în 1872, de pildă (anul în care Dodge City a fost înregistrat ca oraş în statul Kansas) s-au produs aici douăzeci şi patru de morţi violente. De altfel, cimitirul (astăzi obiectiv turistic) — se numea *Boot Hill* („Dealul Cizmelor"), deoarece cei înmormîntaţi aici mureau, de obicei, cu cizmele în picioare... Una dintre tradiţiile frontierei cerea ca orice *cowboy* decedat — fie de partea legii, fie de cealaltă parte — să fie învelit în pătura lui, sub cap să i se pună şaua, iar cizmele să nu i se scoată din picioare.

Nu trebuie să ne mire că, în West, un cimitir poate deveni un obiectiv turistic: amatorii în căutarea „vremurilor de odinioară ale frontierei" — şi

în S.U.A., ei sînt foarte numeroşi — găsesc în *Boot Hill Cemetery* numeroase mărturii ale vieţii agitate a oraşului; pe o scîndură pusă pe un mormînt se poate citi „John Hyath, linşat de mulţime", pe alta „...spînzurat din greşeală". Alte inscripţii funerare, în aparenţă nevinovate, ascund de fapt înclinaţia către aşa-zisul umor negru al oamenilor din West: pe mormîntul unui *cowboy* ucis cu un foc de armă scrie „Bill Jones, omorît de trăsnet", iar altuia, ciuruit de gloanţe într-o încăierare, prietenii i-au gravat cu fierul înroşit inscripţia „mort otrăvit de plumb"...

Şerifii şi *marshalii* cei mai celebri sînt şi ei obiect de controversă (şeriful era şeful poliţiei dintr-un comitat sau district, *marshalul* era titlul dat de obicei poliţaiului oraşului), poate fiindcă şi ei erau uneori recrutaţi dintre *gunmen*. Dicţionarele englezeşti („Oxford") dau termenului *gunman* o definiţie succintă: „Tîlhar înarmat" (*gun*="armă de foc"), dar în perioadele fierbinţi ale frontierei termenul nu se limita numai la cel urmărit de lege, ci se extindea uneori şi asupra urmăritorului (D.I. Suchianu traduce, foarte judicios, *gunman* prin „pistolar"). Aşadar, pistolarul poate fi de partea legii (şerif, *marshal*) sau împotriva ei (*desperado, outlaw*), cu condiţia să fie foarte îndemînatic şi rapid în mînuirea armei. Se pare că termenul (în înţelesul său din West) a apărut pentru prima oară în literatură prin 1870, cînd un anume Ned Buntline, fost ziarist, scrie cîteva zeci de aşa-zise *dime novels* (*dime* = monedă de 10 cenţi) avîndu-l ca erou pe Buffalo Bill. Mai tîrziu, acelaşi Buntline va scoate în tiraje impresionate sumedenie de „fascicule de 10 cenţi" avîndu-l ca erou pe celebrul Wyatt Earp — povestiri de calitate îndoielnică, dar bucurîndu-se, la vremea lor, de un răsunător succes.

Figură controversată, Wyatt Berry Stapp Earp a fost, rînd pe rînd, şerif la Wichita (1874) şi Dodge City (1876—1877), apoi însoţitor înarmat al diligenţelor companiei *Wells-Fargo* şi din nou şerif la Tombstone. Aici, împreună cu fraţii săi Virgil şi Morgan, precum şi cu un prieten, „Doc" Holliday, într-un schimb de focuri la *saloonul* „O.K. Corral", a lichidat periculoasa bandă a fraţilor Clanton. Mărturiile contemporanilor diferă însă: unii pretind că fraţii Earp erau ei înşişi certaţi cu legea, că la „O.K. Corral" n-a fost o luptă ci un triplu asasinat... Joe Hamman, admirator al lui Wyatt Earp, notează: „Li s-a reproşat unora dintre ei (dintre şerifi — n.n.) o condamnabilă uşurinţă în a ucide, dar trebuie să avem în vedere că, în afară de faptul că şerifii nu erau nici ei cu toţii nişte sfinţi, nici nu puteau, în faţa unor adversari atît de violenţi, să-şi permită riscul de a primi primul glonte, care pentru ei ar fi fost şi ultimul..." În 1882, Earp a renunţat la profesia de şerif şi a deschis un *saloon* mai întîi la San Diego (California) apoi la Tonopah (Nevada). Şi-a sfîrşit viaţa ca organizator de meciuri de box la Los Angeles, în 1929, la respectabila vîrstă de 81 ani. Abia în 1960, Frank Potter, într-o lucrare documentată (*The Earp Brothers of Tombstone*), încearcă să lămurească de pe

poziţii obiective problema controversată a „moralităţii" celebrului *gunman*, după ce în zeci şi sute de povestiri şi scenarii Earp fusese prezentat drept şeriful-tip, păzitor integru al legii, model de curaj şi incoruptibilitate.

O figură care a exercitat o ciudată atracţie asupra autorilor de povestiri western este J.D. Holliday („Doc" Holliday de la „doctor", deoarece avea o diplomă de... dentist), celălalt erou al încăierării de la „O.K. Corral". Fiu al unui ofiţer sudist — el însuşi dezamăgit de faptul că armatele confederate pierduseră războiul — deveni jucător profesionist şi colinda oraşele înfierbîntate ale Westului; era bolnav de plămîni — contemporanii lui ni-l prezintă înalt, slab, palid, cu umerii înguşti, purtînd totdeauna jachetă neagră şi guler scrobit, gata în orice clipă să scoată pistolul. Bolnăvicios şi irascibil, Doc Holliday a fost eroul a nenumărate încăierări la Denver (Colorado), la Fort Griffith (Texas), la Dodge City şi în multe alte locuri. Şi totuşi, acest om care a dus o viaţă atît de agitată, căutînd parcă moartea, a murit în patul lui, înconjurat de cîţiva prieteni — se pare că ultimele lui cuvinte au fost „E caraghios! E tare caraghios!".

Wyatt Earp şi Doc Holliday sînt însă excepţii în această privinţă. Alţi şerifi-*gunmen*, ca James Butler Hickok, zis Wild Bill (*wild* = „sălbatic"), au sfîrşit ucişi în lupta cu bandiţii. Wild Bill Hickok condusese diligenţele *Companiei Buterfield*, fusese cercetaş în armata unionistă, apoi *marshal* la Fort Riley (în 1866) şi la Hays (1869); din acest din urmă oraş este nevoit să fugă deoarece, după ce ucisese într-o încăierare trei soldaţi scandalagii, generalul Phil Sheridan, comandantul fortului, emisese un mandat de arestare împotriva lui. În 1871 este *marshal* la Abilene, în Kansas, iar mai tîrziu la Deadwood, în South Dakota, unul dintre oraşele miniere cele mai înfierbîntate, unde îşi va găsi sfîrşitul, la 2 august 1876, ucis de un *desperado* pe nume Jack McCall.

Ceea ce izbeşte în biografiile acestor *gunmen* sînt anumite similitudini — toţi au fost surugii sau însoţitori de diligenţe, ofiţeri sau cercetaşi în Războiul Civil (fie în armata unionistă, fie în cea confederată) unde, de altfel, au şi învăţat să mînuiască arma. Toţi erau excelenţi ţintaşi şi foarte iuţi şi aveau un anume cod al onoarei — adesea singura deosebire dintre *marshal* şi *desperado* era doar poziţia în raport cu legea, metodele fiind foarte asemănătoare. În sfîrşit, erau în general oameni ciudaţi, irascibili ca Wyatt Earp, însingurăţi ca Ben Thompson, melancolici din pricina unor boli necruţătoare ca Doc Holliday, predispuşi la filosofie ca Bat Masterson. Acesta din urmă, renumit pentru cugetările lui, a început ca *trapper*, apoi a fost, printre altele, proprietar de *saloon* şi ziarist şi a acceptat slujba de *marshal* la Dodge City, cînd acesta devenise unul dintre oraşele cele mai fierbinţi — şi totuşi, Masterson a murit la o vîrstă foarte înaintată, de un atac de inimă, în biroul lui; pe o hîrtie de pe masa de lucru îşi aşternuse ultima cugetare: „Bunurile vieţii sînt

grozav de prost împărţite; de pildă, am observat că în lumea asta îşi primeşte fiecare porţia lui de gheaţă: bogatul vara, săracul iarna..."

Cu asemenea oameni (şi asemenea întîmplări) este presărată istoria Westului şi este de înţeles că aspectele ei, uneori violente, deseori pitoreşti, să fi inspirat pe scriitori şi să fi dus la apariţia genului pe care-l desemnăm prin termenul „western". Americanii ţin mult la amintirea furtunoaselor „zile ale frontierei şi, oameni practici, au legat această pasiune de activitatea turistică. S-au luat iniţiative pe plan naţional de a se amenaja parcuri memoriale şi muzee, precum şi unele iniţiative locale de a se păstra neatinse anumite cartiere vechi ale oraşelor — cu *saloons*, biroul şerifului, atelierul de fierărie cu forja lui primitivă şi altele — astăzi obiective căutate de turişti.

Multe dintre oraşele-ciupercă s-au transformat în *ghost towns* — „oraşe fantomă" — pe care nici alte activităţi şi nici turismul n-au reuşit să le readucă la viaţă: Silver City în Idaho, Elkhorn, în Montana, Bodie, în California, St. Elmo, în Colorado — din care n-au mai rămas decît cîteva ziduri în ruină, cîte o faţadă cu geamurile sparte, dărîmături bîntuite de lilieci şi de şobolani, unde nimic nu aminteşte de zilele prospere de altă dată. Numele acestor oraşe a fost şters din nomenclatorul administrativ, iar turiştii, după ce o vreme au colecţionat amintiri de-aici (o potcoavă veche, un afiş, o firmă de saloon), acum le ocolesc cu grijă fiindcă nu mai au nici ce lua şi nici ce vedea.

Cîteva dintre oraşele întemeiate în perioada marilor transporturi de vite şi a *goldrushului* au devenit „semi-fantomă": populaţia lor nu mai reprezintă decît a suta parte (uneori mai puţin) din cea de altădată, ocupîndu-se, în general, cu întreţinerea vechilor clădiri şi cu cazarea turiştilor. Exemple tipice sînt cele două Virginia City (unul în Montana, celălalt în Nevada). Primul, înfiinţat în 1863, cînd în cîteva săptămîni s-au stabilit aici peste 10 000 mineri, are astăzi mai puţin de 200 locuitori. Al doilea, înfiinţat în 1850, avea pe vremuri cîteva zeci de *saloons*, clădiri de cărămidă, o operă, hoteluri, bănci, mai multe biserici; primul ziar din Nevada, *The Territorial Enterprise*, apărea aici din 1861 şi număra printre colaboratorii săi un tînăr reporter, pe nume Samuel Langhorne Clemens, care semna cu pseudonimul Mark Twain; astăzi are mai puţin de cinci sute de locuitori, ocupaţi îndeosebi cu cazarea şi ospătarea turiştilor în căutarea „vremurilor de odinioară ale frontierei" — vremuri evocate astăzi în festivaluri organizate anual în diferite oraşe din West, festivaluri uneori combinate cu spectacole de rodeo şi cu dansuri şi vechi ceremonii indiene.

În cadrul literaturii de aventuri (ea însăşi marginalizată, în general, de către critică) povestirea western a fost multă vreme socotită ca un soi de copil vitreg, ancorat în superficialitate şi tributar unor mituri. La aceasta

a contribuit în bună măsură faptul că, în ultimele decenii ale veacului trecut şi chiar mai tîrziu, librăriile şi chioşcurile de ziare au fost invadate de acele *dime novels*, „povestiri de zece cenţi", relatînd „aventurile" lui Kit Carson, Wyatt Earp, Buffalo Bill, precum şi ale unor „şerifi" izvoriţi din imaginaţia autorilor de tipul Buntline (unii nu lipsiţi de talent) — şerifi care stîrpeau bandele de *desperados* întronînd justiţia în regiunile sălbatice dominate de anarhie. Îşi are, probabil, partea sa de contribuţie şi căpitanul Cody (Buffalo Bill), care a colindat America şi Europa cu trupa lui cuprinzînd cîteva sute de călăreţi albi şi indieni — şi poate că în mintea milioanelor de spectatori noţiunea western se asocia cu cea de spectacol de circ.

Abia pe la mijlocul celui de-al doilea deceniu al veacului nostru, literatura western începe să intre în preocupările criticii literare americane şi a cercurilor universitare de specialitate — şi anume, pe o cale ocolită, dacă putem spune astfel: era prin preajma primului război mondial, cînd J. Frank Dobie, un tînăr proaspăt sosit de la un *ranch* din Texas, arăta profesorilor săi de literatură engleză o colecţie de *range-songs*, cîntece culese la focurile de tabără ale *cowboylor*: balade despre tîlhari ca Jesse James, Sam Bass şi Billy the Kid, deveniţi un fel de eroi fără de frică şi de prihană, cîntece despre spaţiile nemărginite ale preriei, despre munca primejdioasă şi istovitoare a văcarului, despre iubita care aşteaptă întoarcerea alesului ei din drumurile fără de sfîrşit. Era perioada cînd folclorul începuse să intre în preocupările specialiştilor în literatură, care, cu acest prilej, îşi amintiră că, în afară de mult hulitele *dime-novels*, despre West au scris şi Fenimore Cooper, Mark Twain, Jack London. Dar au mai trebuit să treacă mulţi ani pînă ce cîteva universităţi americane să admită ca la cursurile de literatură, alături de analiza amănunţită a operelor lui Chaucer şi Shakespeare, să figureze şi studiul proaspătului folclor western — iar primele încercări, deocamdată timide, de analiză a literaturii western propriu-zise s-au produs abia la începutul perioadei dintre cele două războaie mondiale.

Este perioada care cunoaşte o impetuoasă dezvoltare a literaturii western îndeosebi a povestirii, dezvoltare favorizată şi de producţia de filme: Hollywoodul a găsit în West, în oamenii şi în istoria Westului, un cadru ideal şi eroi foarte potriviţi mijloacelor de exprimare ale filmului; în prima parte a perioadei — aproximativ corespunzătoare filmului mut — producţiile cinematografice ale genului erau calitativ inferioare: filmul western şi-a avut şi el *dime novels*-urile lui...

Un an de cotitură în ce priveşte povestirea şi folclorul western pare să se fi produs în 1927. Apare atunci *The American Songbag* (aprox: „Traista cu cîntece americane"), cuprinzînd 292 producţii folclorice culese (şi prelucrate) de un poet de mare prestigiu, Carl Sandburg: cîntece din West, New Mexico, Kentucky şi din alte părţi, cîntece ale *cowboylor*, tăietorilor de lemne, muncitorilor sezonieri din ferme şi *ranchuri*. Culegerea — întocmită după

criterii ştiinţifice, cîntecele fiind însoţite de melodiile respective, cu indicarea sursei şi un aparat critic — a stîrnit un interes enorm, poate şi fiindcă apariţia ei se situa în perioada cînd George Gershwin punea bazele unei şcoli naţionale americane de muzică folosind teme de jazz (*Rhapsody in Blue*, opera *Porgy and Bess* ş.a.) Temele din culegerea lui Carl Sandburg inspiră pînă în zilele noastre, după şase decenii (!) de la apariţia lor, pe compozitorii şi cîntăreţii de muzică folk şi pop, în creaţia cărora folclorul western ocupă un loc predominant.

În acelaşi an (1927) apare romanul *Death Comes for the Archbishop* (aprox.: „Moartea îl pîndeşte pe arhiepiscop") de Willa Cather — una dintre foarte puţinele scriitoare femei care au abordat în opera lor genul western; romanul a fost primit cu aprecieri elogioase de cei mai autorizaţi critici, care l-au încadrat în categoria romanelor istorice influenţate de Henry James, recunoscîndu-i însă elemente tipice ale genului western: acţiunea se petrece în New Mexico, între 1851 şi 1888, redînd scene realiste din viaţa pionierilor, obiceiuri ale indienilor *hopi* şi *navajo*, viaţa aspră de la frontieră. Romanul Willei Cather a însemnat, într-un fel, o reabilitare a povestirii western — din păcate este singura ei operă din cadrul genului.

Mai tîrziu, şi alţi autori de mare prestigiu, ca John Steinbeck — care, de altfel, este născut în California — îşi vor încerca pana în povestiri western plasate în cadrul pitoresc al plaiurilor natale. Semnificativ este faptul că acum apar pentru prima oară scriitori de certă valoare a căror operă se încadrează aproape exclusiv în genul western, cum sînt Stewart Edward White (*The Long Rifle*), A.B. Guthrie (*The Big Sky*), Owen Wister (*The Virginian*), Conrad Richter (*The Sea of Grass*), Ernest Haycox, H.L. Davis, Harvey Fergusson, Alan LeMay ş.a.; cărţile lor cunosc tiraje de sute de mii de exemplare, stau la baza unor scenarii de filme, sînt traduse în numeroase limbi. Premiul „Pintenul de aur" pe care *Western Writers Association* îl decernează anual pentru cea mai bună povestire western începe să devină un trofeu rîvnit.

Ultimele trei decenii au adus un element nou: televiziunea s-a alăturat cinematografului, contribuind la o largă răspîndire a genului. Televiziunea a dat scenariului western dimensiuni fixe — ora „scurtă" de 50 de minute şi jumătatea de oră „scurtă" de 26 minute. Seriale ca *Gunsmoke* („Miros de praf de puşcă"), după scenariile lui John Maston, sau *Bonanza* (cunoscute şi la noi) s-au bucurat de o bună primire din partea telespectatorilor. De remarcat însă că serialul T.V.western a însemnat o dare înapoi sub aspectul estetic, ca şi al tehnicii naraţiunii, în sensul întoarcerii la simbolurile mitice ale westernului „de zece cenţi" şi al simplificării exagerate a acţiunii; cum arată Irwin R.Blacker: „Simplitatea scenariilor iese în mod acut în evidenţă prin repetarea obsesivă a temei. Eroul, dintr-un motiv sau altul, soseşte călare într-un oraş şi, purtîndu-se ca un cavaler medieval, rezolvă problemele locui-

torilor oraşului, pe care apoi îl părăseşte tot călare. În cazul că eroul este un om al legii care locuieşte în oraş, ticălosul este cel care soseşte călare la începutul episodului, fiind învins şi ucis la sfîrşitul lui. Tiparul este atît de evident cel de la povestirile cu cavaleri medievali, încît unul dintre cele mai populare seriale western de la televiziune şi-a botezat eroul Paladin, după numele celor doisprezece cavaleri din garda lui Carol cel Mare".

Folosirea excesivă a simbolurilor mitice şi tendinţa de schematizare sînt argumente în favoarea părerii unei bune părţi a criticii că procesul de maturizare al povestirii (şi mai ales scenariilor) western încă nu s-a încheiat. Pe de altă parte, mitul western şi schemele sale n-au scăpat de satira unor cineaşti — două exemple de producţii parodice: *Joe Limonadă* (1964) al regizorului cehoslovac Oldrich Lipsky, iar la noi *Profetul, aurul şi ardelenii* (1977) de Dan Piţa. În favoarea viabilităţii sale se cuvine însă amintit şi faptul că, deşi gen prin excelenţă american, westernul a ademenit cineaşti din diferite ţări ca Franţa, Anglia, Italia — mai cu seamă în această din urmă ţară: filmele lui Sergio Leone (*Pentru un pumn de dolari* şi *Pentru cîţiva dolari în plus* au rulat şi la noi), turnate în Calabria şi Sicilia, au fost poreclite *spaghetti-western*... poreclă al cărui caracter de deriziune a devenit oarecum lipsit de obiect de vreme ce regizorul italian lucrează actualmente la Hollywood, aşadar în California, unde filmele western se turnează în cel mai natural dintre decoruri.

În concluzie, fără a nega unele nepotriviri şi scăderi ale lor, precum şi o dezvoltare pe alocuri inegală, vom remarca viabilitatea povestirii şi filmului western, aflate într-un vădit proces de maturizare. Cele mai convingătoare dovezi ale acestei viabilităţi, ale faptului că încă nu sînt perimate, bune doar pentru antologii şi cinemateci, le constituie însăşi controversele pe care le stîrnesc şi interesul cu care sînt primite de cititori şi cinefili. Interesul acesta se transformă uneori în adevărată pasiune şi constituie o mărturie de care se cuvine să ţină seama oricine abordează problema atît de controversată a westernului.

ROMANUL POLIȚIST: „CINE EȘTI DUMNEATA, DOMNULE HOLMES?“

Către o definiție a romanului polițist. Edgar Poe: enigma macabră soluționată cu realism lucid. Conan Doyle: deducția este instrument de anchetă, așa cum bisturiul este instrumentul disecției. Balzac, Hugo (și alții): în legătură cu Vidocq, „regele evadărilor“. Agatha Christie: romanul-problemă, romanul-anchetă, romanul-enigmă. Un detectiv al agenției Pinkerton & Co.: Dashiell Hammett. Romanul negru și cinematograful. Și cîte ceva despre romanul polițist românesc.

S-AU FĂCUT, DE-A LUNGUL ANILOR, numeroase încercări de a se defini romanul poliţist — încercări care au adus mereu elemente noi, fără a reuşi însă să se fixeze o definiţie, dacă nu riguroasă măcar întrunind majoritatea părerilor. Nu vom avea, prin urmare, o definiţie corespunzătoare cerinţelor logicii clasice — enunţînd genul proxim şi diferenţa specifică —, dar ne vom forma o imagine sugestivă prin procedee ca descrierea şi caracterizarea, comparaţia şi deosebirea, precum şi prin analiza originilor şi dezvoltării romanului poliţist şi fixarea locului său în cadrul categoriei mai largi a literaturii de aventuri.

În 1929, Régis Méssac (în *Le „detective novel" et l'influence de la pensée scientifique)* era de părere că: „Romanul poliţist este o povestire consacrată înainte de orice descoperirii metodice şi treptate, prin mijloace raţionale, a circumstanţelor exacte ale unui eveniment misterios". Este o definiţie cum nu se poate mai potrivită pentru romanul poliţist englezesc dintre cele două războaie (de care ne vom ocupa la locul cuvenit), dar cum rămîne cu romanul poliţist american (şi nu numai american) modern, unde, în majoritatea cazurilor, nu se întîmplă nici un „eveniment misterios" — romanul poliţist avînd drept cadru societatea de consum cu tot cortegiul ei de „angoase" şi violenţe? Un atac cu mîna înarmată *(hold-up)* asupra unei bănci, de pildă, sau traficul de droguri nu au chimic misterios, rolul poliţistului nu constă în elucidarea unei enigme, ci se limitează la prinderea făptaşilor şi adunarea probelor necesare condamnării lor în justiţie.

În 1934, Paul Morand (în prefaţa la traducerea franceză a unui roman de Dorothy L. Sayers) arăta: „Înseamnă, oare, a deprecia valoarea unui roman poliţist dacă dorim să nu cadă în romanul de analiză? Chiar dacă demonstrează o psihologie falsă sau arbitrară, ce importanţă are asta de vreme ce a reuşit să ne deştepte curiozitatea şi teama, să ne captiveze pînă la capăt? Rolul său nu este să sondeze tenebrele sufletului, ci să acţioneze marionete printr-un impecabil mecanism de ceasornicărie". Iată încă o apreciere discutabilă: cei mai buni autori de romane poliţiste nu s-au mulţumit „să acţioneze marionete" şi nu s-au sfiit „să sondeze tenebrele sufletului", ceea ce ni se pare firesc, dacă avem în vedere că — aşa cum ne asigură cei ce se ocupă cu mult controversata disciplină care este criminalistica — indiferent de mobilul unei crime (teama, răzbunarea, gelozia, cîştigul material etc.), psiho-

logia joacă un rol însemnat și nu arareori crima nu este decît consecința unor modificări (poate chiar tulburări) ale gîndirii sau afectivității făptașului, în ultimă instanță a comportamentului său (fenomen studiat de reputați oameni de știință ca Lombroso, Adler, Freud).

În 1937, François Fosca (în *Histoire et technique du roman policier*) profesează idei asemănătoare: „Autorul unui roman polițist pune lectorului o problemă pe care acesta se va strădui s-o rezolve"; mai departe, după ce arată că este vorba în fapt de un soi de hăituire în care vînatul este omul *(chasse à l'homme)*, Fosca este de părere că în această hăituire „se folosește acel gen de raționament care interpretează fapte în aparență insignifiante pentru a se trage o concluzie [...] Fără el (prin urmare fără acest gen de raționament — n.n.) romanul care relatează o asemenea hăituială nu mai este un roman polițist, ci un roman de aventuri sau un roman de analiză psihologică". Singurul element nou, deci, față de Méssac și Morand, ar fi această *chasse à l'homme*, care însă nu poate fi generalizat: în *The Murder of Roger Ackroyd*, de pildă, Agatha Christie pune relatarea despre întreaga desfășurare a evenimentelor în gura făptașului care, firește, nu se poate „hăitui" pe el însuși...

Încercări asemănătoare s-au mai făcut de către diverși autori, între care englezoaica Carolyn Wells *(în The Technique of the Mistery Story)* și americanul S.S. Van Dine (la a cărui interesantă lucrare ne vom referi în mod special mai departe) — ele fiind definitorii numai pentru romanul polițist „clasic" (dacă putem spune astfel), care a apărut încă în veacul trecut, și-a găsit un drum propriu în primii ani ai veacului nostru și a trăit o perioadă de înflorire (mai ales în Anglia) între cele două războaie mondiale. Existența unei forme moderne a romanului polițist a fost numai intuită de către însuși unul din creatorii ei, Raymond Chandler (în *The Simple Art of Murder*, Boston, 1950), dar pentru prima oară (după știința noastră) o deosebire netă între cele două genuri de romane polițiste fac Boileau și Narcejac (în *Le roman policier*, Payot, Paris, 1964), care disting romanul-problemă sau romanul) anchetă) de romanul „negru" modern.

Este adevărat că încă din perioada interbelică s-au făcut pe alocuri (mai ales în Germania și în țările scandinave) încercări de identificare a mai multor (cel puțin două) genuri de povestiri polițiste. Gero v. Wilpert definește, în dicționarul său de termeni literari, două noțiuni: *Kriminalroman* și *Detektivroman*. Primul tratează, potrivit cercetătorului german, „o crimă analizată din punctul de vedere al imboldului psihologic, execuției, descoperirii și condamnării făptașului"; după ce arată că, în general, *Kriminalromanul* folosește efecte-surpriză, tinde să mențină într-o oarecare tensiune pe cititor, este tributar literaturii ieftine de senzație și lipsit de valoare literară, v. Wilpert îi găsește în literatura germană precursori celebri ca Schiller *(Cel ce vede fantome*, 1789), Kleist *(Michael Kohlhaas)*, Brentano *Povestea lui Kasperl*

cel cuminte), E.T.A.Hoffmann *(Domnişoara de Scudéry)* — iar în alte literaturi chiar pe Dostoievski *(Crimă şi pedeapsă)*.

În schimb, *detectivromanului* îi lipseşte în general latura psihologică, iar „...în centrul atenţiei nu se află nici criminalul şi nici crima, ci detectivul ca erou infailibil dotat cu o inteligenţă şi o abilitate de dimensiuni supraumane. Cu el şi cu ştiinţa lui se identifică cititorul care, datorită construcţiei analitice a relatării — cercetarea unui caz — priveşte *detectivromanul* ca pe o problemă intelectuală, de gimnastică a minţii *(Denksportaufgabe)*". Mai departe, cercetătorul german este de părere că „în ciuda unei tehnici a narării adesea abilă" *detectivromanul*, prin însăşi structura şi prin conţinutul său, este predispus „afundării în cea mai ieftină trivialitate"; totuşi, şi această variantă (subordonată şi oarecum degenerată) a *kriminalromanului* a lăsat urme notabile în marea literatură, de pildă la Jacob Wassermann *(Cazul Maurizius)* şi Friedrich Dürrenmatt *(Promisiunea* ş.a.).

Aşadar, cîţi autori atîtea păreri, şi poate că fiecare are, în felul său, dreptate; dacă admitem acest lucru, vom ajunge implicit la concluzia că romanul poliţist nu are omogenitate în caracterele sale specifice, ci este diferenţiat şi că această diferenţiere trebuie pusă pe seama evoluţiei sale. Într-adevăr, este o mare deosebire între *Dubla crimă din strada Morgii* (E.A.Poe) şi *Şoimul maltez* (Dashiell Hammett) sau, ca să ne întoarcem pe meleaguri europene, între *Cîinele din Baskerville* (A. Conan Doyle) şi *Chipurile din umbră* (Boileau — Narcejac). Şi fiindcă am ajuns din nou la cei doi autori francezi, este interesant felul în care analizează (în op cit.) corelaţia dintre cele două elemente fundamentale (după părerea lor), ale romanului poliţist: misterul şi ancheta.

„Între mister şi anchetă există o legătură ascunsă. Scriitorul, fie că o voieşte sau nu, imaginează simultan misterul şi ancheta, inventează un mister *pentru* anchetă şi o anchetă *pentru* mister. Nu este adevărat că evenimentele ce urmează a fi explicate ar fi, într-o oarecare măsură, propuse dinafară şi că, pentru a le explica, autorul trebuie să efectueze aceeaşi muncă pe care cititorul său va trebui s-o efectueze după el. Tocmai acesta este aspectul în legătură cu care toate definiţiile sînt eronate. Ancheta şi misterul sînt create împreună, aşa fel încît, totdeauna, ancheta conferă misterului o eficacitate rară şi minunată, în timp ce misterul opune anchetei o opacitate deosebit de înfricoşătoare. Misterul şi ancheta se dezvoltă unul prin cealaltă, se pun în valoare reciproc, nu sînt, în fond, decît cele două aspecte complementare şi dialectic legate de aceeaşi ficţiune."

Că romanul poliţist aparţine literaturii este în general admis, inclusiv de adversarii (detractorii e poate un termen prea tare) lui. Mai întîi, fiindcă este... roman (sau povestire, sau nuvelă); apoi, fiindcă materia cu care „lu-

crează" este ficțiunea (Boileau — Narcejac: „... în măsura în care romanul polițist este ficțiune, aparține de drept literaturii"); în al treilea rînd, deoarece, ca toate celelalte genuri și categorii literare, are origini proprii, o dezvoltare care poate fi urmărită în timp și care nu este scutită de fluctuații marcînd perioade de înflorire sau de decădere; în sfîrșit, deoarece a stat (și stă încă) în atenția criticii și istoriei literare, constituind uneori chiar obiect de studiu (Thomas Narcejac este și autorul unui interesant eseu: *Esthétique du roman policier*, Paris, 1947).

Asupra originilor sale s-au avansat tot felul de păreri, slujite de demonstrații care nu păcătuiesc prin lipsă de imaginație și împing aceste origini pînă în antichitate: iat-o pe Pythia rostind misterioasele fraze ale oracolului de la Delphi, care trebuiau interpretate într-un anume fel spre deslușirea adevărului prezicerii; sau pe Oedip rezolvînd *ainigma* pe care i-o pune sfinxul (în drama antică *Oedip-Rege* — care i-a inspirat lui Enescu celebra operă pe un libret de Edmond Fleg — Régis Méssac vede prima anchetă polițistă...); sau ghicitorile, cimiliturile, vechi de cînd lumea și aflate în folclorul tuturor popoarelor — între care celebrele *Aventuri ale prinților din Serendip*, de origine arabă (sau poate mai veche, persană), care l-au inspirat și pe Voltaire în *Zadig;* au mai fost menționate, în același context, marii aventurieri ai istoriei — înconjurați de un văl de mister, justificat sau nu, dar totdeauna ademenitor — ca Nostradamus, Cagliostro, Saint-Germain, chiar Faust și Paracelsus, care au dat contemporanilor lor, și dau încă unora dintre cercetătorii din zilele noastre, multe (și încîlcite) enigme nerezolvate; pînă la Edgar Allan Poe care, cu ale sale *Povestiri extraordinare*, va fi întemeietorul necontestat al romanului polițist, iar eroul său, cavalerul Auguste Dupin va inspira un lung șir de eroi (Holmes, Poirot, Maigret ș.a.) — personaje cu calități distincte proprii, dar avînd în comun pasiunea pentru ancheta polițistă, pentru rezolvarea enigmelor cu mijloacele specifice rațiunii umane.

Poe a fost dintotdeauna preocupat de ceea ce este (sau pare) enigmatic, misterios. A studiat celebrul jucător de șah „automat" al lui Maelzel și — într-un articol apărut în *Southern Literary Messenger* — a demonstrat că un copil, maestru precoce în jocul de șah, sau mai degrabă un adult de statură mică, se poate ascunde în aparat. Poetul *Corbului* a stabilit și adevărul asupra morții misterioase a unei anume Mary Rogers, survenită în 1842, la New York. S-a spus, mai tîrziu, că piticul (sau copilul) lui Maelzel i-ar fi inspirat tema (enigma) din *Dubla crimă din strada Morgii* — comisă, cum se știe, de o maimuță — iar cavalerul Auguste Dupin (Boileau — Narcejac: „... primul detectiv în sensul modern al cuvîntului") nu este decît o „mașină de gîndit" în felul automatului lui Maelzel — mai bine zis, în felul în care Maelzel își prezenta așa-zisul automat.

Majoritatea biografilor lui Poe au insistat asupra vieții sale dezordonate, a abuzului de alcool și opium (a murit în urma unui atac de *delirium tremens*)

şi au legat extravaganţele lui de o sensibilitate excesivă, inadaptabilă la realităţile vieţii cotidiene şi pătrunsă de tendinţe mistice — colinda, noaptea, cimitirele, lua parte la şedinţe de spiritism; şi totuşi, în *Misterul Mariei Rogêt*, el spune foarte limpede: „În fundul sufletului meu nu se află nici o credinţă în supranatural". Căci nu trebuie să uităm că reveria romantică hrănită de mituri şi legende este creatoarea unui univers imaginar — ei îi sînt proprii atît exaltarea cît şi deznădejdea dusă pînă la morbid. În *Povestirile extraordinare* ale lui Poe atmosfera macabră se împleteşte în mod ciudat cu realismul lucid al unor soluţii — după cum remarca, în legătură cu povestirea *Cărăbuşul de aur* (1843), Charles Baudelaire, admirator al lui Poe şi traducătorul lui în franceză. Or, tocmai această luciditate în soluţionarea unui mister, a unei enigme (care, firește, se poate prezenta sub un aspect straniu, chiar macabru — fiindcă enigma, ca orice lucru ascuns, tainic, de neînţeles are întotdeauna ceva straniu) — aşadar luciditatea în dezlegarea misterului, soluţionarea lui pe baza unei logici riguroase face din E.A.Poe, dacă nu întemeietorul, în orice caz precursorul cel mai important al romanului care mai tîrziu se va numi (convenţional şi nu totdeauna justificat) „poliţist".

Unul dintre elementele fundamentale ale romanului-anchetă este raţionamentul deductiv, în cadrul căruia considerarea conceptelor (premiselor) duce în mod necesar la concluzie (deducţie), care devine astfel evidentă; or, cum remarcă numeroşi cercetători, la Poe logica are un caracter estetic. Sau, cum exprimă Boileau—Narcejac, această idee: „Este mai puţin logica unui cercetător, cît a unui poet [...] Pentru el, a deduce înseamnă a compune". Admirabil la Poe este nu numai „geniul descoperirii" ci mai ales „armătura logică" a povestirilor sale. Cititorul este convins că, încordîndu-şi atenţia şi judecînd riguros, poate cuceri şi stăpîni necunoscutul." [...] Poe este el însuşi convins de acest lucru. S-a prins în propriul său joc. Nu şi-a dat seama că găsise, în acelaşi timp, regulile anchetei judiciare şi pe cele ale romanului poliţist..."

Cavalerul Auguste Dupin, detectivul lui Poe, aşa cum ne apare în mai multe povestiri, şi mai ales în *Dubla crimă din strada Morgii*, *Misterul Mariei Rogêt* şi *Scrisoarea furată*, nu este numai o maşină de gîndit sau un *raisonneur* sui-generis, cum l-au definit unii critici, ci şi un estet de ascendenţă romantică, înzestrat pe de-o parte cu o cultură temeinică şi pe de altă parte cu o inteligenţă analitică ieşită din comun. Cu ajutorul acestui detectiv *avant la lettre*, blazat şi raţional, Poe stabileşte un şir de reguli ale romanului-anchetă, pe care F. Fosca (în op. cit.) le socoteşte a fi în număr de şase şi le formulează astfel:

1. Cazul care constituie subiectul este un mister în aparenţă inexplicabil. 2. Un personaj sau mai multe — simultan sau succesiv — este considerat pe nedrept ca vinovat, deoarece indicii superficiale par să-l desem-

neze. 3. O cercetare minuțioasă a faptelor materiale și psihologice, care urmează după analizarea mărturiilor, și înainte de toate o metodă riguroasă de raționament triumfă asupra teoriilor emise în grabă. Analistul nu ghicește niciodată. Judecă și observă. 4. Soluția, în deplină concordanță cu faptele, este cu totul neprevăzută. 5. Cu cît un caz pare mai neobișnuit, cu atît este mai lesne de rezolvat. 6. După ce au fost terminate toate variantele imposibile, cea ce rămîne, deși incredibil la prima impresie, este soluția justă.

Boileau—Narcejac au remarcat, pe bună dreptate, că numai regulile 3 și 6 se referă la ancheta polițistă propriu-zisă — cu alte cuvinte la ancheta așa cum este întreprinsă de un profesionist, de pildă un comisar de la poliția judiciară — celelalte „vizează numai romanul polițist privit ca operă literară". Și o a doua remarcă: multe dintre *Povestirile extraordinare* sînt povestiri polițiste, dar nu sînt socotite ca atare deoarece lipsește anchetatorul. Adăugați detectivul (eventual chiar pe Dupin), și *Balerca de Amontillado*, *Hruba și pendulul* și multe altele „vor deveni autentice povestiri polițiste", ne asigură cei doi autori francezi — și se cuvine să le dăm dreptate.

În încheiere, nu este lipsit de interes să arătăm că, la noi, Poe a fost cunoscut și apreciat încă de pe la mijlocul secolului trecut — din proza lui a tradus, între alții, și I.L. Caragiale, iar o traducere modernă de o excepțională calitate ne-a dat Ion Vinea (1963, apoi reed.). În America, Poe este supus unei adevărate venerații de către anumite cercuri, mai ales din Noua Anglie (Coasta de Est) — unele dintre ele practică spiritismul (dar și experiențe legate de fenomene parapsihice, sub îndrumarea unor oameni de știință din mediile universitare). La Baltimore, s-a înființat și un muzeu din inițiativa asociației *Cărăbușul de aur*; în noaptea de 18 spre 19 ianuarie 1984, cînd se împlineau 175 ani de la moartea lui Poe, sub egida muzeului s-a organizat, la cimitirul orașului o ceremonie stranie: în ciuda unui vînt puternic care vîscolea zăpada, 200 bărbați și femei s-au adunat în jurul mormîntului poetului, fiecare ținînd în mînă o sticlă de șampanie — iar la miezul nopții, în pocnetul dopurilor de șampanie, difuzoare ascunse au transmis o înregistrare unde croncăniturile unui corb autentic se împleteau cu versurile nemuritoare din *Corbul*, în care revenea, obsedant refrenul: „*Nevermore! Nevermore!*".

În Europa, primul autor de romane polițiste este socotit francezul Emile Gaboriau; *Larousse*-ul îl califică „[...] autor de romane judiciare" și poate că expresia nu este nepotrivită fiindcă, de fapt, creatorul lui Lecoq face parte în primul rînd din pleiada de romancieri populari foiletoniști în care au strălucit Eugène Sue, Dumas-tatăl, Paul Féval. Cititorii cunoscutului *Petit journal*, au făcut o primire călduroasă romanelor lui Gaboriau apărute în foileton: *L'affaire Lerouge* (1866), *Le crime d'Orcival* și *Le dossier 113* (1867), *Monsieur Lecoq* (1869), *La corde au cou* („Cu streangul de gît", 1873), care, pe vre-

mea aceea, erau ceea ce astăzi numim *best sellers*, iar astăzi sînt greu de digerat sau în cel mai bun caz ne smulg un zîmbet îngăduitor.

Şi totuşi, Gaboriau îşi are locul său, într-un studiu asupra genezei romanului poliţist, prin faptul că a reuşit să creeze un personaj cu caractere distincte — caractere pe care apoi le vom regăsi la cîteva din cele mai celebre personaje create de romanul poliţist mai nou: Lecoq. Fiindcă, spre deosebire de Dupin, care este un detectiv (aşadar un amator), Lecoq este un poliţist (un profesionist); Dupin anunţă apariţia lui Holmes, Lecoq pe a comisarului Maigret. Iată, în această privinţă, consideraţiile (pe alocuri discutabile, dar nu lipsite de interes) pe care le fac Boileau—Narcejac: „... în general vorbind, anglo-saxonii vor fi pasionaţi de detectiv, iar francezii îl vor prefera pe poliţist. Detectivul este înainte de orice un om cultivat, un gentleman. El se apleacă delicat asupra crimei, o apreciază ca un cunoscător [...] O studiază cu afecţiune, ca pe o piesă de colecţie. Cînd discută despre ea, parcă ţine o dizertaţie. Detectivul intră în literatură ca un rentier care caută o ocupaţie demnă de însuşirile sale alese. E un intelectual". Potrivit celor doi autori, poliţistul nu-şi complică activitatea cu teorii: „Detectivul este interesat de problemă, poliţistul de caz."

Sir Arthur Conan Doyle, creatorul celui mai celebru detectiv din istoria romanului poliţist, afirmă într-o lucrare autobiografică (*Memories and Adventures*, cap. VIII): „Gaboriau mă cucerise prin felul elegant în care îşi ajusta piesele intrigilor sale, iar Dupin, magistralul detectiv al lui Poe, fusese încă din copilărie eroul meu favorit". Numai cu cîţiva ani mai înainte, acelaşi Doyle îl pusese pe Holmes (într-o discuţie cu confidentul său, nelipsitul Watson) să remarce: „... îţi închipui că mă măguleşti comparîndu-mă cu Dupin. Ei bine, după părerea mea, Dupin era un individ cu totul inferior. Şiretlicul lui de a întrerupe gîndurile prietenilor săi printr-o remarcă [...] ţine mai degrabă de teatru, de artificiu. Avea, fără îndoială, şi un oarecare simţ al analizei, dar în nici un caz nu era fenomenul pe care şi-l imaginase Poe". Iar pe Lecoq, orgoliosul Holmes îl desfiinţează pur şi simplu: „Lecoq era un biet cîrpaci [...] Avea o singură calitate: energia sa. Cartea asta m-a îmbolnăvit [...] Este vorba de identificarea unui deţinut ascuns. Puteam s-o fac în douăzeci şi patru de ore. Lui Lecoq i-au trebuit şase luni". Şi concluzia lui Holmes: romanul lui Gaboriau putea fi folosit „la întocmirea unui manual pentru detectivi, spre a-i învăţa... cum nu trebuie să procedeze".

În ce ne priveşte, vom da preferinţă afirmaţiilor din lucrarea autobiografică, în care aprecierile la adresa lui Poe şi Gaboriau nu sînt rostite de un personaj, ci aparţin nemijlocit autorului. Este adevărat însă că, faţă de Poe, Doyle aduce în plus unele elemente specifice anchetei poliţiste moderne — în primul rînd cunoştinţe ştiinţifice apreciabile. Sherlock Holmes „trăieşte" la aproximativ o jumătate de veac după Auguste Dupin — interval în care

știința a făcut pași uriași; Holmes vizitează sălile de morgă și trage unele concluzii care par a prefigura medicina legală modernă; citește enorm, din domenii foarte variate, astfel că a dobîndit o cultură enciclopedică favorizată de memoria lui excepțională; este un priceput chimist și la domiciliul său din Baker Street 221 și-a instalat un laborator; a studiat numeroase cazuri reale, formîndu-și o cultură juridică de care se folosește în stabilirea comparațiilor ș.a.m.d. Arthur Conan Doyle a fost medic — și-a luat doctoratul în 1881, la Universitatea din Edinburgh — și experiența sa profesională s-a împletit cu cea dobîndită în cursul călătoriilor ca medic în marina britanică, de asemenea în cursul campaniei din Sudan, a războiului anglo-bur și a primului război mondial (a fost și la Verdun). Poate că acestei experiențe în domeniul medicinei îi datorează faptul că, în romanele și povestirile care îl au ca erou pe Holmes, deducția devine un instrument de anchetă așa cum bisturiul este instrumentul disecției... De altfel, colocatarul, prietenul și confidentul lui Holmes — și „naratorul“ povestirilor — este Dr. Watson, medic.

Începînd cu anul 1887, cînd apare prima lucrare din seria Sherlock Holmes (*A Study in Scarlet* — „Un studiu în roșu“) — serie care va continua vreme de peste patru decenii — milioane de oameni din toate colțurile globului nostru vor urmări aventurile acestui personaj fascinant cu personalitate distinctă: foarte înalt și slab, cu nasul coroiat, cu o forță musculară uimitoare, mare meșter în box și jiu-jitsu (judoul încă nu se cunoștea în Europa); acasă poartă un halat lung, iar în deplasări o șapcă din stofă în pătrățele; mizantrop și ușor misogin, cîntă la vioară, pedant în unele privințe și chiar tipicar, nu numai conștient de propria sa valoare, dar și orgolios; uneori recurge la cocaină; dar pipa este cea care îl însoțește în fiece clipă — învăluit în fumul ei, reflectează asupra cazului de rezolvat și găsește infailibil soluția corectă (totdeauna surprinzătoare). Față de asemenea descrieri minuțioase, bazate mai puțin pe observația riguroasă, cît pe un adevărat cult al detaliului, uneori insolit, nu este de mirare că — așa cum s-a remarcat nu o dată — cititorul reține personajul (pentru el real), iar autorul dispare undeva dincolo de conul de lumină al cazului narat: turiștii care vizitează Londra cer să fie duși în Baker Street 221 la *Muzeul Sherlock Holmes*, iar nu la muzeul Conan Doyle... Și poate că acesta este un argument împotriva criticilor severi care îi reproșează lui sir Arthur că și-a schematizat personajul, reducîndu-l la funcția sa simbolică, dictată de necesitățile specifice genului.

De peste o sută de ani cititorii fideli ai lui Doyle își pun firesc întrebarea dacă Sherlock Holmes a existat aievea, mai bine zis dacă, atunci cînd și-a creat extravagantul personaj, titan al raționamentului deductiv, Conan Doyle ar fi avut un model real care să-l fi inspirat. O indicație găsim în aceeași lucrare autobiografică: „M-am gîndit“, notează autorul, „la vechiul meu profesor Joe Bell, la profilul său de vultur, la apucăturile sale bizare, la darul

său ieșit din comun de a remarca anumite detalii. Dacă ar fi detectiv, fără îndoială că ar ajunge să facă din acest exercițiu captivant dar fără obiect ceva cît se poate de asemănător unei științe exacte." Și, mai departe: „Ce nume voi da personajului meu? Păstrez încă foaia dintr-un carnet de notițe pe care am așternut diferite nume între care ezitam [...] Mai întîi m-am oprit la Sherringford Holmes, apoi la Sherlock Holmes. Nu trebuia să-și povestească propriile isprăvi. Îi trebuia deci un interlocutor banal, care să-l pună în valoare prin contrast, un nume șters și discret pentru acest personaj fără strălucire: Watson e destul de potrivit".

Așadar: doctorul Joseph Bell, profesor la facultatea de medicină a Universității din Edinburgh. Firește că afirmația trebuie considerată în limite largi — profesorul Bell n-a fost un model, un tipar imuabil, ci o sursă de inspirație care prefigura oarecum personajul ca și Dupin sau Lecoq de la care Holmes a moștenit de asemenea unele trăsături. Și e firesc să fie așa: nici Robinson Crusoe nu este o copie fidelă a matelotului Alexander Selkirk și nici Balzac, cînd l-a creat pe Vautrin, nu l-a turnat în tiparul fostului ocnaș (apoi șef al poliției) Vidocq. Romanul este prin definiție o operă de ficțiune iar personajele sale sînt, înainte de orice, rodul observației sociale și analizei psihologice, filtrate prin prisma experienței personale a autorului. Flaubert știa ce spune cînd, întrebat fiind cine i-a servit ca „model" pentru Emma Bovary, a răspuns: „Madame Bovary c'est moi"...

Primele două romane, *Un studiu în roșu* și *Semnul celor patru* au cunoscut succese remarcabile, dar adevărata popularitate a lui Holmes va începe în 1891, cînd revista *Strand Magazine* începe publicarea povestirilor care vor apărea cu oarecare regularitate pînă în 1927. La un moment dat, Doyle a încercat să scape de Holmes, pentru a se dedica altor genuri (a scris cîteva piese de teatru și romane cu caracter istoric și social), drept care, într-o povestire l-a pus pe sinistrul profesor Moriarty — „Napoleonul lumii interlope", cum îl numește — să-l arunce pe eroul nostru într-o prăpastie din Alpi. Cititorii au fost indignați, Doyle și redacția revistei au fost inundați sub un potop de scrisori de protest, drept care, cîteva luni mai tîrziu, în vitrinele librăriilor apare *Întoarcerea lui Sherlock Holmes*. În Elveția, lîngă cascada Reichenbach, unde Moriarty l-a ucis (mai bine zis a încercat să-l ucidă) pe Holmes, se înalță astăzi un obelisc cu o inscripție comemorativă, ridicat pe cheltuiala unuia dintre cele peste șaptezeci de cluburi „Sherlock Holmes" din America (cel mai important, *The Irregulars of Baker Street*, numără printre membrii săi doi președinți ai S.U.A., Harry Truman și Dwight Eisenhower și este condus astăzi de Isaac Asimov). În regiunea cascadei Reichenbach s-a terminat, în primăvara lui 1985, turnarea celui de-al 15-lea episod al serialului *Aventurile lui Sherlock Holmes*, inițiat de televiziunea britanică.

Și fiindcă veni vorba de film, se cuvine menționată opinia unor critici după care „totul la Holmes este cinema": cultul pentru detaliu, aspectul

pitoresc, pedanteria și maniile — ca să nu mai vorbim de acțiune. Cinematografia l-a adoptat foarte devreme pe Sherlock Holmes — toate romanele au fost ecranizate, unele de cîteva ori, precum și multe dintre povestiri, bucurîndu-se de interpretarea unor actori de primă mărime; debutul lui Holmes pe ecran s-a făcut cu *Sherlock Holmes contra lui Moriarty*, care a fost în același timp debutul în film al marelui actor John Barrymore; în *Cîinele din Baskerville*, memorabilă a rămas interpretarea lui Clive Brook, una dintre celebrele vedete ale cinematografului mut, pentru ca în *remake*-ul sonor al aceluiași scenariu prestigiosul actor care a fost Basil Rathbone să obțină un succes răsunător. S-au transpus pentru ecran și *Semnul celor patru* și *Un studiu în roșu*, s-au scris și scenarii autonome care nu prelucrează texte din Conan Doyle, dar păstrează întocmai figura și personalitatea extravagantului maestru din Baker Street. Într-un interviu din 1979, Alfred Hitchcock, acest maestru neîntrecut al *suspense*-ului, declara că are intenția să producă un film avîndu-l pe Sherlock Holmes ca personaj principal — cîteva luni mai tîrziu (1980) Hitchcock s-a stins din viață, astfel că proiectul nu s-a realizat. Din păcate...

La nașterea lui Dupin, Lecoq și Holmes au mai patronat cîteva muze (inspiratoare, căci inspirația este rațiunea lor de a fi), unele cu mai vechi stagii în domeniul literaturii, altele legate direct de viață. Se citează uneori și numele lui Balzac, și nu numai în legătură cu Vautrin (de care ne vom ocupa pe larg mai departe), ci și cu *Une ténébreuse affaire*, roman avînd cîteva elemente specifice romanului polițist: anchetă, pistă falsă, *suspense*, soluție neașteptată — aflate, desigur, sub semnul remarcabilelor calități ale prozei balzaciene, în care observația minuțioasă se împletește cu descrierea profundă a pasiunilor omenești. Nu trebuie lăsată deoparte nici acea *Gothic Novel* din literatura engleză — categorie analizată de E. Birkhead într-o lucrare intitulată sugestiv *The Tale of Terror* (Londra, 1921) — care abundă în enigme și întîmplări misterioase, acțiunea desfășurîndu-se în conacuri izolate, căzute în ruină, sau în castele bîntuite de stafii; printre pionierii genului se numără Horace Walpole cu *Castelul din Otranto* (1764), urmat de Anne Radcliffe *(The Misteries of Udolfo)*, M.G. Lewis *(Călugărul)*, Mary Shelley *(Frankenstein)* ș.a.

Romanul gotic a influențat în bună măsură pe creatorii romanului polițist de mai tîrziu; în același timp a pregătit pe cititor — a selecționat, putem spune, o categorie destul de largă a publicului amator de „senzații tari", de ceea ce mai tîrziu se va numi *suspense*, captivat la început de misterul în sine, chiar dacă legat de irațional, de supranatural — și care în romanul polițist propriu-zis va găsi apoi rezolvarea misterului pe calea raționamentului, a progresiunii logice a narațiunii. Printre autorii romanului gotic găsim pre-

cursori nemijlociţi ai romanului poliţist — de pildă, William Godwin, care încă de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, în *Caleb Williams* (1794), relatează descoperirea unei crime îngrozitoare, de care este acuzat, pe baza unor probe circumstanţiale, un inocent — cu singura deosebire că ancheta, cu pronunţat caracter psihologic, nu este efectuată de un poliţist sau un detectiv. Interesant este faptul că, în acest roman, W. Godwin foloseşte pentru prima oară ceea ce francezul numeşte *récit à rebours* şi germanul *Rückblende* — la noi se foloseşte termenul *playback*, preluat din cinematografie, care nu are numai sensul de reluare a unei înregistrări sau dublarea vocii unui actor (DEX), ci şi pe acela de deplasare (temporară) în trecut a acţiunii pentru lămurirea unor evenimente sau împrejurări legate de naraţiunea propriu-zisă; de pildă, un roman poliţist poate începe cu citirea actului de acuzare într-un proces, apoi, pe măsură ce martorii (acuzării sau apărării) îşi fac depoziţia, naraţiunea se deplasează în trecut pentru a expune faptele sau evenimentele la timpul respectiv, prin urmare, fără a respecta succesiunea lor cronologică.

Printre „părinţii" romanului poliţist trebuie amintit şi William Wilkie Collins, cunoscut şi apreciat atît de Gaboriau cît şi de Conan Doyle; romancier din epoca victoriană, Collins este, printre altele, autorul a două romane *Femeia în alb* (1860) şi *Piatra lunii* (1868), acesta din urmă avîndu-l ca erou pe sergentul Cuff în care Boileau-Narcejac cred a distinge unele analogii cu Lecoq. După mai bine de un veac, Collins a exercitat o ciudată atracţie asupra cineaştilor şi telecineaştilor: *Piatra lunii* a fost ecranizată de televiziunea britanică, *Femeia în alb* a format obiectul unui serial al televiziunii franceze şi, mai recent, al televiziunii sovietice (seriale prezentate şi la noi, ultimul în 1985).

În sfîrşit, este mai presus de orice îndoială că, la naşterea romanului poliţist, însăşi delincvenţa a avut un rol nu tocmai de lepădat. Am amintit de *Misterul Mariei Rogêt*, în care Poe a prelucrat — cu uneltele literaturii, bineînţeles — un caz real; o spune el însuşi, într-o amplă notă la a doua ediţie a nuvelei „O tînără fată, Mary Cecilia Rogers, a fost ucisă în apropiere de New York şi, cu toate că moartea ei a stîrnit vreme îndelungată un nedezmînţit interes, misterul ce o învăluia nu fusese încă dezlegat în timpul cînd a fost scrisă şi publicată nuvela aceasta. Aici, sub cuvînt că povesteşte destinul unei *grisette* pariziene, autorul a urmărit îndeaproape faptele esenţiale ale adevăratului asasinat al Mariei Rogers..."

Istoria Franţei (în fapt, ceea ce s-a numit „istoria anecdotică" sau „istoria pe scara de serviciu") înregistrează cîteva „afaceri" judiciare care au stîrnit în cel mai înalt grad interesul unor cercuri largi. Aşa este, de pildă, procesul marchizei de Brinvilliers, care organiza slujbe religioase în cinstea lui Satan *(messe noire)*, cu sacrificiul unor nou-născuţi, şi care a ucis prin otrăvire mai multe persoane; judecată, a fost condamnată la pedeapsa capitală, decapitată în Place de Grève, apoi arsă. Apoi, celebra „afacere a colierului", o escrocherie

de proporții în care a fost implicată însăși regina (Maria Antoaneta), alături de cardinalul de Rohan, mai mulți curteni, precum și ciudatul personaj care a fost Cagliostro — caz care pînă azi n-a fost pe deplin elucidat. Tot așa cum neelucidată a rămas și afacerea „curierului din Lyon" din 1796 — uciderea unui funcționar și a surugiului de poștalion, împreună cu furtul unor asignate în valoare de șapte milioane — crime care au dus la condamnarea și executarea unui anume Lesurques, una dintre marile erori judiciare ale vremii. Această înșiruire mai poate continua pe multe pagini, cuprinzînd diferite cazuri și afaceri judiciare care au pasionat la vremea lor și mai pasionează și astăzi, constituind surse de inspirație pentru prozatori, îndeosebi pentru autorii de romane populare în foileton din veacul trecut, apoi și pentru pionierii romanului polițist. Unul dintre juriștii notabili din veacul al XVIII-lea, François G. de Pitaval, a redactat nu mai puțin de douăzeci de volume (1734 ș.u.) în care, sub titlul *Causes célèbres et intéressantes*, relatează asemenea cazuri, precum și desfășurarea proceselor generate de ele. În dicționarul său literar (din care am mai citat) G.v. Wilpert afirmă că Pitaval a constituit o „sursă tematică pentru primele romane polițiste".

O asemenea sursă a constituit și interesanta biografie a celui care a fost, probabil, cel mai mare aventurier din prima jumătate a veacului trecut (aventurier în sensul bun al termenului, deși pînă astăzi se fac auzite voci care afirmă contrariul): Vidocq. O sursă nu numai pentru autorii de romane polițiste, ci și pentru marii scriitori care au fost Balzac (Vautrin l-a avut ca „model" pe Vidocq, după însăși mărturisirea autorului) și Victor Hugo (Jean Valjean din *Mizerabilii*). Aici se cuvine, iarăși, să avem în vedere că — după cum arată Jean-Charles (în *Valjean, Vidocq, Vautrin*, Horizons, Paris, 1958). „Fără îndoială, adevăratul Vidocq a fost revăzut de Victor Hugo, care i-a adus unele îndreptări, așa cum a făcut și Balzac. Jean Valjean și Vautrin nu se aseamănă, însă personajul lui Vidocq era îndeajuns de divers pentru ca doi scriitori așa de diferiți ca Balzac și Hugo să găsească fiecare în el materialul necesar spre a-și plăsmui după plac eroul."

După părerea noastră, pentru romanul polițist de mai tîrziu, Vidocq este important mai ales prin activitatea sa din a doua parte a vieții, cînd fostul ocnaș devenise polițist, chiar șef al poliției, în care calitate va folosi unele metode uimitor de moderne, așa cum le vom regăsi la cei mai apreciați dintre polițiștii și detectivii literaturii genului. Iată de ce merită să ne ocupăm mai îndeaproape de viața și mai ales de activitatea acestui interesant personaj.

François-Eugène Vidocq s-a născut la Arras, ca fiu al unui brutar. Încă nu împlinise șaisprezece ani cînd, ca urmare a unor aventuri amoroase, a unor dueluri și mărunte furtișaguri este arestat prima oară. Eliberat pe garanția tatălui său, recidivează, fuge din orașul natal întovărășindu-se cu un păpușar,

apoi cu un vînzător de „elixiruri", se bate din nou în duel cu un soţ ultragiat şi, pentru a scăpa de puşcărie, se înrolează în armată; înaintat caporal, dezertează în ajunul bătăliei de la Valmy (1792) şi, pentru a scăpa de Consiliul de război, se căsătoreşte cu Marie-Anne Chevalier, sora unui potentat al regimului. Se pare că această Marie-Anne nu era chiar uşă de biserică şi Vidocq are din nou prilejul să se bată în duel, drept care ajunge iar la închisoare, de unde evadează, pentru a stîlci din bătaie un căpitan care se purtase ireverenţios cu una dintre iubitele lui. Şi iată-l din nou arestat ....

De data aceasta, însă, detenţia va avea urmări grave, din pricina unei întîmplări pe care Jean-Charles o relatează astfel: „Toate necazurile lui Vidocq se trag de la un nenorocit de ţăran a cărui «crimă» aminteşte de cea a lui Jean Valjean, deoarece a fost condamnat la închisoare din cauza cîtorva baniţe de grăunţe şterpelite pentru a-şi hrăni copiii în vremea foametei. Omul a evadat datorită unor hîrtii false la plăsmuirea cărora a contribuit şi Vidocq. Prins, îşi va denunţa complicii care l-au ajutat să fugă. Înnebunit de teama pedepsei care îl aşteaptă pentru ceea ce lui i se pare a fi fost o faptă bună, Vidocq evadează la rîndul său. E din nou prins, evadează iar, în mai multe rînduri şi cînd, în sfîrşit, se înfăţişează înaintea tribunalului, are o reputaţie de individ primejdios, care îi aduce pedeapsa maximă: opt ani de ocnă." Un alt biograf de-al lui Vidocq (Jean Savant: *Adevăratul Vidocq*, Hachette, Paris) notează: „Opt ani de muncă silnică, după ce a îndurat supliciul expunerii la stîlp şi a lanţului de gît... Totul pentru că a înlesnit ieşirea din închisoare a unui biet ţăran. Cînd, în aceeaşi vreme, un comisar de poliţie din Lille, acuzat de abuz de putere şi de delapidare, era, drept pedeapsă, doar suspendat din funcţie..."

La ocna din Brest, Vidocq nu-şi dezminte faima de „rege al evadărilor". O primă tentativă se sfîrşeşte la spital, „unde e îngrijit de o călugăriţă, de care Victor Hugo îşi va aminti cînd va crea personajul sorei Simplice", ne asigură Jean-Charles. Apoi, altă evadare, alt eşec. Drept care, Vidocq îşi provoacă o febră puternică înghiţind zeamă de tutun, este internat iar la spital, de unde evadează deghizat în soră de caritate. Prins, este trimis la ocna din Toulon, renumită prin regimul sever aplicat deţinuţilor. Evadează din nou, duce cîtva timp o existenţă de fiară hăituită, şantajat de alţi evadaţi (Thénardier din *Mizerabilii)*, apoi denunţat şi prins de poliţie. „Să zbori ca o minge între două rachete, dintre care una se cheamă ocnă iar cealaltă poliţie, e o viaţă în care triumful înseamnă trudă fără sfîrşit, în care liniştea mi se pare o trudă imposibilă", spune Vautrin în romanul lui Balzac.

Cum a ajuns Vidocq informator al poliţiei, nu e pe deplin lămurit. Jean-Charles e de părere că, „deoarece n-a reuşit să trăiască în pace onorabil, şi-a spus că, judecînd bine, poliţia e preferabilă ocnei. Şi dacă aici Vidocq nu urmează acelaşi drum ca Jean Valjean, aceasta s-a întîmplat din cauză că viaţa nu e întotdeauna aşa de simplă ca în romane". Şi autorul francez adaugă: „Fără geniu, Vidocq n-ar fi fost decît un spion ca atîţia alţii."

Activitatea de informator al lui Vidocq este foarte apreciată de inspectorul divizionar Henry, care obține mutarea lui de la ocna din Toulon, la închisoarea Bicêtre de lîngă Paris, cu regim mai blînd. Sîntem în perioada războaielor napoleoniene: în timp ce Europa tremura în fața armatelor corsicanului, cîteva mii de tîlhari și asasini terorizau Parisul. Inspectorul Henry îl vizitează des, la Bicêtre, pe „regele evadărilor" și „asul deghizărilor", înzestrat cu o forță fizică uriașă, pe ocnașul poreclit Mistrețul (în franceză: *Vautrin* = mistreț), care cunoștea ca nimeni altul lumea interlopă și era dotat cu o memorie excepțională. Se apreciază că, în perioada de la Bicêtre (1809—1811), Vidocq a contribuit la arestarea a circa o mie de infractori pe an.

În 1811, Vidocq — acest „serviciu de cazier judiciar" *avant la lettre* și bazat (deocamdată) exclusiv pe memoria sa prodigioasă — este eliberat și ajutat să-și alcătuiască propria lui poliție; o va face, aplicînd cîteva principii inovatoare pentru acea vreme, cum ar fi identificarea unui infractor după metoda („stilul") folosită în comiterea infracțiunii și crearea unei rețele de informatori răsplătiți prin mici favoruri. În același timp, inițiază acțiuni care tind să confere poliției, pe lîngă funcția ei represivă, și una preventivă — de pildă, îi ajuta pe foștii deținuți, după ispășirea pedepsei, să se integreze societății prestînd o activitate în limitele legii.

Încetul cu încetul, forța polițienească sub conducerea lui Vidocq crește și își extinde domeniul de activitate, capătă anumite misiuni speciale, unele cu caracter politic, este numită *Sureté* („Siguranță"), nume pe care îl va păstra, în Franța, pînă aproape de zilele noastre. Același Jean-Charles, care pare cucerit de fascinanta personalitate a ocnașului-polițist, notează: „Hoți, falsificatori, asasini se înscriu în palmaresul lui Vidocq, pentru care fiecare afacere e un nou succes. Înzestrat cu spiritul de deducție al lui Sherlock Holmes, vînjos ca un detectiv particular american de cea mai bună tradiție, la fel de șiret ca Perry Mason și la fel de răbdător ca Maigret, el are toate calitățile polițiștilor moderni, și, în plus, un amestec de generozitate și de *fair play* menit să-l seducă pe Victor Hugo".

Succesele sale îi creează însă și mulți dușmani, unii din rîndul infractorilor, alții din rîndul „colegilor" săi polițiști. Despre cei din prima categorie, Vidocq notează cîteva fraze care stau mărturie pentru cunoașterea profundă a lumii infracționale din vremea lui și a mentalității ei: „Mulți ocnași renumiți pentru îndrăzneala lor au jurat să-mi facă seama de îndată ce vor fi liberi. Dar toți au jurat și vor jura strîmb. Vreți să știți de ce? Deoarece cea mai importantă, ba chiar singura afacere pentru un hoț este să fure. Asta îl preocupă în mod exclusiv. Mă va ucide dacă nu poate să facă altfel ca să-mi ia punga: e meseria lui. Mă va ucide pentru a nimici o mărturie care ar putea să-l piardă: tot din cauza meseriei. Mă va ucide ca să scape de pedeapsă. Dar o dată ce și-a ispășit pedeapsa, la ce bun s-o mai facă? Hoții nu ucid în răstimpurile de răgaz... iar pica hoțului nu ține mult".

Duşmanii săi din a doua categorie, poliţiştii invidioşi pe succesele sale, reuşesc pînă la urmă în intrigile lor şi, în 1827, Vidocq este silit să-şi dea demisia. De bani nu ducea lipsă: un editor îi cumpără memoriile pentru suma de 24 000 franci — sumă enormă pentru acea vreme. Dar notele şi documentele puse la dispoziţie de Vidocq sînt prelucrate cu vădită rea credinţă, cu speculare senzaţionalului în dauna autenticităţii, dînd naştere la polemici înverşunate şi procese care vor dura vreme îndelungată. Între timp (întocmai ca Valjean-Madéleine) Vidocq a devenit industriaş — credincios principiilor sale, angajează la fabrica sa de hîrtie de la Saint Mandé foşti ocnaşi, spre a le da prilejul să muncească cinstit, drept care negustorii îl reclamă sub diverse pretexte, ba chiar îi intentează procese. La vîrsta de cinzeci şi doi de ani, după două căsnicii nereuşite şi numeroase legături extraconjugale, se recăsătoreşte cu o verişoară a lui cu optsprezece ani mai tînără — va fi un menaj fericit care va dura pînă la sfîrşitul vieţii sale.

Este o perioadă de profunde transformări în istoria Franţei, la care Vidocq participă în felul lui. În 1830, poporul Parisului luptă pe baricade pentru apărarea libertăţilor lui: Vidocq este neutru (ca Valjean-Madéleine al lui Hugo); dar după abdicarea lui Carol al X-lea, cînd Ludovic-Filip îl numeşte pe Casimir Périer ministru de interne, Vidocq este rechemat în postul de şef al Siguranţei, calitate în care va reprima cu asprime tulburările izbucnite în 1832 cu prilejul înmormîntării generalului Maximilien Lamarque: nu va fi, aşadar, pe baricade (ca Enjolras şi Gavroche), dimpotrivă, va fi în fruntea celor ce vor lua cu asalt baricadele — un Javert, un funcţionar al poliţiei, credincios regimului, insensibil, eficace. În acelaşi an, Casimir Périer moare iar regimul nu-i va arăta nici un fel de recunoştinţă lui Vidocq pentru serviciile aduse, silindu-l să-şi dea din nou demisia.

Începe o perioadă nouă în viaţa lui Vidocq, care găseşte un mijloc ingenios pentru continuarea activităţii sale de poliţist: înfiinţează o agenţie de protecţie împotriva răufăcătorilor; cum avea o faimă bine stabilită, curînd, circa patru mii de industriaşi, negustori, chiar bancheri, devin clienţii lui, asigurîndu-se pentru suma relativ modestă de douăzeci franci pe an; şi tot datorită reputaţiei lui, întreprinderile, prăvăliile şi depozitele asigurate de el erau în general ocolite de răufăcători: se spunea că, prin relaţiile sale în lumea interlopă, afla despre proiectul unei spargeri înainte de comiterea ei. Vidocq este un inovator şi în această direcţie: întreprinderea lui este prima agenţie de detectivi particulari cunoscută în istorie şi, în acelaşi timp, prima întreprindere particulară de protecţie împotriva răufăcătorilor (celebra agenţie americană *Pinkerton* îşi va începe activitatea cîteva decenii mai tîrziu).

Invidia poliţiştilor de meserie se manifestă însă din nou: birourile agenţiei lui Vidocq sînt percheziţionate, i se confiscă dosarele, e arestat şi dat în judecată. Tribunalul îl achită din lipsă de dovezi. Eliberat după trei luni de

detenție, Vidocq își reface agenția, o lărgește prin angajarea de corespondenți în străinătate. În 1842 i se înscenează un alt proces — e condamnat la cinci ani închisoare în prima instanță și achitat la apel, dar trebuie să renunțe la întreprinderea lui. După revoluția de la 1848, sub a doua Republică, prietenul său, poetul (și omul politic) Lamartine îi încredințează cîteva misiuni la Londra pentru Ministerul afacerilor externe. Moare în 1858, la onorabila vîrstă de 83 de ani, petrecut la locul de veci de cîțiva prieteni credincioși și de o mulțime de oameni simpli pe care îi ajutase; iar Lamartine avea să scrie despre el: „Îl iubeam, îl stimam [...] și voi spune sus și tare că a fost un om cinstit".

În romanul polițist „clasic", așa cum îl întîlnim în primele decenii ale veacului nostru (romanul-problemă sau romanul-anchetă), polițistul sau detectivul va apela deseori la serviciul cazier, ale cărui baze au fost puse, deocamdată empiric, de Vidocq și care apoi va fi adoptat în toate țările civilizate și îmbunătățit cu mijloace tehnice în pas cu vremea — cele mai însemnate fiind fotografia (din față și profil) și dactiloscopia (după ce medicul italian M. Malpighi și antropologul englez Fr. Galton au demonstrat că nu există două amprente digitale identice).

Ceea ce deosebește, între altele, romanul polițist (romanul-problemă) de celelalte specii romanești este faptul că angajează (sau tinde să angajeze) participarea cititorului la soluția unei probleme. Conan Doyle a intuit importanța acestui procedeu în tehnica romanului polițist atunci cînd l-a creat pe Watson, care reprezintă, în fond, pe cititorul angajat în soluționarea cazului: are la dispoziție indiciile pe care se silește să le interpreteze, face cunoștință cu un număr de suspecți între care trebuie să găsească pe vinovat (care ar putea fi cel mai puțin suspect!), trebuie să evite pistele false presărate în desfășurarea acțiunii ca niște capcane menite să-l inducă în eroare etc. etc. Schema este destul de rigidă, dar, în mod paradoxal, tocmai această rigiditate va duce la dezvoltarea continuă a romanului-problemă vreme de patru decenii (aproximativ: 1900—1940) printr-un proces pe care Boileau-Narcejac îl descriu astfel: „Cititorul va ajunge să prevadă destul de repede șiretlicurile autorului. Acesta va fi condamnat să caute crime din ce în ce mai rare, comise cu arme din ce în ce mai ciudate, în locuri din ce în ce mai neobișnuite și în împrejurări din ce în ce mai extraordinare. Criminalul va fi din ce în ce mai inteligent, detectivul din ce în ce mai genial, și romanul polițist va fi silit să urmărească un mit: acela al crimei perfecte".

Un mit, deoarece, din punctul de vedere al romanului polițist, nu poate exista crimă perfectă: o asemenea crimă n-ar putea fi elucidată și în consecință n-ar putea constitui subiectul unui roman polițist. De aceea marii detectivi ai literaturii polițiste repetă mereu: „Nu există crimă perfectă". (Hercule

Poirot: „Asasinul lasă totdeauna un indiciu la locul faptei. Totul este să-ţi pui în funcţiune micile celule cenuşii".) Dar, aşa cum arătam, romanul poliţist, ca orice roman, este operă de ficţiune — iar afirmaţie de mai sus, că o crimă perfectă nu poate fi elucidată (şi în consecinţă făptaşul scapă de rigorile legii) nu trebuie extinsă în sensul că orice crimă neelucidată este o crimă perfectă. Un exemplu: în primii ani ai veacului nostru populaţia Londrei a fost îngrozită de un lung şir de crime abominabile comise de un sadic pe care ziarele l-au poreclit Jack the Riper („Jack Spintecătorul") şi care pînă astăzi (dacă mai e în viaţă, ceea ce e greu de admis) a rămas nedescoperit. Înseamnă asta că este vorba de crime perfecte? Nicidecum (au fost comise în locuri publice, s-au găsit numeroase indicii etc.) — ci mai degrabă că poliţia londoneză (faimosul Scotland Yard care nu lipseşte din aproape nici unul dintre romanele poliţiste englezeşti) n-a fost capabilă să-l prindă pe ucigaş. În alte cazuri, lucrurile sînt şi mai complicate; aşa este cazul răpirii şi uciderii copilului aviatorului Charles Lindbergh (primul zbor peste Atlantic, 1927): prins în 1932, un anume Bruno Hauptmann a fost judecat, condamnat ca făptaş şi executat pe scaunul electric în 1936; o seamă de jurişti şi criminalişti sînt de părere că probele aduse în justiţie nu erau suficiente pentru motivarea sentinţei, că în orice caz Hauptmann n-a fost decît un complice cu rol secundar (s-a găsit la el numai o parte a sumei plătite ca răscumpărare), principalul vinovat rămînînd nedescoperit.

Se mai pot cita, firește, multe asemenea cazuri, care au pasionat opinia publică la vremea lor şi au furnizat material rubricilor judiciare ale ziarelor, dar şi juriştilor. Din studierea lor se desprind două concluzii; prima: romanul poliţist din primele patru decenii ale veacului nostru — aşadar romanul-problemă — le-a ignorat, şi a făcut-o pentru că nedescoperirea făptaşului şi neelucidarea unui caz (sau elucidarea lui numai în parte) contraveneau înseşi condiţiilor de bază ale romanului poliţist din acea perioadă; a doua: asemenea cazuri vor constitui o sursă agreată de autorii romanului poliţist modern — romanul negru cum este uneori numit — în care violenţa ocupă un loc important în desfăşurarea naraţiunii, manifestîndu-se în cadrul unor forme ale delincvenţei din societatea de consum, cum ar fi răpirile *(kidnapping)*, atacul cu mînă înarmată *(hold-up)*, extorcarea, traficul de droguri etc.

Dar să ne întoarcem la romanul-problemă (şi la problemele sale) care a avut un strălucit reprezentant în Agatha Christie; „Prima doamnă a romanului poliţist" a dus pînă aproape de perfecţiune tehnica acestui gen: circa 80 de titluri, traduse în aproape 60 de limbi, apărute într-un tiraj de peste o sută de milioane exemplare. Agatha Christie are o biografie interesantă, care probabil că n-a rămas fără influenţe asupra activităţii ei literare: născută în 1891, se căsătoreşte cu colonelul Archibald Christie (în 1914), în timpul războiului lucrează ca infirmieră, apoi divorţează şi se recăsătoreşte cu arheologul

Max Mallovan, pe care îl ajută uneori în activitatea sa — va scrie mai tîrziu, *O crimă în Mesopotamia*, inspirată, se pare, de o întîmplare reală.

Primul ei roman apare în 1920, ca urmare a unui rămășag; sora ei pretindea că în romanele polițiste poți ghici, cu mult înainte de sfîrșitul cărții, cine e asasinul, și Agatha a vrut să-i demonstreze că se înșela — așa s-a născut *Misterioasa afacere Styles*, care constituie în același timp actul de naștere al lui Hercule Poirot, detectivul destinat să se bucure de o celebritate mondială. Poirot este desigur, cel mai cunoscut dintre personajele Agathei Christie, dar nu și singurul — mai este Miss Marple, o fată bătrînă și bizară, apoi Parker Pyne, a cărui subtilitate se ascunde în spatele unei politeți exagerate, ca să nu mai vorbim de soții Tommy și Tuppence Beresford, de Mr. Quin și Mr. Satterthwaite, și atîția alții. Cu Agatha Christie, romanul-problemă interbelic atinge, în Anglia, o culme pe care n-o va mai depăși — cele mai notabile titluri fiind: *Asasinarea lui Roger Ackroyd* (1926), *Crima din Orient Express* (1934), *A.B.C. contra lui Poirot* (1935), și *Zece negri mititei* (1938); ele ilustrează cum nu se poate mai limpede și mai expresiv romanul-problemă (pe care unii îl vor desemna sub numele de romanul-anchetă, alții îl vor numi romanul-enigmă).

O întîmplare ieșită din comun din viața Agathei Christie: în 1926, în timp ce soțul ei se afla pe un șantier arheologic, scriitoarea a dispărut de acasă; alertată, poliția a reușit s-o găsească după zece zile într-o cameră a unui modest hotel dintr-un orășel din sudul Angliei — un caz de amnezie totală (din fericire temporară); Agatha nu știa cum ajunsese acolo, nu-și amintea nimic din ce făcuse în intervalul celor zece zile. La aproape șase decenii de la această întîmplare, în 1985, modestul hotel va găzdui o întrunire unică: polițiști, juriști, medici legiști și criminaliști din cincizeci de țări s-au întîlnit cu autori de romane polițiste, dezbătînd în cadrul unui seminar problemele specifice legate de activitatea lor profesională. Alegerea locului dezbaterilor a constituit un binemeritat omagiu adus aceleia care a fost *The First Lady of Crime Fiction*.

Dintre foarte numeroșii autori care au făurit faima romanului-problemă englezesc nici unul n-a atins ingeniozitatea (și celebritatea) Agathei Christie și puțini mai sînt astăzi lizibili — poate doar: Edward Phillips Oppenheim, autor a peste o sută de titluri; Gilbert Keith Chesterton, creatorul lui Father Brown — un preot care rezolvă cazurile în virtutea pregătirii sale teologice; Dorothy L. Sayers, al cărei erou, lordul Peter Wimsey, seamănă întrucîtva cu Hercule Poirot, avînd în plus un simț al umorului eminamente britanic; în sfîrșit, Roy Vickers, Freeman Wills Crofts, Philip MacDonald, Anthony Berkeley și alți cîțiva. Curios este faptul că autori care s-au bucurat la vremea lor de un răsunător succes sînt astăzi complet dați uitării: Edgar Wallace, de pildă, care în deceniul 1920—1930 a scris cam o sută de romane (*Arcașul verde*, *Casa misterioasă*, *Cercul roșu*, *Asociația secretă Broscoiul*, *Cartea atotputerniciei*,

Melodia morţii, *Uşa cu şapte broaşte* etc.), apărute în tiraje impresionante, traduse în nenumărate limbi (şi în româneşte), avînd totdeauna pe coperţile cărţilor sale sloganul „Este imposibil să nu fi captivat de Edgar Wallace" — a dispărut cu totul din listele autorilor publicaţi de colecţiile specializate, iar cititorii mai vîrstnici, care au fantezia să încerce a reciti romanele sale, sînt neplăcut impresionaţi de neglijenţa stilului şi înduioşaţi de naivitatea cu care sînt scrise ...Ca şi în cazul altor categorii literare, timpul îşi spune şi aici cuvîntul şi astăzi este imposibil să mai fii captivat de Edgar Wallace. Firește că nu este vorba numai de Edgar Wallace — problema care se pune este a stabili cauzele regresului rapid, după o perioadă de mare înflorire a romanului-problemă englezesc (cu cele cîteva excepţii notabile menţionate mai sus).

O primă cauză o constituie, probabil, rigiditatea schemei romanului-problemă englezesc — schemă pe care au respectat-o, în linii generale, toţi autorii. În septembrie 1928, într-un studiu publicat în *American Magazine*, filologul Willard Huntington (autor al mai multor romane poliţiste de bună calitate, apărute sub pseudonimul S.S. van Dine) definea romanul poliţist ca pe „un fel de joc intelectual. Mai mult, este, dacă putem spune astfel, o probă sportivă în care autorul trebuie să se întreacă în mod loial cu cititorul". Apoi, filologul american stabilea nu mai puţin de douăzeci de norme pe care orice bun autor de romane poliţiste trebuie să le respecte — norme care în parte coincid cu cele deduse din povestirile lui Poe şi în parte vin în completarea lor. Între altele: cititorul şi detectivul trebuie să aibă şanse egale în rezolvarea problemei; autorul nu trebuie să folosească faţă de cititor alte trucuri decît cele folosite de făptaş faţă de detectiv; făptaşul trebuie descoperit printr-o serie de deducţii şi nu din întîmplare sau printr-o mărturisire spontană; nu există roman poliţist fără măcar un cadavru; vinovatul trebuie să fie o persoană care a jucat un rol mai mult sau mai puţin important în cadrul naraţiunii; nu trebuie să existe decît un singur vinovat, indiferent de numărul asasinatelor comise; societăţile secrete şi mafiile nu-şi găsesc locul în romanul poliţist, altfel acesta se transformă în roman de aventuri sau de spionaj; atît maniera în care se comite crima, cît şi mijloacele folosite la descoperirea vinovatului trebuie să fie raţionale şi ştiinţifice; autorul nu trebuie să aleagă pe vinovat din rîndul profesioniştilor crimei, care ţin de domeniul faptului divers poliţist, în timp ce o crimă comisă de un stîlp al bisericii sau de o bătrînă cunoscută pentru operele ei caritabile este într-adevăr fascinantă; ceea ce a fost prezentat ca o crimă nu trebuie, la sfîrşitul romanului să se dovedească a fi un accident sau o sinucidere, căci aceasta înseamnă să-l păcăleşti pe cititor într-un mod de neiertat; marile comploturi internaţionale n-au ce căuta în romanul poliţist, care trebuie să reflecte experienţa şi preocupările cotidiene ale cititorului, să oglindească într-un fel propriile sale aspiraţii sau emoţii refulate.

Acceptate de marea majoritate a autorilor de romane polițiste, aceste reguli au creat o schemă rigidă, înlăuntrul căreia jocul fanteziei nu dispunea decît de un spațiu limitat. Mai mult, ele tindeau să scoată romanul polițist din sfera literaturii — sau, în orice caz, să-l marginalizeze, să-l împingă către spațiile periferice ale acestei sfere — impunîndu-i interdicții ca: „Romanul polițist autentic nu trebuie să conțină nici un fel de intrigă amoroasă. A introduce în el dragostea înseamnă, în fond, a deregla mecanismul problemei pur intelectuale"; sau: „Nu trebuie să existe, în romanul polițist, lungi pasaje descriptive, și nici analize subtile sau preocupări de creare a atmosferei [...] dacă autorul a reușit să dea impresie de real și să capteze interesul și simpatia cititorului, atît față de personaje cît și față de problemă, a făcut destule concesii tehnicii literare". Fiindcă, în concepția lui W. Huntington, „Romanul polițist este un gen bine definit. Cititorul nu caută aici nici rafinamente literare, nici virtuozități de stil și nici analize foarte profunde, ci un anumit stimulent al spiritului sau un soi de activitate intelectuală de felul celeia pe care o găsește asistînd la un meci de fotbal sau aplecîndu-se asupra unui joc de cuvinte încrucișate."

Este, cum arătam, una dintre cauzele regresului romanului-problemă: respectarea unor atare reguli trebuia să ducă în mod necesar la rutină, prin însăși îngustarea mijloacelor de exprimare și limitarea posibilităților de desfășurare a narațiunii. La aceasta s-au adăugat pe de-o parte decorul foarte puțin variat, pe de alta personajele care revin mereu: Londra cu cețurile ei sau reședințele de la țară cu terenuri de golf; castele moștenite de la romanul baroc (minus fantomele), reședințe ale aristocrației în care fiecare masă, fie chiar o simplă ceașcă de ceai, se desfășoară după un ritual păzit cu strășnicie; aristocrați bîntuiți de manii, care colecționează obiecte bizare și-și dezmoștenesc nepoții; notari scorțoși descinzînd din literatura victoriană și colonei în retragere marcați de ciudate boli tropicale contractate în timpul serviciului în Indii; în sfîrșit, fie un inspector superinteligent (de la Scotland Yard, firește), fie polițistul de provincie, stîngaci și mărginit, cu rol de simplu figurant, căci cazul va fi rezolvat de detectivul amator înzestrat cu calități excepționale. Nu este așadar de mirare că spre sfîrșitul celei de-a patra decade, romanul polițist englezesc își epuizase resursele și, cu unele notabile excepții, se repeta — iar cititorul, plictisit, avea oarecare dreptate să spună: „Dacă ai citit unul (sau două-trei) le-ai citit pe toate"....

Uneori, categoria este desemnată prin „romanul polițist anglo-saxon" — greșit, după părerea noastră: nu este anglo-saxon, ci englez; fiindcă, oricît ar părea de curios, deși regulile sale imuabile au fost consemnate de un american, autorii americani au fost printre cei dintîi care au început să le abandoneze: poate fiindcă nu aveau castele, nici aristocrați, dar mai degrabă fiindcă în perioada interbelică S.U.A. au cunoscut un soi de delincvență aparte, favorizat de legea prohibiției, care a dus la crearea bandelor de traficanți de alcool (de tipul celeia conduse de Al Capone), apoi a unor „specialiști" în jafuri cu

mîna înarmată (John Dillinger, Bonny Parker şi Clyde Barrow) şi a unor vaste asociaţii perpetuînd crima organizată (Cosa Nostra) modelate după (şi asociate cu) Mafia.

Romanul-problemă american a început astfel să se desprindă de cel englez, la început cu oarecare timiditate, printr-o lărgire a temelor, adaptate la condiţiile americane. Cel mai remarcabil reprezentant al său este Ellery Queen — pseudonimul a doi veri, Manny şi Danny, ambii născuţi în 1905, în Brooklyn (New York). Prima lor carte, *Misterul pălăriei de mătase*, au scris-o în 1928 pentru un concurs care le-a adus un premiu de 7 500 dolari — şi astfel Ellery Queen a devenit un personaj (şi un autor) celebru peste noapte. De aproape o jumătate de veac, în S.U.A. apare şi periodicul *Ellery Queen Mystery Magazine*, tradus în mai multe limbi de circulaţie internaţională, care militează pentru romanul-problemă (varianta americană), deşi foarte curînd va face loc în paginile sale şi romanului-negru (Fiind vorba de o publicaţie periodică, termenul „roman" ar trebui înlocuit prin „nuvelă" şi „schiţă" — literatura anglo-saxonă foloseşte expresia *short story* — dar „nuvelă-problemă" sau „nuvelă-neagră" ni se par expresii nu prea fericit alese.)

Alături de Ellery Queen se cuvin citaţi Rex Stout — creatorul lui Nero Wolfe, detectivul cîntărind peste o sută de kilograme, care rezolvă cazurile cultivînd orhidee şi participînd la mese întocmite cu rafinament gastronomic — şi Erle Stanley Gardner, care a început să scrie după o prodigioasă carieră de avocat — de altfel, eroul său, Perry Mason, nu este nici poliţist şi nici detectiv, ci avocat şi toate romanele lui Gardner sfîrşesc în sala de şedinţe a tribunalului. Acelaşi autor va crea, sub pseudonimul A. Fair, cuplul de detectivi particulari Berta Cool — Donald Lam, în cîteva romane mai degrabă „negre" şi pătrunse de un umor specific american. În sfîrşit, Earl Der Biggers, creatorul detectivului chinez Charlie Chan, şi-a cucerit celebritatea mai ales prin cele cîteva filme turnate, în perioada interbelică, după romanele sale — filme comerciale, realizate cu mijloace modeste, al căror succes de casă probabil că trebuie atribuit actorului Warner Oland în rolul titular. (Cazul nu este unic, el s-a repetat şi se repetă mai ales în seriale de televiziune — un exemplu: *Sfîntul*, turnat după romanele lui Leslie Charteris, a înregistrat un meritat succes nu atît datorită scenariilor, în fond banale, cît interpretării nuanţate a lui Roger Moore şi, bineînţeles, regiei şi echipei de filmare calificate.)

Vom remarca aici că, mai mult ca romanul poliţist englezesc, cel american foloseşte frecvent personajul de serial — practică foarte veche care în bună parte trebuie pusă pe seama acelor *dime-novels* („fascicolele de zece cenţi" pe care le menţionam în legătură cu literatura western). O anume Ann Stephens este prima autoare americană a unui roman în fascicule de zece cenţi: *Malaeska, The Indian Wife of the White Dunter* („Malaeska, soţia indiană a Vînătorului Alb"), apărut în preajma Războiului de secesiune (1860).

Față de succesul răsunător al sistemului „în fascicule", editorii Erastus F. Beadle, Irwin P. Beadle și Robert Adams, cărora li s-a adăugat apoi George P. Munro, au început să scoată masiv asemenea seriale, cuprinzînd mai întîi westernuri („aventurile" unor pionieri și șerifi ca Buffalo Bill, William Hickock, Kit Carson, ș.a., între care cel al lui Edward L. Wheeler, avîndu-l erou pe Deadwood Dick, apărut începînd cu 1884, a bătut toate recordurile de tiraj), apoi nuvele polițiste, deocamdată tributare regulilor general acceptate (prohibiția cu cortegiul ei de violență, de *bootleggers* și *killers* va fi legiferată mai tîrziu), dar în care se întrevedeau elemente ale romanului polițist modern; de pildă, în serialul *Old Sleuth* publicat de G.P. Munro se folosea diverși termeni din argou *(slang)*, limbaj convențional al răufăcătorilor, practică pe care autorii mai noi (Mickey Spillane în S.U.A. și Frédérik Dard în Franța ș.a.) o vor utiliza pe scară largă. (Însuși termenul *sleuth*, însemnînd la origine „urmă lăsată de vînat", lansat în serialul lui Munro, este folosit și astăzi — după o sută de ani! — pentru a desemna, oarecum depreciativ, detectivul aflat în anchetă; în românește: „copoi", „sticlete".)

Printre cei mai apreciați și mai prolifici autori de *dime novels* se cuvin citați Edward S. Ellis, Ned Buntline (pseudonimul lui Edward Z.C. Judson), Burt L. Standish (William Gilbert Petten), Maine Reid (romanul acestuia, *Călărețul fără cap*, scris în 1866, a apărut și în versiune românească în 1961) și Prentiss Ingraham. În ciuda tirajelor uriașe, nici unul dintre acești autori nu s-a îmbogățit — ceea ce nu se poate spune și despre editori: Erastus F. Beadle a lăsat, la moartea lui (1894), o moștenire de aproape trei milioane dolari, iar G.P. Munro de peste zece milioane; sînt cifre care vorbesc de la sine de succesul fără precedent al acestui gen de activitate editorială, de preferințele unor cercuri largi de cititori pentru povestirile western și polițiste — și trebuie să ținem seama că e vorba de dolari de la sfîrșitul veacului trecut, corespunzînd cu de șapte pînă la opt ori valoarea de astăzi.

Romanul polițist american a fost uneori influențat de fascicolele de zece cenți, îndeosebi de serialul *Nick Carter* creat de John R. Coryell. Americanul Nick Carter a fost (și este încă într-o anumită măsură) ceea ce au fost Holmes și Poirot pentru englezi și Maigret pentru francezi; numai că Nick Carter nu este un amator bine situat din punct de vedere material, pentru care rezolvarea cazurilor este un fel de *hobby* (Holmes), și nici un profesionist, salariat al poliției judiciare, pentru care elucidarea unui caz și prinderea făptașului este o obligație de serviciu (comisarul Maigret) — Nick Carter este un detectiv particular, un *private investigator*, un profesionist, desigur, de vreme ce meseria de detectiv constituie unica lui sursă de venituri, dar, în același timp, un independent, nesupus constrîngerilor unei ierarhii, un liber profesionist lucrînd (aproximativ ...) în limitele legii. Numele lui a devenit sinonim cu termenul

„detectiv", era un *sleuth*, spre deosebire de slujbaşul poliţiei, de *cop* (de la *cooper* = „cupru", poliţiştii avînd insigna din acest metal).

La un moment dat, faţă de succesul broşurilor cu aventurile sale, apariţia săptămînală nu mai putea acoperi cererea şi Corryell şi-a luat doi colaboratori — doi „negri", cum se spune în limbaj familiar — iar după moartea lui Corryell alţi autori (anonimi) au preluat personajul, ducîndu-l pînă aproape de zilele noastre; fiindcă Nick Carter a supravieţuit autorului său, ţinînd pasul cu vremea: la început, anchetele sale semănau cu ale lui Holmes, apoi a pornit să lupte împotriva jefuitorilor de trenuri, trecînd treptat la combaterea contrabandiştilor de alcool, a răpitorilor de copii, a jefuitorilor de bănci, a gangsterismului organizat, a politicienilor corupţi, a traficanţilor de droguri, a extorcatorilor, a organizaţiilor de tip mafiot etc. etc. Era mereu actual, transpunînd în plan literar rubricile juridice ale ziarelor — de altfel, mare parte dintre „negrii" care redactau aventurile sale proveneau din cercurile ziariştilor. Preluat de autorii de benzi desenate, de revistele pentru copii, de cinematografie, de scenariştii emisiunilor de radio şi TV, de agenţiile specializate în publicitatea comercială, devenise la un moment dat unul dintre simbolurile modului de viaţă american, alături de *chewing-gum*, de coca-cola, de baseball, de jazz, de concursul anual pentru alegerea unei Miss America....

O discuţie despre valoarea literară a acestor povestiri în fascicule este lipsită de obiect avînd în vedere viteza fantastică în care lucrau autorii lor — P. Ingraham, de pildă, scria (dicta...) o povestire de 100 de pagini în 24 ore. Cît priveşte valoarea lor educativă (ele se adresau în bună parte tineretului), discuţiile n-au lipsit: încă din 1864, în *North American Review*, au fost analizate povestirile apărute în editura Beadle Adams; teme a fost dezbătută pe larg şi în 1880, apoi de cîteva ori pînă aproape de zilele noastre, la discuţii participînd critici literari, profesori, pedagogi şi educatori care au atras atenţia asupra excesului de violenţă din *dime novels* şi a influenţei lor nefaste asupra adolescenţilor. Discuţii interesante, dar fără consecinţe — fiindcă editorii şi autorii aveau şi ei argumentele lor, nu lipsite de logică, între care două sînt peremptorii — în primul rînd, că povestirile nu fac decît să oglindească o tristă realitate a vremii şi locului: cînd, într-un oraş ca Chicago, banda lui Al Capone îşi împroaşcă rivalii cu gloanţe de arme automate pentru a obţine monopolul distribuirii ilicite a alcoolului într-un anumit cartier, adolescentul nu mai trebuie să cheltuiască zece cenţi pentru fascicula cu Nick Carter, ci numai doi cenţi pentru un ziar oarecare; în al doilea rînd, în orice *dime novel* justiţia triumfă şi făptaşul îşi primeşte pînă la urmă pedeapsa, ceea ce nu se întîmplă şi în realitate: acelaşi Al Capone, autor a zeci de crime şi etichetat „Inamicul public nr. 1", a fost de cîteva ori judecat şi achitat din lipsă de dovezi, pentru a fi în cele din urmă condamnat la zece ani închisoare pentru ...evaziune fiscală.

Nick Carter și-a continuat, așadar, „cariera", oglindind un anume specific al delincvenței și pregătind apariția romanului polițist modern, care va găsi în Dashiell Hammett pe unul dintre cei mai de seamă precursori. Vreme de mai mulți ani, Dashiell Hammett a lucrat ca detectiv la agenția *Pinkerton & Co.*, a fost, prin urmare, un *private investigator*.

Numele lui Allan Pinkerton, un imigrant de origine scoțiană, devine cunoscut încă din 1862, în plin Război Civil, cînd este însărcinat să organizeze un serviciu secret — primul de acest fel din istoria S.U.A.; printre agenții strecurați în spatele liniilor confederate, unul dintre cei mai eficienți a fost Timothy Webster, care însă pînă la urmă a fost prins și, după o judecată sumară, spînzurat la Richmond. După război, Allan Pinkerton demisionează și își alcătuiește propria agenție de detectivi, obținînd, între altele, un succes răsunător în 1868, cînd — angajat de un consorțiu bancar — reușește să aresteze banda fraților Reno care comiseseră numeroase asasinate și mai multe jafuri de bănci și de trenuri în Indiana și Illinois; membrii bandei n-au mai apucat să apară în fața tribunalului: o mulțime furioasă a forțat porțile închisorii, i-a scos pe tîlhari și i-a spînzurat de ramurile unui copac — a fost printre cele mai vechi manifestări ale „justiției" lui Lynch, care apoi va tinde să devină frecventă, bucurîndu-se de o tristă „tradiție" mai ales în statele din Sud (statisticile întocmite de o instituție prestigioasă ca *Tuskegee Institute* arată că, între 1882 și 1936, în S.U.A. au fost linșate 4 672 persoane: 3 383 negri și 1 289 albi).

Agenția *Pinkerton* prelua uneori cazuri mai complicate, pe baza unor angajamente cu guvernul, cum s-a întîmplat în 1882, cînd s-au produs mari fraude în cadrul contractelor pentru transporturile poștale: întreprinderi particulare raportau cifre fictive privind reparații de drumuri și transporturi cu poștalioane, fraude care au păgubit statul cu patru milioane dolari; investigațiile agenților lui Pinkerton au dus atunci la instruirea a 25 procese de fraudă. Allan Pinkerton a murit în 1884, dar agenția și-a continuat activitatea sub conducerea emulilor săi. Un mare succes, care a consolidat bunul renume al organizației, a fost arestarea mai multor jefuitori de bănci, în 1908—1910, agenția fiind angajată prin contract de *American Express*, contract la care s-au asociat și alte companii.

O paralelă între François Vidocq și Allan Pinkerton ne va dezvălui unele ciudate similitudini în metodele de lucru ale agențiilor lor de detectivi particulari, dar și cîteva deosebiri esențiale: Vidocq are, înainte de toate, meritul de netăgăduit de a fi fost primul, Pinkerton pe cel de a fi pus bazele unei organizații moderne, care și astăzi, după mai mult de un veac de la înființarea ei, constituie un model pentru orice *private investigator*. Vidocq și Pinkerton au fost printre cei mai eficienți polițiști „particulari" din istoria criminologiei — și unul, și celălalt au trebuit să facă față, nu o dată, șicanelor și piedicilor puse de poliția oficială, izvorîte din invidie și din faptul că existența unor

asemenea organizaţii particulare paralele conferea, implicit, poliţiei de stat un certificat de incapacitate profesională.

Dashiell Hammett a lucrat la *Pinkerton & Co.* într-o perioadă cînd activitatea agenţiei începuse să scadă în amploare: în 1908 se înfiinţase Biroul de Investigaţii pe lîngă Ministerul Justiţiei, transformat apoi (1935) în Biroul Federal de Investigaţii (F.B.I.), cu atribuţii mult lărgite; în 1929 s-a produs marele crah de la bursa din New York, urmat de o criză economică acută; în 1933 a fost abolit Al Optsprezecelea Amendament — după paisprezece ani de prohibiţie, producţia şi comercializarea de băuturi alcoolice devenea legală. Acesta este fundalul pe care se desfăşoară acţiunea romanelor lui D. Hammett: *Şoimul maltez* (a cărui ecranizare i-a prilejuit lui Humphrey Bogart o interpretare memorabilă), *Cheia de sticlă*, *Dolari însîngeraţi*, *The Red Harvest* („Secerişul roşu"), *The Thin Man* (aprox.: „Slăbănogul") şi altele.

Sîntem departe de romanul-problemă englezesc. Detectivul nu mai este un inspector de poliţie sau un amator înzestrat cu calităţi excepţionale, ci un profesionist conştiincios şi eficace, cinic şi practicînd umorul negru; el se aseamănă pînă la un punct cu asasinul de profesie *(killer)* tocmit de celebrul (şi misteriosul) *Crime Syndicate:* amîndoi „lucrează" pe baza unui contract şi folosesc aceleaşi metode brutale — diferenţa constă în poziţia lor faţă de lege. Acţiunea nu se desfăşoară pe domenii ale aristocraţiei sau în saloane luxoase, ci pe stradă, în cartiere sărace şi suprapopulate, eventual în baruri deocheate sau tripouri clandestine. Arma automată şi dinamita iau locul pistolului şi stiletului. Crima nu mai e crimă, ci se transformă uneori în masacru: în *The Red Harvest*, detectivul îşi desfăşoară activitatea într-un oraş dominat de două bande rivale, pe care le aţîţă una împotriva celeilate, ele exterminîndu-se reciproc — un adevărat masacru... după care oraşul rămîne „curat" şi cetăţenii cinstiţi îşi pot vedea liniştiţi de treburile lor. Limbajul este direct, eliptic, brutal, fără înfloriturl, metafora nu se manifestă decît în termenii argotici.

La Dashiell Hammett nu există mister, nu există enigmă ce urmează a fi elucidată cu ajutorul anchetei. Există, desigur, un soi de anchetă dar nu este statică, ci în continuă mişcare, este însăşi lupta pe care legea, prin reprezentantul ei (provizoriu), detectivul particular, o duce împotriva răufăcătorilor — poliţia va interveni abia la urmă, pentru a deferi justiţiei pe criminali (pe cei care au mai rămas în viaţă după „ancheta" impetuoasă a detectivului...). Dialogurile lungi între anchetatori şi martori au dispărut. Se vorbeşte scurt, sacadat, „la chestiune" — se vorbeşte în argou şi în fraze presărate cu umor negru. D. Hammett şi mai ales numeroşii autori care au urmat pe calea deschisă de el, printre care Mickey Spillane şi Carter Brown, nu mai folosesc, de pildă, verbe ca „a omorî", „a ucide", sau „a asasina" — ci „a elimina", „a trece dincolo", „a răci", „a lua la plimbare"; iar despre victima ucisă într-o dispută cu pistolul se spune: „a oprit din drum un glonte", sau „s-a aflat pe traiectorie", sau „a făcut pe ţinta mişcătoare", sau „i-au intrat douăzeci grame

plumb sub piele". De altfel, nici pistolul nu mai este pistol, ci „fier", sau „jucărie", sau „puşcoci", sau „justiţiar", iar mitraliera — celebra Thompson cu ţeava retezată — devine „maşină de scris", sau „ţăcănitoare", sau „stropitoare", sau „semănătoare de boabe", sau „ghitară" etc. etc.

Este un limbaj în bună măsură convenţional, creat de romanul poliţist „negru" american (şi specific lui), care a produs dificultăţi traducătorilor: Marcel Duhamel, iniţiatorul şi îngrijitorul colecţiei pariziene *Série Noire* (în vara anului 1985, colecţia a împlinit 40 ani de apariţie neîntreruptă, ajungînd la numărul 2 000) a trebuit să facă un instructaj special cu traducătorii pentru stabilirea de echivalenţe în franceză, în ciuda faptului că, după cum se ştie, argoul parizian este foarte bogat şi expresiv.

În afară de autorii citaţi, printre reprezentanţii remarcabili ai romanului „negru" se cuvin citaţi americanii James Cain *(Poştaşul sună totdeauna de două ori)*, Horace McCoy *(Giulgiurile n-au buzunare* — primul roman „negru" tradus în românește, 1946), Chester Hymes (autor de culoare care îşi plasează acţiunea în Harlem, cartierul negrilor din New York), Ed. McBain, Henry Kane, Edward S. Aarons şi cîţiva mai tineri printre care Bill Pronzini. În Anglia: Peter Cheyney, Raymond Chandler (al cărui erou, Philip Marlowe, a făcut o prodigioasă carieră cinematografică) şi, înainte de toate, James Hadley Chase (pseudonimul lui René Raymond), pe care mulţi îl iau drept american, poate fiindcă acţiunea unei părţi a romanelor sale e plasată în S.U.A. Prima lui carte, *No Orchids for Miss Blandisch* (aprox.: „D-ra Blandish nu suportă orhideele"), apărută în 1939, a fost primită mai întîi cu stupoare, apoi a făcut senzaţie: unii critici sînt de părere că este primul roman „negru" în adevăratul sens al termenului; J.H. Chase s-a născut la Londra, a făcut războiul în aviaţia britanică (R.A.F.), a trăit în Franţa pînă în 1961, cînd s-a mutat în Elveţia, unde a murit în februarie 1985, la aproape 80 ani, după ce a scris 80 romane, în care, cum s-a observat nu fără temei, este influenţat de James Cain şi John Steinbeck *(Oameni şi şoareci)* şi de teoriile neofreudiene. În biblioteca vilei sale din Corseaux-sur-Vevey s-a găsit, între altele, un dicţionar de argou american, ţinut la zi cu adnotări făcute de mîna lui.

Cinematograful a sesizat foarte curînd avantajele ecranizării romanului „negru", cum nu se poate mai potrivit scenariului de film: dialog scurt, schimbări dese de decor şi, înainte de toate, acţiune continuă. Producţia cinematografică postbelică a fost astfel puternic influenţată de romanul poliţist modern — au apărut chiar regizori „specializaţi" (Alfred Hitchcock ş.a.) — iar la rîndul său, a influenţat romanul poliţist, care a început să semene din ce în ce mai mult cu scenariul de film. Romanele lui J.H. Chase, de pildă, au fost ecranizate de regizori dintre cei mai apreciaţi: Julien Duvivier, un clasic al cinematografiei franceze, a adaptat *Omul în impermeabil*, cu Fernandel şi

Bernard Blier, iar Joseph Losey *Eva*, cu Jeanne Moreau; *Carnea orhideelor*, o continuare a controversatului *No Orchids for Miss Blandish*, a prilejuit regretatei Simone Signoret o interpretare memorabilă.

Filmul nu numai că a influenţat romanul poliţist modern, dar este foarte probabil că, în perioada interbelică, a contribuit la însăşi apariţia romanului „negru", la cristalizarea unor forme ale sale — filmele „cu gangsteri" ale vremii aveau cîteva dintre elementele pe care le vom întîlni mai tîrziu în romanul (şi filmul) „negru": acţiunea trepidantă, desfăşurată pe fondul schimbării continue de decor şi pe fondul sonor al răpăiturilor de arme automate; nu lipsea nici argoul, nici umorul negru şi nici detectivul (care uneori era un reporter). Cele mai bune producţii ale genului au consacrat cîţiva actori specializaţi în roluri printre care James Cagney, George Raft, Edward G. Robinson (originar din România) — şi însuşi Humphrey Bogart şi-a început excepţionala carieră interpretînd rolurile de *bootlegger*, pe care nu le-au refuzat nici alţi actori de prestigiu ca Tyrone Power, Paul Muni sau Henry Fonda.

S-a pus încă de atunci problema influenţei dăunătoare ale unor asemenea filme în măsura în care perpetuează un climat de violenţă; în preajma războiului, sub administraţia preşedintelui Franklin D. Roosevelt, o comisie senatorială a întocmit chiar un raport care analiza acest gen de producţii ale unor studiouri de filme, posturi de radio, edituri; s-a arătat atunci, pe bună dreptate, că respectivele scenarii şi povestiri oglindesc o dureroasă realitate a societăţii americane şi că soluţia cea mai adecvată n-o constituie impunerea unor restricţii asupra lor, ci luarea de măsuri energice împotriva gangsterismului şi a crimei organizate, după vechiul şi înţeleptul adagiu latin: *sublata causa, tollitur effectus* — suprimarea cauzei duce la înlăturarea efectului.

Filme ca *Scarface* („Omul cu cicatrice") sau *Inamicul public nr. 1* au influenţat, fără îndoială, romanul „negru", care tocmai în acea perioadă începuse să se desprindă de romanul-problemă şi să-şi definească opţiunile, mijloacele şi stilul propriu. *Inamicul public nr. 1* redă, se pare că destul de fidel, viaţa şi isprăvile lui John Dillinger, jefuitor de bănci avînd la activul său optsprezece asasinate; a fost la rîndul lui ucis de poliţişti (în 1932), la ieşirea dintr-un cinematograf unde fusese cu prietena lui, o fată frumoasă pe care ziariştii o numeau „femeia cu părul roşu", deoarece identitatea ei nu era cunoscută; astăzi ştim că se numea Anna Sage, era originară din Timişoara — cu recompensa obţinută pentru denunţarea tîlharului s-a întors în oraşul de pe malurile Begăi, unde a trăit, modestă şi anonimă, pînă la o vîrstă respectabilă.

Romanul „negru" s-a impus curînd în Marea Britanie şi cu oarecare întîrziere în Franţa, probabil şi datorită faptului că francezii aveau o anume tradiţie în ce priveşte romanul-problemă: mai întîi, romanele populare în foileton (*Fantomas*, *Rocambole*, ş.a.), apoi, cele două povestiri ale lui Gaston

Leroux, *Misterul camerei galbene* și *Parfumul doamnei în negru* și, în sfîrșit, serialul *Arsène Lupin* al lui Maurice Leblanc. Astăzi greu digerabile, povestirile cu Arsène Lupin, „gentlemanul-spărgător", s-au bucurat la vremea lor de mare vogă — J.-P. Sartre, în *Cuvintele*, notează: „Îl adoram pe acest Cyrano al lumii interlope, pe Arsène Lupin [...] forța sa herculeană, curajul său maliții, inteligența sa tipic franceză [...]" Francezul Arsène Lupin corespunde într-o oarecare măsură americanului Nick Carter, în sensul că amîndoi satisfăceau preferințele unui public foarte larg pentru acest gen de literatură, dar fiecare în felul lui: e de la sine înțeles că inteligența lui Nick Carter nu putea fi „tipic franceză", așa cum „metodele" lui Lupin nu puteau corespunde caracterelor tipice ale delincvenței de peste ocean.

Lui Leroux și Leblanc li s-au adăugat mai tîrziu Pierre Véry, Stanislas A. Steeman („părintele" inspectorului Wens), Ives Dartois, Noël Vindry (de profesie judecător de instrucție), Claude Aveline, Pierre Nord (ofițer în boroul 2 al M. St. M.) și alții. Din 1931, Georges Simenon începe să publice la editura Fayard povestirile sale în centrul cărora se află comisarul Maigret și curînd romanul polițist francez recupera repede rămînerea în urmă; Simenon este tributar romanului-problemă, mai ales în primele sale cărți, dar Maigret aduce cîteva elemente noi care îl deosebesc de Dupin, de Holmes și chiar de Poirot: el nu practică deducția erudită și înainte de a explica încearcă să înțeleagă, psihologia făptașului îl interesează mai mult chiar decît fapta în sine — Maigret este sensibil și uman, uneori el simte compasiune și pentru criminal cînd fapta acestuia este comisă sub impactul unor pasiuni eminamente omenești; Boileau-Narcejac au dreptate cînd afirmă (în op cit.): „În fond, Maigret nu face parte din poliția judiciară decît din întîmplare. El este medic, avocat, duhovnic mai degrabă decît comisar." Și psihiatru — am adăuga — cunoscător sensibil și receptiv al sufletului omenesc.

Față de opera enormă a lui Simenon — cam 420 romane, în mare parte polițiste — reproșul ce i s-a adus, că ar fi inegal și chiar neglijent în privința stilului, se explică în mod firesc (Al. Dumas a scris 250 romane, Balzac „numai" 150). Despre productivitatea ieșită din comun a lui Simenon circulă următoarea anecdotă: unui reporter care se prezintă la domiciliul scriitorului pentru a-i lua un interviu, jupîneasa îi spune: „Domnul Simenon a început azi dimineață un nou roman și nu primește pe nimeni pînă nu-l termină". „Să revin peste cîteva zile", zise reporterul. „Nu, domnule", replică jupîneasa, „reveniți la ora patru după-amiază".

Oricum, Georges Simenon, dacă n-a înnoit romanul-problemă, în orice caz l-a renovat și l-a ajutat astfel să reziste asaltului impetuos (agresiunii, am putea spune) pe care o întreprindea asupra lui romanul „negru". Acesta din urmă începu să cîștige adepți și printre autorii francezi — Terry Stewart (pseudonimul lui Serge Laforest), Jean Amila, José Giovanni, Auguste Le

Breton şi alţi cîţiva pe care Marcel Duhamel a acceptat să-i publice în *Série Noire* — colecţie care rămînea totuşi tributară, în proporţie de peste 90%, traducerilor din americană (engleză).

În jurul anului 1970, romanul „negru" cucerise cercuri relativ largi de adepţi în cea mai mare parte a ţărilor din apusul Europei — romanul-problemă (reprezentat în Franţa de colecţia *Le Masque*, mai veche cu un sfert de veac decît *Série Noire*) părea că se adresează numai pensionarilor conservatori şi domnişoarelor bătrîne, fiind sortit unei dispariţii lente dar sigure. Filmul a avut şi în această acţiune de educare (!) a publicului un cuvînt greu; aşa este *Bonnie and Clyde*, adevărată explozie de violenţă, povestea unei perechi de tîlhari din anii '30, Bonnie Parker (interpretă: Faye Dunaway) şi Clyde Barrow (Warren Beatty), pe care scenariul şi regia îi prezintă, ce-i drept, ca pe nişte asasini, dar în fond nevinovaţi deoarece amorali; îndreptîndu-şi Coltul 45 către un casier, Clyde spune: „Eu sînt Clyde Barrow, iar dumneaei este Miss Bonnie Parker. Jefuim bănci"; filmul a primit mai multe premii internaţionale în 1968. În 1972, importante premii vor fi decernate filmului *The Godfather* („Naşul") după romanul lui Mario Puzzo — peliculă care numai în S.U.A. a adus încasări în sumă de peste o sută milioane dolari, poate şi datorită excelentei interpretări a lui Marlon Brando în rolul titular, dar mai ales deoarece aducea date inedite în privinţa activităţilor atît de dăunătoare ale Mafiei americane.

Dar iată că şi romanul „negru" începea să dea primele semne de oboseală: ceea ce se întîmplase către 1940 cu romanul-problemă, se întîmpla acum (sîntem în primii ani ai deceniului al optulea) cu romanul „negru". Temele se repetau: un *hold up* asupra unei bănci sau a camionetei blindate care transportă o sumă uriaşă; „curăţarea" unui oraş de Mafia care controlează jocurile de noroc şi alegerile municipale; anihilarea reţelei de distribuire a drogurilor şi a filierei sale (de obicei siciliene); ingeniosul şi incoruptibilul *private investigator* punînd capăt domniei absolute a căpeteniei de gangsteri — toate astea în timp ce eroul nostru, incoruptibilul detectiv particular, consumă cantităţi impresionante de whisky (de bourbon, varietate de whisky pe care americanii o preferă scotch-ului), este bătut măr de tot felul de indivizi dar, în ciuda cucuielor, vînătăilor şi coastelor rupte, va cuceri tot felul de blonde sau brune încîntătoare, care răspund cu solicitudine farmecului său irezistibil...

Romanul „negru" părea să-şi fi epuizat deci resursele, cititorii se plictiseau şi autorii încep să caute forme noi care, cum se întîmplă de obicei, apăruseră mai de mult dar nu treziseră decît un interes moderat (sau nici unul) — în America: William Irish şi Patricia Highsmith; în Franţa: Frédéric Dard, Boileau-Narcejac, Charles Exbrayat, Sébastien Japrisot. Astfel a luat naştere romanul poliţist contemporan, numit de unii romanul-

suspense, al cărui proces de maturizare încă nu s-a încheiat. (Se cuvine să insistăm asupra faptului că aceste denumiri — romanul-problemă, romanul „negru", romanul-*suspense* — sînt convenționale, acceptate prin consens de o parte a criticii și respinse de altă parte care, pentru romanul-problemă preferă, cum am văzut, denumirile romanul-anchetă sau romanul-enigmă.)

Romanul polițist contemporan (denumirea „romanul-*suspense*" este numai în parte corespunzătoare) nu a însemnat o întoarcere la romanul-problemă, de la care a preluat însă ancheta și enigma, nici nu a însemnat o simplă continuare a romanului negru, de la care a preluat stilul direct (cinematografic), limbajul convențional și, uneori, umorul. Albert Simonin, de pildă, excelează în expresii argotice — în prefața la una dintre cărțile lui, Pierre Mac Orlan (care este și membru al juriului ce decernează anual rîvnitul *Prix du Roman d'Aventures*) arată: „După părerea mea, acest roman polițist poate intra în istoria literară a jargoanelor și argourilor meseriei [...] Autorul gîndește în limba de care se servește pentru a descrie, într-o operă de imaginație, comportamentul profesioniștilor jafului cu mînă înarmată." Umorul a găsit un meșter neîntrecut în Frédéric Dard, autor tot atît de fecund ca Simenon (și mai tînăr) — creatorul comisarului San Antonio și al adjunctului său, hazosul inspector Bérurier — în romanele căruia calamburul se împletește cu imaginea burlescă și crima cea mai abominabilă poate părea o joacă de copii.

În sfîrșit, o altă coordonată a sistemului de referință al „noului val", mult-trîmbițatul *suspense*, este și el mai vechi — îl găsim în romanele lui Léo Malet și Francis Iles, în filmele lui Alfred Hitchcock, „maestrul *suspense*-ului" (care a editat și cîteva culegeri antologice, printre care *Povestiri abominabile* și *Povestiri ce nu trebuie citite noaptea*). În Franța cea amatoare de „valuri noi" în literatură (fie ea și polițistă), a apărut peste noapte o colecție specializată *Crime Club*, în cunoscuta editură Denoël, colecție inaugurată cu *Celle qui n'était plus*... („Cea care nu mai era...") de Boileau-Narcejac, pe care autorii înșiși îl califică drept „roman experimental, într-o oarecare măsură", calificare cu care nu toată lumea e de acord; în orice caz, chiar dacă n-a contribuit la o delimitare mai precisă a romanului polițist modern, colecția are meritul a de fi lansat cîțiva autori notabili, printre care Sébastien Japrisot și Hubert Monteilhet.

Această delimitare mai precisă a romanului polițist modern (a romanului-*suspense*) ridică dificultăți tocmai fiindcă, așa cum arătam, procesul lui de maturizare este încă în curs de desfășurare; și trebuie de asemenea să ținem seama că, și în domeniul literaturii polițiste, „valurile noi" nu sînt totdeauna foarte noi și nu prea au viață lungă.

Despre romanul poliţist românesc s-a scris puţin şi nu totdeauna „la chestiune", iar părerile sînt împărţite — uneori diametral opuse, ceea ce nu este de mirare: nici în Franţa sau S.U.A. sau aiurea părerile criticii (şi nici ale autorilor) nu coincid în aceste domenii (din motivele pe care ne-am străduit a le arăta mai înainte). Interesant este faptul că romanului nostru poliţist i se atribuie începuturi foarte timpurii, care urcă pînă la o vechime de un veac şi mai bine; s-a vorbit, astfel, de unele încercări ale lui Pantazi Ghica (un frate mai mic al lui Ion Ghica), de *Mistere din Bucureşti* de Ioan M. Bujoreanu (1862); de *Misterele Bucureştilor* de George Baronzi (trei vol., 1862—1864) şi alte cîteva romane — de unde nu trebuie însă să tragem concluzia pripită că pionierii romanului românesc sînt şi ai romanului poliţist românesc; fiindcă, în fapt, aici nu ne aflăm în faţa unor romane poliţiste, ci a unor romane prezentînd anumite elemente pe care, mai tîrziu, le vom găsi în romanele poliţiste propriu-zise — după cum nici *Misterele Parisului* de Eugène Sue (1842) nu este un roman poliţist, deşi utilizează (şi preconizează într-o anumită măsură) intriga şi unele componente ale genului.

Într-adevăr, la I.M. Bujoreanu, de pildă, găsim scene ca aceea în care „epistatul mahalalei" (aprox.: subcomisar de poliţie) se prezintă să ia un „tacrir" (interogatoriu) lui Neagu Bolboacă, învinuit, pe drept de altfel, de complicitate la uciderea fetei croitorului — nu lipsesc nici nevinovatul condamnat (cojocarul Sălcianu), nici martorii falşi, nici judecătorul corupt, iar pînă la urmă, bineînţeles că dreptatea va triumfa. Este un simplu episod — pe lîngă multe altele — ale unui roman popular de aventuri; Şt. Cazimir (în *Prefaţa* la *Pionierii romanului românesc*, E.P.L., 1962) caracterizează genul drept „romanul de mistere". (De altfel, înainte de I.M. Bujoreanu şi G. Baronzi, un asemenea roman de mistere, *Hoţii şi Hagiul* de Alexandru Pelimon, primul roman românesc complet, a apărut la Bucureşti în 1853, care este şi anul primei traduceri în româneşte a *Misterelor Parisului;* potrivit lui Şt. Cazimir, în romanul lui Al. Pelimon „este notabilă [...] atenţia acordată lumii delincvenţilor").

Mai tîrziu, şi mai ales în perioada interbelică, aproape toţi prozatorii noştri au fost mai mult sau mai puţin preocupaţi de romanul poliţist şi se citează în acest sens numele lui Cezar Petrescu, Victor Ion Popa, Felix Aderca, Gib Mihăescu; lui Liviu Rebreanu i se atribuie primul roman poliţist românesc (*Amîndoi*, 1940), dar nici Sadoveanu nu este lăsat în afara acestei (discutabile) competiţii: căci ce este *Baltagul* (1930) decît narareа unei anchete, a cercetărilor duse de Vitoria Lipan (nu lipseşte nici cînele!) pentru descoperirea ucigaşilor lui Nechifor? Fireşte că *Baltagul*, capodoperă a prozei sadoveniene, are semnificaţii mai profunde, este, cum a remarcat critica, o replică la balada păstorească a *Mioriţei* — tot aşa cum, de pildă, *Crimă şi pedeapsă* nu este o simplă relatare a crimei comise de Raskolnikov, urmată

de ancheta polițienească, ci o analiză, plină de dramatism și tensiune a contradicțiilor sfîșietoare dintr-o societate nedreaptă și o expunere a concepției dostoievskiene a ispășirii prin suferință.

Este de la sine înțeles că din enumerarea de mai sus nu poate lipsi Mateiu I. Caragiale, cel atît de aplecat către spovedanii, conciliabule și sfaturi ținute „sub pecetea tainei". În nuvela *Remember*, aventura bizară a enigmaticului sir Aubrey de Vere — personaj care, potrivit lui Perpessicius, „închide în toată ființa lui un mister propriu marilor metropole" — sfîrșește tragic (și tot atît de bizar și de misterios) în apele unui canal berlinez; soluția enigmei nu ne este oferită — cititorul este liber să-și imagineze orice — ceea ce, iarăși, deosebește proza mateină de cea polițistă. În *Sub pecetea tainei*, roman neterminat, avem chiar trei enigme, relatate de conu Rache, comisar la prefectura poliției: dispariția fără urme (și fără cauze aparente) a lui Gogu Nicolau; apoi boala misterioasă a incoruptibilului ministru (maladie care amintește de acele „plecări la munte" ale lui Pașadia din *Craii de Curtea-Veche);* în sfîrșit, misterioșii vizitatori de la sfîrșit de săptămînă ai Lenei Ceptureanu, pe care comisarul Rache îi suspectează a fi membrii unei bande internaționale de hoți de bijuterii. Unul dintre exegeții lui Mateiu (de altfel, foarte numeroși), Radu Albala, a scris o urmare a povestirii (apărută în *Viața Românească*) în stilul specific al autorului, și tot în stilul matein, sfîrșitul nu oferă soluția, ci sugerează numai vagi posibilități menite să stimuleze imaginația cititorului — în fapt, misterul rămîne „sub pecetea tainei"....

Incursiunea în opera cîtorva dintre cei mai importanți prozatori din perioada interbelică este nu numai interesantă ci și necesară pentru tema noastră; fiindcă adevărul este că, în acea perioadă, nu există la noi scriitori specializați în romanul polițist — cele cîteva încercări (C. Riuleț, Lia Hirsu ș.a.) nu sînt vrednice a fi reținute fiind foarte departe, ca valoare, de romanul românesc propriu-zis care își găsise drumul său în opere caracterizate de profunzimea observației sociale și a analizei psihologice. Mai mult, n-a existat nici măcar o colecție specializată: „celebra *Colecția celor 15 lei* (celebră deoarece s-a discutat mult de ea, fiind acuzată de toate relele și mai ales de coruperea tineretului) nu era nici ea specializată, ci publica de toate — romane „ușoare" (Vicki Baum, Jokai Mor, Arnold Galopin, Maurice Dekobra, Petre Bellu), pe lîngă traduceri din literatura polițistă anglo-saxonă (S.S. Van Dine, Edgar Wallace, L.J. Vance) și tot felul de romane de aventuri de calitate discutabilă. (Ea are, totuși, meritul de necontestat de a fi publicat prima ediție românească a romanului *Chira Chiralina* de Panait Istrati).

În cele patru decenii de la terminarea războiului au intervenit schimbări radicale și în acest domeniu — avem astăzi nu una, ci trei colecții de profil: la editurile Militară, Albatros și Univers (aceasta din urmă exclusiv pen-

tru traduceri), la care se adaugă lucrări publicate în afara colecţiilor de alte edituri. Nu numai colecţii specializate, dar şi autori care abordează cu precădere genul, ca Nicolae Mărgeanu (cu „Cazurile" sale ţesute în ghergheful unei logici impecabile), Tudor Octavian (despre una dintre povestirile sale, Nicolae Manolescu spune că „... este un mic roman metafizic, despre falsitate şi adevăr în existenţa omenească"), Rodica Ojog-Braşoveanu (personaje bizare, situaţii neaşteptate — avem şi noi „Agatha" noastră), Olimpian Ungherea (*suspense*-ul aflat uneori la frontiera nu prea exact definită dintre romanul poliţist şi cel de spionaj), Vlad Muşatescu (parodic şi sprinţar — într-un portret din *Semnal*, Mircea Sântimbreanu îl numeşte, fără maliţie, ba chiar cu oarecare tandreţe, Măiestrică şi Pontifex de Tîncăbeşti), Gh. Buzoianu (căpitanul Vlădoianu, maiorul Alexe — umani, sensibili, fiecare un Maigret transplantat de pe malurile Senei pe ale Dîmboviţei), Leonida Neamţu, Paul Antim, George Timcu, Tudor Negoiţă, Petre Vîrlan şi încă mulţi alţii.

Alţi scriitori părăsesc vremelnic domeniile familiare şi-şi încearcă pana în cel al romanului poliţist: Constantin Chiriţă, autorul *Cireşarilor*, ne-a dat trei romane notabile în gen, iar Petre Sălcudeanu, între *Biblioteca din Alexandria* şi *Cina cea de taină* a revenit la unul dintre personajele sale preferate, Bunicu, ofiţer de poliţie pensionar, prin urmare un fel de detectiv particular, de vreme ce nu (mai) are o calitate oficială. Un proaspăt venit în domeniu, George Arion, după ce ne obişnuise cu volume de versuri şi de interviuri, ne-a oferit un roman şi două nuvele poliţiste în care vehiculează trei dintre noţiunile elementare ale romanului „negru": investigatorul particular (Andrei Mladin e ziarist, nu face parte din miliţie, pe care o şi eludează uneori — vremelnic, firește), umorul (care, ca dracul din zicală, nu e chiar atît de negru) şi argoul; dar mai presus de toate, lucrările lui au meritul incontestabil de a fi trezit critica din amorţeala ei (în general infatuată sau uşor condescendentă) faţă de producţiile genului — Ov. S. Crohmălniceanu despre *Atac în bibliotecă*, 1984: „În sfîrşit, un roman poliţist românesc care nu face de rîs genul"; N. Manolescu despre *Profesionistul*, *Ţintă în mişcare*, 1985: „... dincolo de o abilă mînuire a clişeelor specifice [...] unele calităţi literare, umor, o scriitură pricepută..." Criticul *Românieî literare* pare cucerit şi de argou, foloseşte, amuzat parcă, termenul „caft" (de la *a cafti* = „a lovi", „a bate" — termen din limba ţigănească, după cum ne asigură academicianul Al. Graur).

Un loc aparte ocupă, de mulţi ani, Haralamb Zincă, prin caracterul captivant al naraţiunii, prin documentarea riguroasă (care nu exclude cîtuşi de puţin fantezia, ba dimpotrivă), prin împletirea abilă (şi eminamente modernă) a intrigii romanului poliţist cu cel de spionaj. În vremea noastră, şi mai ales din timpul celui de al doilea război mondial, accepţia termenului „spionaj" a suferit modificări fundamentale; spionul (spioana) nu mai este o Mata Hari, o fermecătoare olandeză, o „vampă" irezistibilă specializată în

dansuri javaneze, care în jatacul ei mult rîvnit smulge ofițerilor superiori francezi informații despre mișcarea trupelor de pe front. Spionul (oare îl mai putem numi astfel?) poate fi nu importă ce: inginer electronist, matematician specializat în criptologie, lingvist, sociolog, ziarist, statistician, inventator, sportiv de performanță, fizician atomist, ofițer genist ș.a.m.d. În timpul ultimului război mondial, spionajul propriu-zis (culegerea și transmiterea de informații cu caracter militar) a constituit numai unul dintre obiectivele serviciilor speciale, care se ocupă cu activități ca: sabotarea industriei de război și a mijloacelor de transport, sprijinirea mișcărilor de rezistență în teritoriile ocupate, „intoxicarea" sistematică a inamicului cu știri false prin emisiuni radio și presă, crearea de diversiuni menite să submineze moralul trupelor și al populației în spatele frontului; serviciile speciale britanice au mers pînă acolo încît au aruncat în Atlantic, în apropierea coastei spaniole, cadavrul unui ofițer britanic avînd asupra lui documente din care rezulta că debarcarea (din Ziua Z) va avea loc în sudul Franței iar nu în Normandia — iar *Abwehrul* a recurs la cîțiva celebri falsificatori de bancnote, pe care i-a cules din închisori, organizînd tipărirea unei cantități uriașe de lire sterline și dolari menite să accelereze inflația și să submineze astfel economiile țărilor respective.

Toate acestea explică de ce, în perioada postbelică, romanul de spionaj și-a schimbat radical conținutul și mijloacele de exprimare, de ce în lucrările unui John Le Carré, de pildă (fost agent al serviciilor speciale britanice), intriga polițistă se deplasează către un plan secundar cedînd locul unor elemente legate de tehnica sabotajului, diversiunii, intoxicării, așa cum a fost elaborată în timpul războiului și apoi perfecționată. Cu Haralamb Zincă nici literatura de gen de la noi n-a rămas datoare. Dacă, în urmă cu trei decenii, Theodor Constantin (*La miezul nopții va cădea o stea*, carte remarcabilă, ecranizată cu succes de studiourile noastre) era încă tributar genului Mata Hari, ciclul *Pe urmele agentului B-39* (în 1985 a apărut al cincilea volum, *Operațiunea Soare*) a evoluat rapid către genul Richard Sorge. Modernitatea lui H. Zincă și impactul pe care cărțile lui îl au asupra cititorului constă în împletirea narațiunii de tip polițist cu mărturii și evenimente reale, istorice, unele dintre ele inedite sau prea puțin cunoscute — scoase din „umbră", din filele dosarelor secrete care nu mai sînt secrete după patruzeci de ani de la terminarea războiului — expuse cu mijloacele artei scriitorului și în sensul viziunii și aspirațiilor noastre de astăzi.

Trebuie, desigur, să facem o deosebire între romanul polițist și romanul de spionaj — vom remarca însă că romanul de spionaj nu se poate lipsi de elementele romanului polițist (intriga, enigma, ancheta), pe cînd acesta din urmă se poate lipsi (și o face de cele mai multe ori — în această privință S.S. Van Dine are dreptate în formularea definiției romanului-problemă ideal) de elementele caracteristice romanului de spionaj. De altfel, romanul polițist

este mult mai vechi decît cel de spionaj — ceea ce, privind lucrurile din punct de vedere istoric, ne apare firesc: spionajul este o activitate relativ recentă, pe cînd delincvenţa e veche de cînd lumea...

Literatura poliţistă se bucură la noi de o largă audienţă: *Inspectorul de poliţie* de J.B. Priestley a ţinut afişul ani de zile la un teatru bucureştean, *Judecătorul şi călăul* de Fr. Dürrenmatt şi *Cu sînge rece* de Truman Capote (relatarea unui caz real) au dispărut din librării în cîteva ore; cele mai bune romane poliţiste ale autorilor noştri sînt puse la loc de cinste în biblioteca din fiecare casă. Totuşi, Fănuş Neagu crede că e vorba de o „proză a impasului", deşi (în *A doua carte cu prieteni)* adaugă: „Nu vreau să creadă cineva că n-aş citi romane poliţiste; citesc, pe cele bune le uit pînă dimineaţă, pe cele complet stupide le pun la loc bun de furat". Se întîmplă astfel ca autorii noştri de romane poliţiste să se afle într-o situaţie de două ori neplăcută: după ce critica (în general) le marginalizează genul prin ignorare, cîte un coleg de breaslă dă cu pietre în ei — coleg pe care l-ar fi voit alături de ei, chiar printre ei: fiindcă metafora face casă bună şi cu romanul poliţist, a cărui acţiune se poate desfăşura (de ce nu?) şi la Brăila (mare oraş cu tineri frumoşi, situat în Bărăgania, dincoace de nisipuri), patria lui Codin, prietenul lui Adrian Zografi. Astfel s-ar naşte, probabil, o carte poliţistă bună, din acelea care nu se pun la loc bun de furat, ba nici măcar nu se uită pînă dimineaţă.

Firește că o carte cu prieteni e ca o carte de vacanţă, are un caracter oarecum ludic, pietrele pe care le aruncă nu sînt chiar pietre ci numai pietricele — dar, iarăşi, se cuvine să ţinem seama că şi autorii de povestiri cu crime fac parte din *genus irritabile* de care ne vorbeşte Horaţiu — din neamul susceptibil şi fragil — şi să ne amintim de versul vechiului poet grec: „Copiii, în joacă, dau cu pietre în broaşte, dar broaştele nu mor în joacă, ci cu adevărat!". Un vers care poate figura ca motto la un roman poliţist de bună calitate.

*

Ne-am străduit să arătăm că aventura a însoţit omul în decursul întregii lui istorii — mai mult, dacă luăm în considerare că mitul şi legenda constituie uneori ecoul unor evenimente reale, situate departe în negura vremurilor, putem spune că a însoţit omul încă din preistorie. Şi ne-am străduit a arăta că aventura, oglindită în categoriile literare specifice, este în bună parte inspirată de realitate: lungile şi adesea primejdioasele călătorii de explorare a Terrei, cazuri penale reale studiate şi de ştiinţele juridice şi îndeosebi de criminalistică, cucerirea unor teritorii ca vestul Americii, viaţa agitată a unor aventurieri intraţi în folclor ca brigandul Robin Hood sau piratul Henry Morgan şi multe altele. Şi poate că Oscar Wilde avea dreptate cînd spunea că: „Viaţa imită arta mai mult decît imită arta viaţa".

Dacă anecdota, în sensul ei etimologic, este istorie nescrisă, cu atît mai mult putem spune că aventura este istorie nescrisă. Firește că un simplu marinar ca Alexander Selkirk sau un vînător ca Daniel Boone n-au putut influența istoria propriu-zisă, ci numai pe cea a ficțiunilor, sugerînd literaturii personaje memorabile — dar iată că un alt marinar, Francis Drake, principalul artizan al unui eveniment istoric de mare răsunet, înfrîngerea Invincibilei Armade, a intrat în istorie pe poarta cea mare; și ca el, mulți alți aventurieri, în ciuda faptului că activitatea lor se desfășura de cele mai multe ori în afara spațiului circumscris de manualele de istorie.

Desigur că fiecare categorie a literaturii de aventuri — fie că e vorba de romanul polițist, de western, de povestirile cu pirați etc. — își are specificul și coloratura ei, dar tendința de a se inspira din realitate, de a alege cu precădere modele din viață este comună tuturor categoriilor și aproape tuturor autorilor; și nu numai autorilor de povestiri de aventuri: după cum Balzac și Hugo s-au inspirat din viața lui Vidocq, din viața unor persoane reale s-au inspirat și Poe /Mary Rogers,/ Al. Dumas /Edmond Dantès/, Oscar Wilde/ Dorian Gray/, Emile Zola/, Nana/, și mulți alții.

Cititorul obișnuit vădește și el, de cele mai multe ori, o asemenea înclinație către personajul și faptul rupte din viață: îi place, în general, să-și închipuie că personajele descrise, și mai cu seamă eroii preferați, au existat, că întîmplările relatate sînt autentice; în cimitirul Montmartre din Paris, la mormîntul unei tinere decedate în urma unei boli de plămîni, o anume Alphonsine Plessis, care i-ar fi inspirat lui Dumas-fiul personajul tragic al Margueritei Gautier din *Dama cu camelii*, tinere pariziene dezamăgite în dragoste, vin într-un soi de ciudat pelerinaj și depun bucheţele de violete...

Această „nevoie de real“ se face cu atît mai simțită cu cît faptele relatate într-o povestire sînt mai ieșite din comun — așadar mai ales în literatura de aventuri, care, prin natura ei, relatează întîmplări extraordinare, uneori stranii deseori presărate cu situații primejdioase, totdeauna ieșite din banalul cotidian. Este, aici, locul să ne amintim de întrebarea /cu tîlc/ pe care și-o punea Gaston Bachelard: „Ceea ce nu poate fi scris, merită oare să fie trăit?“. Și poate că, în această frază, se află implicit o pledoarie pentru aventură și oglindirea ei în literatură — o literatură care a străbătut o cale lungă, presărată cu suișuri și coborîșuri, dar care și-a cucerit cercuri largi de cititori și sprijinitori entuziaști.

INDICE*

NUME DE AUTORI ŞI PERSONAJE

A

Aarons, Edward S.: 273.
Ackroyd, Roger: 249, 265.
Adam de Bremen: 56.
Adams: 124.
Adams, Robert: 269.
Aderca, Felix: 278.
Adler: 269.
Aegyptos: 41.
Aelia: 148.
Agamemnon: 40, 43, 45.
Ahab: 96.
Ahile: 50.
Aicard: 90.
Aladin: 83.
Albala, Radu: 279.
Alcinou: 67, 137.
Alecsandri, Vasile: 71, 164.
Aleman, Mateo de: 7.
Alexandrescu, Grigore: 77.
Alexandru al III-lea: 92.
Alexandru Macedon: 71—73, 139, 140.
Alexe, maiorul: 280.
Alfarache, Guzman de: 7.
Alfred cel Mare: 147.
Al-Hadi: 78, 79.
Ali Baba: 81, 84.
Alicun: 149.
Ali Paşa: 161.
Allmayer: 96.
Al-Mahdi: 78.
Al-Masudi: 60, 79, 80.
Alvarado, Hernando de: 183.
Amadeus: v. Amadis.
Amadis: 6, 7.
Amasis: 74.
Amiel: 90.
Amila, Jean: 275.
Anderson, Magnus: 68.
Andersen, Max: 283.
Anghelescu, Nadia: 79.
Antim, Paul: 280.
Antinor: 71.
Anu: 83.
Apollo: 74, 75.
Apollonios: 51, 65.
Apuleius, Lucius: 7, 35.
Arghezi, Tudor: 77.
Arhimede: 44.
Arion, George: 280.
Aristobul: 72.
Aristofan: 74.
Aristonikos: 140.
Aristotel: 48, 72, 102, 104.
Armstrong, Neil: 5.
Arnaut, Memi: 161.
Arrian: 72.
Arthur: 6, 7, 85—89, 94, 99.
Artus: v. Arthur.
Asachi, Gh.: 77.
Asimov, Isaac: 256.
Ashley, William Henry: 190, 191.
Aslauga: 147.
Assurbanipal: 31.
Assurnasirpal: 31.
Astor, John Jacob: 186, 190, 192.
Asturias, Miguel Angel: 96.
Atilda: 148.
Atreu: 44.
At-Tabari: 79.
Aubignac, d': 39.
August: 41.
Augustin: 140.
Aveline, Claude: 275.
Avienus: 55.
Aydin: 157.

* Alcătuit de PETRE MAZILU

B
Bachelard, Gaston: 283.
Balştakân: 82.
Balzac, Honoré de: 256, 257, 259, 260, 275, 283.
Barbarossa, Elias: 155.
Barbarossa, Iacub: 155.
Barbarossa, Ishak: 155, 156.
Barbarossa, Khizr „Chaireddin": 155—161.
Barbarossa, Uruk „Braţ-de-Argint": 154—156, 157.
Baronzi, George:
Barros: 60.
Barrow, Clyde: 268, 276.
Barrow, Rube: 232.
Barrymore, John: 257.
Bart, Jean: v. Botez, Eugeniu P.
Bart, Petru: 76.
Bass, Sam: 232, 244.
Baudelaire, Charles:
Baum, Vicki: 279.
Bazin, André: 232.
Beadle, Erastus: 269.
Beadle, Irwin: 269.
Beale, E. F.: 221.
Beatty, Warren: 276.
Bedivere: 88.
Beebe, Lucius: 230.
Behaim, Martin: 102.
Behrens, Carl Friedrich: 124.
Bell, Joseph: 255, 256.
Bellu, Petre: 279.
Bender, Ostap: 7.
Bengtsson, Frans G.: 148.
Bent, James Th.: 61.
Bérard, Victor: 67.
Berdioux, Marcel: 68.
Beresford, Tommy: 265.
Beresford, Tupence: 265.
Bergerac, Cyrano de: 9, 275.
Berkeley, Anthony: 265.
Bernai, Alexandre de: 72.
Berosos: 29.
Bérurier, inspectorul: 277.
Bidwell, John: 225.
Biggers, Earl Der: 268.
Billy the Kid: 217, 244.
Birkhead, E.: 257.
Bisshop, Eric de: 68, 132.
Blackbeard: v. Teach, Edward.
Blacker, Irwin R.: 221, 222, 223, 245.
Blandish, Miss: 272, 274.
Blegen, Carl W.: 43, 45.
Blier, Bernard: 274.
Bligh, William: 121, 124.
Blond, Georges: 171.
Boccaccio: 137.
Bodkin, M.: 33.
Bogart, Humphrey: 272, 274.
Boileau-Narcejac: 249—254, 258, 263, 275, 276, 277.
Boland, Charles M.: 53.
Bolboacă, Neagu: 278.
Bölsche, Wilhelm: 110.
Bolton, Herbert E.: 184.
Bombard, Alain: 68.
Bonnet, Stede: 173, 174.
Bonneville, Benjamin de: 191.
Bonny, Anne: 174-178.
Bonny, James: 175.
Boone, Daniel: 186, 191, 283.
Botez, Eugeniu P.: 10, 96.
Bourgoigne, Jean de: 9.
Bovary, Emma: 256.
Bowie, Jim: 220.
Brandan: 52, 99, 100
Brando, Marlon: 276.
Breasted, James Henry: 74.
Brentano: 249.
Bridger, James: 225.
Brion, Marcel: 61, 62.
Brîncoveanu, Constantin: 73.
Broncho, Billy: v. Anderson, Max.
Brook, Clive: 257.
Brown, Carter: 272.
Brückner, Alexander: 75.
Brutus: 85, 86.
Buchanan, James: 221.
Buda: 25, 71.
Buffalo Bill: v. Cody, William.
Bühnau, Ludwig: 159, 167.
Buhoglindă: v. Eulenspiegel,
Bujoreanu, Ioan M.: 278.
„Bunicu": 280.
Buntline, Ned: 241, 244, 269.
Burger, G.A.: 8.
Buzoianu, Gh.: 280.
Byron: 90.

C
Cabeza de Vaca, Alvar: 183, 218.
Cabot, John: 100.
Caboto, Giovanni: v. Cabot, John.
Cachalot: 177.
Cagliostro: 251, 259.
Cagney, James: 274.
Cain: 90.
Cain, James: 273.
Calderon: 143.
Calhoun, John Caldwell: 224.
Calico Jack: 173, 175—178.
Calipso: 64, 67, 68.
Camp, Sprague de: 93.
Candide: 8.
Cantemir, Dimitrie: 143.
Cantino, A.: 100.
Capone, Al: 267, 270.
Capote, Truman: 282.
Caragiale, I.L.: 253.
Caragiale, Mateiu I.: 152, 155, 279.
Caranfil, Tudor: 233.
Carco, Francis: 7.
Cardenas, Garcia L. de: 183.
Careton, Jack: 235.
Carey, Harry: 233.
Carol cel Mare: 82, 83.
Carol Quintul: 156, 159, 160, 169, 182.
Carol al X-lea: 262.
Carpini: 94.
Carson, Cristopher „Kit": 217—221, 244, 269.
Carteret: 122.
Carter, Nick: 269—271, 275.
Cartojan, N.: 75.
Casanova: 11.
Castex, Louis: 126, 127.
Castor: 50.
Catalina: 155.
Cather, Willa: 245.
Catlin, George: 196, 204.
Caton-Thompson, Gertrude: 61.
Cavendish: 164.
Cazimir, St.: 278.
Călin, Crina: 22.
Ceptureanu, Lena: 278.
Ceram, C.W.: 32.
Cervantes, Miguel: 7, 9, 89, 137, 143, 161, 163.
Cervantes, Rodrigo: 161.
Cezar: 26, 139, 140—142.
Chadwick, John: 42.
Chamisso, Adalbert von: 10, 130.
Chan, Charlie: 238.
Chandler, Raymond: 249, 273.
Chaplin, Charlie: 238.
Charbonneau, Jean Baptiste: 206.
Charbonneau, Toussaint: 191, 206.
Charteris, Leslie: 268.
Chase, James Hadley: 273.
Chateaubriand: 185.
Chaucer, Geoffrey: 244.
Chesterton, Gilbert Keith: 265.
Chevalier, Marie-Anne: 260.
Cheyney, Peter: 273.
Chichester, Francis: 67, 68, 97.
Chief Joseph: 212.
Chiriță, Constantin: 280.
Chisholm, Jesse: 235.
Chițimia, I.C.: 73, 75—77.
Chosroes I: 81, 82.
Chrestien de Troyes: 85, 89, 91.
Christian: v. Fletcher, Christian.
Christie, Agatha: 249, 264—265.
Christie, Archibald: 264.
Cicero: 23.
Circe: 64, 65, 68.
Clanton, frații: 241.
Clark, William: 190, 205—207.
Cleg, Charles: 230.
Clemens, Samuel Langhorne: v. Twain, Mark.
Clement din Alexandria: 21, 25.
Cochise: 200.
Codin: 282.
Cody, William: 198, 222, 231-233, 241, 244, 269.
Collins, Godfrey: 108, 109.
Collins, William Wilkie: 258.
Columb: 5, 10, 52, 57, 58, 60, 98, 99, 181.
Comarel: 156.
Comstock, Bill: 198.
Conan Doyle, Arthur: 250, 254—257, 258, 263.
Condent, Christopher: 173.
Conrad, Joseph: 10, 11, 96, 97, 137.
Constantin, Theodor: 281.
Contreras, Alonso de: 164.

Cook, James: 10, 121, 126.
Cool, Berta: 268.
Cooper, Fenimore: 10, 96, 186, 187, 199, 202.
Corneille: 52, 73.
Coronado, Francisco de: 182—184, 199.
Corryell, John R.: 269, 270.
Cortés: v. Cortez, Hernando.
Cortez, Hernando: 10, 15, 199.
Costea Dascălul: 76.
Coster, Charles de: 77.
Coué, Emile: 27.
Cousteau, Jacques-Yves: 110.
Crassus: 141.
Crentz, Bernhard: 116.
Cresus: 21, 74.
Crockett, David: 191, 218, 220.
Crofts, Freeman Wills: 265.
Croix, Petis de la: 77.
Cronos: 22.
Crusoe: v. Robinson Crusoe.
Cuff, sergentul: 258.
Cumberland: 164.
Cunliffe, Marcus: 221.
Curtis, Tony: 148.
Curtius: 72

D

Daicoviciu, H.: 20.
Dalton, fraţii: 232.
Dampier, William: 117—121, 164.
Dan, père F.: 164.
Daniel, Constantin: 24.
Danielssohn, Bengt: 132.
Däniken, Erich von: 16.
Danny: 268.
Danser, Simon: 164.
Dantès, Edmond: 283.
Dard, Frédérick: 269, 276, 277.
Dartois, Yves: 275.
Dateş, Silvia: 22.
David: 70, 71.
Davis, Edward: 125.
Davis, H. L.: 245.
Dawson, John W.: 105.
Deadwood, Dick: 269.
Deceneu: 24.
Decken, van der: 112, 113.
Defoe, Daniel: 9, 102, 116, 117, 120, 137, 164, 167, 168.
Deido: v. Elissa.
Dekobra, Maurice: 279.
Densuşianu, Nicolae: 21, 22.
Deodatus de Gozo: 103.
Deucalion: 35.
Diaz, Bartolomeo: 112.
Dickson, W.K.L.: 233.
Dillinger, John: 268, 274.
„Dinte-de-Urs": 212.
Diodor: 41, 44, 72.
Diogene Laerte: 24.
Dion din Prusa: 74.
Dionysos: 22, 137.
Dionysos din Sicilia: 139.
Djeser: 19.
Dobie, J. Frank: 244.
Donici, Al.: 77.
Don Juan: 11.
Donner: 228.
Don Quichotte: 9, 89.
Doolie, Bill: 232.
Dorante: 183.
Doria, Andrea: 159.
Dörpfeld, Wilhelm: 43.
Dostoievski, F.: 250.
Douglas, Kirk: 148.
Dragut: 157.
Drake, Francis: 11, 137, 164—166, 173, 174, 179, 283.
Dravar: 106.
Drouillard, George: 206.
Duhamel, Marcel: 273.
Dumas-fiul, Al.: 283.
Dumas-tatăl, Al.: 138, 253, 275, 283.
Dunaway, Fay: 276.
Dupin, Auguste: 251—255, 257, 275.
Dürer: 103.
Dürrenmatt, Friedrich: 250, 282.
Duvivier, Julien: 273.

E

Ea: 33.
Earp, Morgan: 241.
Earp, Virgil: 241.
Earp, Wyatt: 11, 217, 272, 240—242, 244.
Edison, Thomas A.: 233.
Edrisi: v. El-Idrisi.
Edwards: 123.
Eisenhower, Dwight: 256.
El Cano, Juan Sebastian: 165, 166.

Elena: 71.
Eliade, Mircea: 14, 20, 28, 87..
El-Idrisi: 55, 101.
Elisabeta I: 165—167, 179.
Elissa din Tyr: 138, 139.
Elkin, A.P.: 28.
Ellil: 33.
Ellis, Edward: 269.
Ellis, William: 130, 131.
Emerson, Ralph Waldo: 228.
Eminescu, M.: 73, 96, 143.
Emory, Kenett: 128.
Enea: 71.
Enescu, George: 251.
Engert: 12.
England, Edward: 173.
Enjolras: 262.
Enkidu: 30.
Eratosthene: 44.
Ericson, Leif: 52, 68.
Ernest, ducele: 93.
Eschenbach: v. Wolfram
Esop: 73—77.
Espinel, V. Martinez: 7.
Essarts, N.H. des: 6.
Estevanico: 183.
Eulenberg, H.: 8.
Eulenspiegel, Till: 8, 75—77.
Euripide: 52.
Eusebiu din Cezareea: 29, 35.
Evans, Arthur John: 41-44.
Every, Henry: 120, 167, 168.
Exbrayat, Charles: 276.
Exmelin, Alexandre Olivier: 169, 172.
Exquemelin: v. Exmelin.
Eydoux, Henri-Paul: 90.
Ezechiel: 54.

F

Fair, A.: v. Gardner, Erle Stanley.
Falkenburg, van: 112.
Fantomas: 274.
Fargo, William George: 230.
Faria, abatele: 138.
Farrère, Claude: 10, 97.
Father Brown: 265.
Faust: 251.
Fergusson, Harvey: 245.
Fernandel: 273.
Ferrer, Jaime: 58, 60.
Feval, Paul: 253.
Feyerabend, Siegmund: 6.
Finley, M.I.: 40.
Fisher, Vardis: 207.
Fitzpatrick, Thomas: 190, 191, 218, 225, 229.
Flaccus, Valerius: 52.
Flaubert, Gustave: 256.
Flavius, Josephus: 53, 59.
Fleg, Edmond: 251.
Fletcher, Christian: 121—124.
Flinders Petrie, W.: 43.
Florescu, Radu: 20.
Fly: 174.
Foch, mareşalul: 92.
Fokke, Barent: 113.
Fonda, Henry: 274.
Foran, Dick: 233.
Ford, Gerald: 231.
Ford, John: 229, 234.
Ford, Robert: 232.
Fordham: 226.
Forrer, Robert: 47.
Forster, J. Georg: 10.
Fortunatus: 5.
Fosca, François: 249, 252.
Frahm: 151.
Francisc al II-lea: 76.
Fray: 107.
Frazer, James George: 26, 34.
Frederic Barbarossa: 99.
Frederic al II-lea: 87.
Frémont, Jessie Benton: 221.
Frémont, John: 206, 218—221.
Freud, Sigmund: 249.
Freyligrath, Ferdinand: 112.
Frobisher: 137, 164.
Fronde, Thierry la: 11.

G

Gable, Clark: 124.
Gaboriau, Emile: 253, 254, 258.
Gagarin, Iuri: 5
Gaia: v. Gea.
Galaor: 6.
Gall, Michel: 81, 82.
Galland, Antoine: 77.

Galopin. Arnold: 279.
Galton, Fr.: 263.
Gama, Vasco da: 10, 54, 57, 98, 113.
Gardner, Erle Starley: 268.
Gautier, Marguerite: 283.
Gavril, arhanghelul: 85.
Gavroche: 262.
Gawein: 85.
Gărdescu N.: 8.
Gea: 65.
Geafar: 79, 81, 82.
Genghis-han: 94.
Genoveva de Brabant: 72.
Geoffrey of Monmouth: 85, 86.
George V: 114.
Gerbault, Alain: 68, 97.
Géricault: 111.
Gershwin, George: 245.
Ghica, Ion: 164, 278.
Ghica, Pantazi: 278.
Ghilgameş 30—37, 49.
Ghiţă: 148.
Gibson, Hoot: 233.
Gil Blas: 9.
Giovanni, José: 9, 275.
Giraldus Cambrensis: 85.
Glass, Hugh: 191.
Gobineau: 6.
Godeke, Michels: 149—152.
Godwin, William: 258.
Goes: 60.
Goethe: 6, 57, 83, 91, 179.
Gosse, Philip: 136, 142, 150, 154, 156, 157.
Gounod, Charles: 57.
Goya: 75, 103.
Graf, Arturo: 94.
Grant: 107.
Grant, Cary: 231.
Grass, Gunter: 7.
Graur, Alexandru: 280.
Gray, Dorian: 283.
Grenville: 164.
Grigore al IX-lea: 89.
Grillparzer: 52.
Grimmelshausen: 7, 9.
Grove Day, A.: 184.
Guerara, Luis de: 7.
Guinevere: 86, 87.
Gulliver: 9.
Guthrie, A. B.: 220, 245.
Guymuarc'h, C. J.: 26.
Gyges: 21.

H

Halfdan: 148.
Hamilton, Mary: 107.
Hamlet: 137.
Hamman, Joe: 204, 222, 227, 229, 241.
Hammett, Dashiel: 9, 250, 271, 272.
Hanibal: 5.
Hannon: 54, 55, 57.
Harald: 148.
Haricleea: 143.
Hart, William S.: 233.
Harte, Bret: 238.
Harun al-Raşid: 78—85.
Hassan Paşa: 162.
Hasting: 147.
Haşdeu, B. P.: 71.
Hauff, Wilhelm: 112.
Hauptmann, Bruno: 264.
Hauptmann, Gerhard: 77.
Hawkins, John: 164, 166.
Haycox, Ernest: 229, 245
Hector: 50.
Heckenwelder, John: 208
Hecuba: 71.
Heers, Jacques: 98.
Hefaistos: v. Vulcan.
Heine, Heinrich: 112, 116.
Helgo: 148.
Heliodor: 142, 143.
Hennig, Richard: 33, 34, 35, 40, 59, 91, 101, 113, 116.
Henric al II-lea: 87.
Henric al VIII-lea: 167.
Henric Navigatorul: 58, 59.
Henry, inspectorul: 261.
Heraclid din Pont: 74.
Hercule: 50, 71.
Herder: 83.
Hermann, Jean Maurice: 127.
Herodot: 20—23, 47, 48, 54, 64—66, 73—75, 138, 143.
Hesiod: 24.
Heun, Wilhelm: 151.
Heuvelmans, Bernard: 104.

Heyerdahl, Thor: 52, 68, 96, 126, 127, 129, 131, 132.
Hiarbas: 138.
Hiawatha: 201, 202.
Hickok, William „Wild Bill": 11, 217, 242, 269.
Highsmith, Patricia: 276.
Hillary, Edmund: 5.
Himilcon: 55, 57.
Hines, Robert: 109.
Hiram: 58, 61, 62.
Hitchcock, Alfred: 257, 273.
Hîrsu, Lia: 279.
Hoffmann, E. T. A.: 250.
Holliday, J. D. „Doc": 241, 242.
Holmes, Sherlock: 251, 254—257, 261, 269, 270, 275.
Homer: 24, 89—73, 75, 99, 111, 143.
Honoré, Pierre: 16.
Hood, Robin: 11, 232, 282.
Horaţiu: 77, 282.
Hornaday, William T.: 198.
Horozco, Sebastian de: 7.
Hotu-Matua: 129.
Houston, Sam: 218.
Howard, Oliver O.: 212, 214.
Hrdlica, Ales: 181.
Hrozny, B.: 47.
Hubac, Pierre: 159.
Hubbi: 148.
Hugo, Victor: 85, 104, 110, 259—262, 283.
Humboldt, Alexander von: 10, 59, 91.
Huntington, Willard: v. Van Dine, S.S.
Hyath, John: 241.
Hymes, Chester: 273.

I

Iacob: 166.
Iadmon: 74.
Iason: 50, 52, 137.
Ibn Battuta: 60.
Ibn Haldun: 79.
Ibrahim: 168.
Idris I: 80.
Igor, cneazul: 148.
Iisus: 89, 94.
Iles, Franc : 277.
Ilf, I.: .
Iliodor: v. Heliodor.
Imhotep: 18, 19.
Immermann, K. L.: 8.
Indoratore: 162.
Ingraham, Prentiss: 269, 270.
Ingres: 39.
Inocenţiu al III-lea, papa: 89.
Ioan, preotul: 90, 92—94.
Ioasaf: 71.
Iordanes: 22.
Iorga, Nicolae: 21.
Iosif din Arimatia: 85.
Irina, împărăteasa; 78, 80.
Irish, William: 276.
Irving, Washington: 186, 194.
Irwin, James: 37.
Isbăşescu, Mihai: 5.
Isis: 19, 20, 23.
Iskander: 156.
Isolda: 81, 85.
Isonard, Nicolo: 83.
Istrati, Panait: 10, 11, 279.
Ivain: 85.
Ivar: 143.
Iulia Gonzaga: 158.
Iulian Apostatul: 23.

J

Jack the Riper: 264.
Jackman: 170.
Jackson, Harry: 231.
James, Henry: 245.
James, Jesse: 217, 232, 244.
Japrisot, Sébastien: 276, 277.
Javert: 262.
Jean-Charles: 259—263.
Jefferson, Thomas: 205, 212.
Jensen, Peter: 33.
Jianu, Iancu: 11.
Jo: 138.
Joao: 113.
Johnson, Charles: 168, 175, 176, 178.
Johnson, Dorothy: 209, 210.
Jolliet, Louis: 184.
Jones, Bill: 241.
Jones, James A.: 193.
Juan de Austria: 161.

Judson, Edward Z.C.: v. Buntline, Ned.
Jung, Carl Gustav: 14, 30, 33.
Junius: 142.
Justinus: 72.

K

Kallisthenes: 72.
Kane, Henry: 273.
Kasperl: 249.
Keane, A. H.: 59.
Kearny, Stephen: 221.
Kefren: 78.
Kennedy, John F.: 218.
Kenno ten Broke: 149.
Keokuk: 196.
Keops: 78.
Kernbach, V.: 14, 83.
Khaizuran: 78, 79.
Kidd, William: 167, 168.
King Philip: 196.
Kingsborough: 53.
Kircher, Athanasius: 103.
Kirk, G. S.: 40.
Klaus Schedel: 149.
Kleitarchos: 72.
Knut: 148.
Kohlhaas, Michael: 249.
Kotzebue, Otto von: 122, 130.
Krilov: 77.
Krull, Felix: 7.
Kukulkan: v. Quetzalcoatl.

L

Labat, René: 33.
La Fontaine: 77.
Laforest, Serge: 275.
Lam, Donald: 268.
Lamarque, Maximilien: 262.
Lamartine: 263.
Lancelot: 6, 85.
Landa, Diego de: 15, 16.
Laocoon: 103.
La Pérouse: 92, 124.
Las Casas, Bartolomeo de: 53.
Lassen, Christian: 59.
Lauff, Joseph von: 151.
Laurentiis, Dino de: 105.
Laurenţiu, St.: 94.
Lavachéry, Henry: 127.
Layard, Henry Austen: 31.
Lazăr: 94.
Leblanc, Maurice: 275.
Le Breton, Auguste: 275.
Le Carré, John: 281.
Lecoq: 253—255, 257, 258.
Leip, Hans: 145, 175.
LeMay, Alan: 245.
Lenau: 96.
Leon al III-lea, papa: 83.
Leone, Sergio: 246.
Leroux, Gaston: 275.
Lermontov: 90.
Le Roc: 170.
Lesage: 7, 9.
Lessing: 77.
Lesurques: 259.
Lévis-Mirepoix, Antoine: 92.
Lévi-Strauss, Claude: 26, 28.
Lewis: 173.
Lewis, Meriwether: 190, 205—207.
Lewis, M. G.: 257.
Ley, Willy: 93.
Lienhard, Fr.: 8.
Lindemann: 101.
Lindbergh, Charles: 264.
Lipan, Nechifor: 278.
Lipan, Vitoria: 278.
Lips, Julius: 26, 27.
Lipsky, Oldrich: 246.
Lissner, Ivar: 17, 41, 59, 60.
Lithgow, William: 104.
Lobeira, Vasco de: 6.
Logan: 196.
Lohengrin: 85, 91.
Loicq, Jean: 25.
L'Ollonnois: v. Nau, Jean François.
Lombroso: 249.
London, Jack: 10, 96, 97, 137, 238, 244.
Long Ben: v. Every, Henry.
Long, Stephen Harriman: 190.
Longfellow, Henry: 201, 202.
Loomis, R. S.: 86, 87.
Lope de Vega: 164.
Lorenzi, Stellio: 92.
Losey, Joseph: 274.
Loti, Pierre: 10, 11, 97, 126.
Laughton, Charles: 124, 167.
Low: 173.
Luce, J. V.: 44, 45.

Lucian din Samosate: 74.
Lucifer: 90.
Ludovic al XV-lea: 185.
Ludovic-Filip: 262.
Ludwig, A.: 7.
Lujak: 115.
Lukian: 8.
Lupin, Arséne: 275.
Lydgate, John: 86.
Lyell, Charles: 84, 105.
Lynch, Thomas: 220.
Lysip: 75.

M

Mac Coy: 124.
Macdonald, Philip: 265.
MacIver, David Randall: 61.
Mac Orlan, Pierre: 7, 97, 277.
Madeleine: 262.
Maelzel: 251.
Magellan: 5, 10, 112, 165.
Maghidovici, I. P.: 58, 100, 118.
Mahomet: 161, 186.
Maigret: 251, 254, 261, 269, 275, 280.
Mainwaring, Henry: 166—168.
Mahaeska: 268.
Maldonado: 183.
Malet, Leo: 277.
Mallovan, Max: 265.
Malone: 235.
Malory: 86.
Malpais, Bill: 229, 231.
Malpighi, M.: 263.
Malthus: 172.
Mandeville: 9.
Manethon: 74.
Manitu: 186, 197.
Mann, Thomas.: 7.
Manny: 208.
Mannyng, Robert: 86.
Manolescu, N.: 280.
Mansfelt, Edward: 280.
Manteuffel: 149.
Manuel Comnenul: 92.
Map, Walter: 85.
Maqueda: 57.
Maria Antoaneta: 259.
Mariette, Auguste-Edouard: 48.
Marlowe, Philip: 273.
Marple, miss: 265.
Marquette, Jacques: 184.
Marryat, Frederick: 112, 116.
Marshall, James W.: 237.
Marti, Bertrand: 90.
Martin, Lee: 233.
Mason, James: 223, 234.
Mason, Perry: 261, 268.
Masrur: 79.
Masterson, Bat: 240, 242.
Maston, John: 245.
Mata Hari: 280, 281.
Matsimura, Yesuko: 16, 17.
Maurizius: 250.
Maurois, André: 211, 224, 228.
May, Karl: 11, 96, 198.
Mazière, Francis: 129, 133.
Mazilu, Dumitru D.: 194.
Mărgeanu, N.: 280.
McBain, Ed: 273.
McCall, Jack: 242.
McClure, David: 207.
McCoy, Horace: 273.
McCoy, Tim: 233.
McGlashan, C. F.: 228.
Meade-Waldo: 106.
Meck, Joseph: 225.
Medeea: 52.
Mefisto: 179.
Melgaard, Joergen: 68.
Melnik: 57.
Melville, H.: 96, 97, 137.
Memnon: 50.
Mendana, Alvaro: 59.
Mendoza, D. H. de: 7.
Menelau: 40, 45.
Merlin: 85, 86, 88.
Méssac, Régis: 248, 249, 251.
Métraux, Alfred: 127.
Michelet, J.: 72.
Micromegas: 8.
„Micul Corb": 210.
Mihail, arhanghelul: 94.
Mihai Viteazu: 71.
Mihăescu, Gib: 278.
Mikerinos: 73.
Mikluho-Maklai: 10.
Milescu, Nicolae: 8.
Mills: 124.
Mills, Bertram: 108.

Milton: 90.
Minor, J.: 7.
Minos: 41.
Mirepoix, Pierre Roger de: 90.
Mix, Tom: 233.
Mladin, Andrei: 280.
Mnesarchos: 20.
Moctezuma: 15.
Moitessier, Bernard: 68.
Molo, Apollonius: 141, 14
Moltke: 149.
Monbars: 170.
Monroe, James: 224.
Montalvo, Ordonez de: 6.
Montheilhet, Hubert: 277.
Monza: 48.
Moore: 167.
Moore, Roger: 268.
Mor, Jokai: 279.
Morand, Paul: 248, 249.
Mordred: 86—88.
Moreau, Jeanne: 274.
Morgan, Henry: 11, 170—173, 174, 282.
Morgane: 85.
Moriarty: 256, 257.
Morris: 170.
Moscoso, Luis de: 182.
Müller-Frauenrath, C.: 7.
Mummius: 22.
Munchhausen, baronul: 8.
Munchhausen, Börries von: 8.
Muni, Paul: 274.
Munro, George P.: 269.
Murăraşu, D.: 71.
Murnu, G.: 45, 63, 66.
Muşatescu, Vlad: 280.

N

Nana: 283.
Napoleon: 179.
Narcejac, Thomas: 251.
Nash: 7.
Nasr ed-Din: v. Nastratin Hogea.
Nastratin Hogea: 75, 76.
Nau, Jean François: 170.
Nausicaa: 67.
Neagoe: 71.
Neagu, Fănuş: 282.
Neamţu, Leonida: 280.
Nearchos: 72.
Nechao al II lea: 54.
Neculce I,: 71.
Negoiţă, Tudor: 280.
Nelson, amiralul: 179.
Nemo, căpitanul: 96.
Neruda, Pablo: 96.
Nestor: 45.
Nevin, David: 221.
Nicolau, Gogu: 279.
Nicoll, Michael J.: 107.
Nikeforos I: 80.
Nixon, Richard: 231.
Niza, Marcos de: 183.
Nizami: 81, 82.
Noe: 31—35, 37, 111.
Nord, Pierre: 275.
Nostradamus: 251.
Numa Pompilius: 22, 25.
Nutt: 167.
Nutting, William: 68.

O

Obregon, Marcos de: 7.
O'Brien, George: 233.
Octavian, Tudor: 280.
Odin: 23, 87, 144.
Odiseu: v. Ulise.
Oedip: 251.
Ojog-Braşoveanu, Rodica: 280.
Oland, Warner: 268.
Olmeyers: 97.
Olo: 148.
Olschiki, Leonardo: 93.
Olteanu, Florin: 22.
Oppenheim, Edward Phillips: 265.
Oppert, Gustav: 92.
Oppert, Julius: 59.
Orfeu: 50, 64.
Origene: 22.
Osiris: 19.
Oudemans, Cornelius: 106, 108.
Ovidiu: 35, 51, 52.
Owen: 114.

P

Paladin: 246.
Pantazi: 152.
Paracelsus: 251.
Paré, Ambroise: 104.
Paris: 50, 71.
Parker, Bonny: 268, 276.
Parkman, Francis: 194.
Parsifal: 6, 85, 90, 91.
Parzival: v. Parsifal.
Pascal, Blaise: 142.
Passarge, Ludwig: 91.
Paşadia: 279.
Paul, Vincent de: 162, 163.
Pausanias: 41.
Pârvan, Vasile: 20.
Peary: 197.
Pedrarias: 182.
Péguy, Charles: 68.
Peleu: 50.
Pelimon, Alexandru: 278.
Pellé: 231.
Penelopa: 44.
Pentesileea: 50.
Perceval: v. Parsifal.
Perelha: 90.
Périer, Casimir: 262.
Perpessicius: 279.
Persyles: 143.
Petrescu, Cezar: 178.
Petronius: 7.
Petrov, E.: 7.
Petten, William Gilbert: v. Standish, Burt L.
Picard, Jacques: 5.
Pico, Andreas: 219.
Pike, Zebulon M.: 190.
Pinkerton, Allan: 262, 271, 272.
Pintea, Gligor: 11.
Pippidi, D. M.: 40, 45, 66, 67.
Pisistrate: 39.
Pitagora: 19, 20, 23—26.
Pitaval, François-G. de: 259.
Piţa, Dan: 246.
Pizzaro: 10, 182.
Plantain, James: 173.
Planudes, Maxim: 76.
Platon: 14, 21, 24, 84, 139, 140.
Plaut: 8.
Plessis, Alphonsine: 283.
Pliniu cel Bătrîn: 48, 54, 66, 93, 99, 102, 104.
Plutarc: 19, 72, 74, 99, 138.
Poe, Edgar Alan: 250—253, 254, 266, 283.
Pohl, Frederik J.: 53.
Pointing: 235.
Poirot, Hercule: 251, 264, 265, 269, 275.
Poitevin: 90.
Policaste: 45.
Policrate: 23.
Polifem: 65.
Poligny, Serge de: 92.
Polk, James K.: 218.
Polo, Marco: 8, 9, 57, 94, 101.
Polux: 50.
Pompidou: 92.
Popa, Victor Ion: 278.
Porphyrios: 19, 20.
Porter, Edwin S.: 233, 234.
Potter, Frank: 241.
Poupard, Paul: 25.
Power, Tyrone: 274.
Priam: 40, 42, 43, 64, 71
Priestley, J.B.: 282.
Prometeu: 35.
Pronzini, Bill: 273.
Ptah: 18.
Ptolemeu: 72.
Puzzo, Mario: 276.
Pyne, Parker: 265.
Pyrrha: 35.
Pytheas: 5, 55-56, 63.
Pythia: 24, 74, 251.

Q

Quasimodo, Salvatore: 96.
Queen, Ellery: 268.
Quetzalcoatl: 15-17, 25, 53.
Quin: 265.
Quintal: 124.

R

Ra: 23.
Rache, comisarul: 279.
Racine: 73.
Rackam, John: v. Calico Jack.
Racoviţă, Emil: 106, 107.
Radcliffe, Anne: 257.

Rafail: 77.
Rafinesque, C.S.: 187.
Raft, George: 274.
Ragnar: 111, 147, 148.
Rahn, Otto: 90.
Raleigh, Walter: 137.
Rama: 49.
Ramses al II-lea: 50.
Raskolnikov: 278.
Raspe, Rudolf Erich: 8.
Rassam, Ormuzd: 31.
Rathbone, Basil: 257.
Raymond, René: v. Chase, James H.
Rădulescu, I. Heliade: 77.
Read, Mary: 174-178.
Read, Mac: v. Read, Mary.
Ready: 116.
Rebreanu, Liviu: 278.
Red Jacket: 196.
Reed: 228.
Reid, Maine: 269.
Reno, fraţii: 232, 271.
Reznicek: 77.
Rhine, Joseph B.: 28.
Rhodopis: 73, 74.
Richter, Conrad: 245.
Rider Haggard, H.: 60.
Rieupeyrout, J.L.: 233.
Rimski-Korsakov: 83.
Ritsos, Ianis: 96.
Rivet, Paul: 129.
Rîuleţ, Constantin: 279.
Robert de Boron: 89.
Roberts, Bartholomew: 173, 174.
Robinson Crusoe: 9, 116-121, 255, 283.
Robinson, Edward G.: 274.
Rocambole: 274.
Roche, de la: 101.
Rogers, John: 118.
Rogers, Mary Cecilia: 251, 258, 283.
Rogers, Woodes: 117-121, 164, 175, 176.
Roget, Marie: 252, 258.
Roggeween, Jacob: 125, 126.
Rohan, cardinalul de: 259.
Roosevelt, Franklin D.: 274.
Roosevelt, Theodore: 196, 198.
Rosenfeld: 151.
Ross: 107.
Ross, Willi
Routledge, Katherine S.: 127.
Roux, F. le: 26.
Royer, Charles C.: 209.
Roznoveanu, Mirela: 30, 39, 49.
Rubruk: 94.
Russila: 148.
Russu, I.I.: 20.
Ruz, Alberto: 16.
Ruzo, Daniel: 24.

S

Sabatini, Rafael: 137.
Sacajawea: 206, 207.
Sadoveanu, Mihail: 72, 76, 83, 278.
Sagan, Carl: 29.
Sage, Ana: 274.
Sahagun, Bernardino de: 15, 17, 25
Saint-Germain, contele de: 251.
Saladin: 94.
Salle, Robert Cavelier de la: 185.
San Antonio: 277
Sandburg, Carl: 244, 245.
Sanders, E.K.: 162.
Santa Ana, Antonio L. de: 218, 219.
Sargon al II-lea: 103.
Sartre, J.-P.: 275.
Satterthwaite: 265.
Savant, Jean: 260.
Sayers, Dorothy L.: 248, 265.
Sălcianu: 278.
Sălcudeanu, Petre: 280.
Sântimbreanu, Mircea: 280.
Schafer, Claude F. A.: 48.
Scheerbart, P.: 8.
Schiller, Fr: 103, 249.
Schlemihl, Peter: 130.
Schliemann, Heinrich: 42, 43.
Schnabel, J.G.: 116.
Schöner, Johannes: 100.
Schoolcraft, Henry Rowe: 201, 202.
Schuckling, Levin: 112.
Schweinfurt, Georg: 48.
Scott, Peter: 109.
Scott, Walter: 112, 116, 187.
Scudéry, domnişoara de: 250.
Segalen, Victor: 97.
Selim: 156.
Selim al II-lea: 161.
Selkirk, Alexander: v. Robinson Crusoe.

Semele: 20.
Seneca: 52.
Sennaşerib: 31.
Senta: 112:
Sertorius: 140.
Setne: 49.
Severin, Tim: 52.
„Sfîntul": 268.
Shakespeare: 137, 244.
Shelley, Mary: 257.
Sheridan, Philip H.: 198, 214, 24[illegible].
Sherman, William T.: 214, 228.
Sicharbas: 138.
Sigismunda: 143.
Signoret, Simone: 274.
Silver, John: 173.
Simenon, Georges: 275, 277.
Simon din Utrecht: 150, 151.
Simonescu, Dan: 77.
Simonin, Albert: 277.
Simplice, sora: 260.
Simplicissimus: 7, 9.
Sinan: 157.
Sindbad: 52, 81, 93, 99.
Singleton, Bob: 120, 167, 168.
Skallagrimson, Egill: 145.
Slocum, John: 68, 96.
Smith, Carlyle: 128.
Smith, George: 31, 32.
Smith, Jedediah: 191, 192.
Smith, John: 166.
Snelling, W.J.: 193.
Snyder, W.H.: 235.
Socrate: 21.
Sofocle: 103.
Soliman cel Mare: 158.
Solomon: 57-59, 61, 62, 80.
Solon: 41, 74.
Somerset-Maugham, W.: 10.
Sorge, Richard: 281.
Soto, Hernando de: 182, 184, 199, 218.
Spartacus: 141.
Spillane, Mickey: 9, 269, 272.
Spinu: 137.
Standish, Burt L.: 269.
Steemar, Stanislas André: 275.
Steinbeck, John: 7, 245, 271.
Steindorff, Georg: 74.
Stephens, Ann: 268.
Stevens, Malcolm: 37.
Stevenson, Robert L.: 96, 110, 137, 138 173.
Steward: 107.
Steward, James: 231.
Stewart, Terry: 275.
Stikla: 148.
Stockton, Robert: 219.
Störtebeker, Claus: 149-152, 161.
Stout, Rex: 268.
Straaten, van: 111, 112.
Strabon: 20, 21, 23, 55, 64, 66, 102.
Straeten, van der: 112, 113.
Strauss, Richard: 77.
Stredling: 119.
Sturlesson, Snorri: 147.
Style, John: 171.
Sublette, William L.: 191, 192.
Suchianu, D.I.: 222, 241.
Sue, Eugène: 253, 278.
Suesz, Eduard: 34.
Suidas: 74.
Sundermann: 151.
Surcouf: 179.
Sutter, Johan A.: 237, 238.
Sven: 148.
Swift, J.: 9, 49.

Ş

Şahriar: 77, 78.
Şeherezada: 77, 78, 81-85, 86.
Şirin: 81, 82.

T

Tacit: 143.
Talalu: 124.
Tamerlan: v. Timur Lenk.
Tasso: 143.
Tatian: 75.
Teach, Edward: 173, 175.
Tebeică, Val: 121.
Tecumseh: 207.
Telamon: 50.
Telemac: 44, 45.
Tenhaeff, W.C.H.: 27.
Tennyson, Alfred: 88.
Tensing: 5.
Tezeu: 50.
Thales din Milet: 23.

Thatcher, Benjamin B.: 194.
Theagen: 143.
Thénardier: 260.
Theodosie: 143.
Thévenot, M.: 184.
Thierry: 72.
Thompson, Ben: 242.
Thompson, Dave: 192.
Thompson, Fred: 233.
Thompson, John Eric S.: 18.
Thomson: 126.
Thora: 148.
Thot: 19, 20.
Thucydide: 67, 138, 143.
Tiki: 127.
Timcu, George: 280.
Timur Lenk: 76.
Tiresios: 66.
Titus: 142.
Tocqueville, Alexis de: 224.
Toma, kir: 143.
Toma, Sf.: 92.
Tormes, Lazarillo de: 6, 7.
Toscanelli, Paolo: 100.
Toulouse-Lautrec: 92.
Tovar, Pedro de: 183.
Traian: 25.
Traven, B.: 10, 137.
Tristan: 6, 81, 85.
Troyes: v. Chrestien de Troyes.
Truman, Harry: 256.
Tucidide: v. Thucydide.
Tudoran, Radu: 137.
Twain, Mark: 238, 243, 244.

U

Ulenspiegel: v. Eulenspiegel.
Ulise: 40, 44, 62-67, 111, 137.
Ungherea, Olimpian: 280.
Uranos: 65.
Ureche, Grigore: 71.
Urganda: 6.
Uther Pendragon: 86.
Utnapiştî: 30-33.

V

Vaillant, Pierre: 137.
Valerius: 141.
Valerius, Julius: 72.
Valjean, Jean: 85, 259, 260, 262.
Valmiki: 49.
Vance, Louis Joseph: 279.
Van Dine, S.S.: 249, 266, 267, 279, 281.
Vane, Charley: 173, 175.
Varlaam: 71
Vartolomei Măzăreanul: 76 .
Vasile Ieromonahul: 76.
Vautrin: 256, 257, 259, 260.
Veccherus, Iaccubos: 22.
Velazquez: 75.
Ventris, Michael: 42, 43.
Vérandrye, Jean-Baptiste de la: 185.
Vérandrye, Pierre Gaultier de la: 185.
Vere, Aubrey de: 279.
Vergiliu: 103, 139, 143.
Verne, Jules: 11, 96, 102, 105, 110, 116.
Verney: 167.
Véry, Pierre: 275.
Vicenţiu, Sf : 150.
Vickers, Roy: 265.
Vico: 89.
Vidocq, François Eugène: 256, 259-263, 271, 283.
Vindry, Noël: 275.
Vinea, Ion: 253.
Virgil: v. Vergiliu.
Vîrlan, Petre: 280.
Vlădoianu, căpitanul: 280.
Voltaire: 9, 83, 251.
Voss, John C.: 68.
Vulcan: 65.
Vulcănescu, Romulus: 14.

W

Wace, A.J.B.: 43.
Wace, Robert: 85.
Wagner, Richard: 91, 112, 116.
Wainwright, G.A.: 61.
Wallace, Edgar: 265, 266, 279.
Walpole, Horace: 257.
Walsh, Donald: 5.
Warde: 167.
Washington, George: 186, 196.
Wassermann, Jakob: 250.
Watson: 254, 255, 263.
Wayne, Anthony: 210.
Wayne, John: 220, 229, 231.
Webster, Timothy: 271.

Wels, Carolyn: 249.
Wellls, Henry: 230.
Wells, Herbert George: 102.
Wens, inspectorul: 275.
Wheeler, Edward L.: 269.
White, Elijah: 225.
White, James: 233.
White, Stewart Edward: 220, 245.
Whitman, Walt: 186.
Widmark, Richard: 220.
Wiegler, Paul: 187.
Wieland: 6.
Wighold, magister: 149, 151.
Wilde, Oscar: 282, 283.
William of Malmesbery: 85.
Williams: 124.
Williams, William: 191.
Willis, William: 68.
Willkox, William: 35, 36
Wilpert, Gero von: 6, 7, 9, 116, 249, 259
Wilson, N C : 230
Wimsey, Peter: 265.
Winnetou: 193.
Wister, Owen: 245.
Wolf, August: 39.
Wolfe, Nero: 268.
Wolff, Julius: 112.
Wolfram von Eschenbach: 6, 90, 91.
Wooley, Leonard: 30, 36.
Wycoff, Charles: 109.
Wyss, J.D.: 116.

X

Xenofon: 138.
Yahya: 78, 79.
Yakubi: 81.
Yeliutaşi: 93, 94.
York: 206.
Young, Cristian: 122, 124.
Younger, Cole: 232.

Z

Zadig: 251.
Zamolxis: 19-26.
Zeisberger, David: 195.
Zemelo: v. Semele.
Zeus: 75.
Ziameluks: 20.
Zincă, Haralamb: 280, 281.
Zografi, Adrian: 10, 282.
Zola, Emile: 283.
Zoroastru: 25.
Zoser: v. Djeser.

CUPRINS

INTRODUCERE:

CÎTE CEVA DESPRE ORIGINILE ROMANULUI DE AVENTURI/ 5

LUMEA ANTICĂ:
MITUL, MAGIA ŞI AVENTURA FANTASTICĂ/ 13

Eroi arhetipali — eroi civilizatori. Mărturii în legătură cu realitatea istorică a lui Quetzalcoatl. Imhotep şi Thot: cele 42 cărţi ale magiei. Herodot şi Strabon despre tracul Zamolxis. Cultele misterelor şi deprivarea senzorială. Învăţătura pitagoreică: preoţii geto-daci, druizii şi ramura de vîsc. Originea civilizaţiei după preotul babilonian Beriosos şi astrofizicianul american Carl Sagan. Epopeea lui Ghilgameş şi potopul biblic.

LUMEA ANTICĂ:
AVENTURA HOMERICĂ ŞI MARILE PERIPLURI/ 35

Tradiţia perpetuată în poemele homerice porneşte de la evenimente reale. Knossos: urmările neaşteptate ale unui incendiu. Pylos: palatul lui Nestor? Ahei, pigmei (şi alţii). Nava *Argo* pe Dunăre. Spre Ophir—Ţara aurului. Aventuroasele peripluri ale fenicienilor. Reconstituirea itinerarului lui Ulise.

ROMANUL POPULAR—CAVALERESC
ŞI AVENTURA/ 69

Homer şi romanul popular moralizator, *Alixândria* şi pseudo-Kallisthenes: „Planta cea exotică capătă un aer indigen". Esop: viaţa aventuroasă a unui „personaj" controversat. Poveştirile Şeherezadei: „Nici una dintre aceste poveşti nu s-a născut din neant". Adevăratul Harun al-Raşid. Riga Arthur trăieşte. Gralul şi Ţara Preotului Ioan: legendele „pioase" şi aventura mistică.

POVESTIRI DE PE MARE: INSULE MISTERIOASE
ŞI VASE-FANTOMĂ, NAUFRAGII ŞI ROBINSONI/ 95

Tainele insulelor rătăcitoare. Emil Racoviţă şi Marele şarpe-de-mare: „fosile vii" într-un mediu degradat. Walter Scott, Heinrich Heine, Richard Wagner (şi alţii): obsesia Olandezului-Zburător. Adevăratul Robinson Crusoe. Marea aventură a răsculaţilor de pe Bounty. Insula celor o mie de enigme. Încercări de rezolvare a unor controverse ştiinţifice prin performanţe ...sportive.

POVESTIRI CU PIRAŢI:
SUB FLAMURA CU CAP DE MORT/ 135

Neplăcutele aventuri prin care au trecut filosoful grec Platon şi generalul roman Cezar, *Aethiopika* lui Heliodor, un roman cu piraţi din secolul III. Vikingii: „Pe unde trec normanzii, nici lătrat de cline nu se mai aude". Piratul Störtebeker: cum se făuresc legendele moderne. În legătură cu originea piratului Barbarossa. Corsarii Majestăţii Sale. Isprăvile lui Morgan Roşcovanul, amiral de Jamaica. Anne Bonny şi Mary Read pe nava *Dragon*.

ROMANELE PRERIEI:
„PIEI-ROŞII" ŞI „FEŢE-PALIDE"/ 180

De Soto şi de Coronado: primele relatări despre bizoni şi scalpuri. Călătorii franco-canadieni şi comerţul cu blănuri. Unelte şi arme de foc: schimbări profunde în modul de viaţă al „pieilor-roşii". Sfaturile din jurul focului: „conferinţe de pace". Bizonul, acest „rege al preriei". Turismul şi combaterea poluării folclorului indian. „Pământul este un bun comun al omenirii". Politica de *indian removal* şi literatura.

POVESTIREA (ŞI FILMUL) WESTERN:
„NU TRAGEŢI ÎN PIANIST"!/ 215

Texas, California: există o „tradiţie a violenţei?" Romanul istoric şi mitul Westului. Drumul spre West: Pista Oregonului, Orăşelul tipic: între saloon şi oficiul şerifului, John Ford şi John Wayne. *Diligenţa*. 1903 — actul de naştere al filmului western, *Cowboyul* — acest „erou al marilor spaţii". Mark Twain, Bret Harte, Jack London şi alţii: Goana după aur. Oraşe înfierbîntate şi oraşe-fantomă. Western: o literatură pe cale de maturizare.

ROMANUL POLIŢIST:
„CINE EŞTI DUMNEATA, DOMNULE HOLMES?"/ 247

Către o definiţie a romanului poliţist, Edgar Poe: enigma macabră soluţionată cu realism lucid. Conan Doyle: deducţia este instrument de anchetă aşa cum bisturiul este instrumentul disecţiei. Balzac, Hugo (şi alţii): în legătură cu Vidocq, „regele evadărilor". Agatha Christie: romanul-problemă, romanul anchetă, romanul-enigmă. Un detectiv al agenţiei *Pinkerton & Co.* : Dashiell Hammett. Romanul negru şi cinematograful. Şi cîte ceva despre romanul poliţist românesc.

INDICE DE NUME DE AUTORI ŞI PERSONAJE 285

Lector : CONSTANDINA PALIGORA
Tehnoredactor : GABRIELA ILIOPOLOS

Bun de tipar 16.VI.1986
Apărut 1986
Comanda nr. 2410
Coli de tipar 19

Comanda nr. 60 063
la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii"
Piața Scînteii nr. 1, București
Republica Socialistă România

DESPRE ORIGINILE ROMANULUI DE AVENTURI ● LUMEA ANTICĂ: MITUL, MAGIA ŞI AVENTURA FANTASTICĂ ● LUMEA ANTICĂ: AVENTURA HOMERICĂ ŞI MARILE PERIPLURI ● ROMANUL POPULAR — CAVALERESC ŞI AVENTURA ● POVESTIRI DE PE MARE: INSULE MISTERIOASE ŞI VASE-FANTOMĂ, NAUFRAGII ŞI ROBINSONI ● POVESTIRI CU PIRAŢI: SUB FLAMURA CU CAP DE MORT ● ROMANELE PRERIEI: „PIEI-ROŞII" ŞI „FEŢE-PALIDE" ● POVESTIREA (ŞI FILMUL) WESTERN: „NU TRAGEŢI ÎN PIANIST!" ● ROMANUL POLIŢIST: „CINE EŞTI DUMNEATA, DOMNULE HOLMES?" ●

Lei 23